

ACADEMIA  
DE ȘTIINȚE  
SOCIALE  
ȘI POLITICE  
A REPUBLICII  
SOCIALISTE  
ROMÂNIA

# REVISTA DE ISTORIE

## DIN SUMAR:

POZIȚIA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN FAȚĂ DE PROBLEMA  
AGRARĂ (1921-1945)

TRAIAN ȪDREA

OMAGIUL ADUS DE CLASA MUNCITOARE ȘI FORTELE DEMOCRATICE  
DIN ROMÂNIA LA ÎNCETAREA DIN VIAȚĂ A LUI V. I. LENIN

AUGUSTIN DEAC

EUDOXIU HURMUZAKI, CTITOR DE SEAMĂ AL ISTORIOGRAFIEI  
ROMÂNEȘTI MODERNE

CONSTANTIN ȘERBAN

IMUNITĂȚILE ȘI PRIVILEGIILE FISCALE ÎN MOLDOVA (DE LA ÎNTE-  
MEIEREA STATULUI ȘI PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL  
XVIII-LEA)

NICOLAE GRIGORAȘ

UNELE PROBLEME RIDICATE DE RECENTELE DESCOPERIRI ARHE-  
OLOGICE DE LA OCNIȚA (VÎLCEA)

DUMITRU BERCIU

DOCUMENTAR

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII  
DOCUMENTARE)

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

ÎNSEMNĂRI

BULETIN BIBLIOGRAFIC

1

TOMUL 27

1974

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE  
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

**SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE**

**COMITETUL DE REDACȚIE**

VASILE MACIU (*r. doctor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIIE; MIRON CONSTANTINESCU; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; TRAIAN LUNGU; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ARON PETRIC; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU și POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 240 lei

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, str. Gutenberg nr. 3 bis, sectorul VI.

La revue „REVISTA DE ISTORIE”, paraît 12 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à *Întreprinderea ROMPRESFILATELIA*, Boîte postale 2001, telex, 011631, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie vous pouvez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Revista de istorie”. Apare de 12 ori pe an.

Începînd din ianuarie 1974 „Studii. Revistă de istorie” va apare în continuare cu titlul „Revista de istorie”.

Adresa redacției:

**www.dacoromanica.ro**

București, tel. 50.72.41

# REVISTA DE ISTORIE

TOM. 27, 1974, Nr. 1

## S U M A R

TRAIAN UDREA, Poziția Partidului Comunist Român față de problema agrară  
(1921—1945) . . . . . 5

### 50 DE ANI DE LA MOARTEA LUI V. I. LENIN

AUGUSTIN DEAC, Omagiul adus de clasa muncitoare și forțele democratice  
din România la încetarea din viață a lui V. I. Lenin . . . . . 29

### 100 DE ANI DE LA MOARTEA LUI EUDOXIU HURMUZAKI

CONSTANTIN ȘERBAN, Eudoxiu Hurmuzaki, ctitor de seamă al istoriografiei româ-  
nești moderne . . . . . 43



NICOLAE GRIGORAȘ, Imunitățile și privilegiile fiscale în Moldova (de la întemeierea  
statului și pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea) . . . . . 55



DUMITRU BERCIU, Unele probleme ridicate de recente descoperiri arheologice de la  
Ocnița-Vilcea . . . . . 79

### DOCUMENTAR

AUREL FILIMON, Documente diplomatice belgiene despre Unirea Principatelor . . . . . 85  
FRANCISC PALL, Identificarea lui „Captivus Septemcastrensis”, . . . . . 97

### PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

Populații dependente în regatele elenistice și în cetățile coloniale, Privire asupra lite-  
raturii (Cecilia Ioniță) . . . . . 107

## VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Sesiunea științifică organizată cu prilejul împlinirii a 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir (*Gelu Apostol*); Primul simpozion al comisiei mixte a istoricilor români și sovietici (*Gh. I. Ioniță*); Simpozionul româno-iugoslav de la Craiova (*Șerban Rădulescu-Zoner*); Congresul orientaliștilor de la Paris (*M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru*); Congresul internațional de numismatică de la New York-Washington (*Octavian Iliescu*); Simpozionul „Europa și Munchenul” (*Ion M. Oprea*); Sesiunea anuală a comisiei de întocmire a repertoriului izvoarelor medievale (*Șerban Papacoste*); Cronica . . . . . 129

## RECENZII

- CONSTANTIN NUȚU, *România în anii neutralității, 1914—1916*, București, Edit. științifică, 1972, 348 p. (*Șerban Rădulescu-Zoner*) . . . . . 147
- IOSIF KOVÁCS, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, Edit. Dacia 1973, 187 p. (*G.D. Iseru*) . . . . . 152
- GERHARD FÖRSTER, HEINZ HELMERT, HELMUT SCHNITTER, *Zweite Weltkrieg Militärischer Abriss* (Al doilea război mondial — sinteză istorico-militară), Militärverlag Der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin, 1972, 478 p. (*Dumitru Tușu*). . . . . 156
- JAIME VICENS VIVES, *Approaches to the History of Spain* ed. 2-a, Berkeley, Los Angeles London, University of California Press, 1970, p. XXX+190 (*Dan A. Lăzărescu*). 161

## ÎNSEMNĂRI

- Istoria României** — VASILE G. IONESCU, *Mișcarea muncitorească din Valea Prahovei 1880—1921*, București, Edit. politică, 1971, 243 p. (*Mircea Iosa*); L. BOICU, *Adevărul despre un destin politic. Domnitorul Gr. Al. Ghica (1849—1856)* Iași, Edit. Junimea 1973, 188 p. (*Vasile Maciu*); **Istoria Universală** — ALEXANDRU VIANU, *Istoria S.U.A.*, București, Edit. științifică, 1973, 472 p. (*Marian Stroia*); JEANNE CHAYBANY, *Les voyages en Perse et la pensée française au XVIII<sup>e</sup> siècle*, Paris, 1971, 407 p. (*Cristina Rotman*); HÉLÈNE ARHWEILER, *Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance*, Variorum Reprints. Londra, 1971, 384 p. (*Stelian Brezeanu*); BURCHARD BRENTJES, *Die Söhne Ismaels. Geschichte und Kultur der Araber*, Leipzig, Kohler & Amelang, 1971, 276 p. cu ilustr.+ 52 f. pl.+ + 1.f.h.; *Die Arabischen Länder*, Herausgegeben von Günter Nötzold, Gotha, Leipzig, V. E. B., Herman Haack, Geographisch-Kartographische Anstalt, 1970, 352 p. cu ilustr. (*Adolf Armbruster*) . . . . . 167
- BULETIN BIBLIOGRAFIC (*Gelu Apostol*) . . . . . 181

# REVISTA DE ISTORIE

TOME 27, 1974, N° 1

## S O M M A I R E

TRAIAN UDREA, La position du Parti Communiste Roumain envers le problème agraire (1921-1945) . . . . . 5

### 50 ANS DEPUIS LA MORT DE V. I. LÉNINE

AUGUSTIN DEAC, Hommage rendu par la classe ouvrière et les forces démocratiques de Roumanie à la mort de V. I. Lénine . . . . . 29

### 100 ANS DEPUIS LA MORT D'EUDOXIU HURMUZAKI

CONSTANTIN ȘERBAN, Eudoxiu Hurmuzaki, fondateur marquant de l'historiographie roumaine moderne. . . . . 43



NICOLAE GRIGORAȘ, Les immunités et les privilèges fiscaux en Moldavie (depuis la fondation de l'Etat jusqu'au milieu du XVIII<sup>e</sup> siècle) . . . . . 55



DUMITRU BERCIU, Certains problèmes soulevés par les récentes découvertes archéologiques d'Ocnița (Rm. Vilcea) . . . . . 79



### DOCUMENTAIRE

AUREL FILIMON, Documents diplomatiques belges sur l'Union des Principautés . . . 85  
FRANC ISC PALL, L'identification de „Captivus Septemcastrensis”. . . . . 97

### PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ÉTUDES DOCUMENTAIRES)

Populations dépendantes dans les royaumes hellénistiques et les cités coloniales. Aperçu de la littérature (Cecilia Ioniță) . . . . . 107

## LA VIE SCIENTIFIQUE

- La session scientifique organisée lors du trois-centenaire de la naissance de Démètre Cantemir (*Gelu Apostol*); Le premier symposium de la commission mixte des historiens roumains et soviétiques (*Gh. I. Ioniță*); Le symposium roumano-yougoslave de Craiova (*Șerban Rădulescu-Zoner*); Le Congrès des orientalistes de Paris (*M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru*); Le Congrès international de numismatique de New York — Washington (*O. Iliescu*); Le Symposium „L'Europe et Munich” (*Ioan M. Oprea*); La session annuelle de la commission d'élaboration du répertoire des sources médiévales (*Șerban Papacostea*) . . . . . 129

## COMPTE RENDUS

- CONSTANTIN NUȚU, *România în anii neutralității, 1914—1916* (La Roumanie durant les années de la neutralité, 1914—1916), Bucarest, Editions scientifiques, 1972, 348 p. (*Șerban Rădulescu-Zoner*) . . . . . 147
- IOSIF KOVÁCS, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania* (La suppression des rapports féodaux en Transylvanie), Cluj, Editions „Dacia” 1973, 187 p. (*G. D. Iscru*) . . . . . 152
- GERHARD FÖRSTER, HEINZ HELMERT, HELMUT SCHNITTER, *Zweiter Weltkrieg. Militärhistorischer Abriss* (La deuxième guerre mondiale — synthèse historico-militaire), Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin, 1972, 478 p. (*Dumitru Tuțu*) . . . . . 156
- JAIME VICENS VIVES, *Approaches to the history of Spain* ed. 2, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1970, p. XXX + 190 (*Dan A. Lăzărescu*) 161

## NOTES

- Histoire de la Roumanie** — VASILE G. IONESCU, *Mișcarea muncitorească din Valea Prahovei (1880—1921)* (Le mouvement ouvrier de la Vallée de la Prahova (1880—1921), Bucarest, Editions politiques, 1971, 243 p. (*Mircea Iosa*); L. BOICU, *Adevărul despre un destin politic. Domnitorul Gr. Al. Ghica (1849—1856)* (La vérité sur une destinée politique. Le prince Gr. Al. Ghica (1849—1856), Jassy, Editions Junimea 1973, 188 p. (*Vasile Maciu*); **Histoire Universelle** — ALEXANDRU VIANU, *Istoria S.U.A. (L'histoire des U.S.A.)*, Bucarest, Editions scientifiques, 1973, 472 p. (*Marian Stroia*); JEANNE CHAYBANY, *Les voyages en Perse et la pensée française au XVIII<sup>e</sup> siècle*, Paris, 1971, 407 p. (*Cristina Rotman*); HELENE ARHWEILER *Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance*, Variorum Reprints. Londra, 1971, 384 p. (*Stelian Brezeanu*); BURCHARD BRENTJES, *Die Söhne Ismaels. Geschichte und Kultur der Araber*, Leipzig, Kohler & Amelang, 1971, 276 p. à illustr. + 52 f. pl. + 1f. c.; *Die Arabischen Länder*, Herausgegeben von Günter Notzold, Gotha, Leipzig, V.E.B., Herman Haack, Geographisch-Kartographische Anstalt, 1970, 352 p. à illustr. (*Adolf Armbruster*) . . . . . 167
- BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE (*Gelu Apostol*). . . . . 181

# POZIȚIA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN FAȚĂ DE PROBLEMA AGRARĂ (1921—1945)

DE

TRAIAN UDREA

Partidul Comunist Român, forța politică cea mai înaintată a societății românești contemporane, pornind de la tezele generale marxist-leniniste a adoptat încă de la crearea sa, un punct de vedere propriu cu privire la problema agrară, la locul și rolul acestei probleme în lupta generală pentru progres social și politic a României.

La începutul anului 1921, elementele „marxiste” din sinul partidului socialist-comunist în curs de creare considerau că este posibilă — datorită puternicelor contradicții și antagonisme de clasă, a radicalizării maseilor muncitorești-țărănești — să se aplice încă din acei ani și în România programul „maximal” al realizării directe a revoluției socialiste fără etape intermediare, de tranziție (la fel ca în Rusia Sovietică, unde revoluția socialistă învingătoare naționalizase toate pământurile moșierești expropriate și le dăduse țăranilor doar în folosință).

Acest punct de vedere — rod al perioadei de avânt revoluționar pe care o străbătuse România în anii precedenți — oglindea deci credința că se putea duce lupta direct pentru cucerirea puterii politice și pentru victoria socialismului în țara noastră, ceea ce pe plan agrar însemna adoptarea unui program de organizare a muncii și repartiției în agricultură direct pe principiile colectivistice. În raportul pregătit pentru a fi prezentat la congres<sup>1</sup>, privind „chestiunea agrară” (punctul 4 de pe ordinea de zi) se preconiza că: „Proletariatul revoluționar nu va lipsi pe niciun cultivator de pământurile lui, care nu-i pot asigura măcar existența lui; el (proleta-

---

<sup>1</sup> A existat și un alt punct de vedere în problema agrară, care va fi susținut de alți militanți ai P.C.R., care aprecia just că România înainte de înfăptuirea revoluției socialiste trebuie în mod necesar să străbată o perioadă (etapă) de desăvârșire mai întâi a revoluției burghezo-democratice. De aici susținerea unui program de realizare, într-o primă etapă, a luptei pentru o reformă agrară radicală, menită să lichideze complet moșierimea și să treacă întreg pământul confiscat în folosința țăranilor. La Congres a fost prezentat proiectul majorității (raportor Al. Dobrogeanu-Gherea), care reflecta, dealtfel, în esență, tezele Internaționalei a III-a comuniste în problema agrară.

riatul — n.n.) va utiliza toate mijloacele și toate forțele ce i le dă puterea ca să organizeze proprietatea funciară pe baze colectiviste”<sup>2</sup>.

Teza trecerii pământului în proprietatea statului, a naționalizării sau socializării pământului — corespunzătoare din punct de vedere teoretic ca unică perspectivă pentru rezolvarea definitivă a problemei agrare (rezolvare ce nu se poate realiza decît în condițiile socialismului), nu era însă potrivită și indicată pentru o perioadă istorică, care marca un început al refluxului avîntului revoluționar din România.

În noua etapă a luptei revoluționare, P.C.R. trebuia să adopte un program agrar care să fie subordonat — după cum arătase în mod strălucit Lenin în *Două tactici* și în alte lucrări teoretice — luptei pentru mobilizarea maselor largi țărănești la lupta democratică.

Punctul de vedere al necesității realizării, într-o primă etapă a luptei revoluționare, a unei reforme agrare radicale s-a impus în rîndul unor militanți curînd după crearea P.C.R.

La începutul anului 1922, P.C.R. a elaborat și difuzat un manifest-program în legătură cu campania electorală din acel an în care, referindu-se la problema agrară, se menționa că deputații comuniști aleși în noul parlament „vor cere exproprierea totală a pămînturilor și împărțirea lor fără plată între țărani săraci. Pămîntul să fie al celor care îl muncesc. Aceștia nu trebuie să plătească nimic ca să obțină pămînt pentru ei și familiile lor. Vechile datorii provenite din împroprietărire trebuie șterse”<sup>3</sup>.

Într-o broșură editată de P.C.R. în aceeași perioadă se sublinia caracterul hotărîtor, de principală forță motrice în lupta pentru cucerirea puterii politice de către proletariat, al alianței muncitorești-țărănești.

„Muncitorii de la orașe — se arăta în broșură — nu pot scutura jugul capitaliștilor fără ajutorul țăranilor muncitori, după cum nici țărani nu pot scutura jugul moșierilor, povara impozitelor, nu pot să-și astîmpere foamea de pămînt fără sprijinul și conducerea muncitorilor de la orașe”<sup>4</sup>.

Împingerea P.C.R. în ilegalitate, la scurt timp după crearea sa, nu a permis partidului să-și cristalizeze un program agrar cît mai adecvat realităților românești și să stabilească un contact viu, permanent și larg cu masele țărănești, ceea ce ar fi ușurat adaptarea programului și lozincilor P.C.R. la „lupta zilnică” a țărănimii.

În primii ani după crearea sa, P.C.R. a stabilit și lărgit contactul său mai ales cu elementele cele mai radicale din sînul țărănimii, ceea ce

<sup>2</sup> „Socialismul”, 7 mai 1921. Pornind de la caracterul ciuntit, incomplet de radical și democratic al reformei agrare din 1921 care menținea încă pe suprafețe întinse marea proprietate moșierească, care obliga țărănimea împroprietărită la plata unor însemnate despăgubiri etc., Al. Dobrogeanu-Gherea, în raportul său, aprecia că : „Azi, problema agrară nu mai poate fi rezolvată sub dictatura burgheză. Dezrobirea țărănimii nu mai poate fi azi opera unui regim al cărui rost și ideal social este stăpînirea individuală a mijloacelor de producție” (*Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916—1921*, București, Edit. politică 1966, p. 660). Evident, raportul asupra afilierii și programul partidului nu țineau seama de faptul că în țara noastră era necesară desăvîrșirea mai întîi a revoluției burghezo-democratice pentru a pregăti și „curăți” apoi drumul trecerii la înfăptuirea revoluției socialiste.

<sup>3</sup> „Socialismul”, 17 februarie 1922.

<sup>4</sup> Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 30, f. 1—2.



a dus la înregistrarea unor succese parțiale în cadrul activității Blocului muncitoresc-țărănesc <sup>5</sup>.

Dacă Blocul muncitoresc-țărănesc a jucat un anumit rol în lupta politică pentru desemnarea și alegerea unor candidați ai acestei organizații în parlamentul țării, pentru desfășurarea activității curente în rindurile țărănimii P.C.R. a folosit forma organizatorică a comitetelor țărănești.

Create în cursul mișcărilor țărănești premergătoare primei revoluții ruse din 1905—1907 și extinse și verificate în focul luptei în cursul acestei revoluții, iar ulterior și în revoluțiile din februarie și din octombrie 1917, comitetele țărănești s-au impus ca forma organizatorică cea mai accesibilă și eficientă de mobilizare a maselor țărănești la revoluție <sup>6</sup>.

V. I. Lenin care a sesizat importanța deosebită a acestei forme de organizare și mobilizare a țărănimii la lupta revoluționară, atrăgea atenția că, deși în majoritatea cazurilor astfel de comitete țărănești apar și acționează în vederea obținerii unor revendicări limitate de multe ori pe plan strict local, în cele din urmă ele devin o adevărată școală politică pentru țărănime. Or, acest lucru era esențial pentru făurirea alianței muncitorești țărănești, pentru atragerea țărănimii la lupta politică generală.

„Sarcina principală — arăta Lenin — este de a introduce conștiința politică în mișcarea țărănească. Țăranii își dau seama în mod deslușit de ceea ce le trebuie dar nu știu să facă o legătură între dezideratele și revendicările lor și orînduirea politică generală. . . De aceea, lozincă creării comitetelor țărănești revoluționare este singura justă” <sup>7</sup>.

Îlegalizarea partidului, ca și o serie de confuzii, precum și neadoptarea unui program agrar corespunzător celor mai arzătoare și actuale revendicări ale maselor țărănești din România <sup>8</sup> au frînat pătrunderea largă a ideologiei și lozincilor de luptă ale P.C.R. în sînul masei de țărani proaspăt împroprietăriți sau în curs de a primi pămînt.

Datorită punerii accentului pe probleme politice generale, pe obiective ale luptei revoluționare care nu corespundeau tactic perioadei de

<sup>5</sup> Vezi în această privință articolul lui Fl. Dragne, *Activitatea B.M.Ț., organizație revoluționară de masă creată și condusă de Partidul Comunist din România*, apărut în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 1/1962; cf. lucrarea colectivă *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, București, Edit. Politică, 1969, cap. VII, p. 153—164.

<sup>6</sup> Forma de organizare a țărănimii în comitete de acțiune este tot atît de veche ca și lupta țărănimii pentru drepturi și o viață mai bună. De pildă, pentru a nu cita decît un exemplu din istoria modernă a țării noastre, cluburile socialiste create la sate la sfîrșitul secolului XIX îndeosebi în județele Teleorman și Romanați, se transformă în fapt spre surprinderea unora din inițiatorii lor în comitetele țărănești de acțiune revoluționară. (Despre constituirea și activitatea acestor cluburi socialiste la sate au apărut o serie de studii și articole interesante datorate cercetătorilor Gh. Matei și Damaschin Mioc). Atît în vechea mișcare cît și în preajma creării P.C.R., militanții revoluționari ai partidului clasei muncitoare în munca lor la sate constituiau și acționau cu ajutorul unor „nuclee”, comitete de inițiativă țărănești, alcătuite din localnici.

<sup>7</sup> V.I.Lenin *Despre alianța dintre clasa muncitoare și țărănime*, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 190.

<sup>8</sup> În perioada de reflux revoluționară de după 1922 nu putea găsi audiență și nu putea fi realizat planul maximal al revoluției proletare. Pe primul plan erau apărarea și dacă era posibil consolidarea și lărgirea cuceririlor obținute în anii avîntului revoluționar. Obiectivul principal urmărit de țărănime în acei ani era aplicarea cît mai democratică a reformei agrare pe care însă clasele dominante din România nu puteau să o realizeze și să smulgă țărănimea de sub influența forțelor revoluționare.

reflux revoluționar, de „stabilizare relativă a capitalismului” prin care trecea România<sup>9</sup>, sau datorită credinței greșit împărtășită că România s-ar găsi în pragul unei revoluții, însăși lozincă comitetelor țărănești o dată lansată (la Congresul al IV-lea al P.C.R.) nu a reușit să spargă tiparele unei anumite munci sectare care, indiferent de forma organizatorică sau formula de acțiune, se adresa la fel ca și în trecut doar unor categorii restrinse ale țărănimii (proletariatului agricol, muncitorilor sezonieri cu domiciliul la sate, unor foști aderenți ai vechii mișcări socialiste etc.).

Excepție face în acest sens rezoluția plenarei C.C. al P.C.R. din iulie 1925, care, făcând elogiul alianței muncitorești țărănești în acțiunea de democratizare a țării, pentru progresul social și politic al României atrăgea atenția că la această alianță pot fi atrase nu numai țărănimea săracă, „dar și cea mijlocie și chiar o parte a chiaburimii”<sup>10</sup>. Se fixa și o lozincă, program cu audiență în masa țărănească „doborîrea proprietarilor mari, a moșierilor, pentru trecerea întregului pământ în mâinile țaranilor”<sup>11</sup>.

Sub impulsul apariției unui nou val de lupte revendicative a maselor țărănești în anii crizei economice din 1929—1933, P.C.R. a trecut la o activizare a muncii sale în rîndurile țărănimii. Printre rezoluțiile adoptate de conferința P.C.R. din 1930, care a pus capăt luptei fracționiste din partid, s-a adoptat și o rezoluție specială asupra sarcinilor la țară, în care se arăta: „În legătură cu lozincă asupra liniei noastre față de partidul național țărănesc, fixată de plenara din februarie a.c. și întărită de Internaționala Comunistă... în fața noastră stă sarcina dezvoltării mai departe a luptei pentru atragerea maselor largi țărănești sub influența noastră (a scoaterii lor de sub influența P.N.Ț. — T.U.) și pentru întărirea organizatorică a activității noastre printre țărani. Munca aceasta trebuie să fie organizată, ca și în trecut, prin crearea comitetelor țărănești (cum anume în condițiile ilegalității? — T.U.). Aceste comitete țărănești sînt organizații care se formează oriunde și ori de cîte ori se ivește o luptă a țărănimii pe chestiunea impozitelor, a pădurilor, a tuturor conflictelor agrare etc. Comitetul țărănesc trebuie să ia inițiativa și să conducă aceste lupte pentru revendicările țărănești de fiecare zi”<sup>12</sup>.

În practică, P.C.R., abia ieșit din greaua încercare a luptei fracționiste provocată de elementele oportuniste și datorită compoziției sale necorespunzătoare (puține elemente provenind sau avînd legături strîns cu satul), nu a putut trece imediat la o activitate largă la sate și

<sup>9</sup> Referindu-se la efectele dăunătoare pe care le-a avut asupra muncii la sate aplicarea mecanică a unor teze ale Internaționalei comuniste care nu corespundeau momentului și situației concrete existente în acea perioadă în România, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al P.C.R., în expunerea sa la adunarea festivă din 7 mai 1966, organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român arăta: „Deși în țara noastră țărănimea avea o mare pondere socială iar rezolvarea problemei agrare pe calea exproprierii moșierilor și împroprietăririi țaranilor era hotărîtoare pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice și trecerea la revoluția socialistă, în partid a dăinuit mult timp lozincă greșită a «naționalizării pămîntului», a colectivizării agriculturii prin «obștii sătești», în condițiile orînduirii burghezo-moșierești». (N. Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, *Rapoarte, cuvîntări, articole*, iulie 1965-septembrie 1966, București, Edit. politică, 1968, p. 359.

<sup>10</sup> *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, vol. II, București, Edit. pentru literatură politică, 1953, p. 139.

<sup>11</sup> *Ibidem*.

<sup>12</sup> *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, ediția a II-a, București, Edit. pentru literatură politică, 1953, p. 98.

nu a putut influența în măsură hotărâtoare, politic și mai ales organizatoric, masele țărănești radicalizate decât spre sfârșitul crizei economice, când burghezia română, printr-o serie de legi, între care conversiunea datoriilor țărănești, a izbutit să frîneze și să potolească temporar valul luptei țărănești.

Aceste concluzii juste, care au avut ca scop mai cu seamă lansarea B.M.Ț. în lupta electorală, se găseau inserate și în *Proclamația program a Blocului muncitoresc-țărănesc pentru rezolvarea revoluționară a crizei actuale* — difuzată în cursul campaniei pentru noile alegeri parlamentare din primăvara anului 1931<sup>13</sup>. Exagerîndu-se însă efectele nocive ale crizei pentru trănicia sistemului capitalist s-a crezut că în cursul sau la capătul acestei crize era posibilă apariția unor condiții care să permită declanșarea luptei pentru putere: de aici o serie de prevederi agrare în cadrul sarcinilor generale de luptă pentru ieșirea din criză pe „cale revoluționară”<sup>14</sup>.

În acest manifest se preconiza un program de revendicări imediate ale țărănimii sărace și mijlocașe „pentru apărarea pămînturilor, contra dărilor și birurilor către stat și comună, pentru ștergerea datoriilor și amenzilor către chiaburi, moșieri, cămătari și bănci. Pentru un ajutor imediat dat de către stat țărănimii sărace, ajutor în bani, unelte și semințe, care să nu fie restituite. Împotriva executării lor silite. Contra clăcii, rușfeturilor, dijmei și a prestațiilor”<sup>15</sup>.

Totodată, prindea a se cristaliza, cu mai multă claritate, teza că rezolvarea deplină a problemei agrare din punct de vedere burghezodemocratic nu va fi posibilă decât în condițiile și ca urmare a cuceririi puterii politice de către proletariat și aliații săi: „Noi declarăm — se arăta în manifest — că atunci cînd prin luptă unită, sub conducerea Partidului Comunist, vom doborî puterea capitaliștilor și moșierilor, vom expropria fără plată toate pămînturile marilor moșieri, ale mănăstirilor, bisericilor și domeniilor coroanei, cu tot inventarul lor<sup>16</sup> și le vom preda fără plată (lipsește promisiunea împrumutării — T.U.) țărănilor fără pămînt sau cu pămînt puțin. Vom suprima amăta, vom anula datoriile și vom scuti țărănimea de impozite. Vom ajuta țărănimea săracă cu bani, semințe, mașini, tractoare și îngășăminte. Aceasta însă o putem dobîndi prin lupta comună revoluționară a întregului popor muncitor pentru doborîrea puterii burgheziei și instalarea guvernului muncitoresc-țărănesc”<sup>17</sup>.

<sup>13</sup> Pe listele B.M.Ț. din 30 județe s-au obținut 73.711 voturi față de cele 38.351 voturi cîte obținuse B.M.Ț. din 34 județe în alegerile din 1928. Cele 73.711 voturi au asigurat alegerea în Parlament a 5 deputați B.M.Ț., care au fost însă invalidați. Rezultatul alegerilor a fost apreciat ca un succes și ca semnul unui nou avînt revoluționar.

<sup>14</sup> „Drumul de ieșire din criză: socialism ori capitalism” era unul din capitolele acestui manifest program. Confundînd criza generală de sistem a capitalismului cu criza generală din anii 1929—1933 se susținea: „Noi declarăm că criza nu poate fi rezolvată decît prin doborîrea burgheziei”. (*Documente din istoria Partidului Comunist din România 1929—1933*, Partea I, București, E.S.P.L.P., 1954, p. 392 și urm.).

<sup>15</sup> *Ibidem*, p. 400.

<sup>16</sup> În manifestul electoral al B.M.Ț. pentru alegerile din decembrie 1928 figurase lozincă stîngistă de „confiscare a tuturor pămînturilor” care crease o serie de confuzii nu numai în rîndul țărănilor dar chiar și în rîndul membrilor de partid.

<sup>17</sup> *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1929—1933*, Partea I, București, E.S.P.L.P., 1954, p. 400.

Era pentru prima oară — în afara luărilor de poziții manifestate cu câțiva ani înainte de E. Rozvany, N. Popescu-Doreanu și alți militanți ai partidului legați mai strâns de realitățile satului românesc — când, prin intermediul B.M.Ț., conducerea P.C.R. expunea un program agrar concentrat care în esență preconiza desăvârșirea revoluției burghezo-democratice în cadrul luptei pentru cucerirea puterii de stat și a instaurării unui regim al dictaturii muncitorești-tărănești.

Într-o broșură „Chestiunea agrară”, editată de C.C. al P.C.R. în 1931, luându-se poziție contra tezelor neoibăgiste ca și contra unor teze stângiste se sublinia importanța decisivă pe care urma să o joace făurirea alianței muncitorești-tărănești pentru asigurarea victoriei în lupta pentru putere: „Importanța problemei agrare țărănești — se arăta în prefața broșurii sus-amintite — pentru succesul revoluției în România este foarte mare. În această țară unde mișcările țărănești iau din zi în zi forme mai viguroase, unde țărănimea formează imensa majoritate a populației (82%), problema cuceririi acestor mase de partea proletariatului, de partea revoluției, sub conducerea Partidului Comunist, este o chestiune de viață și de moarte a revoluției. Organizarea proletariatului agricol, *cucerirea țărănimii sărace și mijlocașe este una din sarcinile cele mai importante care stau în fața Partidului Comunist din România* (sublinierea noastră — T.U.) Iată de ce cunoașterea acestei probleme sub toate aspectele ei, adîncirea și studiul scrupulos al chestiunii agrare este sarcina cea mai apropiată de toate zilele (cea mai actuală — n.n.) a comuniștilor și a muncitorimii revoluționare din România”<sup>18</sup>.

Relevînd necesitatea eliminării din programul agrar al partidului al tezelor oportuniste de stînga sau de dreapta și arătînd că pe plan teoretic se realizează deja o serie de clarificări privind conținutul și perspectivele muncii politice în sinul maselor țărănești, se aprecia că „subprețuirea muncii printre țărani, neglijarea completă a studiului acestei probleme a fost și pare să fie o boală a muncii noastre practice”<sup>19</sup>.

Prefața preciza că în elaborarea programului său agrar, a tacticii și a formelor organizatorice de antrenare a țărănimii la lupta revoluționară, P.C.R. înțelegea să urmeze directivele tezelor agrare adoptate încă la Congresul al II-lea al Internaționalei Comuniste, deoarece „directivele Congresului al II-lea constituie încă și astăzi principiul fundamental pe care toate partidele afiliate la Internaționala Comunistă sint datoare să-l urmeze”<sup>20</sup>.

Aplicînd mecanic directivele Internaționalei Comuniste în problema agrară, prefața la broșura „Chestiunea agrară” nu mai făcea distincția salutară și de fapt nu mai amintea despre necesitatea de a separa sarcinile imediate (burghezo-democratice) ale programului agrar de sarcinile sale maximale (socialiste), în modul în care acestea figuraseră în manifestul B.M.Ț. din primăvara anului 1931. Reapare pe de altă parte teza dublului

<sup>18</sup> *Ibidem*, p. 586.

<sup>19</sup> *Ibidem*, p. 590.

<sup>20</sup> *Ibidem*, p. 593. Scopul editării broșurii „Chestiunea agrară” era tocmai acela de a prezenta cititorilor români experiența rusă, cristalizată într-o serie de documente fundamentale asupra problemei agrare, elaborate de Lenin în anii din preajma Revoluției socialiste din octombrie, precum și traducerea tezelor congreselor II și IV ale Internaționalei Comuniste în problema agrară.

jug social și politic pe care l-ar fi suportat masele țărănești aparținând minorităților naționale din România (în unele aprecieri ale Internaționalei Comuniste, România era prezentată ca un stat multinațional și imperialist !?).

Congresul al V-lea al P.C.R. din decembrie 1931 a marcat o cotitură importantă în acțiunea de clarificare a partidului asupra stadiului de dezvoltare a României și perspectivelor generale ale luptei revoluționare din țara noastră. La acest congres s-a adoptat concluzia de mare importanță pentru fixarea strategiei și tacticii viitoare a partidului că „România este în fața desăvârșirii revoluției burghezo-democratice”<sup>21</sup>. S-a precizat din nou că una din principalele forțe motrice pentru pregătirea și asigurarea victoriei revoluției proletare este făurirea alianței muncitorești-țărănești. Totuși, nici acest ultim congres al partidului comunist ținut în ilegalitate nu a reușit să definitiveze un program agrar care să țină în întregime seama de realitățile concrete românești<sup>22</sup>. Revenindu-se la o serie de teze greșite din perioada anterioară crizei economice, se aprecia greșit că rezolvarea problemei agrare ar trebui să fie soluționată deodată și împletită cu problema națională. Pe lângă faptul că nu corespunde strategiei și tacticii marxist-leniniste care subordonează celelalte probleme luptei pentru cucerirea puterii politice, această teză, inspirându-se dintr-o serie de aprecieri greșite ale Internaționalei a III-a comuniste (trecută și în documentele P.C.R. — secțiune a acestei Internaționale) despre așa-zisul caracter multinațional al statului român sau despre caracterul pasă-mi-te mai progresist al burgheziei minorităților naționale ca burghezie „asuprită” — în raport cu burghezia română (de unde posibilitatea antrenării unei părți a chiaburimii minorităților naționale la lupta revoluționară) era și nefondată din punct de vedere statistic<sup>23</sup>.

Pentru a preciza sarcinile P.C.R. față de problema agrară și de țărănime, ca și față de alte probleme legate de evoluția crizei economice mondiale și a modului în care aceasta se răsfrângea asupra situației din România a avut loc în octombrie 1932, o plenară care a reluat și adâncit o serie de probleme care fuseseră atinse doar tangențial sau nesatisfăcător la Congresul al V-lea al partidului.

Referindu-se la sarcina antrenării maselor țărănești la lupta revoluționară se sublinia că „forma fundamentală a desfășurării mișcării țărănești și a conducerii ei trebuie să fie „comitetele țărănești”, la crearea cărora

<sup>21</sup> Cu privire la lucrările congresului al V-lea P.C.R. vezi: *Documente din istoria Partidului Comunist din România 1929—1933*, vol. III, București, 1955, p. 277, 347—350.

<sup>22</sup> O caracterizare amplă a poziției P.C.R. față de problema agrară în anii crizei economice se face și în lucrarea sintetică colectivă „*Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*”, București, Edit. politică, 1969, capít. VIII, p. 165—186 (autori: Al. Gh. Savu, T. Georgescu și Gh. I. Ioniță).

<sup>23</sup> Una din trăsăturile pozitive ale reformei agrare din 1921 a constat tocmai în aplicarea în mod egal a prevederilor legii la toți cei îndreptățiți indiferent de apartenența lor națională. Abuzurile și eludările reformei agrare săvârșite de autorități și de moșierimea expropriată nu au fost mai mari în regiunile locuite de minoritățile naționale în raport cu alte regiuni locuite în majoritate de români. În secuiume, spre pildă, moșierii care căutau și uneori izbuteau să eludeze legea în defavoarea țăranilor îndreptățiți erau aproape fără excepție moșieri unguri, deci conaționali cu cei frustrați. Dealtfel despre această problemă s-a ocupat între alții și Zoltan Nagy de a cărui obiectivitate sub acest raport nu avem motive să ne îndoim, în lucrarea sa: „*Les regimes legaux des cooperatives en Transylvanie*”, (Dijon, 1934) arătând că în Transilvania fuseseră în proprietăți [www.dacoromanica.ro](http://www.dacoromanica.ro) și 20.945 germani, (p. 70).

trebuie să ne conducem după directivele Congresului al V-lea al partidului”<sup>24</sup>.

Se preconiza demascarea politicii antițăărănești a P.N.Ț.-ului și „susținerea revendicărilor țărănești de către muncitori sub lozinca „uniri pentru lupta muncitorilor și țărănilor”; „pământ țărănilor muncitori” și „guvern muncitoresc-țărănesc”<sup>25</sup>.

Plenarea C.C. al P.C.R. din iulie 1933 constata din nou : „Cotitura hotărâtă spre țărănimea muncitoare, crearea alianței de luptă a muncitorilor și țărănilor este una din sarcinile cele mai esențiale în momentul de față”<sup>26</sup>.

Deși începînd cu anul 1934, criza economică generală luase sfîrșit ceea ce a dus la scăderea tensiunii sociale la orașe și la sate<sup>27</sup>, în manifestele și documentele P.C.R. continuă să se mențină lozinci corespunzătoare unei perioade de avînt revoluționar sau de situație revoluționară, în primul rînd lozinca luptei pentru puterea politică și pentru guvern muncitoresc-țărănesc.

Astfel într-un articol manifest *Guvern muncitoresc-țărănesc*, apărut într-un organ de presă al partidului comunist dedicat țărănimii<sup>28</sup> se afirmă că : „Partidul comunist luptă pentru stăpînirea muncitorilor și țărănilor din România. Acest stat va fi guvernat de guvernul muncitoresc-țărănesc. . . Un asemenea guvern muncitoresc-țărănesc va fi într-adevăr un guvern al poporului muncitor. În acest guvern nu vor putea să pătrundă decît muncitori, țărani, cetățeni nevoiași de la sat și oraș, cum sînt meseriașii și alții oameni nevoiași. . .”<sup>29</sup>. Un asemenea guvern va fi într-adevăr un guvern al muncitorilor și țărănilor și va putea să înfăptuiască toate cererile țărănimii”<sup>30</sup>. În legătură cu programul agrar al unui astfel de guvern muncitoresc-țărănesc se arăta că : „Guvernul muncitoresc-țărănesc va expropria fără nici o plată pămînturile marilor moșieri, ale regelui, ale mînaștirilor și ale statului, cum și uneltele, mașinile și vitele și le va împărți fără nici o plată țărănilor fără pămînt ori cu pămînt prea puțin. Guvernul muncitoresc-țărănesc va expropria și pe cele ale țărănilor pentru folosirea gratuită a pășunilor, izlazurilor și bălților. — Guvernul muncitoresc-țărănesc va expropria pădurile capitaliștilor și le va da satelor pentru lemne de foc și de construcție. — Guvernul muncitoresc-țărănesc va șterge toate datoriile țărănilor. El va da țărănilor împrumut fără dobîndă pentru

<sup>24</sup> *Documente din Istoria P.C.R.*, ediția II-a, București, Editura pentru literatură politică, 1953, p. 171.

<sup>25</sup> *Ibidem*.

<sup>26</sup> *Documente din istoria P.C.R.*, vol. III, 1929—1933, p. 647.

<sup>27</sup> Lozinca „cu fața la sate” a fost lansată de Congresul al V-lea abia după votarea legilor de conversiune a datoriilor agricole. Plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1932 constata de altfel, „o oarecare coborîre vremelnică a acțiunilor țărănești de masă”, iar plenara din iulie 1933 aprecia că „în comparație cu mișcările țărănești din 1931, în ultimul an și jumătate a intervenit o anumită încetinire în tempoul și întinderea acestei mișcări”.

<sup>28</sup> „Noi vrem pămînt”, organ lunar editat de Partidul Comunist din România, secțiune a Internaționalei comuniste, anul II, nr. 1, din 8 februarie 1935.

<sup>29</sup> Se sărea iarăși peste etapa burghezo-democratică, direct la forme de organizare statală corespunzătoare epocii socialiste.

<sup>30</sup> „Noi vrem pămînt” 8 februarie 1935.

înzestrarea gospodăriilor”<sup>31</sup>. În continuare se preconiza asigurarea pentru toți muncitorii agricoli a asistenței sanitare gratuite, pensii și alte înlesniri.

Începînd cu anul 1935 problema antrenării țărănimii la lupta pentru revendicări democratice a fost subordonată luptei generale pentru formarea frontului popular antifascist. Într-o broșură editată în 1935 și adresată țăranilor se făceau aprecierea că „Alianța muncitorilor și țăranilor se creează în România în luptele de zi cu zi contra capitaliștilor și boierilor. Ea cuprinde deocamdată numai detașamente înaintate ale clasei muncitoare din România și partea cea mai revoluționară a țărănimii, care s-a eliberat de acum de sub influența partidelor burgheze ale țărănimii”<sup>32</sup>.

Deși platforma de luptă a frontului popular antifascist „pentru pace, piine, pămînt și libertate” adoptată în plenara a V-a lărgită a C.C. al P.C.R. din august 1936 menționa, printre lozincile de luptă, „împroprietărirea țăranilor fără pămînt sau cu pămînt puțin” și alte revendicări economice țărănești, accentul luptei pentru aliași, s-a deplasat ca urmare a hotărîrilor Congresului al VII-lea al Internaționalei comuniste — spre problema formării frontului popular antifascist. Dacă alianța muncitorească-țărănească se îmbogățea sub raportul încercării de antrenare a țărănimii la acțiunile de mare actualitate politică internă și internațională (solidarizarea cu luptele petroliștilor și ceferiștilor din ianuarie-februarie 1933, adeziunea Frontului Plugarilor, Madoszului și a altor organizații avînd legături cu satele la lupta de front popular și condusă de P.C.R.), pe de altă parte se înregistra o abordare mai mult declarativă în ceea ce privește revendicările economice imediate ale țărănimii. Majoritatea țărănimii, datorită nivelului cultural și de conștiință politică scăzut era însă, în mod obiectiv, receptivă mai ales la lozincile legate de realizarea unor revendicări burghezo-democratice concrete sau de lupta pentru împlinirea unor nevoi social-economice imediate și presante ale țărănimii.

Caracteristica acțiunilor revendicative țărănești, a conflictelor cele mai frecvente pe care țărănimea le avea cu autoritățile de stat în acei ani consta mai ales în împotrivirea față de plata datoriilor și impozitelor, față de prestații și de abuzurile în aplicarea reformei agrare și în revendicările privind pășunatul pe izlazuri sau în păduri, procurarea lemnului de foc și construcții, primirea unor ajutoare pentru familiile nevoiașe etc. Pentru a se ridica la nivelul intereselor generale naționale, țărănimea trebuia ajutată să ducă mai întii lupta pentru obținerea unei ușurări a stării sale materiale și morale imediate.

Tactica P.C.R. de atragere a țărănimii la lupta pentru făurirea unui larg front al forțelor democratice împotriva pericolului fascisto-hitlerist, de transformare a alianței muncitorești-țărănești într-o forță patriotică de masă, deși corespunzătoare în cel mai înalt grad intereselor vitale ale poporului român, inclusiv ale țărănimii, din păcate nu putea avea un larg succes deoarece partidului comunist îi lipsea, datorită numărului redus de cadre și condițiilor activității sale ilegale, puțința organizatorică-politică de a stabili și menține un contact viu și permanent cu masele largi țărănești. Munca de agitație și propagandă prin scris, prin intermediul

<sup>31</sup> *Ibidem.*

<sup>32</sup> *Documente din Istoria* [www.dacoromanica.ro](http://www.dacoromanica.ro)

manifestelor, broșurilor, ziarelor și revistelor ilegale, se izbea în plus de zidul greu de pătruns al analfabetismului, frecvent mai ales în rîndul păturilor celor mai sărace ale țărănimii, adică tocmai a acelor pături care prin poziția lor socială puteau fi mai accesibile programului revoluționar al P.C.R.<sup>33</sup>.

Făcînd un bilanț al succeselor înregistrate de Blocul democratic în alegerile parlamentare din acel an și în desfășurarea unui șir de activități revendicative ce puteau fi apreciate ca „elemente ale Frontului Popular antifascist”<sup>34</sup> la sate, plenara a V-a lărgită a C.C. al P.C.R. din august 1936 ținea de altfel să precizeze că în ciuda acestor succese nu se realizase încă pe scară națională, „legătura intimă cu masele largi muncitoare și cu proletariatul agricol”<sup>35</sup>.

Problema alianței muncitorești-țărănești a căpătat unele aspecte noi în urma instaurării dictaturii regale. Noua legislație agrară și măsurile adoptate de dictatura regală în 1938 și mai ales în primăvara anului 1939, prilejuite de pregătirile de război și de mobilizare parțială a armatei (mobilizarea agricolă, rechiziționarea unei însemnate părți a mijloacelor de transport și de muncă ale țărănimii, concentrările, noile impozite și taxe etc.) au creat brusc o puternică tensiune la sate, o stare de spirit ostilă politicii economice a regimului carlist.

În cursul anilor 1938—1939, în legătură cu noua situație creată, Partidul Comunist din România a trecut la o reconsiderare și apreciere critică a activității desfășurate în anii anteriori, la precizarea sarcinilor imediate care stăteau în fața forțelor revoluționare din România, ca și a programului de transformări democratice, care trebuiau să urmeze în cazul în care accentuarea crizei regimului politic burghez din România ar fi permis lupta încununată de succes pentru cucerirea puterii politice de către P.C.R. și alianții săi.

O atenție deosebită (după precizarea rolului conducător pe care urma să-l joace în continuare în lupta revoluționară proletariatul și detașamentul său politic de avangardă) a fost acordată țărănimii, principalul aliat al proletariatului în lupta sa pentru putere.

În vara anului 1939, C.C. al P.C.R. elaborează un amplu material documentar *Muncitorimea și masele țărănești în criza actuală a regimului burghezo-moșieresc în România*. Apărut mai întîi în numărul 7 (decembrie 1939), al organului teoretic al C.C. al P.C.R. „Lupta de clasă”, p. 68—87, iar apoi difuzat în februarie 1940 ca „instrucțiunile ale C.C. al P.C.R. privind țărănimea”, acest document de partid reprezenta, într-o măsură, după părerea noastră, o sinteză a experienței interbelice a P.C.R. în munca desfășurată la sate. În prima parte, se arătau efectele nefaste pe care le avea asupra situației materiale precare a țărănimii muncitoare, trecerea aproape în exclusivitate de către autoritățile de stat și de către clasele dominante a poverii concentrărilor și rechizițiilor, precum și a fenomene-

<sup>33</sup> Nu ne propunem să analizăm succesele P.C.R. în acțiunile sale de antrenare a pății celei mai conștiente a țărănimii din punct de vedere politic, la lupta pentru front popular desfășurat în jurul Blocului Democratic (1935—1936), scopul nostru fiind doar acela de a face o trecere în revistă a poziției, liniei generale politice în programul agrar adoptat și în direcția căreia a acționat P.C.R. în perioada analizată de noi.

<sup>34</sup> *Documente din Istoria P.C.R.*, vol. IV, 1934—1937, p. 434.

<sup>35</sup> *Ibidem*, p. 435.



lor inflaționiste, cu ajutorul unui abil joc al prețurilor, pe spinarea țărănimii. „Noua fază a crizei de sistem” (a capitalismului — n.n.) datorită războiului imperialist, va ascuți — se arată în documentul citat — contradicțiile de clasă și în România, iar masele vor fi chemate să lupte nu numai pentru apărarea intereselor lor zilnice, ci în directă legătură cu aceasta, să lupte pentru însăși răsturnarea puterii de stat burghezo-moșierești. Datorită tuturor acestor cauze, în lunile ce vin (??) vom asista la o rapidă coacere a factorului obiectiv revoluționar în România... În cadrul acestor perspective și plecând de la aceste premize, să analizăm sarcinile clasei muncitoare și a avangardei sale, a partidului comunist, și unele forme pe care aceasta muncă trebuie să le îmbrace pentru a da toate roadele”<sup>36</sup>.

Subliniind că înainte de a se trece la realizarea sarcinilor revoluției socialiste „evoluția luptei revoluționare urmează să cunoască faze intermediare”<sup>37</sup> și că „numai cunoscând just caracterul revoluției în fața căreia stă România vom putea aprecia rolul pe care îl are de jucat țărănimia, ca și necesitatea pentru muncitorime de a câștiga de partea ei masele țărănești încă în prima fază revoluționară”<sup>38</sup>, documentul ținea să reactualizeze concluzia la care ajunsese deja Congresul al IV-lea al P.C.R. că „în fața proletariatului stă deci drept scop imediat desfășurarea revoluției burghezo-democratice și numai apoi, în desfășurarea acestui proces, transformarea ei în revoluție socialistă. Desăvârșirea revoluției burghezo-democratice — numele nu trebuie să ne înșele — nu va fi opera burgheziei... Muncitorimea, sub conducerea partidului comunist, aflându-se în alianță și în fruntea maselor țărănești și a maselor exploatare ale naționalităților asuprite, iată forțele motrice ale desăvârșirii revoluției burghezo-democratice la noi”<sup>39</sup>.

Aplicând în mod creator cunoscutele teze leniniste din *Două tactici ale social-democrației în revoluția democratică* și din alte lucrări, documentul aprecia, că „Sub hegemonia proletariatului, desăvârșirea revoluției burghezo-democratice va da o nouă formă de guvernământ indiferent dacă în primul moment sau ceva mai târziu aceasta va fi societatea de muncitori și țărani, ca formă a dictaturii revoluționare democratice a muncitorimii și țărănimii. Nu este exclus că pînă la forma ultimă în care se va reflecta desăvârșirea revoluției burghezo-democratice, să apară forme intermediare cu caracter popular”<sup>40</sup>.

În ceea ce privește programul agrar documentul aprecia că „Desăvârșirea revoluției burghezo-democratice va însemna măturarea tuturor rămășițelor trecutului feudal, începînd cu monarhia și dictatura ei (referire la dictatura carlistă atunci în ființă — T.U.), cu rămășițele semif feudale în raporturile agrare cu marea proprietate. Ea va aduce împroprietărirea țărănilor fără pămînt sau cu pămînt puțin pe seama marelui proprietăți confiscate”<sup>41</sup> (sublinierea noastră — T.U.).

În continuare, documentul ridică o problemă teoretică ce și-a găsit confirmarea strălucită în modul în care s-a făcut trecerea la socialism a

<sup>36</sup> Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 5/1940, f. 4.

<sup>37</sup> *Ibidem*, f. 5.

<sup>38</sup> *Ibidem*.

<sup>39</sup> *Ibidem*, f. 5—6.

<sup>40</sup> *Ibidem*, f. 6.

<sup>41</sup> *Ibidem*.

țăranimii din țara noastră după 1949. „Cu cât mai mare va fi numărul țăranilor pe care-i vom putea scuti de proletarizare, pe care-i vom putea câștiga de partea noastră încă fiind țărani, cu atât mai ușor și mai repede va fi desăvârșită transformarea socială”<sup>42</sup>.

Pornind de la rolul pe care urma să-l aibă de jucat țărănimea în „luptele revoluționare” documentul arăta că pe măsură ce întreaga masă țărănească suferea de pe urma regimului represiv (chiar dacă cei mai loviți erau țăranii săraci), se întvedea posibilitatea antrenării majorității țăranimii, la lupta politică sub lozincile P.C.R.

„Azi — se susținea în document — întreaga țărănime este vrăjmașă regimului actual. În faza actuală a luptei pe care muncitorimea în frunte cu Partidul comunist o duce pentru răsturnarea dictaturii regale, țărănimea în întregime ei apare ca un aliat prețios al muncitorului”<sup>43</sup>.

Făcînd această apreciere — care, de fapt, va fi mult mai aproape de adevăr ceva mai târziu, spre sfîrșitul guvernării fascisto-antonesciene — documentul ținea să precizeze că posibilitatea participării vremelnice a chiaburimii la lupta împotriva regimului dictatorial „nici decum nu înseamnă temperarea luptei proletariatului agrar și a țăranimii sărace împotriva moșierimii și a chiaburilor”<sup>44</sup>, dar că în ciuda acestei precizări „pentru atingerea unora din scopurile desăvîrșirii revoluției burghezodemocratice, întreaga țărănime din România poate fi atrasă la lupta revoluționară”<sup>45</sup>.

Aliatul de nădejde al P.C.R. în desăvîrșirea revoluției burghezodemocratice „elementul de bază în sînul țăranimii de care trebuie să se lege, a cărui organizare rapidă trebuie s-o ajute, a căui conducere imediată trebuie s-o preia, acesta este format din proletariatul agricol și țărănimea săracă și mijlocașe, adică din imensa majoritate a țăranimii”<sup>46</sup>. În continuare, plecînd tot de la tezele leniniste dezvoltate în *Două tactici*, documentul arăta care vor fi forțele motrice și orientarea generală a luptei de clasă în perioada de trecere la revoluția socialistă. „Chestiunea fundamentală a revoluției — se arăta — este chestiunea puterii . . . Puterea muncitorească și țărănească, adică dictatura democratică a muncitorimii și țăranimii va fi cucerită prin înfrîngerea și a burgheziei. Procesul revoluției burghezodemocratice : Însă Partidul Comunist din România nu-și pune ca sarcină imediată înlocuirea puterii burghezo-moșierești cu puterea proletariatului, adică nu stă în mod nemijlocit în fața revoluției socialiste”<sup>47</sup>.

Sub influența unor vechi poziții sectariste, se afirma că viitoarea dictatură democratică revoluționară a proletariatului și țăranimii va avea de luptat cu burghezia și moșierimea și partidele lor politice, dar și cu radical-țăranîștii și social-democrații, de aici sarcina de a făuri frontul unic popular numai sau mai ales de jos în sus.

Demascînd pe conducătorii P.N.Ț. ca reacționari, documentul trasa sarcini comuniștilor să scoată prin „educație revoluționară” masele

<sup>42</sup> *Ibidem*, f. 6—7.

<sup>43</sup> *Ibidem*, f. 8.

<sup>44</sup> *Ibidem*, f. 9.

<sup>45</sup> *Ibidem*.

<sup>46</sup> *Ibidem*, f. 10.

<sup>47</sup> *Ibidem*.

țărănești care credeau în național-țărăniști de sub influența conducătorilor și ideologiei P.N.T. În vederea dezvoltării muncii la sate, se preconiza sporirea și consolidarea celulelor de partid la sate, organizarea proletariatului agricol în asociații profesionale (sindicate) proprii, iar ca tactică de luptă canalizarea tuturor nemulțumirilor țărănești pe făgașul luptei revoluționare în perspectiva unei „apropiate” revoluții „comuniste”.

În încheierea acestui interesant și important document — deși nu lipsit de contradicții și de elemente anticipative care nu corespundeau momentului istoric în care se găsea România în 1939 — se trăgea concluzia că „Muncitorimea din România, în frunte cu Partidul Comunist, își va îndeplini sarcinile istorice care îi stau în față, (numai) asigurându-și alianța necondiționată a maselor întregii țărănime și în primul rînd a proletariatului agricol, a țărănimii sărace și mijloace în luptele hotărîtoare ale viitorului apropiat”<sup>48</sup>.

Succesul luptei pentru cucerirea puterii politice de către proletariat depindea într-o largă măsură de făurirea alianței muncitorești-țărănești, aceasta nu se putea realiza decît — atunci — cînd, așa cum se exprima foarte plastic documentul citat, partidul va deveni „o putere (politică — n.n.) la țară”<sup>49</sup>.

În ciuda lipsurilor sale, documentul *Muncitorimea și masele țărănești în criza actuală a regimului burghezo-moșieresc în România*, restabilind și aplicînd creator la realitățile țării noastre tezele leniniste de bază privind problema agrară, a reprezentat — după părerea noastră — un punct culminant, pentru perioada interbelică în ceea ce privește clarificarea problemei agrare, a situației țărănimii, a căilor de făurire și de activitate a alianței muncitorești-țărănești în prima etapă a revoluției (etapa de-săvîrșirii revoluției burghezo-democratice). În esență, multe din aprecierile și considerațiile teoretice expuse în acest document își vor găsi confirmarea cîțiva ani mai tîrziu, în cursul desfășurării revoluției populare în țara noastră după 23 August 1944.

Deși apărut în ultimul număr pe 1939 al revistei „Lupta de clasă” și difuzat ulterior sub formă de „instrucțiuni ale C.C. al P.C.R.” abia în februarie 1940, materialul a fost elaborat înainte de izbucnirea celui de al doilea război mondial și în orice caz reflecta sinteza activității partii lui comunist în problema agrară pentru perioada de pace.

Pe linia demascării politicii reacționare a dictaturii carliste, P.C.R. a lansat în cursul anului 1940 o serie de manifeste împotriva subscrierilor la împrumutul de înzestrare a armatei (februarie 1940) sau contra rechizițiilor (martie 1940) etc. Linia generală a acestor manifeste era aceea că toate aceste pregătiri militare aveau pe plan intern un caracter contrarevoluționar, iar pe plan extern puteau împinge România într-un război contra intereselor vitale ale poporului român. Masele populare — muncitorimea și țărănimea — erau chemate să lupte pentru doborîrea dictaturii carliste antipopulare<sup>50</sup>.

Dar relansarea unor teze eronate privind pretinsul caracter multinațional al statului român, caracterizarea de profasciști și lachei ai imperia-

<sup>48</sup> *Ibidem*, f. 18.

<sup>49</sup> *Ibidem*.

<sup>50</sup> Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapele 7 și 11/1940.

lismului dată tuturor forțelor nefasciste burgheze, renunțarea la lupta zilnică sau subordonarea artificială a acestei lupte unor lozinci nelegate direct de interesele și înțelegerea maselor largi, nu putea să nu aibă temporar efecte negative și în munca P.C.R. la sate.

Sub impresia dictatului arbitrar și nedrept de la Viena, a instaurării sub presiunea Axei a regimului legionaro-antonescian în România, în toamna anului 1940, P.C.R. a adoptat însă o serie de poziții mult mai apropiate de situația concretă din țară, de sarcinile imediate ale luptei antifasciste în România.

La aflarea știrii rușinoasei abdicări a consiliului de coroană în fața dictatului fascist de la Viena, P.C.R. a lansat chemarea luptei împotriva sentinței arbitrare. P.C.R. și o serie de organizații care activaseră înainte de război în cadrul Blocului Democratic, au organizat numeroase și puternice manifestații patriotice antifasciste. Dr. Petru Groza, președintele Frontului Plugarilor, a inițiat formarea în zona Munților Apuseni și a Crișanei a unor cete înarmate de țărani pregătite în cazul în care s-ar fi trecut pe scară națională la respingerea dictatului de la Viena să lupte cu arma în mână contra cotropitorilor<sup>51</sup>.

În documentele elaborate și difuzate de P.C.R. în acele zile pe linia revenirii la o serie de concluzii pozitive la care ajunsese partidul în problema agrară, în perioada antebelică, s-au făcut unele referiri cu privire la necesitatea antrenării țărănimii la lupta antifascistă, la lupta împotriva proaspăt instauratei dictaturi legionaro-antonesciene.

În cunoscuta broșură *Punctul nostru de vedere* editată la 10 septembrie 1940, după ce se demasca actul de trădare națională pe care îl comiseră prin acceptarea dictatului de la Viena cercurile politice burgheze, era lansată chemarea de a se porni lupta pentru răsturnarea dictaturii legionaro-antonesciene. Alături de alte revendicări general democratice era prevăzută și lupta „pentru confiscarea pământurilor regești, mănăstirești și ale mării moșierimi și predării lor fără nici o răscumpărare țăranilor fără pământ sau cu pământ puțin”<sup>52</sup>.

În manifestul program din 15 ianuarie 1941 al C.C. al P.C.R. intitulat *Pentru pace și independență a poporului român* printre sarcinile de luptă care trebuiau să stea în fața mișcării antifasciste (lupta pentru pace, împotriva prefacerii României într-o anexă a imperialismului german, pentru independența națională etc.) figurau și amnistia generală politică, militară și agrară, încetarea rechizițiilor, restituirea bunurilor rechiziționate și plata stricăciunilor provocate, reducerea însemnată a impozitelor în favoarea maselor muncitoare de la orașe și de la sate, încetarea concentrărilor și alte revendicări democratice și antifasciste; în schimb lozinca înfăptuirii unei reforme agrare democratice nu mai era prevăzută în mod expres<sup>53</sup>.

<sup>51</sup> Acceptarea de către noul regim antonescian a tuturor clauzelor arbitrajului de la Viena, din 30 august 1940, dar mai ales poziția adoptată de Iuliu Maniu, care nu numai că a refuzat să-și dea concursul, dar a dat încă din 31 august 1940 indicații șefilor locali ai P.N.Ț. ca țăranii aderenți ai P.N.Ț. să nu participe la nici o acțiune înarmată, au zădărnicit transformarea elanului politic al țăărănimii ardeleni în fapte de arme (Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 241, filele 127, 142, 143.

<sup>52</sup> *Documente din Istoria P.C.R.*, ediția a II-a, București, E.P.L.P. 1953, p. 329.

<sup>53</sup> *Ibidem*, p. 335–336.

În broșura *De la regimul legionar la dictatura militară* difuzată la sfârșitul lunii februarie 1941, referirea la necesitatea unei reforme agrare democratice se făcea doar în mod aluziv, indirect. După ce se sublinia faptul că înfrângerea rebeliunii legionare nu a schimbat caracterul ultra-reacționar și fascist al regimului antonescian, se arăta că, la fel ca în timpul colaborării cu legionarii, conducătorii regimului antonescian „vor să împuște pe acela care cere exproprierea pământurilor moșierești în favoarea țăranilor fără pământ sau cu pământ puțin. Ei vor să împuște pe oricine cere scutirea de impozit a maselor rămase muritoare de foame în urma politicii de jaf a claselor stăpînitoare, a regimului legionar și acum a dictaturii legionare. Ei vor să împuște pe oricine îndeamnă la lupta de clasă!”<sup>54</sup>

Pregătirile și apoi împingerea României în războiul antisovietic au însemnat noi și grele lovituri date situației materiale și morale a maselor muncitorești de la orașe și sate. Grosul noilor rechiziții, majoritatea celor mobilizați pentru front sau celor concentrați pentru efectuarea de corvezi (transporturi istovitoare, săparea de tranșee, consolidarea unor șosele, poduri pentru armată etc.) au fost suportate în majoritatea cazurilor de către țăranime. Cea mai greu încercată a fost țăranimea moldoveană care a fost expusă luni de zile unui jaf continuu din partea serviciilor militare românești și hitleriste, care abuzînd de starea excepțională ce a guvernat în spatele frontului își însușeau fără plată importante cantități de materiale și furaje. Blocarea cerealelor, impunerea unor variate „ofrande” pentru front, lipsa majorității brațelor de muncă în plină campanie agricolă de vară au înrăutățit situația majorității țăranimii stîrnind un puternic val de nemulțumire. În aceste condiții, noile lozinci de luptă antifascistă ale P.C.R. vor găsi un teren prielnic la sate.

Într-un manifest al P.C.R. *Frați țărani* difuzat la un an de la dictatul de la Viena, după ce se demasca cîrdășia guvernului Antonescu cu conducătorii Axei și se ridică împotriva războiului antisovietic („Acest război este al boierilor și fabricanților. Pentru ce să muriți voi?”), țăranimea era chemată să lupte cu arma în mîină contra fasciștilor și cotropitorilor hitleriști, pentru adevăratele lor interese sociale și naționale: „Întoarceți armele contra cotropitorilor germani, alungați-i din țară. Întoarceți armele contra celor care v-au trimis în război, contra bancherilor și moșierilor români și rmani. Uniți-vă cu frații voștri, țărani și muncitorii din Uniunea Sovietică. Cu armele în mîini împărțiți pămîntul moșierilor și stăpîniți-l, căci este al vostru. La luptă pentru pămînt, libertate și pace! Pentru un guvern ales de voi și dintre voi. Trăiască România liberă și independentă!”<sup>55</sup>

Lozinca revoluționară a exproprierii proprietății moșierești și a împrumutării fără răscumpărare a țăranilor fără pământ sau cu pământ puțin, se va înscrie începînd din vara anului 1941 ca o componentă a programului general antifascist al P.C.R., al luptei pentru doborîrea regimului fascisto-antonescian, pentru întoarcerea așmelor împotriva ocupan-

<sup>54</sup> *Ibidem*, p. 337–338.

<sup>55</sup> Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 22/941. Cîteva exemplare din acest manifest au fost confiscate de siguranța antonesciană la 14 august 1941 cu ocazia descoperirii și arestării „tehnicii” organizației P.C.R. București. Manifestul va fi răsîndit în cursul lunii septembrie într-o serie de județe din țară (vezi Arh. C.C. al P.C.R., fond 26, dos. 4246; fond 1, dos. 245 și fond 15, dos. 3740).

ților hitleriști, pentru instaurarea unui regim democratic în care clasa muncitoare și țărănimia muncitoare urma să aibă un rol precumpănitor.

În platforma program a P.C.R. din septembrie 1941 ca și în alte documente de partid era înscrisă sarcina realizării unei reforme agrare democratice care urma să se înfăptuiască în condițiile luptei pentru „doborârea regimului trădător de țară și formarea unui guvern național din reprezentanții tuturor partidelor”<sup>56</sup>.

În rezoluția C.C. al P.C.R. din ianuarie 1942 se constată însă în ciuda unor lozinci principial juste în problema agrară, slaba legătură cu masele de bază ale țărănimii, cu revendicările lor imediate mai ales pe plan local, cu excepția unor realizări izolate în Oltenia, Muntenia, Hunedoara, subliniindu-se că munca la sate constituia încă sectorul cel „mai slab al muncii de partid. Conducerea partidului — se arăta în rezoluție — n-a elaborat sarcinile concrete ale comuniștilor pentru lupta țărănimii (nici) în circulara din 8 iulie (1941) și (nici) în platforma program din 6 septembrie (1941). Fiecare comunist trebuie să știe (că) țărănimia formează majoritatea zdrobitoare a soldaților care au căzut și cad în războiul criminal. Formarea frontului patriotic român fără țărănimia muncitoare, aliata clasei muncitoare, este numai o pălăvrăgeală. Conducerea partidului se adresează tuturor comuniștilor care vin în contact cu țărani (prin rude, cunoștințe, în fabrici, pe ogoare, în armată etc.) să ducă o muncă zilnică *sistematică* pentru *organizarea țărănimii*”<sup>57</sup>.

Cerind membrilor săi ca în munca lor la sate să demaște caracterul diversionist și contrar intereselor țărănești al campaniei fascisto-antonesciene de formare a așa-ziselor „obști țărănești”, rezoluția preciza din nou programul agrar revoluționar al P.C.R. : „Comuniștii trebuie să organizeze lupta întregului popor pentru confiscarea pământului și inventarului moșierilor hitleriști (prohitleriști — T.U.), care susțin regimul de trădare națională al lui Antonescu și alimentează hoardele lui Hitler cu produsele agricole muncite cu sîngele și sudoarea muncitorilor agricoli și țărănilor săraci, pentru realizarea unei reforme agrare democratice”<sup>58</sup>.

Rezoluția C.C. al P.C.R. trasa membrilor partidului sarcina de a intra în contact cu satele, de a cunoaște nevoile și dorințele lor imediate pe plan local sau general și în funcție de nivelul de conștiință, de tradițiile revoluționare, de condițiile locale existente, să organizeze diferite acțiuni revendicative sau de rezistență antifasciste care să se transforme într-o adevărată școală politică a țărănimii, să pregătească masele țărănești, pentru lupta hotărîtoare pentru cucerirea puterii politice care urma să se desfășoare în condițiile luptei generale antifasciste. Îmbinarea revendicărilor social-economice imediate și minimale cu sarcinile luptei generale antifasciste mergea în întîmpinarea năzuințelor maselor țărănești în sînul cărora ca urmare a jafului și represiunilor fasciste în interior și a înfrîngerilor de pe front se crează, mai ales începînd cu iarna 1942/1943, un puternic curent antiantonescian și antifascist.

<sup>56</sup> Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 81, f. 1—4.

<sup>57</sup> *Documente din Istoria P.C.R.*, ed. II-a, p. 361; cf. Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 3/942.

<sup>58</sup> *Ibidem*.

Deși datorită teroarei sălbatice căreia îi căzuseră victimă majoritatea membrilor săi, a posibilităților organizatorice extrem de reduse de care dispunea, P.C.R. nu a putut realiza pe un plan larg un contact direct între partid și masele țărănești, faptul că P.C.R. își cristalizase deja un program agrar corespunzător, care în esență era un program al desăvârșirii revoluției burghezo-democratice, și că pe de altă parte în sinul țărănimii au apărut și s-au dezvoltat puternic elementele unei stări de spirit și a unei situații revoluționare a jucat un rol însemnat în desfășurarea revoluției populare în România după 23 August 1944 (în numeroase comune, țărănimea va participa la luptele pentru curățirea de hitleriști a întregului teritoriu al țării).

Proiectul de platformă program pe care P.C.R. l-a propus în septembrie 1944 tuturor forțelor democratice, ca program de acțiune și guvernare democratică a țării reprezenta continuarea pe plan calitativ schimbat, în urma victoriei insurecției naționale antifasciste armate din august 1944, lărgirea și completarea ținând seama de noile condiții istorice a programului desăvârșirii revoluției burghezo-democratice pe care P.C.R. îl preconizase și îl conturase în liniile sale generale încă înaintea celui de al doilea război mondial.

„Pentru o cit mai grabnică refacere și dezvoltare a țării — se arăta în proiectul-program al P.C.R. — se impune satisfacerea celei mai arzătoare și îndreptățite cerințe a țărănimii noastre, și anume: înfăptuirea unei largi reforme agrare prin exproprierea marii proprietăți agrare de la 50 ha. în sus și împrumutarea cu acest pământ a țăranilor fără pământ și cu pământ puțin. Acei care luptă pe front împotriva fascismului german să fie avantajați la împrumutarea”<sup>59</sup>.

De asemeni se mai prevedea procurarea de inventar agricol pentru unii împrumutăriți „pe seama marii proprietăți și a statului”<sup>60</sup>. Se propunea totodată ca datoriile țărănimii către bănci și stat contractate cu prilejul împrumutării din 1921 și a legii conversiunii datoriilor să fie anulate. Țărănimea urma să fie chemată a alege în mod democratic pe conducătorii comunelor lor și să participe la activitatea politică a întregii țări.

Acest program politico-agrar s-a bucurat de o largă adeziune din partea maselor țărănești.

Citeva luni mai târziu, din inițiativa C.C. al P.C.R., Frontul național democratic lansa programul de guvernare F.N.D., care (la punctul 6) relua și dezvoltă punctele programului agrar din septembrie 1944.

„Pentru a se asigura reforma și dezvoltarea economică a țării, a ridica nivelul de trai al țărănimii, a întări democrația și a susține eforturile de război — se arăta în programul de guvernare F.N.D. — guvernul F.N.D. va realiza *imediat* reforma agrară.

În acest scop, guvernul F.N.D.:

— a) va confisca pământurile criminalilor de război, ale moșierilor plecați cu nemții și ale celor care sabotează lucrările câmpului de pe moșiile lor;

— b) va confisca pământul ce depășește 50 ha. al celorlalți moșieri. Pământurile minăstirești și bisericesti nu se vor confisca;

<sup>59</sup> „Scnteia”, 26 septembrie 1944.

<sup>60</sup> *Ibidem*.

— c) va constitui din pământurile confiscate un fond de rezervă de 5% (cinci la sută) la dispoziția statului, pentru a împroprietări țărani din regiunile fără pământ suficient;

— d) va crea centre de mașini agricole prevăzute cu tractoare, pluguri, semănători, treierători etc., care să fie închiriate plugarilor pe un preț minim;

— e) prețul pământului confiscat și dat țăranilor se fixează la o sumă egală cu valoarea recoltei unui an. Plata se va face statului în zece rate anuale”<sup>61</sup>.

Unele modificări ale programului agrar al P.C.R. și al celorlalte forțe democratice încadrate în F.N.D. se explicau fie prin cristalizarea unor puncte ale acestui program pe baza experienței acumulate în primele luni ale revoluției populare, fie că se datorau unor considerente de ordin tactic apărute în lupta pentru izolarea și îndepărtarea de la putere a principalelor partide și grupări politice burgheze.

Astfel, s-a înscris în program confiscarea integrală a moșiilor colaboraționiștilor fasciști și ale absenteiștilor, ceea ce ar fi dat sancțiune de lege amplei acțiuni desfășurate de masele țărănești sub îndrumarea P.C.R., de ocupare și preluare în folosință a proprietăților și bunurilor agricole părăsite (situație foarte frecventă în nordul Moldovei și în nordul Transilvaniei, iar mai rar și în restul țării).

De asemeni se făcea precizarea că uneltele și mașinile agricole confiscate de la moșieri, reprezentând cota parte din moșiile expropriate, nu urmau să fie împărțite individual noilor împroprietăriți, ei aveau să fie puse la dispoziția acestora prin intermediul unor centre de mașini — proprietate de stat — la un preț cât mai convenabil.

Pentru a ușura perfectarea unor acorduri de colaborare cu o serie de grupări dizidente din P.N.Ț. și P.N.L. care se declarau potrivnice unei împroprietăriri fără nici o despăgubire s-a propus plata unei despăgubiri de către cei împroprietăriți (valoarea unei recolte anuale plătită în zece ani).

Lansate în plină activitate a comisiei guvernamentale pentru studiul reformei agrare (ce-și începuse activitatea încă din luna decembrie 1944), prevederile agrare ale programului de guvernare a F.N.D. reprezentau în același timp poziția de principiu a P.C.R. și a aliaților săi față de caracterul și urgența reformei agrare în România.

Acest program agrar al F.N.D. a constituit — cu ușoare modificări neesențiale — baza de plecare în legiferarea și apoi în aplicarea reformei agrare din 23 martie 1945.



Poziția P.C.R., favorabilă înfăptuirii unei reforme agrare radicale (avînd ca scop principal lichidarea clasei moșierești), înlăturării ultimelor rămășițe semifeudale din agricultură, anulării vechilor datorii țărănești către stat și acordării unui șir de înlesniri social-economice cu caracter burghezo-democratic, nu a fost singulară, ea fiind împărtășită de o serie de partide și organizații democratice care după 23 August 1944 vor

<sup>61</sup> „Scinteia”, 29 ianuarie 1945.



adera la programul de transformări democratice al Frontului Național Democratic.

Încă de la crearea sa, Partidul social-democrat și-a înscris în programul său ducerea pînă la capăt a sarcinilor revoluției burghezo-democratice în problema agrară. P.S.D. chema „sub steagul său țărani muncitori, pe care îi va sprijini în lupta lor pentru dezrobirea *deplină* (sublinierea noastră — T.U.) de sub jugul boieresc, pentru ocrotirea micilor gospodării țărănești și îndrumarea lor pe calea cooperăției”<sup>62</sup>.

În programul P.S.D. erau înscrise o serie de alte acțiuni menite să ducă la îmbunătățirea situației materiale și morale a țărănimii ca: revizuirea reformei agrare din 1921 atît în sensul înlăturării abuzurilor și ilegalităților comise în timpul aplicării ei cît și pentru completarea acestei reforme cu noi puncte între care acordarea de inventar agricol țăranilor, abrogarea legii învoielilor agricole, organizarea și dezvoltarea învățămîntului agricol și pe această linie crearea de ferme model ca centre de educație agricolă pentru micile gospodării țărănești<sup>63</sup>.

În formularea programului agrar, dar mai ales asupra modului în care P.S.D. înțelegea să ducă lupta pentru realizarea acestui program apăsau încă greu o serie de teze gheriste rămase moștenire de la vechea mișcare care exagerau locul și importanța rămășițelor semif feudale în agricultură sau care concepeau că ridicarea nivelului cultural și tehnic al țărănimii constituie un mijloc decisiv de ridicare a conștiinței politice a maselor țărănești, ignorînd în schimb potențialul revoluționar existent în lumea satelor și „școala” luptei revoluționare a maselor țărănești.

O serie de militanți social-democrați de stînga au sezizat însă corect rolul uriaș pe care urma să-l joace atragerea țărănimii de partea proletariatului în lupta politică. După izbucnirea crizei economice, Alecu Constantinescu, vechi militant al mișcării socialiste, rămas credincios ideii că nu se puteau obține victorii hotărîtoare contra claselor exploatoare decît prin realizarea frontului unic muncitoresc, într-o scrisoare pe care o adresa în iulie 1929 conducerii P.C.R. se declara potrivnic părerii că P.N.Ț. ar putea îndeplini un rol progresist în istoria țării. El arăta, între altele: „Lozinca centrală : lupta pentru pămînt. Să opunem lozincii contrarevoluției agrare (măsurile antițăărănești luate de noul guvern P.N.Ț. — T.U.) în mod hotărît și fără nici o concesie lozinca revoluției agrare cu revendicarea exproprierea întregului pămînt al moșierilor și împățirea lui grațuită la țăranii săraci și cei fără pămînt”<sup>64</sup>.

Deși lozinca exproprierei „întregului” pămînt moșieresc și aprecierea măsurilor luate de guvernul P.N.Ț. drept „contrarevoluție agrară” pot părea stîngiste (ele reprezentînd și punctul de vedere al grupării socialiste gelertheriste) totuși ele reprezentau atunci un punct de vedere mai apropiat de necesitățile antrenării țărănimii la lupta revoluționară, decît teza naționalizării pămîntului<sup>65</sup>.

<sup>62</sup> Programul și statutul Partidului Social Democrat din România, Cluj, Tipografia Gutenberg, 1926, p. 1—6.

<sup>63</sup> *Ibidem*.

<sup>64</sup> Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 157/1929.

<sup>65</sup> „Să legăm — arăta Alecu Constantinescu în aceeași scrisoare adresată C.C. al P.C.R. — lozinca, «pline pentru cei ce suferă de foame» de lozinca luptei pentru pămînt, lozinca luptei pentru pămînt cu lupta pentru putere; să mobilizăm masele împotriva contrarevoluției agrare,

Al doilea congres al P.S.D. din mai 1930 a prilejuit o confruntare largă, nu lipsită de opinii divergente privind problema agrară. Într-o rezoluție consacrată acestei probleme după ce se relua într-o formă îmbogățită teza „culturalizantă” ca mijloc de ridicare a cunoștințelor politice țărănești se dădea comitetului executiv al partidului sarcina „să elaboreze cât mai curînd un proiect de program care să fie supus discuției partidului și adus în fața viitorului congres”<sup>66</sup>.

În genere, programul agrar al P.S.D. a continuat să cuprindă o serie de revendicări cu caracter burghezo-democratic, între care și ideea unei reforme agrare care, propunînd exproprierea toate pămînturile lucrate în arendă sau dijmă, trebuia, în concepția autorilor săi, să lichideze radical toate rămășițele relațiilor de producție feudale sau, cum se exprimau documentele vremii, toate formele exploatarei neoiobăgiste din agricultura țării<sup>67</sup>.

Această linie generală a fost împărtășită și de diferitele dezidențe din P.S.D., inclusiv partidul socialist Popovici care începînd din 1935 va acționa în front unit cu P.C.R., Frontul Plugarilor, Madoszul, Frontul Studentesc Democratic și cu alte organizații constituite în Blocul Democratic de nuanță revoluționar democratică și antifascistă.

Imediat după 23 August 1944, Partidul social democrat și-a putut expune din nou, în condiții de legalitate, propriul său program agrar. Ca o consecință a prezenței temporare în fruntea P.S.D. a reprezentanților unor curente și opinii divergente și a tezelor „tradiționale” social democratice, primele luări de poziții ale acestui partid în problema agrară au reflectat puncte de vedere diferite, aprecieri și teze pe alocuri contradictorii. De pildă, C.C (Titel) Petrescu, președintele P.S.D. și cunoscut reprezentant al dreptei social-democrate, într-un interviu acordat unor ziariști americani, la întrebarea pusă de aceștia dacă P.S.D. se gîndește la o expropriere agrară a răspuns că „Partidul are în programul său<sup>68</sup> exproprierea numai a marilor proprietari<sup>69</sup> cu despăgubirea echitabilă și prealabilă<sup>70</sup> a celor expropriați. Noile capitaluri rezultînd din exproprieri urmează a fi cointeresate alături de capitalul străin în reconstrucția țării. Mica și mijlocia proprietate vor fi comasate pentru ca pămîntul lucrat cu mijloace

---

să le scoatem de sub influența P.N.Ț.; sub conducerea proletariatului și a partidului comunist să înființăm organizații revoluționare țărănești” (sublinierea ns. — T.U.). Era evident un punct foarte apropiat de punctul de vedere al P.C.R. în problema agrară.

<sup>66</sup> „Socialismul”, 25 mai 1930.

<sup>67</sup> Problema lichidării resturilor „iobage”, a îmbunătățirii randamentului la hectar și nivelului de trai, sanitar și cultural al țărănimii pe calea asociației cooperatiste de tip social-democrat erau considerate ca soluții pentru rezolvarea problemei agrare. Deși vehiculate între limitele ideologice ale Internaționalei socialiste, aceste căutări de poziții au jucat și ele un rol pozitiv în demascarea și stigmatizarea multora dintre tarce agriculturii capitaliste românești interbelice.

<sup>68</sup> Se referea la prevederile programului agrar antebelic.

<sup>69</sup> Unii militanți ai P.S.D. propuneau, în dezacord cu plafonul de 50 ha. propus de P.C.R., ca marile proprietăți moșierești să fie expropriate pînă la un plafon de 30 hectare iar în cazul celor cultivate în dijmă exproprierea să fie totală. Firește, C.C (Titel) Petrescu nu se număra printre cei care militau pentru o reformă agrară radicală.

<sup>70</sup> P.C.R. propunea doar o răscompensare simbolică și pe care cei împroprietăriți nu trebuiau s-o plătească moșierilor expropriați ci statului. Această despăgubire departe de a fi „prealabilă” urma să fie ulterioară reformei agrare și plătită în 10 ani.

tehnice moderne și munca în colectiv de plugari să dea maximum de producție”<sup>71</sup>.

Amestecarea unor poziții oportuniste de stînga cu altele oportuniste de dreapta reflectînd procesul neîncheiat încă al confruntărilor de idei din sinul P.S.D., continuă să caracterizeze punctele de vedere social-democrate în primele săptămîni după 23 August 1944. În răspunsul adresat de Comitetul Central al P.S.D. conducerii P.C.R. la 29 septembrie 1944 prin care își dădea acordul de principiu pentru constituirea F.N.D., era susținută ideea că: „În problema agrară exproprierea nu poate să se oprească la limita de 50 ha., ci trebuie să se extindă la toate proprietățile care sînt lucrate în arendă, în dijmă sau în general cu exploatarea muncii. Organizarea agriculturii va trebui *de pe acum* (subl. ns. — T.U.), așezată pe baze socialiste”<sup>72</sup>.

În manifestul adresat în aceeași zi țărănimii, P.S.D. se declara pentru „exproprierea tuturor pămînturilor care sînt lucrate în arendă, dijmă sau îndeobște prin exploatarea muncii altora. Prin marea expropriere se vor crea bunuri agricole *comune* (subl. ns. — T.U.) care vor putea fi lucrate cu mașini moderne”<sup>73</sup>.

Dacă susținerea acestor teze stîngiste „anti-neoiobăgiste” putuse juca în perioada interbelică un rol pozitiv, atrăgînd atenția asupra necesității lichidării sub această formă a tuturor rămășițelor semif feudale din agricultură, la sfîrșitul lunii septembrie 1944, după lansarea proiectului-platformă al P.C.R. și în condițiile politice concrete lansarea unui program „socializant” putea aduce grele prejudicii acțiunii de făurire a unui front național democratic cît mai larg cu putință.

Sub influența directă a discuțiilor duse între conducerile celor două partide muncitorești, P.S.D. își retrage prevederile stîngiste și necorespunzătoare etapei desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice. În urma discuțiilor purtate, la 2 octombrie 1944, Partidul social-democrat se realizează punctului de vedere al P.C.R. în problema agrară. Proclamînd necesitatea dezvoltării formelor cooperăției de consum și de producție la sate ca deziderate ce urmau să fie realizate de noul guvern democrat, platforma Frontului Unic Muncitoresc înscrie ca program agrar comun „prevederile programului agrar propuse de P.C.R.”<sup>74</sup>.

Cu prilejul crizelor de guvern de la sfîrșitul lunilor octombrie și noiembrie 1944 ca și în timpul activității comisiei guvernamentale pentru stadiul reformei agrare, în cursul lunilor decembrie 1944 și ianuarie-februarie 1945, unii lideri social-democrați de dreapta în frunte cu C. Titel Petrescu au încercat fără succes să antreneze P.S.D. pe calea adoptării unei poziții diferite sau diferențiate față de programul agrar al F.N.D. În momentele decisive ale luptei pentru reforma agrară, P.S.D. s-a aflat însă pe aceleași poziții cu P.C.R. ceea ce a contribuit la consolidarea activității de front unic muncitoresc.

Frontul Plugarilor și partidul social-țărănesc (care la 30 noiembrie a hotărît contopirea sa cu Frontul Plugarilor) situîndu-se de la bun început

<sup>71</sup> „Libertatea”, 12 septembrie 1944.

<sup>72</sup> „Libertatea” din 1 octombrie 1944 (*Partidul social-democrat despre sarcinile politice ale clasei muncitoare. Răspuns la proiectul de platformă al partidului comunist*).

<sup>73</sup> „Libertatea”, 1 octombrie 1944.

<sup>74</sup> „Scinteia”, 7 octombrie 1944 (*Programul comun și activitatea comună a delegaților C.C. al partidelor comunist și social-democrat din România*).

pe linia colaborării cu P.C.R., în cadrul unui front național democratic <sup>75</sup>, declarându-se în favoarea reformei agrare democratice și a celorlalte puncte din proiectul platformă al P.C.R. privitoare la ameliorarea situației țărănimii, au susținut și ele inițial o serie de revendicări suplimentare, în genere juste, dar care nu puteau fi practic realizate de noul guvern democratic în prima etapă, ar fi îndepărtat sau ar fi ridicat împotriva luptei revoluționare a maselor forțe care altminteri puteau fi, în cel mai rău caz, neutralizate. Unele din aceste deziderate figuraseră și în programul de luptă al P.C.R. sau al Frontului Plugarilor înainte de război, în perioada în care P.C.R. colaborase cu Frontul Plugarilor în cadrul Blocului democratic. Menținerea lor printre revendicările imediate după 23 August 1944 poate fi apreciată ca o carență de adaptabilitate a vechilor lozinci la situația nou creată după victoria insurecției în România.

Aceste deziderate, deși nu atit de „radicale” ca unele din propunerile inițiale ale P.S.D., erau greu de realizat în condițiile economice financiare și chiar politice prin care trecea România la sfârșitul anului 1944.

Alinierea tuturor partidelor și organizațiilor democratice, care se vor încadra în F.N.D. la punctul de vedere susținut de P.C.R. în problema agrară a slujit adoptării unui program agrar cât mai corespunzător și în același timp cât mai accesibil și mobilizator pentru masele largi țărănești ca și pentru o serie de pături mic burgheze de la orașe și de la sate.

În esența lor, prevederile agrare ale platformei program F.N.D și ulterior al programului de guvernare F.N.D. reprezentau un program realist, corespunzător condițiilor și posibilităților existente, ale desăvârșirii revoluției burghezo-democratice în România.

Adeziunea largă a maselor populare din România la programul de luptă al F.N.D. a constituit o strălucită confirmare a justeței prevederilor sale, deschizând calea desfășurării cu succes a luptei pentru putere, dusă de forțele revoluționare din România în fruntea cărora se situa Partidul Comunist Român.

## LA POSITION DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN ENVERS LE PROBLÈME AGRAIRE (1921—1945)

### RÉSUMÉ

Dès sa constitution le Parti Communiste Roumain a eu son propre point de vue quant au problème agraire, à la place et au rôle de ce problème dans la lutte générale pour le progrès social et politique de la Roumanie.

Pendant ses premières années d'activité, sous l'influence des thèses selon lesquelles la Roumanie se serait trouvée devant une révolution socialiste, le P.C.R. préconisait dans son programme des mesures inadéquates à cette étape historique, soit la nationalisation des domaines des grands

<sup>75</sup> Aceste partide colaborau cu P.C.R. încă din perioada ilegalității și activaseră împreună cu P.C.R. și cu alte forțe revoluționare și democratice în cadrul Frontului patriotic antifascist, iar apoi în cadrul Grupului patriotic antifascist.

propriétaires fonciers et l'organisation de l'activité agricole sous des formes collectivistes.

Bien que le V<sup>e</sup> Congrès du P.C.R. de décembre 1931 ait abouti à la conclusion juste qu'avant la révolution socialiste la Roumanie devait parcourir encore une étape intermédiaire, notamment celle du parachèvement de la révolution bourgeoise-démocratique (avec son corollaire obligatoire — la réforme agraire radicale et la distribution de terre aux paysans), jusqu'à la veille de la deuxième guerre mondiale, dans le programme agraire et la tactique du P.C.R. envers la paysannerie ont persisté encore des thèses ou des appréciations qui, pratiquement, déconsidéraient la nécessité de l'étape intermédiaire du parachèvement des tâches bourgeoises-démocratiques dans le domaine des rapports agraires.

En 1939, le C.C. du P.C.R., dans un document-programme consacré à la paysannerie, sur la base de l'expérience accumulée pendant la période de l'entre-deux-guerres, a élaboré pour la première fois un programme agraire adéquat à la situation spécifique du pays, au rapport de forces et à la nécessité du moment et de la lutte révolutionnaire.

A partir de 1939, avec de rares exceptions, le programme agraire du P.C.R. a préconisé en tant que moyen d'attraction en masse de la paysannerie à la lutte révolutionnaire démocratique, la réalisation d'une réforme agraire à même de conduire à la liquidation définitive des grands propriétaires fonciers en tant que classe et de tous les vestiges des relations de production semi-féodales, la distribution de terres aux paysans, l'attraction de la paysannerie à la lutte politique active.

Ce programme, adopté aux nouvelles conditions historiques de la période qui suivit la 23 Août 1944, a constitué le fondement du programme agraire du F.N.D. et ultérieurement celui de la légifération et de l'application de la réforme agraire de 1945.



## OMAGIUL ADUS DE CLASA MUNCITOREA ȘI FORȚELE DEMOCRATICE DIN ROMÂNIA LA ÎNCETAREA DIN VIAȚĂ A LUI V. I. LENIN

DE

AUGUSTIN DEAC

În zilele de la sfârșitul lunii ianuarie 1924, ziarele revoluționare, muncitorești și democratice din țara noastră au făcut cunoscut opiniei publice din România vestea încetării din viață, la 21 ianuarie 1924, a lui Vladimir Ilici Lenin. Știrea a îndurerat profund proletariatul român, toate forțele democratice din România care au participat la acest doliu al clasei muncitoare internațională, văzînd în numele genialului dispărut simbolul eliberării popoarelor de sub exploatare și asuprire.

Recunoscînd justetea ideilor lui Lenin în problemele fundamentale ale mișcării muncitorești internaționale, mișcarea muncitorească din România a popularizat gîndirea și activitatea revoluționară a lui V.I. Lenin, a publicat în limba română unele articole, studii și lucrări scrise de el. Încă în 1896, „Lumea nouă”, oficiosul Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, sesiza orientarea revoluționarilor din Rusia spre o tactică de cucerire a maselor și, în special a muncitorilor industriali — tactică preconizată de Lenin — observînd că această orientare nouă a influențat pozitiv lupta împotriva claselor exploatare, care a început să se desfășoare „mai organizată și în același timp mult mai conștientă”<sup>1</sup>. Începînd cu primii ani ai secolului al XX-lea, gazetele socialiste românești au făcut cunoscut publicului muncitor noi laturi ale activității teoretice și practice ale lui Vladimir Ilici, prezentînd apariția și dezvoltarea curentului bolșevic, organizat și condus nemijlocit de el.

Printre publicațiile revoluționare ruse care erau transportate prin România, figurau și unele lucrări ale lui Lenin și periodice socialiste, în primul rînd „Iskra” leninistă. Centre importante care înlesneau tranzitul prin țara noastră a literaturii leniniste au fost București, Brașov, Galați, Iași, Tulcea etc. Un sprijin în acțiunea de transportare prin România a acestei literaturi l-au acordat unii frunțași ai mișcării socialiste, printre

---

<sup>1</sup> „Lumea nouă”, nr. 556 din 19 iunie 1896.

care I.C. Frimu, C.Z. Buzdugan, Iosif Nădejde-Armașu, Gheorghe Cristescu și numeroși alții.

Tot din această perioadă datează și legăturile directe ale lui Constantin Dobrogeanu-Gherea cu Vladimir Ilici și cu alți fruntași ai mișcării bolșevice.

Revoluția burghezo-democratică din 1905—1907 din Rusia, organizată de partidul bolșevic sub conducerea lui Lenin, a avut un puternic ecou în rîndul maselor muncitoare din țara noastră și a prilejuit proletariatului român cunoașterea mai îndeaproape a mișcării revoluționare ruse și a activității lui Vladimir Ilici Lenin.

Partidul Social-Democrat din România s-a aflat în fruntea acțiunilor clasei muncitoare îndreptate împotriva militarismului și a războaielor de cotropire, militînd cu consecvență — alături de Vladimir Ilici Lenin și de alte partide și grupări revoluționare — pentru unirea tuturor forțelor înaintate ale mișcării socialiste internaționale.

Partidul Social-Democrat din România a fost printre primele organizații socialiste care au aderat la mișcarea zimmerwaldiană. Alături de Lenin, reprezentantul Partidului Social-Democrat din România a fost desemnat pentru a face parte din comisia pentru redactarea manifestului conferinței, manifest semnat mai apoi de reprezentanții partidelor și grupărilor socialiste participante printre care V.I. Lenin și C. Racovski.

În condițiile de după intrarea României în război, în august 1916, cînd activitatea Partidului Social-Democrat și a sindicatelor a fost interzisă de autoritățile României regale, elementele revoluționare rămase în interiorul ocupat de forțele Puterilor Centrale au început să activeze ilegal, conducîndu-se după acea teză leninistă care arăta că „muncitorii sociali-democrați trebuie să răspundă chiar și la cele mai neînsemnate măsuri luate de guvern înainte de război sau în timpul războiului pe linia desființării sau îngrădirii libertăților politice prin înființarea de organizații ilegale, care să propage în mod sistematic, perseverent și fără a se opri în fața oricăror sacrificii, lozinca războiului și să arate maselor care este adevăratul caracter al războiului”<sup>2</sup>.

Organizîndu-se în cercuri ilegale, socialiștii revoluționari au continuat demascarea politicii claselor dominante din țară, organizînd diferite acțiuni pentru revendicări economice și politice în folosul celor ce muncesc.

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, strălucită confirmare a justetei leninismului, a avut un puternic ecou în întreaga lume, a exercitat o mare influență și asupra conștiinței maselor largi în țara noastră, ceea ce a determinat accelerarea procesului de radicalizare a lor și orientarea elementelor înaintate, revoluționare din conducerea mișcării socialiste din România pe un drum nou, deschis de Revoluția din Octombrie.

În anii avîntului revoluționar din România — 1918—1921 — presa muncitorească din România — „Lupta”, „Socialismul”, „Adevărul”, „Iașul socialist” etc., revista teoretică „Lupta de clasă” — a publicat cuvîntări ținute cu diferite prilejuri de către Vladimir Ilici Lenin. Tot atunci în România s-au tipărit în limba română și primele lucrări ale lui Lenin de către reprezentanți de seamă ai mișcării muncitorești și democra-

<sup>2</sup> V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 30, București, Edit. Politică, 1964, p. 199.



tice din România, care subliniau importanța teoretică-ideologică a acestora, contribuția adusă de ele la înarmarea mișcării noastre muncitorești cu ideile marxism-leninismului.

Tot mai mulți militanți ai mișcării noastre revoluționare vor avea prilejul, atît în timpul desfășurării Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, cît și în perioada care a urmat să se întilnească cu Vladimir Ilici, să discute probleme importante care interesau mișcările muncitorești din cele două țări.

Partidul Comunist Român, făurit prin transformarea Partidului Socialist într-un partid marxist-leninist, moment crucial în istoria mișcării noastre muncitorești, s-a preocupat de traducerea lucrărilor lui Marx, Engels, Lenin în folosul proletariatului român, de popularizarea experienței și a succeselor deosebite ale primului stat care, sub conducerea lui V.I. Lenin, construia victoria socialismului.

Iată, și numai succint expuse, strînsele legături pe care mișcarea revoluționară din țara noastră le-a avut cu Vladimir Ilici Lenin, înțelegerea însemnătății istorice a activității și operei acestuia.

Anunțind cu durere știrea încetării din viață a făuritorului statului sovietic, organul central al P.C.R., „Socialismul”, ca și alte numeroase gazete și ziare revoluționare și democratice de pe întreg cuprinsul patriei au publicat zile de-a rîndul articole, studii și anunțuri despre personalitatea și activitatea revoluționară a lui V.I. Lenin.

Gazeta „Lupta” din București la 24 ianuarie 1924, sub titlul „*Lenin a murit. Șeful guvernului sovietic și-a dat sfîrșitul luni 21 ianuarie*”, informa printre primele ziare în Capitală despre încetarea din viață a lui Lenin, făcînd și primele aprecieri asupra activității sale revoluționare și redînd importante aspecte din biografia sa. „Cu Lenin moare o personalitate devenită legendară încă din timpul vieții — scria gazeta bucureșteană. Oricare ar fi judecata contemporanilor despre el, fie că-l venerază ca pe un apostol sau că-l detestă ca pe încarnarea duhului rău, este de pe acum cert că *istoria îl va înscrie în rîndurile oamenilor mari*” (subl. ns.). Considerînd Marea Revoluție Socialistă din Octombrie „fundamentală răsturnare socială, a cărei însemnătate enormă pentru Rusia și pentru lume nici nu se poate concepe azi”, ca fiind „în cea mai mare parte opera lui Lenin” gazeta „Lupta” aprecia că marele dispărut „a devenit în acest interval de timp una dintre cele mai populare, dacă nu *cea mai populară figură din lume*”<sup>3</sup> (subl. ns.).

Din paginile publicate de aceeași gazetă reține mai ales atenția acea apreciere a formidabilului om de acțiune. „De pe balconul său din Kameno Ostroski Prospekt — relatează „Lupta” — el hipnotiza zilnic mulțimea prin discursurile sale. Programul său din punct de vedere intern era marxismul integral, naționalizarea finanțelor, industriei, comerțului și pămîntului... În toată această perioadă, Lenin devenise sufletul partidului, care a elaborat întreg programul de acțiune pentru revoluția din 1917”<sup>4</sup>.

<sup>3</sup> „Lupta”, București, nr. 407 din 24 ianuarie 1924.

<sup>4</sup> Ibidem.

Marele ziar democrat bucureștean „Adevărul” în două numere din 24 și 25 ianuarie 1924 sub titlul *Viața lui Lenin* consacră un amplu articol despre Lenin și rolul său în revoluția socialistă. „În mișcarea revoluționară rusă, Lenin a fost un inovator — scria „Adevărul”. El e cel dintâi care a reușit să grupeze o elită de lucrători, îndrumați de dînsul în doctrinele socialiste, formînd nucleul unei mișcări curat muncitorești”<sup>5</sup>.

Ziarul amintește de suferințele îndurate de Lenin în diferitele întemnițări și deportări, cum el a reușit să fugă în străinătate unde, scria „Adevărul”, a continuat de acolo acțiunea începută<sup>6</sup>. Lenin, „omul politic, gînditorul, fanaticul conștient, îndrăznețul” — aprecia „Adevărul” — a avut avantajul tuturor oamenilor politici mari : a știut ce a vroit și în realizarea celor ce a vroit nu s-a împiedecat de nimic. Un om de bună-tate în raporturile personale, ca om politic, nici un gest, nici un act nu i se părea reprobabil dacă-l credea necesar. . . *Lenin a fost unul dintre cele mai mari și mai interesante figuri ale vremii în care trăim. Judecata aceasta, a contemporanilor este singura despre care se poate presupune că istoricul viitor o va ratifica*”<sup>7</sup> (subl. ns.)

În pagina întîii, sub un mare titlu „Ulianov Lenin”, B. Brănișteanu concluziona în același ziar „Adevărul” : „Lenin, principalul autor și actor al revoluției bolșevice a mort. Revoluțiunea aceasta va continua înainte mersul ei. Ea se va dezvolta în conformitate cu condițiunile sociale pe care le-a găsit întîii și pe care le-a creat apoi în Rusia”<sup>8</sup>.

„Arbeiter Zeitung”, organul central al Partidului Socialist din Banat, tot la 24 ianuarie 1924, aducînd știrea despre încetarea din viață a lui Lenin, publică comunicatul guvernului sovietic, precum și următorul anunț funeral al Internaționalei Comuniste : „Internaționala a suferit cea mai grea pierdere de la moartea lui Marx încoace. Ne închinăm în fața mormîntului proaspăt al conducătorului clasei muncitoare. Noi continuăm opera începută de el și mergem înainte pe drumul deschis de Lenin”<sup>9</sup>. Încheindu-și știrea despre încetarea din viață a lui Lenin, oficiosul socialist bănățean scrie : „Chiar dacă deosebiri de vederi principale ne separă de învățăturile și de colaboratorii marelui mort, inclinăm totuși cu respect în fața morții drapelul nostru”<sup>10</sup>.

În zilele următoare în presa revoluționară, progresistă și democratică din România apar ample articole, caracteristice mai ales prin aprecierile făcute asupra rolului lui Lenin în pregătirea și desfășurarea revoluției socialiste. Sub titlul *Lenin — expresia epocii revoluției sociale* cunoscutul fruntaș comunist D. Fabian scria printre altele în organul P.C.R. „Socialismul” : „Viața lui Lenin, opera sa nu devine astfel decît o imagine concentrată în focarul unei lentile a epocii prin care trecem. Îndată ce a apărut în centrul istoriei — în mijlocul mișcării revoluționare — două idei au devenit focarul activității sale și al mișcării revoluționare ruse : Rusia este poarta de intrare a revoluției mondiale. . . Și pentru că aceste idei nu

<sup>5</sup> „Adevărul” an XXXVII, nr. 12288 și 12289 din 24 și 25 ianuarie 1924.

<sup>6</sup> Ibidem.

<sup>7</sup> Ibidem.

<sup>8</sup> „Adevărul”, an XXXVII, nr. 12289 din 25 ianuarie 1924.

<sup>9</sup> „Arbeiter Zeitung” nr. 17 din 24 ianuarie 1924.

<sup>10</sup> Ibidem.

au fost decît exprimarea într-o limbă omenească — a ceea ce germina și se dezvoltă în pîntecele societății de aceea ideile au devenit o forță și Lenin un vrăjitor din povești. Lenin nu a creat revoluția dar Lenin a prevăzut cel dintîi în chip limpede formele ei concrete. De aceea a putut el conduce poporul ales — proletariatul — cu un ochi sigur și cu o mină hotărîtă fără șovăieli și fără îndoieli, prin deșerturile perioadei de trecere de la capitalism la socialism, prin deșerturile războiului civil, ale suferințelor și ale împotrivoririlor sîngeroase la capătul căreia e așezată țara făgăduinței comuniste”<sup>11</sup>. Lenin — scria în continuare comunistul român — nu a fost numai un profet care a prevăzut drumurile revoluției sociale și prezis formele pe care le va lua marșul proletariatului pe aceste drumuri. *Lenin a fost în același timp și cel mai mare om de stat al vremurilor noastre, un strateg și tactician fără seamă al revoluției proletariatului... Dacă individualitățile intră cu ceva în desfășurarea istoriei — și ele intră — apoi atunci, Lenin era individualitatea care intră cu maximum de valoare”*<sup>12</sup> (subl. ns.).

Revoluționarul Sztamari Sandor în gazeta comunistă bucureșteană „Muncitorul” („Munkás”), creionînd figura lui Lenin, pe care l-a văzut și l-a auzit vorbind, își incheie astfel articolul său intitulat *Tovarășul Lenin ca om* : „Ca un meteor a împrăștiat tot focul sufletului său, razele, scînteile, pentru ca să aprindă să ardă tot ce era putred, pentru ca să lumineze și înceapă drumul în epoca minunată a umanității, în epoca comunismului”<sup>13</sup>.

În același număr al gazetei bucureștene „Muncitorul” a apărut aprecierea revoluționarului Teritö Pal, care, stînd de veghe la sicriul lui Lenin, aprecia astfel marea sa operă : „El a fost acela care cu degetele sale puternice ne-a arătat drumul care duce dincolo de piedici, pentru ca împreună cu el să mergem la luptă. El a fost acela care ne-a așezat în ordine de bătaie în întreaga lume. El a fost acela care a ridicat punți peste prăpastii în zilele grele ale deznădejdei. El a fost acela care a stat de pază la punctele slabe. A fost cu totul al nostru și numai prin el am devenit întregi”<sup>14</sup>.

„Fierarul”, organ oficial al Uniunii Unitare a muncitorilor comuniști, metalurgiști și petroliști din România, consemnînd știrea despre încetarea din viață a lui Vladimir Ilici, scria : „Lenin a fost figura cea mai importantă a revoluției. Nimeni nu poate tăgădui că datorită activității lui, în mare parte s-a asigurat izbucnirea și consolidarea revoluției ruse”<sup>15</sup>. Și încheia : „Lenin a murit, opera-i va trăi... Noi ne descoperim în fața mormîntului încă proaspăt al lui Lenin, făuritorul lumii noi”<sup>16</sup> (subl. ns.).

Numeroase alte ziare muncitorești și democratice au publicat articole, știri, însemnări despre marele geniu care a fost V.I. Lenin.

Într-un articol de analiză publicat la 27 ianuarie 1924 în ziarul social-democrat, „Lumea nouă”, unul din conducătorii acestuia, Ilie Moscovici, scria în legătură cu marea pierdere suferită de proletariat și întreaga

<sup>11</sup> „Socialismul”, nr. 9 din 27 ianuarie 1924.

<sup>12</sup> Ibidem.

<sup>13</sup> „Munkás” (Muncitorul), București, nr. 5 din 27 ianuarie 1924.

<sup>14</sup> Ibidem.

<sup>15</sup> „Fierarul” nr. 1 din 15 februarie 1924.

<sup>16</sup> Ibidem.

lume progresistă : „Cu Lenin moare, aceasta o recunoaște astăzi toată lumea, *una din cele mai mari, una din cele mai puternice personalități politice ale timpurilor noastre* (subl. ns.). Ba, luînd în considerație viața sa exemplară, faptul că urmărea pentru prima dată în istorie realizarea unui ideal clar și cu calcul rece, cu perseverență, . . . cu sacrificiul vieții căuta să dea viață acestui ideal, *Lenin poate fi pus în primele rînduri ale genilor care au condus vreodată omenirea* <sup>17</sup> (subl. ns.).

Zugrăvind profundul realism de care a dat totdeauna dovadă V.I. Lenin, social-democratul român scria că el, Lenin, a fost „omul care a înțeles realitatea și care s-a supus ei, cu același curaj cu care a sfidat-o, fără nici o rușine, fără să ascundă nimic, care a anunțat cu cuvinte clasice înfrîngerea, după cum a anunțat altădată victoria politică” <sup>18</sup>.

Sub titlul *Lenin a murit*, publicînd și o fotografie a marelui dispărut, ziarul de largă circulație, „Dimineața”, la 25 ianuarie 1924, scria :

„Știrea morții lui Lenin, de data aceasta adevărată (aluzie la știrile nefondate despre decedarea lui Lenin în anul 1922, apărute și în presa română) e menită, fără îndoială, să producă o vie impresie în toată lumea. Oricare ar fi părerile și sentimentele adversarilor regimului sovietic față de fostul conducător al Rusiei, nimeni nu va putea tăgădui că *dispărutul a fost o personalitate politică de prim ordin* (subl. ns.). Lupta lui necurmată de decenii pentru răsturnarea regimului țarist, suferințele legate de această luptă și tenacitatea lui în mijlocul acestor suferințe pînă la triumful cauzei pe care o apăra, *au făcut din Lenin o figură covârșitoare în galeria marilor revoluționari ruși*” <sup>19</sup>. Iar în articolul *După moartea lui Lenin*, apărut peste cîteva zile, convins de trăinicia regimului creat de Lenin, ziarul „Dimineața” scria că decesul marcantei personalități „este una dintre cele mai impunătoare figuri ale timpului nostru, nu însemnează și apusul regimului instaurat de dînsul. . . *Rusia nu se va mai întoarce la regimul țarist și spiritul democrației ce a pătruns pînă în adîncurile maselor populare nu mai poate fi stîrpit*” <sup>20</sup> (subl. ns.).

De remarcat că și alte ziare și gazete burgheze din România, consemnînd dispariția lui V. I. Lenin, remarciau, firește printre aprecieri uneori tendențioase, și unele realiste la adresa activității și personalității lui V.I. Lenin. Astfel, ziarul „România”, organul Partidului Național Român scria într-un articol intitulat *Moartea lui Lenin* : „Este incontestabil însă că de la venirea lui la cîrmă, Lenin a dezvoltat o prodigioasă activitate organizatoare. . . Rusia astăzi este iarăși un mecanism în funcțiune și în curînd va fi iarăși o putere mare, apreciabilă. Aceasta însă este o Rusie nouă, ale cărei mase trecute prin revoluție au făcut în cei cîțiva ani două secole de civilizație în educația lor cetățenească. Dar a fi produs această zguduire a norodului, este unul din marile merite ale lui Lenin. Moartea lui Lenin nu înseamnă nici o schimbare în ocîrmuirea Rusiei. Guvernul sovietic este azi pe deplin consolidat ca să-și poată continua netulburat activitatea” <sup>21</sup>.

<sup>17</sup> „Lumea nouă” din 27 ianuarie 1924.

<sup>18</sup> Ibidem.

<sup>19</sup> „Dimineața” nr. 6162 din 25 ianuarie 1924.

<sup>20</sup> „Dimineața” nr. 6164 din 27 ianuarie 1924.

<sup>21</sup> „România”, București, an. I nr. 83 din 25 ianuarie 1924.

Iar în numărul următor al ziarului „România”, Vasile Stoica în articolul *Nicolai Lenin* aprecia meritul deosebit al lui Lenin : „Dacă este adevărat că prin revoluții popoarele se purifică, atunci putem fi siguri că poporul rus în ultimii șase ani s-a purificat ca nici un alt popor de la revoluția franceză pînă astăzi. Iar rolul de căpetenie, de organizator, de îndrumător al acestei mișcări formidabile — scria „România” — l-a avut Nicolai Lenin”<sup>22</sup>.

„Argus”, organ zilnic al comerțului, industriei și finanței din România, în pagina întâi, sub titlul *Moartea lui Lenin*, prezentînd o amplă biografie a celui dispărut, pe lângă o serie de atacuri la adresa marxism-leninismului, îl consideră pe Lenin „patriarhul comunismului”, nevoit fiind să recunoască că : „Lenin, trebuie să recunoaștem, că el moare triumfător, și că natura a fost darnică cu el atunci cînd a creat împrejurări favorabile în care să se prăbușească un regim ca cel rusesc pentru biruința unui ambițios, tenace de pe malurile Volgei”<sup>23</sup>.

„Timpul”, ziar de orientare conservatoare, după ce anunța sub titlul *Moartea lui Lenin* că „Guvernul român a fost informat în cursul dimineții în mod telegrafic, de către legațiile noastre din străinătate că Lenin, . . . a încetat din viață în ziua de 21 ianuarie la Moscova” aprecia că „Cu moartea lui Vladimir Ulianov (Lenin) dispăre figura cea mai caracteristică a revoluției ruse” (subl. ns.).

Deși nu lipsit de invective la adresa socialismului științific, ziarul „Timpul” era nevoit să recunoască : „Dar Lenin, al cărui prestigiu a fost imens, se detașează într-un cadru cu totul deosebit, de mulțimea colaboratorilor săi . . . Lenin a fost un vizionar și un convins, un creator și un apostol”<sup>24</sup>.

La rubrica *Pe foi de calendar* sub titlul *La moartea lui Lenin*, același ziar „Timpul”, în numărul său următor, sub semnătura „Hiperion” aprecia : „Lenin a învins. Marele popor slav de la răsărit îi va înscrie numele în cartea suferințelor și a speranțelor lui. Acela . . . care decreta senin . . . vaste transformări sociale printr-un decret gronofonat . . . la masa lui de lucru, după formulele fixe ale teoriilor comuniste, a izbutit să ajungă la realizări. Rusia lui va trăi, cu totul alta desigur mîine, dar dezvoltată în jurul pilonilor pe care el i-a înfipt”<sup>25</sup>.

Dînd glas sentimentelor întregului nostru proletariat, Partidul Comunist Român, forța politică cea mai înaintată a societății românești, în telegrama de condoleanțe trimisă guvernului sovietic, își exprima durerea ce-l încerca : „Partidului Comunist Rus. Moscova. Partidul Comunist din România regretă dureros pierderea marelui conducător al Revoluției mondiale, tovarășul Lenin. Secretar Gh. Cristescu”<sup>26</sup>.

Totodată Partidul Comunist Român a inițiat organizarea la București și în alte centre industriale din țară, întruniri publice de comemorare a morții lui V. I. Lenin.

<sup>22</sup> „România”, nr. 84 din 26 ianuarie 1924.

<sup>23</sup> „Argus”, XV, nr. 32227 din 25 ianuarie 1924.

<sup>24</sup> „Timpul”, XXIII, nr. 260, din 24—25 ianuarie 1924.

<sup>25</sup> Ibidem, nr. 261 din 25—26 ianuarie 1924.

<sup>26</sup> „Socialismul”, an XIX, nr. 13 din 6 februarie 1924.

Avîndu-se în vedere starea de asediu care mai dăinuia în țară, secretarul P.C.R., Gh. Cristescu, în numele C.C. al P.C.R. a înaintat la 25 ianuarie 1924 Prefecturii poliției Capitalei o cerere de aprobare a întrunirii publice de comemorare, planificată pentru ziua de 27 ianuarie 1921<sup>27</sup>.

Dar guvernul a împiedicat ținerea întrunirii pe motiv că nu poate fi cinstită memoria „unui șef de stat străin”. În legătură cu această măsură arbitrară, Partidul Comunist Român a dat următorul protest din care spicuim : „Crede guvernul că prin sistemul veșnicului refuz de a da autorizație va reuși să împiedice recrutarea masei de simpatizanți? Numai mentalitatea înapoiată a burgheziei liberale poate concepe că, oprind samavolnic manifestarea publică a unui partid politic legal, va reuși să-i previe dezvoltarea și să mențină regimul de teroare. Comemorarea lui Lenin o vom face în sufletele noastre îndoliate. Teroarea guvernului nu va face decît să ne oțelim voința și lupta. Iar imaginea marelui comunist dispărut, revoluționarul care timp de trei decenii, luptîndu-se sub teroarea țaristă, închis, exilat și extrădat, a pregătit în Rusia subterană prima revoluție proletară, ne va fi cea mai înaltă pildă și cea mai bună cheazășie, că, în pofida tiranilor, principiul nostru va triumfa”<sup>28</sup>.

Răspunzînd prefectului Capitalei, care a interzis adunările muncitorști de doliu, gazeta comunistă „Munkás” din Capitală sub titlul *Marele dușman*, scris în semn de protest : „Conducerea partidului nostru a vrut să organizeze o festivitate de doliu la București, cu ocazia morții lui Vladimir Ulianov-Lenin, cel mai mare om al lumii contemporane. Muncitorii din București au vrut să lase pentru o oră lucrul, mișcarea familia și distracțiile, ca să se adune în liniște, să-l cinstească și să-l plîngă la stingerea din viață pe cel la a cărei lumină a renăscut o generație și să sărbătorească o lume nouă, care s-a format sub mîinile sale binecuvîntate în slujba omenirii. Muncitorii bucureșteni au vrut să-și manifeste doliul nu numai pentru marele învățător al primului sistem de stat socialist, nu numai pentru cel care a reprezentat maxima amenințare pentru capitalism, nu numai pentru Lenin al lor, ci și pentru acela care a pornit primul tirul ucigaș al tunurilor. . . Muncitorii bucureșteni n-au vrut să-și împărtășească numai doliul nemărginit pentru Lenin al lor, ci au vrut să cinstească memoria aceluia Lenin, care aparține întregii omeniri”<sup>29</sup>. Și ce s-a întîmplat? se întrebă gazeta „Muncitorul”. Prefectura poliției din București a interzis această manifestare, întrucît nu se poate permite „sărbătorirea șefului unui stat dușman”. . . Și gazeta comunistă completează demascator : „Șef de stat dușman ! . . . de cînd, de ce este și pînă va fi Rusia stat dușman față de România? Cînd și-au declarat război, cînd au purtat război una alteia, sau cînd, pe ce document internațional a declarat unul din cele două state că-l consideră pe celălalt stat dușman? Și încheie : „,Domnule prefect ! Dumneavoastră ați interzis întrunirea din cauza șefului de stat ; nu știți însă că noi am fost împreună și mai rămînem multă vreme împreună, deoarece marele mort ne-a sudat într-o unică organizație, într-o

<sup>27</sup> *Lenin văzut de români, documente și amintiri*, București, Edit. politică, 1971, p. 223.

<sup>28</sup> „Socialismul”, an XIX, nr. 10, din 30 ianuarie 1924.

<sup>29</sup> „Munkás”, an II, nr. 7 din 3 februarie 1924.

unică familie, marele mort, care nu este nici sus, nici șef de stat, nici președinte pentru noi, ci care a fost tot ce poate fi un om : Lenin”<sup>30</sup>.

Cu toate interdicțiile și măsurile represive declanșate de autoritățile burheze, clasa muncitoare din România și-a exprimat sentimentele ei de profundă durere față de încetarea din viață a lui Vladimir Ilici, în adunări de doliu, care s-au ținut totuși în Capitală și în alte centre industriale din țară.

Referitor la mitingurile de doliu ale muncitorilor din Capitală „Socialismul”, organul central al P.C.R., informa : „Știrea morții celui mai vrednic dintre luptătorii și împlinatorii marxismului a strâns inima fiecărui muncitor. Un val de durere a îndoliat inima tuturor muncitorilor... Fiecare sindicat a salutat în cuvinte pioase pe marele bărbat și luptător...”<sup>31</sup>.

Astfel la sindicatul funcționarilor din Capitală „s-a comemorat moartea lui Lenin, citindu-se discursul din 1918 al tovarășului Zinoviev asupra vieții și operei marelui dispărut”<sup>32</sup>.

La sindicatul cismarilor din București au vorbit Cerbeanu despre „Socialism și clasa muncitoare” și Marinescu, care aduce la cunoștință moartea tovarășului Lenin. Întreaga adunare se ridică în picioare și salută memoria celui mort”<sup>33</sup>. Viața marelui și genialului revoluționar a fost amintită în câteva cuvinte calde de Cerbeanu — completa oficiosul P.C.R.<sup>34</sup>.

La rubrica *Comemorarea lui Lenin. Muncitorii Capitalei trimit ultimul lor salut lui Lenin*, oficiosul P.C.R., „Socialismul”, din 3 februarie 1924, relatează : „La gruparea femeilor muncitoare s-a cântat marșul femeilor muncitoare, iar tovarășa Sara a arătat amănunțit toată viața de jertfă și toată opera lui Lenin”<sup>35</sup>.

La tipografi, într-o sală arhiplină, după cum relatează ziarul „Socialismul”, Pascal Constantinescu a spus cuvinte pline de avînt asupra operei lui Lenin. A arătat cât de mare este pierderea ce o suferă muncitorimea internațională prin moartea sa<sup>36</sup>.

La ședința muncitorilor croitori, Seir a amintit opera mare a celui mai genial luptător al clasei muncitoare.

Tot din „Socialismul” aflăm că „lucrătorii metalurgiști, reprezentînd aproape toate fabricile de metalurgie din Capitală, întruniți în adunarea generală... au trimis și ei un călduros salut memoriei celui care a luptat mai mult și cu mai multă izbîndă pentru proletariatul internațional”<sup>37</sup>.

În ședința lucrătorilor brutari s-a comemorat moartea lui Lenin. Baroc a spus cuvinte pline de simțire și de avînt. După cum vedem — remarcă „Socialismul” din 3 februarie — întreaga muncitorime din Capitală a simțit la fel cu muncitorimea de pretutindeni. Ea a trimis celui dus o salutare caldă și a vărsat o lacrimă caldă pe coșciugul nou și rece”<sup>38</sup>.

<sup>30</sup> Ibidem.

<sup>31</sup> „Socialismul”, nr. 12 din 3 februarie 1924.

<sup>32</sup> „Socialismul”, nr. 11 din 1 februarie 1924.

<sup>33</sup> Ibidem.

<sup>34</sup> Ibidem.

<sup>35</sup> „Socialismul”, nr. 11 din 1 februarie 1924.

<sup>36</sup> Ibidem.

<sup>37</sup> „Socialismul”, nr. 12 din 3 februarie 1924.

<sup>38</sup> Ibidem.

La întrunirea lucrătorilor municipali a luat cuvîntul Gheorghe Petrovici, care a evocat măreția jertfei și operei tovarășului mort. În semn de doliu, întreaga adunare s-a ridicat în picioare strigînd : „Trăiască memoria lui”<sup>39</sup>.

La asociația muncitorească „Prietenii naturii”, a avut loc o ședință în strada Academiei nr. 37, cînd cei întruniți „au trimis și ei salutul celui care a luptat o viață întreagă pentru clasa muncitoare. Sala, în semn, de doliu, s-a ridicat trei minute în picioare” — sublinia „Socialismul”<sup>40</sup>.

La Pirotehnice „muncitorii și muncitoarele. . . adunați în număr mare în strîmta sală a sindicatelor au comemorat moartea celui care nu mai este, dar a cărui memorie va trăi veșnic în gîndul muncitorimii mondiale. Toți cei ce au luat parte la ședință — adaugă ziarul — s-au ridicat cîteva minute în picioare, exprimîndu-și astfel durerea pentru pierderea lui Lenin”<sup>41</sup>.

Ample relatări au înserat gazetele muncitorești despre adunările de doliu ținute în provincie.

La Galați — informa „Socialismul” — duminică, 27 ianuarie, membrii secțiunii partidului s-au adunat în număr mare pentru a comemora pe cel mai mare geniu, după Marx, al clasei muncitoare. Tov. Neniță a prezidat și în cîteva cuvinte a arătat ceea ce e mai caracteristic în opera lui Lenin. Tov. Jean Antip a citit marele discurs al lui Zinoviev despre Lenin, discurs ținut în fața sovietelor din Petrograd cu ocazia atentatului împotriva lui Lenin în 1918. A dominat o mare însuflețire”<sup>42</sup>. „Cu toată teroarea — adăuga Socialismul — care e aceeași la Galați ca pretutindeni, muncitorii gălățeni au adus modestul lor prinos de recunoștință celui care a luptat o viață întreagă pentru clasa muncitoare”<sup>43</sup>.

Sub titlul *La Tr. Severin, steagul roșu îndoliat a filfîit deasupra Casei poporului*, oficiosul P.C.R. „Socialismul” relatează : „Muncitorimea din atelierele și fabricile din Tr. Severin a dovedit totdeauna o conștiință puternică. Prin vremuri grele de prigoană, în epoci furtunoase, ei au ținut nestinsă flacăra cauzei muncitorești. Moartea lui Lenin a făcut ca inima fiecărui muncitor să vibreze îndurerată. Și totuși nu deprimată. Pierderea celui mai valoros, a aceluia care de departe veghia și lucra pentru cauza rostului muncitorilor a trezit în fiecare flacăra revoluționară”<sup>44</sup>.

Cu această ocazie, completează oficiosul P.C.R., „drapelul (roșu îndoliat) a fluturat de pe înălțimea Casei poporului *trei zile* în șir (subl. ns.), fiind cea mai usturătoare palmă adusă samavolnicilor și fărădelegilor, adusă liliecilor burgheziei române; a fost o manifestare de îmbărbătare pentru proletariatul nostru îngenunchiat”<sup>45</sup>.

Sub titlul *„Doliul muncitorilor din Arad la moartea lui V. I. Lenin*, ziarul „Erdélyi Hirlap” din 5 febr. 1924, anunța : „În ziua înmormîntării lui Lenin, în unele uzine din Arad muncitorii au oprit pentru cinci

<sup>39</sup> Ibidem nr. 13 din 6 februarie 1924.

<sup>40</sup> Ibidem.

<sup>41</sup> Ibidem nr. 14 din 9 februarie 1924.

<sup>42</sup> Ibidem nr. 13 din 6 februarie 1924.

<sup>43</sup> Ibidem, nr. 14 din 9 februarie 1924.

<sup>44</sup> Ibidem.

<sup>45</sup> Ibidem.



minute lucrul, ca semn de doliu. Despre această situație a luat cunoștință biroul de siguranță care a deschis anchetă împotriva muncitorilor”<sup>46</sup>.

Gazeta „Munkás” a popularizat telegrama Congresului Sovietelor adresată muncitorilor din lumea întreagă cu prilejul încetării din viață a lui V.I. Lenin: „Muncitori din lumea întreagă! Vladimir Ilici Lenin nu mai este. Învățătorul cel mai iubit al celor ce muncesc, cel care timp de un sfert de veac a arătat calea eliberării și s-a pus cu o voință de fier în fruntea revoluției și-a închis ochii pentru totdeauna. El și-a încheiat viața ca cel mai mare luptător revoluționar al tuturor timpurilor. Istoria nu oferă exemplul altei vieți care să fi înregistrat victorii ca ale sale. Cu prețul a treizeci de ani de luptă, Vladimir Ilici a reușit să făurească peste tot partidul Comunist, iar sub conducerea sa de geniu clasa muncitoare a reușit să cucerească puterea într-o țară”<sup>47</sup>.

În același timp „Socialismul” publica Manifestul Internaționalei Comuniste și a Sindicatelor roșii intitulat *Către muncitorii din toate țările*. Ce au pierdut muncitorii prin Lenin. „Ne vom aminti — se scria în Manifestul amintit — mereu cu recunoștință de meritele sale nemuritoare pentru mișcarea muncitorească internațională și însuflețiți de pilda sa strălucitoare, vom lupta pentru înlăptuirea învățăturilor sale istorice. Lenin va rămâne, ca și Marx, pentru totdeauna conducătorul nostru”<sup>48</sup>, iar mai departe se aprecia: „Niciodată nu a văzut istoria o pildă mai măreață și devotament adânc pentru idealul uriaș al luptei de eliberare a maselor muncitoare. Niciodată încă nu a făcut vreunul atîta pentru înlăptuirea acestui ideal ca Lenin”<sup>49</sup>.

De ziua înmormîntării lui Lenin, Internaționala Comunistă a Tineretului a lansat un apel către tineretul muncitoresc din toate țările pe care, oficiosul mișcării comuniste a tineretului din România l-a publicat în întregime. „A murit un bărbat — se menționa în acest *Apel* — care întrunea în sine experiența de zeci de ani a mișcării muncitorești internaționale, un bărbat care-și însușise toate învățăturile luptei proletare. A murit învățătorul care ridica mai departe decît noi, acela care cunoștea pe deplin legile ce stăpînesc mișcarea noastră, acela care, călăuzit de mintea lui limpede, era pătruns de patima revoluționară și de îndrăzneala eroilor. A murit Lenin, cu voința lui de fier, cu energia lui nesecată, cu ura lui aprinsă împotriva dușmanilor muncitorimii, și cu credința lui neștrămutată în izbînda cea mare”<sup>50</sup>.

Presa revoluționară din România a descris funeraliile lui Lenin, relevînd, într-un reportaj de exemplu, că muncitorii din capitala U.R.S.S. iau parte la înmormîntare<sup>51</sup>. „Zilnic — scria „Socialismul” — se perindă delegații provinciali, sosiți cu tot frigul și zăpada imensă pe dinaintea sediului Uniunii Sindicatelor, unde este expus încă corpul lui Lenin. Se vede clar, din expresia dureroasă a fiecărei fețe, cît de mult a fost iubit

<sup>46</sup> „Erdélyi Hirlap” (Foaia Ardealului) nr. 8 și 1729 din 5 februarie 1924, p. 4.

<sup>47</sup> „Munkás”, nr. 7 din 3 februarie 1924.

<sup>48</sup> „Socialismul” nr. 2, din 3 februarie 1924.

<sup>49</sup> Ibidem.

<sup>50</sup> „Tineretul socialist”, în 19 din 24 februarie 1924.

<sup>51</sup> „Socialismul”, nr. 11 din 1 februarie 1924.

de popor Lenin”<sup>52</sup>. Iar într-o altă relatare din Moscova „Socialismul” scria : „Valuri nesfârșite de muncitori și muncitoare, țărani și țărance, delegați din provincie, de bătrâni și tineri, de studenți de la universitățile muncitorești, copii din școală, în rînd, se revarsă din străzile înțesate de lume ale Moscovei, în „Casa Sindicatelor”, unde se află expus corpul de acum neînsuflăit al omului, care a întrupat în el marea revoluție proletară rusă”<sup>53</sup>.

„Socialismul” și alte gazete revoluționare publică în continuare și după funeraliile lui Vladimir Ilici ceea ce reprezintă dovezi privind aprecierea mării personalități a lui Lenin.

Astfel din Moscova, la 23 ianuarie 1924, eminenta militantă comunistă Ecaterina Arbore, scrie pentru oficiosul P.C.R. articolul evocator *Lenin*<sup>54</sup>, care demonstrează un nivel politic, ideologic deosebit de înalt al înțelegerii de către comunistii români a însemnătății istorice a operei și a activității lui V.I. Lenin.

Creionînd portretul marelui dispărut, Ecaterina Arbore scria : „Sînt șase ani de cînd numele lui Lenin a devenit simbolul revoluției proletare nu numai pentru muncitorii și țărani ruși, dar și pentru proletariatul din lumea întreagă. De numele lui pe veci va rămîne legată epoca deșteptării revoluționare a claselor muncitorești din cele mai multe țări, de acum șase ani, cînd acest avînt, o dată cu spulberarea a trei imperii, aduse cu el și încetarea măcelului mondial imperialist. Lenin — aprecia comunistă română — . . . ca om, el era produsul genial al unei lungi și eroice epoci revoluționare a poporului rus, produsul epocii de deșteptare și de dezvoltare a conștiinței maselor muncitorești, al epocii de închegare a partidului proletar și luptei aprige contra țarismului<sup>55</sup>. Și adaugă „Cugetător genial, el n-a fost numai cel mai adînc cunoscător al marxismului, cel mai fin analizator al factorilor economici care conduceau destinele poporului său și ale omenirii întregi, el a fost acela care a arătat calea realizării marxismului, el a fost acela care a înțeles pe deplin sensul revoluționar al epocii noastre, și doctrina lui cu drept cuvînt a luat numirea de leninism, teoretizarea bolșevismului. *El n-a fost numai un geniu național al poporului rus, după cum Marx n-a fost un geniu numai al poporului german*”<sup>56</sup> (subl. ns.).

Faptele lui — remarca un ziar muncitoresc de breaslă — meritele lui vor lumina totdeauna în fața noastră ca un far călăuzitor, în fața acelor care au misiunea să traducă în viață opera tovarășului Lenin”<sup>57</sup>. La rîndu-i, „Tineretul socialist” aprecia că „Opera sa va trece granițele Rusiei, se va întinde și va cuprinde într-un viitor apropiat lumea întreagă”<sup>58</sup> (subl. ns.).

Comemorarea an de an de către forțele revoluționare și democratice din România a morții marelui conducător al proletariatului, V.I. Lenin,

<sup>52</sup> Ibidem, nr. 14 din 9 februarie 1924.

<sup>53</sup> Ibidem.

<sup>54</sup> Ibidem.

<sup>55</sup> Ibidem.

<sup>56</sup> Ibidem.

<sup>57</sup> „Élmezési Munkás” (Muncitorul din alimentație) Cluj, nr. 4 din 15 februarie 1924.

<sup>58</sup> „Tineretul socialist”  
www.dacoromania.ro

a mobilizat și mai mult masele populare în jurul P.C.R., a dat imbold luptei de clasă împotriva exploatării și asuprii, pentru întronarea unei societăți drepte, lipsite de exploatare, pentru afirmarea în toată plenitudinea ei a personalității umane, pentru o Românie nouă, socialistă, liberă și independentă.

## HOMMAGE RENDU PAR LA CLASSE OUVRIÈRE ET LES FORCES DÉMOCRATIQUES DE ROUMANIE À LA MORT DE V.I. LÉNINE

— RÉSUMÉ —

L'étude présente les actions organisées par le Parti Communiste Roumain, en dépit des mesures d'interdiction prises par les autorités de l'État, lors de la mort le 21 janvier 1924 de Vladimir Ilici Lénine.

Annonçant avec affliction la nouvelle de la mort du fondateur de l'Etat soviétique, l'organe central du P.C.R. „Socialismul” (La Socialisme) ainsi que d'autres journaux révolutionnaires et démocratiques de Roumanie ont publié plusieurs jours durant des articles et études sur la personnalité et l'activité révolutionnaire du grand disparu. Ainsi „Socialismul” soulignait que „Lénine . . . a été le plus marquant homme d'Etat de nos jours, un stratège et un théoricien inégalable de la révolution du prolétariat”.

Exprimant les sentiments du prolétariat roumain tout entier, le P.C.R., la force politique la plus avancée de la société roumaine, adressait au gouvernement soviétique un télégramme de condoléances, relevant que „la mort du grand dirigeant de la Révolution Mondiale” l'avait „profondément affligé”.

L'étude présente ensuite les meetings de deuil organisés à cette occasion dans de nombreuses entreprises de Bucarest et d'autres villes du pays, telles que Galatz, Braila, Turnu Severin, Arad etc., en dépit des mesures d'interdiction prises par les autorités.

La commémoration annuelle de la mort du grand dirigeant du prolétariat, V. I. Lénine, par les forces révolutionnaires et démocratique de Roumanie — est-il mentionnée dans la partie finale de l'étude — a stimulé la lutte de classe contre l'exploitation et l'oppression, pour l'instauration d'une société juste, dénuée d'exploitation, pour une Roumanie nouvelle, socialiste, libre et indépendante.



# 100 DE ANI DE LA MOARTEA LUI EUDOXIU HURMUZAKI

## EUDOXIU HURMUZAKI, CTITOR DE SEAMĂ AL ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI MODERNE

DE

CONSTANTIN ȘERBAN

Una din personalitățile marcante ale istoriografiei românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, despre care s-a scris mai puțin, dar al cărui nume îl poartă cea mai valoroasă colecție de documente externe privind istoria României, cunoscută de aproape un secol în lumea întreagă<sup>1</sup>, a fost Eudoxiu Hurmuzaki, istoric și om politic român, luptător neobosit pentru drepturile românilor din Imperiul habsburgic. Acela despre care G. Bariț afirma că se devotase „pe toată viața sa la studiul istoriei”<sup>2</sup> provenea dintr-o distinsă familie de vechi boieri moldoveni înrudită, spun unii, cu Movileștii, ai cărei reprezentanți aveau să ocupe importante dregătorii în divanul țării. Tatăl său, Docsache Hurmuzaki o vreme fost căminar, apoi mare agă, unul din puținii boieri culti ai epocii, se va dovedi, ca și fii săi, un remarcabil patriot, va acorda adăpost la moșia, sa Cernauca din Bucovina unde locuia, aflată sub stăpânirea austriacă tuturor aceluia care, însuflețiți de ideile revoluționare, meniți să pună capăt feudalismului, vor participa cu entuziasm la evenimentele revoluționare din 1821 și 1848—1849.

Despre această ospitalitate oferită de familia Hurmuzaki revoluționarilor români din prima jumătate a secolului al XIX-lea, același George Bariț, care de altfel s-a bucurat din plin de ea, avea să scrie următoarele: „Ospitalitatea casei Hurmuzaki! Apoi aceia era proverbială în trei țări vecine, iară anume în anii regenerațiunii ajunsese la culme. Boierii și feciorii de boieri, cîți scăpaseră din vecina Moldovă, în martie 1848 cu fuga în Bucovina, trebuia să petreacă la Cernauca cu săptămînile și

<sup>1</sup> V. Maciu, St. Pascu, Dan Berindei, Miron Constantinescu, V. Liveanu, P.P. Panaitescu *Introduction à l'histoire roumaine jusqu'en 1918*, București, Edit. Acad., 1964, p. 72.

<sup>2</sup> G. Bariț, *Familia Hurmuzaki*, în vol. Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, vol. I, București, 1879, p. XVI.

lunile, înainte de a pleca în alte părți sub pedeapsa de a fi declarați inamici ai casei, dacă nu i se accepta ospitalitatea”<sup>3</sup>. Cu alt prilej tot el va spune: „Casa Hurmuzaki a fost adevărat loc de azil sacru pentru mulțime de patrioți eminenți, aruncați de valurile și catastrofele anilor 1848—1849, precum fusese și în anii 1821—1823 și 1828—1829”<sup>4</sup>.

Și dacă este să menționăm cîteva nume cunoscute care au avut un important rol în revoluția română din 1848 și care au cunoscut ospitalitatea proverbială a familiei Hurmuzaki din Bucovina ne vom opri asupra lui Costache Negri, lui Anastasie Panu, Alecu Russo, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Timotei Ciparu, Alexandru Ioan Cuza, George Bariț, Petru Casimir, Gheorghe Sion, Iacob Bologa, etc. Așadar personalități marcante politice provenite din toate provinciile locuite de români.

De asemenea nu trebuie uitat faptul că în climatul acestei ospitalități avea să fie definitivat programul revoluționarilor moldoveni din 1848 intitulat *Dorințele partidei naționale din Moldova*, după ce acesta fusese schițat inițial la Brașov sub numele de *Prințipiile noastre pentru reformarea patriei*, din 12/24 mai 1848. Tot aici în condițiile oferite de familia Hurmuzaki se va redacta *Proiectul de constituție pentru Moldova*, se va constitui Comitetul revoluționar care avea să ridice la luptă pe țărani din Moldova în toamna anului 1848, în fine aici își vor desfășura o rodnică activitate revoluționarii moldoveni și transilvăneni aflați în exil<sup>5</sup>.

Cît privește mama viitorului ctitor al culegerii de documente externe privind istoria românilor, Elena Hurmuzaki, descendentă din vechea familie boierească Murguleț care în secolul al XVII, a avut un important rol în istoria Moldovei —, va lăsa copiilor ei<sup>6</sup> o frumoasă amintire atît prin efortul făcut pentru a-i înzestra cu o educație aleasă dar și prin silința depusă pentru a le insufla dragostea pentru studiu<sup>7</sup>.

Născut la 29 septembrie (s. v.) 1812 la Cernauca, al doilea fiu al lui Docsachi Hurmuzaki, care va purta numele tatălui său, Eudoxiu Hurmuzaki s-a dovedit din tinerețe atras de studiile juridice și istorice<sup>8</sup>, pe care avea să le frecventeze între 1830 și 1836, la Universitatea din Viena, după care își va pregăti doctoratul între 1840—1841, împletind continuarea studiilor cu cercetările privind trecutul poporului român<sup>9</sup>.

Ca mulți tineri din generația care avea să joace un important rol în evenimentele revoluționare din 1848—1849, el va căuta să lege activitatea sa istoriografică de necesitățile practice ale luptei politice și naționale ca un mijloc de a înțelege direcția dezvoltării societății din vremea sa, angajată pe calea transformării ei moderne<sup>10</sup>.

<sup>3</sup> *Ibidem*, p. XIX

<sup>4</sup> *Ibidem*, p. XXI.

<sup>5</sup> *Istoria României*, vol. IV București, Edit. Acad., 1964, p. 46, 51, 57 — 58 — 66.

<sup>6</sup> Constantin 1811—1869, Eudoxiu 1812—1874, Gheorghe 1817—1882, Eufrosina 1820—1891, Alexandru 1823—1871, Neculai 1826—1909 și Elisa, vezi T. Bălan, *O scrisoare a lui Eudoxiu Hurmuzaki către mama sa Ilinca din anul 1833*, Sibiu, 1940, p. 1—4.

<sup>7</sup> Silvia T. Bălan, *Ilinca mama fraților Hurmuzaki*, Cernăuți, 1942, p.1—15

<sup>8</sup> I. G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848—1850. Notifă despre familia Hurmuzaki*, Cernăuți, 1899, p. 32.

<sup>9</sup> În anii 1841—1845 el va reveni în patrie, timp în care va face și o călătorie la Constantinopol, vezi T. Bălan, *Eudoxiu Hurmuzaki și colecția lui de documente*, Sibiu, 1944, p.4—7.

<sup>10</sup> V. Cristian, *L'ideologie de l'annee revolutionnaire 1848 et la difusion des connaissances historiques* în *Revue Roumaine de Sociologie*, 1966, p. 106—107.

De aceea cercetările începute din 1846 — fiind primul român care făcea astfel de investigații în arhivele din Viena — și continuate, cu unele întreruperi mai bine de un deceniu, aveau să-i fie de un folos inestimabil, viitorului istoric și om politic.

Mai întâi el va transforma istoriografia într-o armă de luptă pentru obținerea drepturilor politice, colaborând în acest scop, la documentarea istorică a memoriului privind cererile românilor din Bucovina, înaintat în primăvara anului 1848, împăratului Austriei (*Zur Begründung der Bukowiner Landespetition*). Apoi sprijină lupta locuitorilor din Cîmpulungul moldovenesc, care se judecau de ani de zile, cu fiscul austriac. În arhivele din Viena, Eudoxiu Hurmuzachi copiase un mare număr de documente privitoare la trecutul țărilor române și avusese prilejul să găsească și acele dovezi documentare pe baza cărora se va alcătui mai târziu cunoscutul memoriu, înaintat în 1861, curții imperiale din Viena, intitulat „*Strigătul de ajutor al comunelor ocolului Cîmpulungului moldovenesc din Bucovina (Noth und Hilferuf der gemeinden des Moldawisch-Campulunger Okols in der Bukowina)*”<sup>11</sup> prin care compatrioții săi vor ciștiga procesul cu organele fiscale austriace<sup>12</sup>.

La Viena fiind, Eudoxiu Hurmuzaki a fost prins de izbucnirea revoluției burgheze din primăvara anului 1848 și potrivit convingerilor sale politice cristalizate pînă atunci, el se va înrola pentru scurt timp în garda națională și în Legiunea academică pentru a lupta ca și alți revoluționari împotriva rînduielilor anacronice din Imperiul Austriac.

Ulterior Eudoxiu Hurmuzaki va reveni în Bucovina, în primele rînduri ale mișcării revoluționare din patria sa. El va fi unul din autorii cunoscutei petiții în 12 puncte, înaintate Curții din Viena, al cărui conținut reflectă întregul program de luptă pentru emanciparea politică socială, economică și a românilor din Bucovina aflați sub stăpînirea habsburgică<sup>13</sup>.

Această petiție avea să fie urmată în anul următor, 1849, de un memoriu al intelectualității românești din Bucovina, alcătuit de Eudoxiu Hurmuzaki (*Promemoria des Landes petition*), menit să mențină în atenția autorităților superioare austriece doleanțele populației românești din Bucovina pentru emanciparea politică.

Totuși pentru a mobiliza în luptă națională toate păturile și clasele sociale de la sate și orașe, el, împreună cu alți intelectuali revoluționari, a preconizat înființarea unui ziar intitulat „Bucovina”, care va apare în limbile română și germană în toamna anului 1848, avînd un caracter politic, literar și religios, așa cum se arată în articolul program din primul său număr (16 oct. 1848)<sup>14</sup>. Și pentru că munca la un astfel de

<sup>11</sup> T. Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului moldovenesc*, București, Edit. științifică, 1960, p. 275—289.

<sup>12</sup> Se spune că drept recunoștință pentru susținerea drepturilor lor străvechi cîmpulungenii din Bucovina i-au ridicat lui Eudoxiu Hurmuzaki, o movilă de piatră, numită multă vreme „Movila lui Hurmuzachi” vezi I.G. Sbiera, *op. cit.*, p. 32.

<sup>13</sup> *Ibidem*, p. 10; T. Bălan, *Eudoxiu Hurmuzaki și colecția de documente*, Sibiu, 1944, p. 10.

<sup>14</sup> T. Bălan, *Frații George și Alexandru Hurmuzachi și ziarul Bucovina un capitol din istoria politică a Bucovinei din anii 1848—1850*, Cernăuți, 1924, p. 11.

ziar nu era de loc ușoară, Eudoxiu Hurmuzaki a încredințat această sarcină de înaltă răspundere patriotică fraților săi George și Alexandru<sup>15</sup>.

În coloanele acestui ziar care va apare pînă în toamna anului 1850 vor fi incluse articole care tratau problemele tuturor provinciilor românești stăpînite de austrieci, așa dar nu numai ale Bucovinei dar și al Transilvaniei și Banatului, precum și ale provinciilor românești aflate sub dominația otomană, adică Țara Românească și Moldova. Printre aceste probleme se impune ideia emancipării poporului român și a unirii lui într-un singur stat, într-o primă etapă sub numele de „Marele ducat al românilor” pus sub suzeranitatea Austriei și cuprinzînd numai pe toți românii din granițele Imperiului habsburgic<sup>16</sup>. De asemenea în coloanele ziarului s-a luat atitudine împotriva măsurilor contrarevoluției instaurate în Moldova, Țara Românească și Transilvania, care avea să ducă la arestarea unor conducători revoluționari ca : Avram Iancu, Axente Sever, George Bariț, etc.<sup>17</sup>. În fine în unele articole se vor cere reforme cu caracter cultural pentru românii din Bucovina printre care introducerea studiului limbii și literaturii române în școlile primare și secundare<sup>18</sup>.



Eudoxiu Hurmuzaki, unul din reprezentanții de seamă ai istoriografiei romantice românești de tendință democrată și liberal-burgheză, va desfășura o laborioasă activitate atît pentru publicarea unui mare număr de documente externe privind istoria poporului român din toate provinciile aflate de ambele părți ale Carpaților, cît și pentru elaborarea unor largi studii prin care se adîncea cunoașterea cîtorva aspecte principale ale istoriei naționale din epoca medie pînă în ajunul epocii moderne. În concepția sa, ca și a altora din generația sa ca de ex. M. Kogălniceanu, Al. Papiu Ilarian, Gh. Bariț, C. Aricescu, A.T. Laurian etc. studiul istoriei, abordat de aceștia de pe poziții științifice cu anumite limite, avea să capete o anumită semnificație, și anume, să fie mai întii orientat în efectuarea investigațiilor aprofundate în arhivele străine pentru depistarea și copierea documentelor menite să constituie o premisă obligatorie pentru scrierea adevăratei istorii. Acest fapt se reflectă în cererea sa din 8 ianuarie 1846 adresată autorităților austriace pentru a i se permite „a face copii și extrase după documentele ce se află în arhivă, documente care se referă la istoria moldovalahă din veacurile trecute pînă la începutul timpului prezent” (auf die moldavisch-Wallachische Geschichte der früheren Jahrhunderte bis zum

<sup>15</sup> George Hurmuzaki, jurist și om politic deputat în dieta Bucovinei reprezentant al Bucovinei în Camera deputaților al Consiliului imperial din Viena a luptat pentru înființarea unei universități românești, în capitala Bucovinei; Alexandru Hurmuzaki, jurist și om politic, din 1850 redactor responsabil al ziarului „Bucovina”, profesor de limba și literatura română la Institutul filozofic din capitala Bucovinei. În 1866 este ales membru al Academiei Române, ca și fratele său deputat în dieta Bucovinei și în Camera deputaților a Consiliului imperial din Viena, vezi, I. G. Sbiera, *op. cit.*, p. 33—35, R. Cîndea, *Un luptător bucovinean Alceu Hurmuzaki*, Sibiu 1941, 23 p.; C. Loghin, *O sută de ani de la nașterea lui Alceu Hurmuzaki. Pagina comemorativă Cernăuți*, 1924, 32 p.; C. Loghin, *Gheorghe Hurmuzaki (Cu prilejul împlinirii a 50 de ani dela moartea lui)*; Cornelia Bodea *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, București, Edit. Academiei, 1967, p. 194—195

<sup>16</sup> T. Bălan, *Frații George și Alexandru Hurmuzaki ...* p. 23.

<sup>17</sup> *Ibidem*, p. 18—19.

<sup>18</sup> *Ibidem*, p. 25.



Anfange der gegenwärtigen bezüglichen Urkunden"<sup>19</sup>. În anii pe care i-a petrecut în acest scop la Viena și apoi în alte orașe ale Imperiului Austriac, Eudoxiu Hurmuzaki se va dăruia cu totul studiilor sale, neprecupețind nici odihna, nici veniturile sale proprii. Pe deoparte lucra mai multe ore din zi, cum avea s-o mărturisească în 1852, într-o scrisoare adresată fratelui său Constantin, pentru că el își făcuse din această preocupare științifică o adevărată pasiune. Pe de altă parte suporta personal cheltuielile pentru copierea documentelor de către patru funcționari din arhive, angajați de el, pentru că era convins că prin aceasta aduce un folos neprețuit națiunii românești"<sup>20</sup>. Și curînd se vor vedea roadele! În numai patru ani, prin migăloasa muncă de cercetare în arhive el va strînge copii după aproape 600 documente, rapoarte, instrucțiuni etc., de importanță istorică mai mare sau mai mică", care cuprindeau „mai mult de 250 coale” și care aruncau „o nouă lumină asupra multor probleme istorice din trecutul principatelor române îndeosebi însă asupra relațiilor lor cu Austria”<sup>21</sup>. Mulțumirea sa pentru astfel de rezultat o va face cunoscută nu numai fratelui său Constantin cu care a avut o bogată corespondență dar și altor compatrioți de ai săi cum era boierul Anastasie Bașotă căruia în 1853 după ce-i comunica descoperirea unor documente „foarte interesante despre istoria Moldovei și a Valahiei precum și despre familii vechi și strălucite”, între care figura și familia Bașotă, îi solicita destul de discret un ajutor material pentru continuarea activității sale<sup>22</sup>.

Aflat la Viena Eudoxiu Hurmuzaki face totodată demersuri pentru a obține aprobarea autorităților austriece să cerceteze și fondurile de arhivă din alte orașe ale Imperiului habsburgic, de ex. la Pesta, Lemberg, Veneția, Cluj, Sibiu, Brașov și se va preocupa pentru continuarea investigațiilor sale și în alte țări (Germania la Berlin și München, Grecia la Muntele Athos de unde i se trimisese o listă cu documentele conținînd știri privitoare la români)<sup>23</sup>.

Desigur că intențiile sale erau mărețe privind amploarea pe care trebuia s-o ia culegerea de documente externe pe care se străduia s-o alcătuiască. Pe baza materialelor strînse, și publicate după dispariția sa, care păstrează în majoritatea cazurilor indicarea în mod precis a provenienței ne putem da seama azi ce fonduri de documente și din ce arhive au fost adunate. Astfel de la Viena ele provin din Arhiva Ministerului de război (Kriegsarchiv) a Ministerului de externe (Haus-Hof und Staatarchiv), a Ministerului de interne (Archiv der vereinten böhmisch-österreichischen Hofkanzlei), a Ministerului de Finanțe (Hofkammerarchiv) a Cancelariei aulice a Ungariei (Archiv der Ungarischen Hofkanzlei), de la Budapesta de la Biblioteca Muzeului din Pesta, din Arhiva Camerei regale din Buda, din Arhiva familiei Karolyi, din arhiva din Buda a ordinului Franciscanilor, de la Cracovia din Biblioteca familiei Czartoryski, de la Innsbruck din Biblioteca Universității locale, de la Veneția din Biblioteca Marciana și din Arhivele republicii cu același nume, de la Milano din Biblioteca Ambroziana.

<sup>19</sup> T. Bălan, *Eudoxiu Hurmuzaki și colecția lui de documente*, Sibiu, 1944, p. 15–26.

<sup>20</sup> *Ibidem*, p. 11, 14–15, 27, 29, 35

<sup>21</sup> *Ibidem*, p. 11, 28

<sup>22</sup> *Ibidem*, p. 14, 34–35.

<sup>23</sup> *Ibidem*, p. 11, 28.

De asemenea au mai fost copiate documente privind istoria poporului român din arhivele din Roma (arhiva Vaticanului, Arhiva Institutului De Propaganda Fide, Arhiva Chigi), din Paris (Archives de France, Archives de l'Empire), din München (Biblioteca Curții regale), din Stockholm (Arhiva regală), etc. Eudoxiu Hurmuzachi a socotit că viitoarea colecție de documente trebuia să conțină și materiale publicate în lucrări mai puțin cunoscute sau extrem de rare prin circulația lor. Astfel, el a transcris sute de pagini din colecții de documente diplomatice ca de ex. acelea aparținând lui Ch. Martens, L. Neumann, G. Pray, sau din sinteze care reproduceau în anexă și izvoare ca de ex. aceia a lui W. Bethlen, *Historia de rebus Transilvanici* (1782—1793, în 6 vol.). După mai bine de un deceniu el avea să strângă aproape 6000 documente privind secolele XIV—XVIII, care ulterior prin grija Academiei Române vor fi publicate în nu mai puțin de 12 volume<sup>24</sup>.

Privite în ansamblu documentele descoperite în arhivele străine și aduse în țară de către Eudoxiu Hurmuzachi<sup>25</sup> în vederea publicării lor într-o colecție se impun în istoriografia epocii ca un adevărat monument de înaltă valoare științifică. Mai întâi, din punct de vedere cantitativ, gândindu-ne că eforturile depuse în acest sens de contemporanii săi, istoricii B.P. Hasdeu prin publicarea documentelor în „Arhiva istorică a României (1864—1867), Timotei Cipariu cu volumul său *Acte și fragmente latino-românești pentru istoria bisericii românilor (1855)*, Alex. Papiu Ilarian cu izvoarele narative și documentare incluse în *Tezaur de monumente istorice pentru România (1862—1864)*, fără a aminti pe deschizătorii de drumuri în această direcție N. Bălcescu și A.T. Laurian cu al lor „Magazin istoric pentru Dacia” (1845—1851) n-au egalat amploarea străduințelor sale. Apoi, cunoscând conținutul celor aproape 6000 documente este nevoie să subliniem știrile cu totul noi intrate în circuitul științific care de atunci au lămurit o multitudine de probleme din istoria poporului nostru pe o durată de mai bine de patru secole în evul mediu, adică între anii 1376 și 1818. În acest sens putem aminti unele din ele după cum urmează : relațiile politice și economice ale țărilor române cu Înalta Poartă înainte și după instaurarea dominației otomane; relațiile politice și economice ale țărilor române cu țările din răsăritul Europei, ca de ex : cu Polonia, Ungaria și Rusia ; relațiile țărilor române cu puterile europene din centrul și vestul continentului ; relațiile țărilor române cu tătarii ; lupta țărilor române pentru menținerea suveranității și independenței statale ; lupta țărilor române împotriva dominației otomane cu sau fără sprijinul puterilor europene ; lupta diferiților domni ai țărilor române pentru realizarea statului național prin unirea Țării

<sup>24</sup> Iată lista acestor volume în ordinea apariției lor : vol. VII (1750—1818) București, 1876 ; vol. VI (1700—1750) București, 1878 ; vol. III partea 1 (1576—1599) București, 1880 ; vol. IV partea 1 (1600—1649) București, 1882 ; vol. IV partea 2 (1600—1650) București, 1884 ; vol. V partea 1 (1650—1699) București, 1885, vol. V partea 2 (1650—1699) București, 1886 ; vol. III partea 2 (1576—1600) București, 1888 ; vol. II partea 1 (1451—1575) București, 1891 ; vol. VIII (1376—1650) București, 1894 ; vol. IX partea 1 (1650—1747) București 1897 ; vol. IX. partea 2 (1751—1796) București, 1899 ; în total peste 6576 pagini. Aurelian Sacerdoțeanu, *Colecția „Hurmuzachi”*, în „Revista Arhivelor”, 2/1969, p. 31—57.

<sup>25</sup> În 1852 el a prezentat un proiect pentru alcătuirea unei ediții de documente prințului Nicachi Mavrocordat, ginerele lui Grigore Ghica domnul Moldovei, fără ca oferta să-i fie acceptată — vezi T. Bălan, *op. cit.*, p. 14.

Românești, Moldova și Transilvania într-o singură țară; locul țărilor române în contextul relațiilor internaționale europene; legăturile permanente și multilaterale dintre țările române; propaganda catolică și efectele reformei în țările române etc. Valoarea colecției de izvoare istorice avea să fie apreciată la foarte scurt timp după dispariția sa în felul următor: „Mulți români se vor lumina și-și vor întări amorul de patrie la acest izvor bogat, datorit unei valori necurmăte, neobosite de 30 de ani”<sup>26</sup>, iar unul din biografiile săi de mai târziu va sublinia că: „fără neobosita lui muncă, fără minuțioasele cercetări arhivistice făcută cu pasiune și abnegație, istoriografia română de astăzi (1944) ar fi lipsită de cel mai important izvor de informație al ei”<sup>27</sup>.

În același timp Eudoxiu Hurmuzaki avea să se impună în istoriografia românească modernă prin studiile sale privind istoria poporului român, ce vor fi publicate după moartea sa sub titlul *Fragmente din istoria românilor*<sup>28</sup>. Oricine studiază opera sa istorică și urmărește să surprindă împrejurările în care el și-a redactat primele studii pe baza documentelor aflate în arhivă, își poate da seama că rezolvarea unei astfel de probleme este cât se poate de dificilă. Totuși credem că primele intenții în acest sens trebuie să fi existat pe timpul studiilor sale universitare făcute la Viena unde avea să vină în contact cu ideile corifeilor Școlii Ardelene, care preconizaseră și militaseră, cu câteva decenii mai înainte pentru înfățișarea unitară a istoriei poporului român din cele trei state românești. Deasemenea în acea vreme a putut cunoaște de curind apăruta *Istorie a Țării Românești, a Moldovei și a românilor de dincolo de Dunăre* care la aceea epocă era prima sinteză de istorie națională alcătuită în spiritul științei moderne, având la bază o periodizare proprie<sup>29</sup>. În fine ca mai târziu când își va desfășura activitatea istoriografică în mod exclusiv în țară, Eudoxiu Hurmuzaki va cunoaște și sinteza istorică a lui A.T. Laurian *Istoria românilor din timpurile cele mai vechi pînă în zilele noastre* în care istoria Transilvaniei era integrată în istoria celorlalte țări românești. Toate aceste împrejurări desigur că trebuie să fi avut o influență hotărîtoare asupra formării sale ca medievist. Și de aceea ca și M. Kogălniceanu, Eudoxiu Hurmuzaki avea să aibă o concepție nouă modernă privind întocmirea unei sinteze de istorie națională pe care proiecta s-o scrie.

Din păcate el n-a putut să-și realizeze această dorință iar manuscrisele sale publicate postum — unele sub formă de note — ne permit să parcurgem numai anumite momente din ceea ce înțelegea el printr-o istorie a poporului român din toate provinciile istorice, momente care numai în parte sînt într-o formă finală. Și în acest sens ne referim la conținutul primelor două volume unde — aflăm concluziile cu privire la începuturile evului mediu românesc în special privind viața politică, încadrată în rela-

<sup>26</sup> D.A. Sturdza, *Eudoxiu Hurmuzaki*, „Columna lui Traian”, sept. 1877 p. 491.

<sup>27</sup> T. Bălan, *Eudoxiu Hurmuzaki și colecția lui de documente*, Sibiu, 1914, p. 24.

<sup>28</sup> E. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. 1–5, București, 1878–1886 și o traducere în l. română de I. Slavici, numai primele trei volume, București, 1879–1900.

<sup>29</sup> M. Kogălniceanu, *Opere*, Tom. I, *Serieri istorice*, București, 1916, p. 43–534; vezi *Histoire de la Valachie de la Moldavie et des valaques transdanubiens*, Berlin 1837.

țiile internaționale din sud-estul Europei<sup>30</sup> precum și cele în legătură cu viața religioasă din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVII-lea<sup>31</sup>.

Restul *Fragmentelor* prezentate cronologic, uneori an de an, sînt expuneri de dimensiuni inegale, de la începutul secolului al XVII-lea pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în care este prezentată istoria celor trei țări românești într-un tot unitar, stabilind o legătură organică între istoria națională și istoria universală.

Ca și alți istorici din generația sa Eudoxiu Hurmuzaki a fost preocupat de stabilirea unei periodizări a istoriei pe care o scria. Din punctul de vedere al periodizării istoriei naționale el a căutat să schițeze limitele unor epoci istorice și probabil că numai sfîrșitul său neașteptat l-a împiedecat să-și concretizeze în final concepția ce o avea în acest sens. Ca medievalist era și de așteptat ca el să acorde o importanță deosebită constituirii statelor feudale românești de sine stătătoare, moment istoric pe care-l socotea hotărîtor în trecerea de la epoca veche la cea medie<sup>32</sup>. Cît privește încheierea epocii medii n-a precizat-o deși studiile sale se întind pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. (De fapt *Fragmentele* sale cuprind o expunere a evenimentelor pînă la 1784 în general iar în unele cazuri chiar pînă la începutul secolului XIX) perioadă în care problemele pe care le ridică autorul par a anunța începutul unei epoci noi istorice<sup>33</sup>.

În cadrul epocii medii desigur că Eudoxiu Hurmuzaki a preconizat și unele subîmpărțiri ca de exemplu, o primă etapă fiind de la constituirea statelor feudale românești independente pînă la instaurarea dominației otomane asupra lor<sup>34</sup>. E greu de precizat care erau limitele celorlalte etape dar el a tratat secolul al XVII-lea într-un singur capitol<sup>35</sup>.

Dacă în studiile sale fragmentare Eudoxiu Hurmuzaki nu acordă prea multă atenție problemelor sociale de ex. situația boierimii (din Țara Românească și Moldova și nobilimii, (din Transilvania) și a țărănimii, dacă nu este preocupat de relațiile dintre clasele sociale fundamentale din țările române în evul mediu, dacă nu se oprește să studieze caracterul dominației otomane în schimb într-o amplă analiză făcută vieții religioase găsește prilejul să critice nu numai clericalismul în general dar să se ridice împotriva prozelitismului catolic în țările din răsăritul Europei și implicit și din țările române<sup>36</sup>.

Potrivit concepției sale istorice evoluționiste el avea să acorde prioritate studierii activității unor personalități politice care s-au călăuzit în realizarea planurilor lor de guvernare de năzuințele maselor — mai ales

<sup>30</sup> Vezi E. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. I, București, 1878, 274 p. + indice.

<sup>31</sup> *Ibidem*, vol. II, București, 1881, 225 p. + indice

<sup>32</sup> *Ibidem*, vol. I, București, 1878, partea I, este intitulată „Istoria principatelor românești înainte de constituirea lor nealtrnată” (p. 1—184), partea a II-a. *De la descălecarea principatelor românești pînă la pierderea nealtrnării lor* (p. 185—274).

<sup>33</sup> *Ibidem*, vol. V, București, 1886, cuprinde perioada 1724—1784.

<sup>34</sup> *Ibidem*, București, vol. I; p. 185—274 partea II — Istoria Țării Românești pînă la moartea lui Mircea cel Bătrîn (câp. IV—V) și Moldova pînă la sfîrșitul domniei lui Iuga Vodă (adică pînă la 1400).

<sup>35</sup> *Ibidem*, vol. III, București, 1884, 500 p + indice.

<sup>36</sup> În acest sens vezi E. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. I, București, 1878, p. 1—10; vol. II, București, 1881, p. 19—225.

în lupta împotriva dominației otomane. În acest sens figurile lui Mircea cel Bătrîn și Mihai Viteazul vor ocupa un loc deosebit prin caracterizarea domniilor lor. De exemplu despre Mircea cel Bătrîn, — autorul îl numește Mircea Vodă I — scrie : „Energic și cu minte, întreprinzător și viteaz, iubitor de libertate și războinic, accesibil pentru planuri mari, dispus a faptui lucruri înalte, el era ca amic folositor, ca aliat credincios celor de un grad cu dînsul, pentru vecini neliniștiți o spaimă și un potrivnic primedios pe cîmpul de bătălie”<sup>37</sup>. Cît privește lui Mihai Viteazul el îi va face unul din cele mai frumoase portrete literare : „<Cu Mihai Viteazul > a murit cel mai însemnat, mai viteaz și mai cu renume dintre domnii, pe care i-a scos Muntenia din mijlocul ei, un bărbat cu atît de mari destoinicii, cu atît de mare energie și atît de îndeminatec, încît mai multe mari puteri au rivalizat cu totdinadînsul să-i cîştige prietenia și alianța, și dușmanii lui puternici, pe care a știut să-i pună în grele strîmtori, n-au putut niciodată să aibă succes cîte unul singur contra lui, ci numai aliați împreună”. În alt loc același va scrie „Viața acestui bărbat, al căruia renume a strălucit cu tot dreptul în lumea întreagă, e dealtmînteri un exemplu din care iese cu prisos la iveală cît de mari fapte poate să săvîrșească pînă chiar în împrejurări afară din cale de grele, în luptă cu dușmanii pe cît de numeroși, pe atît de puternici și cu puține mijloace puterea unui bărbat în serviciul unei idei, care îi umple cu desăvîrșire sufletul”<sup>38</sup>. În notele sale, Eudoxiu Hurmuzaki reușește să facă aprecieri judicioase, valabile și azi, și unor domnitori români care nu s-au distins pe calea armelor în lupta antiotomană, ci mai ales pe calea negocierilor diplomatice. În acest sens despre Vasile Lupu el va scrie că acesta reușea întotdeauna să toarcă „cu mină neobosită firele lungi ale planurilor lui de restaurațiune”<sup>39</sup> iar în alt loc spune „Lupu își sprijinește cu mari sume de bani competițiile la scaunul Munteniei, dușmănia îndîrjită dintre el și Matei Basarab izbucnește în flăcări vii și iscodirile reciproce urmate în taină precum și pregătirile de război făcute pe față sînt la ordinea zilei”<sup>40</sup>. Pentru Matei Basarab nu s-a păstrat un portret literar de la el, marele istoric ne-a lăsat în schimb o plastică scenă de bătălie — bătălia de la Finta, minuțios analizată, cu privire la efectivele angajate în luptă, la tactica adoptată de cei doi beligeranți, la fazele cele mai importante ale acestei confruntări mili' are, din care rezultă calitatea de comandant de oști strălucit a domnului Țării Românești, curajul, vitejia acestuia ca și a ostașilor pe care i-a condus în luptă<sup>41</sup>.

Talentul lui Eudoxiu Hurmuzaki de a contura figurile unor reprezentanți de seamă ai poporului nostru se dovedește și cu prilejul prezentării luptei naționale dusă de episcopul Inocențiu Micu (Klein). Despre lupta acestuia el va spune : „om de caracter și hotărît în măsură dreaptă a consecvenței depline, el a căzut ca jertfă de ispășire pentru împăcarea dușmanilor credinței sale și a pizmuitorilor poporului său. Cu el s-a încheiat în șirul bisericii unite (din Transilvania) lupta îndîrjită, dar nu lupta

<sup>37</sup> E. Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria românilor*, București, 1879, vol. I p. 257.

<sup>38</sup> E. Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria românilor*, vol. III, București 1900, p. 65—66.

<sup>39</sup> *Ibidem*, p. 265.

<sup>40</sup> *Ibidem*, p. 220.

<sup>41</sup> *Ibidem*, vol. III p. 226—228.

în sine; cu el s-a înăbușit erupția vulcanică, dar nu și însuși vulcanul ale cărei zguduri și bubuituri, ale căreia izbiri și clocote s-au ivit în mod periodic și mai târziu, a căruia neîncetata frământare a dat mereu și dă și acum pe față neslăbita pornire a unei nepotolite puteri de viață ce să opintește mereu spre desfășurare”<sup>42</sup>.

Deși în *Fragmentele* lăsate de Eudoxiu Hurmuzaki lupta de clasă în evul mediu din țările române nu este oglindită prea mult, totuși răscoala seimenilor din timpul domniei lui Constantin Șerban, cunoaște câteva pagini pline de interes, din care rezulta nu numai talentul său literar ci și măiestria cu care urmărind, pe baza izvoarelor desfășurarea amănunțită a evenimentelor, desvăluie cititorului caracterul social al răscoalei<sup>43</sup>. Cît privește răscoala iobagilor din Transilvania din 1784 aceasta este prezentată ca o consecință a apăsării seculare din partea stăpînitorilor de pămînt dar și a autorităților austriace. Aprecierea sa potrivit căreia înscrierea iobagilor în regimentele de grăniceri, de fapt una din cauzele imediate ale răscoalei era un mijloc de a scăpa de iobăgie („numai în tunica militară se simțea românul sigur și scutit de biciul domnului de pămînt”<sup>44</sup>) rămîne valabilă și în istoriografia actuală.

În fine de un deosebit interes sînt acele pagini privind domnia lui C. Brincoveanu și nu atît la politica sa internă cît la cea externă, pe care acesta o duce cu multă prudență față de vecinii săi puternici și cu gînduri ascunse. Aceasta se oglindește în mod evident și cu multe amănunte în corespondența diplomatică austriacă, folosită de Eudoxiu Hurmuzaki în mod critic<sup>45</sup>.

Desigur că unele din pasagiile pe care le conțin *Fragmentele* sînt discutabile prin modul cum autorul a rezolvat, cu mijloacele de informare din vremea sa, unele probleme ale istoriei poporului nostru, ca de exemplu problema „descălecatului”, adică a formării statelor feudale românești de sine stătătoare, sau caracterul dominației austriace în Transilvania sau locul țărilor române în politica generală europeană”<sup>46</sup>.

De asemenea se pot spune unele lucruri cu privire la metoda sa de lucru, la modul unilateral de utilizare a informației istorice (de exemplu izvoarele externe nu sînt confruntate cu cele interne, fie ele documente sau cronici), ca și faptul că nu ajunsese la nivelul întocmirii unor studii de istorie comparată.

Rămîne în schimb marea bogăție de informație, care oricînd poate fi utilizată de cercetătorii actuali ai aceluiași probleme și stilul său atractiv, prin unele pasagii chiar pasionant<sup>47</sup>.

<sup>42</sup> *Ibidem* vol. II, București, 1900, p. 159—160.

<sup>43</sup> *Ibidem*, vol. III. p. 276—277

<sup>44</sup> *Ibidem*, vol. II, p. 271.

<sup>45</sup> E. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. II, București, 1900, p. 463—642.

<sup>46</sup> Din acest punct de vedere se poate spune de exemplu că analiza relațiilor internaționale europene din secolul al XVIII-lea mai ales, exclude pentru unele momente interesul relativ al țărilor române, în vol. IV—V. În schimb cu privire la relațiile internaționale de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, țările române sînt bine prinse în politica generală europeană de atunci în vol. III, p. 411—642.

<sup>47</sup> Despre stilul său D.A. Sturdza, va scrie: „(el) onește un stil sobru, dar plăcut și o expunere clară, aș zice chiar plastică, El e totdeauna obiectiv în fața faptelor ce descrie are necurmat dovezile în mînă, și chiar acolo unde este cuprins de căldură, aceasta „este produsul

La capătul unei vieți de numai 62 de ani dăruită în întregime activității politice și istorice menite să înalțe în rîndul celorlalte popoare europene și poporul român, Eudoxiu Hurmuzaki a încetat din viață acum un veac, la 10 februarie 1874, la moșia părintească unde i se află și acum mormîntul. Disparația sa înainte de a da publicității documentele și *Fragmentele* privind istoria românilor, a fost o importantă pierdere la acea vreme pentru istoriografia românească, pentru Academia Română al cărei membru fusese ales de la înființarea acesteia. O dovadă o constituie cuvintele istoricului D.A. Sturdza membru al Academiei, scrise la numai trei ani de la dispariția sa : „Eudoxiu Hurmuzaki era tipul unui bărbat de stat adevărat, cult, statornic și plin de caracter, al unui învățat scrupulos, infatigabil și modest, al unui cetățean devotat și înfocat pentru binele public, al unui amic sincer și iubitor. Nu putem destul lăuda modestia lui : el lucră 30 de ani la istoria romanilor fără ca să arate ce tezaur păstra, fără să facă cunoscut cum le-a prelucrat, el nu se putea bucura în viață de laborioasele sale cercetări . . . (el) și-a ridicat sie-și monumentul cel mai nepieritor prin Istoria românilor, scrisă de dînsul, și prin marea colecțiune de documente privitoare la istoria românilor pe care el le-a cules”<sup>48</sup>. Această frumoasă apreciere postumă a valorii activității istoriografice a lui Eudoxiu Hurmuzaki coincide și cu aceia făcută de unul din colegii și prietenii săi profesorul I.G. Sbiera. „Eudoxiu Hurmuzaki, era un adevărat, om de stat, cult, statornic și plin de caracter, un învățat neobosit, scrupulos și modest, un cetățean înfocat și devotat binelui public, un amic iubitor și sincer”<sup>49</sup>. Această apreciere valabilă și la un secol de la dispariția marelui istoric, ctitor de seamă al istoriografiei românești moderne, este un prilej pentru a evoca mărețea sa operă de culegere a izvoarelor externe privind trecutul țării noastre, care nu de mult timp, este continuată într-o nouă serie, precum și *Fragmentele* sale — ele înșile un izvor de informație pentru specialiști — lucrări prin care cercetarea istorică românească a făcut pașii importanți pe drumul istoriografiei moderne europene<sup>50</sup>.

Pentru aceste motive, ce au condus la includerea lui Eudoxiu Hurmuzaki între figurile de seamă ale culturii românești ce urmează a fi sărbătorite sub egida UNESCO, valorosul istoric se impune ca o personalitate științifică de prim rang, care a adus un aport remarcabil la dezvoltarea istoriografiei pe continentul european.

---

faptelor ce el descrie”, vezi D.A. Sturdza, *Eudoxiu Hurmuzaki*, în „Columna lui Traian”, sept. 1877, p. 489.

<sup>48</sup> *Ibidem*, p. 488.

<sup>49</sup> I.G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848—1850*. . . , Cernăuți, 1890, p. 33, același în Dr. C.Diaconovich, *Enciclopedia română*, vol. II, Sibiu, 1900, p. 738; Vezi și aprecierile lui N. Iorga în *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul și misiunea Academiei Române*, în vol. *Prinos lui D.A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, p. 108, 111—113. I. Bogdan afirmă „Colecția Hurmuzaki reprezintă azi (1905) cel mai bogat repertoriu de acte și documente referitoare la istoria politică a românilor, din cele mai vechi timpuri pînă la domniile regulamentare” în *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905, p. 15.

<sup>50</sup> Serie nouă, vol. I, *Rapoarte consulare ruse (1770—1796)*, București, 1962, 812 p. ; vol. II, *Rapoarte consulare austriace (1812—1823)*, București, 1967, 1020 p. ; vol. III, *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, București, 1967, 685 p.

## EUDOXIU HURMUZAKI, FONDATEUR MARQUANT DE L'HISTORIOGRAPHIE ROUMAINE MODERNE

### RÉSUMÉ

Lors de la célébration du centenaire de la mort du remarquable historien roumain Eudoxiu Hurmuzaki, l'auteur évoque la vie et l'activité de celui-ci en tant qu'homme politique et fondateur de l'historiographie roumaine moderne.

Dans la première partie de l'étude sont présentées quelques données sur la famille Hurmuzaki laquelle résidait en Bucovine, se trouvant à l'époque sous la domination autrichienne, à l'hospitalité offerte par cette famille aux révolutionnaires des trois pays roumains notamment durant les années 1848—1849, ainsi qu'à l'activité politique d'Eudoxiu Hurmuzaki (l'élaboration des mémoires de 1848—1849, la création du journal „Bucovina”).

Dans la seconde partie, l'auteur expose les conditions dans lesquelles le passionné historien effectua des recherches aux archives d'Autriche, d'Allemagne, de France et de Suède pour mettre à jour les documents concernant le passé du peuple roumain aux XIV<sup>e</sup>—XIX<sup>e</sup> siècles, matériaux qui, après sa mort, seront publiés dans la monumentale et prestigieuse Collection de documents à caractère externe qui porte son nom, connue dans le monde entier. L'auteur fait ensuite une analyse des „Fragments” rédigés par Eudoxiu Hurmuzaki destinés à constituer le matériel nécessaire à l'élaboration d'une histoire de peuple roumain. A cette occasion on relève la conception de celui-ci en ce qui concerne la délimitation par périodes du moyen-âge et le rôle de la personnalité dans l'histoire, le talent avec lequel il réussit à caractériser des personnalités marquantes du passé du peuple roumain, qui se sont faites distinguer dans la lutte pour la reconquête de l'indépendance et de la souveraineté nationale, la valeur particulière de cet ouvrage d'interprétation en tenant compte de l'époque où il a été élaboré.



# IMUNITĂȚILE ȘI PRIVILEGIILE FISCALE ÎN MOLDOVA (DE LA ÎNTEMEIEREA STATULUI ȘI PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVIII-LEA)

DE

NICOLAE GRIGORAȘ

## 1. IMUNITĂȚILE FISCALE

Criteriile de impunere din timpul orînduirii feudale au avut la bază clasa socială, persoana, cantitatea de produse realizată din exploatarea pămîntului, numărul de animale domestice aflate în proprietatea persoanei impozabile, precum și capacitatea de muncă. Evident că sistemul lovea direct în resursele de trai ale producătorilor. În mod excepțional, pe o anumită perioadă de timp, visteria renunța la toate sau numai la o parte din dările locuitorilor din satele cu privilegii de imunitate<sup>1</sup> sau din slobozii.

Imunitățile, ca instituții caracteristice orînduirii feudale de care s-au prevalat numai stăpîinii de latifundii, se consemnau și precizau în documentele de donație sau confirmare. În Moldova, boierii, dar mai ales mănăstirile, s-au bucurat de largi imunități fiscale, judecătorești, comerciale, administrative și militare<sup>2</sup>. Personalul instanțelor judiciare nu putea judeca locuitorii din satele cu privilegii de imunitate decît în mod excepțional și numai pentru crime prevăzute în documentele de proprietate.

Satele cu privilegii de imunitate s-au bucurat de o autonomie administrativă deplină. Unele imunități ca cele judecătorești, fiscale sau comerciale, puteau fi reduse sau chiar anulate, dar cea administrativă a fost menținută în tot timpul orînduirii feudale, fiindcă în orice sat, proprietate particulară, a existat un reprezentant al proprietarului, numit de el fără aprobarea autorităților de stat sau a locuitorilor.

Prin acordarea imunităților domnitorii renunțau în folosul boierilor și mănăstirilor la o parte din drepturile și veniturile care li se cuveneau

---

<sup>1</sup> I.C. Filitti, *Considerații generale despre organizarea fiscală a Principatelor Române pînă la Regulamentul Organic*, București, 1935. p. 11.

<sup>2</sup> Valeria Costăchel, *Imunitatea*, în lucrarea *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, sec. XIV—XVII, București, 1957, p.299.

din anumite sate<sup>3</sup>. Privilegiile de imunitate enumeră dările în bani și natură, precum și prestațiile de care erau absolviți locuitorii unor asemenea sate, ca și indicarea tuturor slujbașilor statului, care nu puteau intra în acele așezări pentru a-și îndeplini funcțiile<sup>4</sup>. În privința conținutului și formulărilor, privilegiile de imunitate din Moldova și Țara Românească sînt similare<sup>5</sup>.

Imunități asemănătoare cu cele acordate mănăstirilor din Țara Românească și Moldova se constată încă din secolul al XII-lea și în Polonia, unde mănăstirile au fost dotate la fel cu domenii împădurite, pe care trebuiau să le defrișeze. După îndeplinirea acestor lucrări, călugării au putut pretinde șefului statului imunități cuprinzătoare, fiindcă anterior aceste terenuri nu aduseseră visteriei regale nici un venit<sup>6</sup>.

Privilegiile de imunitate cuprindeau dispoziții prin care se acordau proprietarilor de moșii, în special mănăstirilor, ca venituri un număr de dări cuvenite visteriei<sup>7</sup>, dar pe care trebuiau să le încaseze singuri, deci fără intervenția membrilor aparatului fiscal de stat. De asemenea, stăpînii de moșii cu privilegiu de imunitate puteau să-și vîndă în toată țara prisosurile de produse și cumpăra în același timp orice mărfuri avînd parțiale sau totale scutiri vamale<sup>8</sup>.

Imunitățile existente în secolul al XV-lea în Moldova au fost menținute în parte și în secolul următor<sup>9</sup>. Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea se observă, însă, o tendință ca privilegiile de imunitate să fie limitate<sup>10</sup>. Exploatarea fiscală din secolul al XVII-lea nu mai admitea un regim fiscal atît de privilegiat pentru mănăstiri, ca de exemplu cel din secolul al XV-lea, mai ales că numărul satelor mănăstirești crescuse enorm.

Informații edificatoare în acest sens avem despre satul Preoțești din ținutul Neamțului, aflat în proprietatea doamnei Ruxanda, fiica lui Vasile Lupu și fosta soție a lui Timuș Hmelnițchi<sup>11</sup>, care se întorsese în țară înainte de 20 februarie 1679 și deci stăpînea efectiv satul. Domnitorul Gheorghe Duca a scutit pe locuitorii din satul Preoțești de bir, zloți, lei, taleri, hîrtii, galbeni, iliș, sulgiu, unt, ialoviță, său, care împărătești, oameni de tras la șeici, chile, cai de olac, podvezi, cai împărătești, braniște, camănă, bezmăn de crișmă și de celelalte obligații fiscale care ar fi fost „pe alții”, dar în schimb locuitorii întregului sat trebuiau să slujească numai stăpînei. Cîsla locuitorilor din satul Preoțești „s-au ras de la visterie”, iar slujbașii administrației centrale au primit ordine categorice să nu intre în sat sau „să-i facă vreun val”<sup>12</sup>.

<sup>3</sup> *Ibidem*, p. 302, Vezi de aceeași și *Les Immunités dans les Principautés roumaines aux XIV-ème et XV-ème siècles* 1947 p. 72—77.

<sup>4</sup> *D.I.R.A.*, sec XIV, XV, vol. I, nr. 187, 242, 260, etc.

<sup>5</sup> Valeria Costăchel, *op. cit.*, p. 303.

<sup>6</sup> Zig. Wojcirkowski, *L'Etat polonais au moyen-âge. Histoire des institutions*, Paris, 1949, p. 161—163.

<sup>7</sup> Vladimir Hanga, *Contribuții la problema imunității feudale pe teritoriul patriei noastre*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai” seria III, fasciculus 2 (1960), *Jurisprudenția*, p. 36, 40.

<sup>8</sup> *Ibidem*, nr. 95, 221 etc.

<sup>9</sup> Valeria Costăchel, *op. cit.*, p. 311.

<sup>10</sup> N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, I, Edit. Acad., București, 1971, p. 110.

<sup>11</sup> Arh. St. Buc., M-rea Neamț, LXVIII/14.

<sup>12</sup> *Ibidem*, LVIII/5.

Regimul de imunități acordat satului Preotești de Gheorghe Duca a fost confirmat de Constantin Cantemir, în anul 1684 sau 1685 (documentul nu are dată de lună și zi)<sup>13</sup> și la 1 mai 1689<sup>14</sup>. Constantin Cantemir, referindu-se la agenții puterii locale, care n-ar fi ținut seama de privilegiul de imunitate al acestui sat a precizat, spre deosebire de Gheorghe Duca, că își vor „purta cartea bătută în frunte”<sup>15</sup>. Se poate afirma deci că satului Preotești i s-a acordat un adevărat regim de imunități fiscale de care nu s-au bucurat alte sate, dar limitat numai la timpul domniilor lui Gheorghe Duca și Constantin Cantemir.

În concluzie, imunitățile fiscale din timpul orinduirii feudale au devenit un nou mod de exploatare al maselor țărănești, cum o dovedesc în primul rând satele mănăstirești, care deși au avut cel mai larg regim de imunități, au fost primele care s-au pustiit, datorită fugii țăranilor. Regimul de imunități fiscale s-a menținut în secolul al XV-lea și în parte în al XVI-lea.

## 2. PRIVILEGIILE FISCALE

a. *Boierimea*. Nu știm dacă stăpînii de moșii, fie boieri sau clerici, au plătit în secolele XIV și XV vreo dare cu o denumire specială. În Polonia clerul și nobilii plăteau subsidii, ofereau daruri cu ocazia încoronării regelui, a căsătoriei lui sau a nașterii vreunui copil în familia regală<sup>16</sup>.

Totuși nu trebuie uitată particularitatea esențială a statului feudal care acorda stăpînilor de moșii privilegiile cele mai cuprinzătoare. Între privilegiile acordate acestora a fost și acela de a nu plăti dări, singura lor obligație față de stat fiind prestarea serviciului militar. Dacă în cazuri excepționale nobilii erau îndatorați să suporte și alte obligații, o asemenea situație nu s-a permanentizat. În Moldova orice domn putea scuti de plata dărilor pe stăpînii de moșii, pe boierii care-l aleseseră în fruntea statului și-l susțineau. Dacă la începutul organizării statului numărul boierilor a fost mic și ca atare domnii i-au putut scuti de plata oricărei dări, mai târziu, cînd numărul lor a crescut, cei care nu dețineau funcții superioare de stat au fost impuși la un număr de obligații fiscale. Dimitrie Cantemir a consemnat că plăteau dări numai țăranii și nobilii de rang inferior, iar „boierii cei mari au fost scutiți totdeauna de dare”<sup>17</sup>.

Situația pare a fi fost oarecum generală, pînă în secolul al XVI-lea, pentru boierii și membrii clerului și corespunde cu informațiile documentare contemporane, care dau indicații numai despre contribuțiile țăranilor și ale populației urbane. Cam aceeași situație era și în Serbia, unde proprietarii nu datorau decît serviciul militar, darea calului și cantitatea de grîu, denumită „soca”<sup>18</sup>.

<sup>13</sup> Ibidem, LVIII/6.

<sup>14</sup> Ibidem, LVIII/12.

<sup>15</sup> Ibidem.

<sup>16</sup> Zig. Wojciechowski, *op. cit.*, p. 285—286.

<sup>17</sup> Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, Edit. Acad., 1973, p. 263.

<sup>18</sup> I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 12.

Datorită lăcomiei unor domni, pretențiilor exagerate ale turcilor, care deseori depășeau posibilitățile de plată ale țăranilor și orășenilor, începînd din secolul al XVI-lea uneori și categoriile sociale privilegiate din Moldova au fost obligate să contribuie la acoperirea cheltuielilor visteriei. Iliăș Vodă (1546—1551), după relatarea cronicarului Eftimie, a impus „pe toți boierii mari și mici”, tot sfatul, toți vătavii din întreaga țară, de la cei dintîi pînă la cei din urmă, „la birul cel mare”. A poruncit să dea acest bir și mitropolitul cu episcopii. De asemenea, a înscris și „toate mănăstirile cîte sînt în Moldovlahia la haraciul cel mare și cîți popi și diaconi sînt în granițele moldovenesti”<sup>19</sup>. Informația cronicarului e clară în sensul că toate categoriile sociale amintite nu plătiseră pînă la Iliie Vodă Rareș nici chiar „birul cel mare”. Ceva mai tîrziu, Alexandru Lăpușneanu a introdus o dare a „boilor boierești”. Înaintea luptei de la Verbia boierii i-ar fi declarat următoarele: „Ai omorît pe cei mai buni dintre boieri ca să le iai moșiile, ne-ai luat vitele de ți-ai făcut tezaur, acum adă boii răpiți și trimite-i să lupte cu dușmanul pentru tine”<sup>20</sup>.

Politica fiscală inaugurată de Iliăș Rareș și continuată de Alexandru Lăpușneanu a fost menținută, deși era considerată ca abuzivă de boieri și privită ca atare de cronicari<sup>21</sup>. În timpul domniilor lui Petru Șchiopul „boierii de curte” ca și cei de țară erau scutiți de plata oricărui impozit, în afară de contribuția fixată pentru plata tributului<sup>22</sup>.

Bandini relatează că în timpul domniei lui Vasile Lupu, boierii care funcționau la curte fuseseră scutiți temporar de anumite dări. Cînd voia, domnul putea obliga pe boieri să plătească orice dare<sup>23</sup>. Informația lui Bandini este confirmată de o dispoziție a lui Vasile Lupu din 11 ianuarie 1636, prin care-i anunța pe țăranii din ținutul Hotinului ca a „aruncat dajde și pre vlădici și pre boieri și pre mazili”<sup>24</sup>. Prin boieri, spre deosebire de mazili, trebuie să se înțeleagă dregătorii în funcție.

Totuși domni care urmăreau să aibă liniște în țară, trebuiau să acorde, cel puțin boierilor dregători scutiri de plata majorității impozitelor, iar celorlalți reduceri simțitoare. Cînd un domn scutea de plata tuturor dărilor un boier afirma că este „volnic” să facă aceasta, menționînd uneori că luase și avizul sfatului domnesc. La 6 noiembrie 1667, Iliăș Alexandru a scutit de toate dările personale pe frații Enachi și Constantin Cumpi, orice situație socială și materială ar fi avut, iar pentru „opt case cu oameni”, așezați la „odaia” lor din „Valea Bacului”, le-a acordat scutire de dajde, zloți, „pre scrisoare și pre catastih”, de galbeni, lei, taleri, orți, iliș, sulgiu, unt, miere, ceară, braniște, vacă de săliște, precum și de celelalte „dări de angherii, de toate cîte or fi pe alți mișei”<sup>25</sup>.

<sup>19</sup> *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ioan Bogdan*, Ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959 p. 120.

<sup>20</sup> Al. Grecu, *Răscoala țăranilor în Moldova în anii 1563—1564*, „Studii”, în VI 1953 nr. 2, p. 204.

<sup>21</sup> Gr. Ureche, *Letopiseful Țării Moldovei*, ed. II-a publ. de P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 212, 220.

<sup>22</sup> D. Ciurea, *Situația țărilor române în 1586—1587 descrisă de un contemporan anonim*, în „Insemnări ieșene”, an. III (1938), vol. III, p. 470—471.

<sup>23</sup> *Codex Bandinus*, ed. V.A. Urechea, p. 326.

<sup>24</sup> Arh. St. Buc., Episcopia de Roman, IV/58.

<sup>25</sup> Idem. Mss, nr. 578, f. 113 și 116.

Acest document arată, comparativ, destul de clar privilegiile fiscale de care se prevalau boierii dregători și mazilii față de ale vecinilor. Deci, principiul feudal al inegalității de contribuții fiscale este din nou scos în evidență. Două documente din noiembrie 1667 menționează și obligațiile în muncă față de stat ale țăranilor aserviți, pe care nu le suportau boierii. Acestea în ordinea menționării, erau : carele de jold, podvoadele, caii de olac, oamenii de șeici, la care se adaugă o serie de contribuții excepționale, ca ilișul împărătesc și boul de seliște<sup>26</sup>. S-ar părea că domnii obișnuiau să acorde scutiri mai largi de dări pentru unele din satele văduvelor foștilor mari dregători<sup>27</sup>.

Dacă boierii au plătit din cînd în cînd anumite contribuții, foarte reduse pentru posibilitățile materiale de care dispuneau, la 8 iunie 1734, Constantin Mavrocordat i-a scutit pe cei ce dețineau dregătoriile de mare logofăt și pînă la aceea de treti logofăt, împreună cu fiii lor, de dajdea către visterie<sup>28</sup>.

O parte din boieri, în special acei care nu se aflau în relații prea bune cu domnii, au fost obligați să împrumute visteriei diferite sume de bani. Prima informație asupra așa-ziselor împrumuturi o avem din timpul domniei lui Vasile Lupu. Slugerul Iane Poravna obligat de domn să plătească o „împrumută mare”, a fugit în Țara Românească<sup>29</sup>. Gheorghe Duca obișnuia să-i oblige pe unii boieri să dea „dăjdii și împrumute peste puțințele lor, cît nu se mai putea plăti”<sup>30</sup>. Alți domni i-au obligat pe boierii adversari politici să le restituie cheltuielile făcute la Poartă ca să le dejoace intrigile sau ca să „cumpere” bunăvoința dregătorilor otomani, cînd cele reclamate erau juste<sup>31</sup>.

Constantin Duca a dus o politică susținută de sărăcire și chiar de distrugere fizică a boiernașilor ridicați de Constantin Cantemir<sup>32</sup>. Obișnuit însă, boierii dregători, adică partizanii domnului, erau rareori obligați la asemenea contribuții, în schimb mazilii, adică foștii dregători, erau forțați să plătească „dăjdii grele” și „împrumute dese”<sup>33</sup>.

Ar fi fost normal deci ca domnii să recurgă la împrumuturi cînd nu puteau face față cheltuielilor urgente cu sumele de bani strinse din dări, dar ei procedau astfel din dorința de a lovi în adversarii politici, fiindcă obișnuit sumele împrumutate nu se restituiau. Domnii nu-și respectau angajamentele luate și nici chiar jurămintele făcute unor boieri adversari reîntorși din pribegie pentru că sub diferite pretexte „le luau împrumute mari, pungi de bani și înapoi nu le mai da nimica”<sup>34</sup>.

<sup>26</sup> Ibidem, f. 120 și 121 ; Bibl. Acad. CLVII/10, XLII 115 ; *D.I.R.A.*, sec. XVII, vol. II, nr. 201 etc.

<sup>27</sup> *D.I.R.A.*, sec XVII, vol. I, nr. 81 ; vol. V, nr. 376.

<sup>28</sup> Melchisedec, *Cronica Romanului*, II, București, 1857, p. 21–22. I.C.Filitti, *op. cit.*, p. 26–27.

<sup>29</sup> N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, p. 448–449.

<sup>30</sup> Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, publ. de Iorgu Iordan, București, 1959.

<sup>31</sup> *Ibidem*, p. 112.

<sup>32</sup> *Ibidem*, p. 119–120.

<sup>33</sup> *Ibidem*, p. 178.

<sup>34</sup> *Ibidem*, p. 155 și 181.

Cînd pretindeau bani cu împrumut, domnii susțineau că o fac fiindcă țara se afla la „mare slăbăciune”. Pentru boierii partizani ai domnului în scaun uneori se căutau modalități de restituire<sup>35</sup>. Dacă domnul care împrumutase bani era mazilit înainte de a-i fi restituit, urmașul său nu avea nici un interes și nici nu se gîdea să onoreze obligațiile ce-și asumase. Fiindcă unii boieri nu aveau sumele de bani cerute de domn erau nevoiți să împrumute de la turci. Un cronicar a scris că din această cauză „au venit casele boierești la mari datorii și risipă”<sup>36</sup>.

Imediat ce a luat domnia, Nicolae Mavrocordat a pus „bani mulți pe boieri de au dat împrumutu” și chiar a închis pe unii ce se opuseseră. Pentru eliberarea fiecăruia din cei închiși domnul a pretins zece pungi de bani. Vistiernicului Iordache i-a luat 30 de pungi<sup>37</sup>, deși acesta înainte de a fi arestat îi împrumutase o sumă de bani, care de asemenea „au mărșu în nevoile țării, cu alte împrumute ce s-au fost dat”<sup>38</sup>. Nicolae Mavrocordat după ce a eliberat din închisoare pe Ilie Cantacuzino și pe Ilie Catargiu, „la vremea desetinii le-au orînduit și le-au luat o sumă de bani, din împrumuta ce didese”, făgăduind că le va restitui și restul<sup>39</sup>.

În anul 1710 Dimitrie Cantemir a reclamat pe Nicolae Mavrocordat că „pusese împrumuta... pe boieri de două ori”<sup>40</sup>. Mihail Racoviță în domnia a treia (1716—1726) a continuat să practice sistemul împrumuturilor. Grigore II Matei Ghica cînd a venit domn a găsit pe boieri întristați, fiindcă îi îndatorase Mihail Racoviță cu „împrumutele” și-i obligase să semneze acte prin care se obligau să-i plătească datoriile<sup>41</sup>.

„Împrumuturile” pe care erau obligați să le depună boierii și mănăstirile pot fi considerate ca impozite forțate. În felul acesta o parte din domni, încălcînd obiceiul, au încercat să suplinească contribuțiile reduse pe care le suportau boierii și mănăstirile. Dar, ca să nu-și îndeparteze boierii și simpatia membrilor clerului, unii domni au încercat să le restituie sumele de bani împrumutate.

b. *Mănăstirile*. În tot timpul orînduirii feudale mănăstirile s-au bucurat de largi privilegii fiscale și numeroase scutiri<sup>42</sup>. Scutirile de impozite acordate mănăstirilor se refereau la bunurile vecinilor și poslușnicilor lor, dar impunerea la „bir” a mănăstirilor, ca și a boierilor, s-ar fi făcut pentru prima oară tot de Iliăș Rareș<sup>43</sup>.

Pe un triod fost al mănăstirii Dobrovăț se află o însemnare din anul 1550—1551, care ne informează că mănăstirile au fost grupate de vistierie în două categorii, probabil după starea materială pe care o aveau. Cele dintii urmau să plătească anual cîte 100 de zloți ungrești, iar celelalte cîte 40 de zloți<sup>44</sup>. Se pare că această inovație fiscală a fost considerată de contemporani ca o măsură excepțională și n-a putut fi menținută,

<sup>35</sup> M. Kogălniceanu, *Letopisecele Moldovei*, vol. II, ed. a II-a, București, 1872, p. 75—76.

<sup>36</sup> *Ibidem*, p. 74—75.

<sup>37</sup> *Ibidem*, vol. III, p. 41.

<sup>38</sup> *Ibidem*, vol. II, p. 81.

<sup>39</sup> *Ibidem*, p. 75—76.

<sup>40</sup> Axintie Uricarul, *De a doa domnia lui Nicolae Alexandru Vodă (văleat 7220)*, publ. de I. Șt. Petre, București, 1944, p. 83—84.

<sup>41</sup> M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 157—158.

<sup>42</sup> Vladimir Hanga, *op. cit.*, p. 46—47.

<sup>43</sup> *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 120.

<sup>44</sup> P.P. Panaitescu, *Manuscrise slave din biblioteca Academiei*, vol. I, București, 1959, p. 307

fiindcă informațiile din a doua jumătate a secolului al XVI-lea arată existența privilegiilor fiscale obișnuite ale mănăstirilor<sup>45</sup>.

Privilegiile fiscale ale mănăstirilor se referă și la scutirile acordate vecinilor și poslușnicilor lor. Totuși aceștia trebuiau să plătească, cu rare excepții, darea, dajdea sau birul împărătesc<sup>46</sup>, sau numai „dabila cu care erau înscrși”<sup>47</sup>, unii dintre ei fiind scutiți de a plăti dările celor care nu aveau, sau pentru alte sate<sup>48</sup>. Ca să fie ferite de abuzurile dregătorilor fiscali, o parte din satele mănăstirești au primit dreptul de a-și aduna singure dările și de a le trimite la visterie prin delegații lor<sup>49</sup>.

Unor mănăstiri, pentru a fi ferite de abuzurile dregătorilor, li s-a acordat dreptul de a încasa gloabele și deșugubinele din satele lor și chiar dreptul de a judeca anumite pricini<sup>50</sup>. Domnii își rezervau doar judecarea criminalilor, dar puteau renunța chiar și la acest oficiu, pentru a crea mănăstirilor noi venituri<sup>51</sup>.

Numai datorită intervenției directe a domnitorului se explică de ce unele mănăstiri se bucurau de scutiri fiscale mai mari decât altele. Miron Barnovschi a scutit un număr de sate ale mănăstirii Galata și de „darea cea mare”<sup>52</sup>, ceea ce nu se prea obișnuia, însă alți domni puteau anula asemenea scutiri<sup>53</sup>. În general, domnii fixau numărul bunurilor mănăstirești scutite de dări<sup>54</sup>, bineînțeles în afară de bir<sup>55</sup>.

În primele trei decenii ale secolului al XVII-lea scutirile de impozite acordate satelor mănăstirești au luat proporții îngrijorătoare pentru visterie. De aceea, domnii au început să nu respecte scutirile acordate de înaintași și au încercat să impună și mănăstirile la plata unor dări. La 1 aprilie 1631 Moise Movilă făcea cunoscut că s-a „tocmit” cu călugării de la mănăstirea Sf. Sava ca satul Stroiești „să dea domniei... într-un an dajde cu ruptul, numai o sută de zloți”<sup>56</sup>. Alexandru Iliăș, referindu-se la scutirile acordate aceluiași sat de domnii anteriori, a susținut că nu le putea menține, deoarece boierii de țară, curtenii și „toată țara... cu mare jalbă s-au jăluit” spunând că din cauza deselor schimbări de domni au sărăcit și li s-au pustiit satele, încât nu mai puteau plăti nici „haraciul împărăției”. Deci, cu toții ar fi cerut „ca să dea și satele mănăstirilor agiutoriu cu țara”, că să se poată ridica „nevoile și greutățile” care veneau

<sup>45</sup> D.I.R.A., sec. XVI, vol. III, nr. 116; sec. XVII, vol. II, nr. 200; Arh. St. Iași, CCCL; Bibl. Acad., LXI/28; D.I.R.A., sec. XVI, vol. III, nr. 285, 462, 513; vol. IV, nr. 4, 51, 82 etc.

<sup>46</sup> *Ibidem*, sec. XVII, vol. II, nr. 64.

<sup>47</sup> *Ibidem*, sec. XVI, vol. IV, nr. 168.

<sup>48</sup> *Ibidem*, sec. XVII, vol. II, nr. 38.

<sup>49</sup> *Ibidem*, nr. 161.

<sup>50</sup> *Ibidem*, sec. XVI, vol. IV, nr. 155, 326; sec. XVII, vol. II, nr. 177; vol. III, nr. 78; Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXXIV bis/12.

<sup>51</sup> Bibl. Acad., Peciți nr. 380.

<sup>52</sup> Arh. St. Buc., M-rea Galata, I/5, 1/7.

<sup>53</sup> Bibl. Acad., XLVII/141.

<sup>54</sup> *Muzeul Municipal Suceava*, nr. 1731, P. Mihail, *Documente moldovenești găsite la Constantinopol (1462–1755)*, în „Cercetări istorice”, VIII–IX, nr. 3, p. 42–45; Arh. St. Buc., M-rea Barnovschi, I/4, 1/7; T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 106–108; 126–127; 159–160; vol. IV, p. 72.

<sup>55</sup> M. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron Vodă Incoace*, în *Opere*, publ. de P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 94.

<sup>56</sup> Bibl. Acad. DXCI/33.

de la turci. Alexandru Iliș pretindea că n-a voit să „frîngă voia țării”, dar nici să anuleze daniile domnilor anteriori și de aceea a hotărît ca fiecare locuitor din satul Stroești să dea ca „agiutoriu” țării, gorștină de oi și mascuri, desetină de stupi, zloți și taleri și anual, o dajde de șase galbeni, plătitibilă în două rate”<sup>57</sup>.

Drumul deschis de Alexandru Iliș a fost urmat și de ceilalți domni, care, deși recunosc și mențin unele scutiri ale satelor mănăstirești, au insistat totuși ca să-și plătească birul<sup>58</sup>, dar orice domn putea să renunțe oricînd la dările plătite de satele mănăstirești și chiar la cea din care se plătea tributul<sup>59</sup>. Totul depindea de intervențiile care se făceau<sup>60</sup>.

Dacă la început poslușnicii mănăstirilor erau scutiți de orice contribuție către visterie, începînd cu decada a patra a secolului al XVII-lea au fost obligați să plătească o parte din dări. La 7 aprilie 1635, Vasile Lupu hotăra ca poslușnicii mănăstirii Dragomirna să dea gorștină și deseatină, iar ai episcopiei de Rădăuți „darea împărătească”, ca și ceilalți” oameni de țară”<sup>61</sup>. Măsura a fost menținută și de Gheorghe Ghica<sup>62</sup>, Eustratie Dabija<sup>63</sup>, Gheorghe Duca<sup>64</sup>, Dumitrașcu Cantacuzino<sup>65</sup> și Constantin Cantemir<sup>66</sup>. Prin dispozițiile date de ei, poslușnicii unor mănăstiri au fost obligați să contribuie cu o sumă fixă pentru bir, ca și ceilalți locuitori ai țării. Constantin Duca a hotărît ca toți poslușnicii mănăstirii Neamțului să contribuie cu 30 de galbeni în două rate<sup>67</sup>, iar Antioh Cantemir a dispus ca poslușnicii M-rii Socola să dea birul ca și ceilalți locuitori ai țării<sup>68</sup>. De la sfîrșitul secolului al XVII-lea a existat tendința de a se fixa suma ce urma s-o plătească poslușnicii, mai redusă decît a celorlalți locuitori supuși la dările obișnuite<sup>69</sup>.

Cum în întreaga istorie a orînduirii feudale din Moldova, în materie fiscală n-a existat nici o conduită sau regulă stabilă unii domnitori au putut scuti pe poslușnicii altor mănăstiri sau ai acelorăși, care sub alți domnitori plătiseră toate dările<sup>70</sup>. Alteori suportau asemenea dări însuși egumenii mănăstirilor<sup>71</sup>, care totodată primiseră dreptul de a-i judeca<sup>72</sup>. Au fost și cazuri cînd foștilor vecini fugiți și reîntorși pe moșile mănăstiri-

<sup>57</sup> Arh. St. Iași, CCCXXIII/38; Arh. St. Buc., M-rea Galata, IX/4.

<sup>58</sup> Arh. St. Buc., M-rea Galata, VI 22; Bibl. Acad., XLV/139.

<sup>59</sup> Arh. St. Buc., M-rea Galata, I/9.

<sup>60</sup> Muzeul municipiului Suceava, sub dată.

<sup>61</sup> M-rea Putna, nr. 626 g. (1639, aprilie, 20).

<sup>62</sup> Arh. St. Buc. M-rea Coșula, V/7 (1658, aprilie 8). Poslușnicii m-rii Coșula să dea o dată pe an la vremea birului.

<sup>63</sup> Idem, M-rea Aroneanu, I/5 (1661, decembrie 8). Poslușnicii m-rii să dea gorștină de oi, mascuri și deseatină în mina egumenului.

<sup>64</sup> Idem, M-rea Cetățuia, I/7 (1670, august 24). Poslușnicii m-rii Hlincea vor da „din an în an, la vremea birului, precum s-a socotit la bir atunci”.

<sup>65</sup> Idem, M-rea Socola, VI/2, (1685, mai 20).

<sup>66</sup> Ibidem, Poslușnicii m-rii Socola vor da la bir ca și „altă țară”; Arh. St. Iași, XXXI/1 (1686, februarie 22). Poslușnicii m-rii Galata vor da „la vremea birului” cîte doi galbeni de om.

<sup>67</sup> Arh. St. Buc., M-rea Pingărați, III/111 (1695, august 1).

<sup>68</sup> Idem, M-rea Socola, VI/6 (1696, mai 1).

<sup>69</sup> T. Codrescu, *op. cit.*, vol. V, p. 250; Arh. St. Buc. Mss. 578, f. 149, 311 V.

<sup>70</sup> Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava XXXIV/16; M-rea Tazlău, IV/11; M-rea Neamț, CXXXII/17, Mss. nr. 629, f. 351; Th. Balan, *op. cit.*, vol. II, p. 172.

<sup>71</sup> Arh. St. Buc., M-rea Bistrița, IX/7.

<sup>72</sup> Melchisedec, *Cronica Romanului*. I, p. 303–304.



lor li se acorda regimul fiscal al poslușnicilor<sup>73</sup>. Dacă totuși poslușnicii nu puteau sau nu voiau să plătească cota de dări fixată, ca să nu se reducă veniturile mănăstirilor, agenții visteriei erau instruiți să nu sechestreze bunurile mănăstirilor<sup>74</sup>. După introducerea sistemului de plată a dărilor prin ruptă, pentru poslușnici și pentru o parte din vecinii mănăstirești s-a fixat o „ruptă” deosebită<sup>75</sup>, fiindcă poslușnicii obișnuit erau „bejenari” deci oameni străini, sau neînscrși în catastifele visteriei<sup>76</sup>. Vierii mănăstirilor, văcarii, prisăcarii, morarii, ciobanii și argații pînă la maximum 10 oameni, se scuteau de orice contribuție către stat<sup>77</sup>. Aceștia nu erau puși nici la „ruptă”<sup>78</sup>, iar slujitorii visteriei trebuiau să le dea pace, chiar dacă ar fi umblat „cu scrisoare sau pe tabla visteriei”<sup>79</sup>.

Mănăstirile au obținut scutiri pentru un număr de meseriași<sup>80</sup>, ca spre exemplu cei ce lucrau la fereleul mănăstirii Trei Ierarhi<sup>81</sup>. Circumile, pivnițele și velnițele, împreună cu personalul care le deservea, au fost scutite o perioadă de timp de dările obișnuite<sup>82</sup>. Unele mănăstiri se scuteau de vădărit, pogonărit, însă nu pentru toată întinderea, producția sau vitele<sup>83</sup>.

Dimitrie Cantemir ne informează că fiecare mănăstire plătea domnului „o dare anuală, după averea ei”<sup>84</sup>, din care cauză au fost uneori în situația de a fi „amestecate la dări cu țara”, ceea ce în 1705 l-a făcut pe Antioh Cantemir să le „așeze cu rupta”, redactînd și un „testamentu... legat cu mare blestem... cum să nu mai fie amestecate la dări cu țara, ce să-și plătească rupta pe sferturi”. Antioh Cantemir s-ar fi inspirat din măsura similară luată de Mihai Racoviță pentru mănăstirile închinat<sup>85</sup>. În anul 1714 sau 1715, Nicolaie Mavrocordat a considerat rău obiceiul „scornit” ca să dea și mănăstirile dări. Deși, aprecia el, „țara... s-au împușinat și la mare cumpănă și slăbiciune au rămas”, totuși pretinzînd că și cu „dajdea ce se lua de la mănăstiri” nu i se venea în ajutor<sup>86</sup>, a desființat-o<sup>87</sup>. Alți domni au acordat mănăstirilor scutiri de solărit<sup>88</sup>,

<sup>73</sup> Arh. St. Buc., M-rea Galata, V/1.

<sup>74</sup> Idem, M-rea Pingărați, III/101.

<sup>75</sup> Idem, M-rea Galata II/15.

<sup>76</sup> Melchisedec. *Cronica Hușilor*, București, 1865, p. 69-70; Arh. St. Buc., M-rea Sf. Ioan Gură de Aur, XIII/1; M-rea Socola, VI 5.

<sup>77</sup> Arh. St. Buc., M-rea Cașin, VIII/1; M-rea Neamț, XXX/13; M-rea Bogdana XLII/10; M-rea Sf. Ion Zlataust, XXV/3.

<sup>78</sup> Idem, M-rea Sf. Ion Zlataust, XXV/4.

<sup>79</sup> *Ibidem*. XXV/5.

<sup>80</sup> Idem, Mss, nr. 578, f. 75.V.

<sup>81</sup> *Ibidem*, f. 102, 102 v.

<sup>82</sup> Idem, Mss. 656, f. 5; M-rea Galata, X<sup>IV</sup>/25; M-rea Agata, I/7, 1/9; M-rea Birnova, II/3; M-rea Socola, VI/7, Mss. nr. 578, f. 45; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I—II, p. 103; Arh. St. Buc. Mss. 578, f—75.

<sup>83</sup> Th. Balan, *op. cit.*, vol. III, p. 37—38; Arh. St. Buc., M-rea Aroneanu, I/11, Mss. nr. 578, f. 44; M-rea Socola, VI/32; M-rea Bogdana, XXXII/1 etc.

<sup>84</sup> Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 359.

<sup>85</sup> M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. II, p. 52.

<sup>86</sup> N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, p. 100—101, nr. 101.

<sup>87</sup> Axintie Uricarul, *op. cit.*, p. 172.

<sup>88</sup> Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXXIV/bis/13; M-rea Neamț, XL<sup>15</sup>, XL<sup>16</sup>, XL<sup>18</sup>; Bibl. Acad. DLXXXIX/81; Th. Balan, *op. cit.*, vol. IV, p. 209 etc.

taxe vamale și de consumație<sup>89</sup>, pe lângă subsidiile speciale din venitul vămile, care constau din bani, ceară și diferite obiecte<sup>90</sup>. Unii domni au obligat mănăstirile să-i împrumute cu bani. Sumelor împrumutate li se mai spunea și „bani în datorie”<sup>91</sup>. O parte din mănăstirile închinete au fost scutite temporar de „împrumut”<sup>92</sup>. Importanța acestei obligații cu caracter quasi-temporar, se vede din documentul de scutire acordat la 10 august 1736 mănăstirii Aroneanu, în care este amintit imediat după dajde<sup>93</sup>.

În concluzie, contribuția mănăstirilor la echilibrarea cheltuielilor statului, prin plata unor dări a fost neglijabilă față de cele suportate spre exemplu de țărani. Regimul privilegiat de care s-au bucurat mănăstirile le aducea venituri foarte mari, din care au contribuit cu prea puțin la ușurarea sarcinilor fiscale ale categoriilor sociale neprivilegiate. Dările plătite de boieri și mănăstiri, datorită regimului privilegiat de care s-au bucurat, au fost mult reduse față de posibilitățile materiale de care au dispus. Scutirile de dări care s-au acordat vecinilor, poslușnicilor și robiilor mănăstirești, n-au urmărit ușurarea vieții acestora, ci crearea de noi venituri mănăstirilor.

c. *Membrii clerului* au format două categorii distincte. Prima cuprindea pe a clerului înalt și a doua pe preoții de mir. În rândurile primei categorii intra mitropolitul, episcopii și egumenii mănăstirilor. Ca privilegiile fiscale, mitropolitul, episcopii și egumenii mănăstirilor, s-au bucurat de regimul aplicat marilor dregători ai statului. Regimul fiscal al preoților de la sate nu s-a deosebit prea mult de al țăranilor. Din conținutul documentelor de scutiri, acordate unor categorii de preoți, știm ce obligații fiscale aveau cei nescutiți. Astfel, preoții fără scutiri trebuiau să plătească dajdea împărătească, zloți, lei, galbeni<sup>94</sup>, darea domnească<sup>95</sup>, și pecetluit<sup>96</sup>, să dea sulgiu, iliș, unt, miere, său, piei, care de jold, care de podvoade, cai de olac<sup>97</sup>, desetină de albine, gorștină de oi și mascuri<sup>98</sup>, să presteze lucru domnesc, să lucreze la cetăți și mori<sup>99</sup>. Deci în general, preoții fără scutiri speciale erau supuși aproape la toate obligațiile fiscale suportate de ceilalți „mișei”<sup>100</sup>. Totodată, fiindcă aveau locuințe mai bune, erau forțați să le pună la dispoziția persoanelor oficiale în deplasare<sup>101</sup>. Preoților din sate li se luau vitele sau alte bunuri pentru cei care nu-și puteau plăti dările. În același timp aveau obligații în muncă sau bani pentru mitropolit sau episcopi.

<sup>89</sup> D.I.R.A., sec. XVI, vol. IV, nr. 369; Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXXIII/9, XXXV/60; I. Antonovici, *Documente birădene*, vol. IV, p. 101–104. Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 39.

<sup>90</sup> Arh. St. Buc. Mss. 578, f. 44; M-rea Mavromolu, V/14 etc.

<sup>91</sup> T. Codrescu, *op. cit.*, vol. II, p. 98–104, 10–112 (1705).

<sup>92</sup> *Ibidem*.

<sup>93</sup> Arh. St. Buc. M-rea Aroneanu, I/13.

<sup>94</sup> Bibl. Acad., CCCLII/62.

<sup>95</sup> D.I.R.A., sec. XVI, vol. III, nr. 327.

<sup>96</sup> Melchisedec, *op. cit.*, p. 123–124.

<sup>97</sup> T. Codrescu, *op. cit.*, p. 235–236.

<sup>98</sup> „Revista Theodor Codrescu”, an. IV/1934, p. 83–85; Arhiva istorică, I, p. 120.

<sup>99</sup> D.I.R.A., sec. XVI, Vol. III, nr. 327.

<sup>100</sup> Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV, p. 316; Arh. St. Buc., M-rea Tazlău, IV/10.

<sup>101</sup> D.I.R.A., loc. cit.

Dajdea preoțească se pare că era similară cu birul și i s-a dat această denumire fiindcă era încasată de la preoți. Uneori, ca să plătească mai puțin, o parte din preoți s-au bucurat de regimul fiscal acordat poslușnicilor<sup>102</sup>. La obligațiile fiscale amintite ale preoților, către sfârșitul secolului al XVII-lea s-au adăugat ialovița, conacele<sup>103</sup>, caii, boii de săliște, boii împărătești, caii de menzil și carele de braniște<sup>104</sup>. Preoții plăteau apoi „galbeni de casă sau de fum” și „galbeni pe cislă”<sup>105</sup>. Datorită obligațiilor fiscale avute nu credem că a fost prezentată exagerat situația preoților în documentul din 8 iulie 1632, în care se arată că erau supuși la „toate dările grele și aspre”, că nu plăteau numai pentru ei, ci li se jefuiau bunurile pentru alții. Din această cauză unii își lepădau preoția și fugeau în țări străine ca făcătorii de rele<sup>106</sup>.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea domniile au început să acorde scutiri unor categorii de preoți, primii fiind cei ce deserveau bisericile ortodoxe din Iași<sup>107</sup>. Alexandru Iliș pretindea că a dispus să fie scutiți toți preoții de toate dările. Totuși, „darea schiptrului” trebuia plătită numai de preoții de țară, fiind scutiți cei din orașe și din alte localități în care se aflau biserici domnești<sup>108</sup>. Hotărîrea lui Alexandru Iliș u s-a aplicat. Urmașii săi au întărit permanent doar privilegiile preoților din Iași și, de la caz la caz, au mai acordat scutiri asemănătoare<sup>109</sup>.

În anul 1714 Nicolaie Mavrocordat „a ridicat dajdea preoților”<sup>110</sup> și arhierilor din toată țara<sup>111</sup>. Se pare însă că ulterior s-a revenit asupra scutirilor acordate celor dintîi, fiindcă în anul 1734 și Constantin Mavrocordat a scutit preoții de dări<sup>112</sup>, fără a se referi la actul tatălui său. De asemenea, Grigore al II-lea Matei Ghica, în domnia a doua (1735—1741), a „scos dajde pe popi și pe mănăstiri”, neținînd seama de scutirile acordate de Constantin Mavrocordat<sup>113</sup>, care însă, în anul 1741, din nou a „ridicat dajdea tuturor mănăstirilor și a tuturor preoților”<sup>114</sup>, considerînd că este nedrept ca „cinul preoțesc” să fie supus la plata dărilor și „supărat de mina mirenilor”<sup>115</sup>. Din aceste exemple se constată că nici un domn nu se simțea obligat să mențină scutirile acordate preoților de către înaintașii săi<sup>116</sup>. Pe lângă preoții ortodocși au obținut scutiri similare și un număr de preoți ai celorlalte culte<sup>117</sup>.

<sup>102</sup> Arh. St. Buc., M-rea Tazlău, I/6 și I/13.

<sup>103</sup> Arh. St. Bacău, XXX/1 (1689-martie 9).

<sup>104</sup> N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I—II, p. 84.

<sup>105</sup> Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 321.

<sup>106</sup> Bibl. Acad., CCXXXVII/2.

<sup>107</sup> *D.I.R.A.*, sec. XVI, vol. III, nr. 327; Bibl. Acad., LVII/4, CCXXXVII 1, CLXXXI/51,

CLXXXIV/33.

<sup>108</sup> Bibl. Acad. CCXXXVII/2 (1632, iulie 8).

<sup>109</sup> *Ibidem*, CCCLII/62; Arh. St. Buc., M-rea Tazlău, II/5; M-rea Socola, VI/11; Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 123—124; *Idem*, *Cronica Romanului*, I p. 321.

<sup>110</sup> Axintie Uricarul, *op. cit.*, p. 164.

<sup>111</sup> *Ibidem*, p. 174—175.

<sup>112</sup> I. Neculce, *op. cit.*, p. 327.

<sup>113</sup> *Ibidem*, p. 336.

<sup>114</sup> *Ibidem*, p. 383.

<sup>115</sup> Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 199—205.

<sup>116</sup> *Ibidem*, p. 140. Dumitrașcu Cantacuzino impune preoții și diaconii episcopiei din Huși, deși aveau cărți vechi de scutare, la cîte doi galbeni pentru „mucaremea”. La 13 octombrie 1674 a revenit asupra acestei măsuri, „macar orice greu ar fi asupra țării”.

<sup>117</sup> „Buletinul Ioan Neculce”, fasc. 8 (1930) p. 71.

Amestecul nemijlocit al domnilor în orice chestiuni de administrație locală se constată și din faptul că ei puteau acorda scutiri și de contribuțiile speciale plătite de preoți mitropolitului sau episcopul eparhiot<sup>118</sup>, iar altora le plătea salarii fără avizul autorităților eclesiastice superioare<sup>119</sup>. Dacă membrii clerului, în special preoții din sate, au fost supuși la sarcini fiscale similare cu ale țăranilor, totuși ei le puteau suporta mai ușor pentru că aveau și alte venituri și se bucurau de un tratament deosebit din partea slujbașilor fiscalului.

d. *Micii proprietari* neîncadrați în categoria slujitorilor civili sau militari sînt denumiți „neamiși” în catastiful de „cisle” din 20 februarie 1591 al lui Petru Schiopul<sup>120</sup>. S-ar putea susține că ei n-au avut un regim fiscal privilegiat, fiind înscrși în catastif împreună cu săracii, curtenii, popii și vătavii<sup>121</sup>. Nici din alte izvoare documentare nu avem indicații din care să se poată constata că micii proprietari au avut un regim fiscal privilegiat. Începînd din secolul al XVI-lea se constată că ei plăteau sau dădeau, pe „cislă și după nume”<sup>122</sup>, sulgiu<sup>123</sup>, dajde, unt, iliș, bou domnesc, ceară, galbeni, miere<sup>124</sup>, bezmăn de ceară<sup>125</sup>, bir nemeșesc<sup>126</sup>, bir împărătesc<sup>127</sup> și dajdea calului<sup>128</sup>. Că în „catastifele” fiscalului nu se făcea nici o deosebire între micii proprietari și țăranii aserviți ne-o dovedește și faptul că cislă lor se numea și „cislă țărănească”<sup>129</sup>, iar dajdea plătită de ei, „dajde țărănească”<sup>130</sup>.

Din cauza numeroaselor și grelelor obligații fiscale pe care trebuiau să le suporte, numeroși mici proprietari sînt menționați în izvoarele visteriei ca datori cu dări neachitate pe mai mulți ani. De aceea unii erau nevoiți să-și vîndă ocinile, dacă nu li se luau de cei care le plătiseră restanțele sau dările curente<sup>131</sup>. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, denumirea de nemiș dată micilor proprietari, dispăre, ne mai fiind înscrși în izvodul pentru „orînduiala birului”, pe luna iunie 1654<sup>132</sup>. Aceasta este o dovadă că din punct de vedere al obligațiilor fiscale nu mai exista nici o deosebire între ei și țăranii neliberi. De asemenea, ca și țăranii și micii proprietari fugeau din sate fiindcă nu-și puteau plăti dările<sup>133</sup>. Începînd din secolul al XVII-lea, numeroși mici proprietari și-au amanetat și apoi pierdut

<sup>118</sup> I. Antonovici *Documente birlădene*, vol. I. p. 5; N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 441, nr. 1662.

<sup>119</sup> Arh. St. Buc., Mss. nr. 578, f. 149—152; „Revista Theodor Codrescu”, an. VI (1935), p. 5.

<sup>120</sup> *D.I.R.A.*, sec. XVI, vol. IV, nr. 15.

<sup>121</sup> *Ibidem*.

<sup>122</sup> Muzeul municipal Fălticeni, II/10, Bibl. Acad. CVI/181; Arh. St. Iași, CLIV/6; CDIX/30; CDLIX/70.

<sup>123</sup> *D.I.R.A.*, sec. XVI, vol. III, nr. 400.

<sup>124</sup> Bibl. Acad. CCVI/181.

<sup>125</sup> *Ibidem*, XIV/18<sup>a</sup>.

<sup>126</sup> Arh. St. Buc., Achiziții noi, MMDCXCI/7.

<sup>127</sup> Idem, *Episcopia de Roman*, IV/58.

<sup>128</sup> Bibl. Acad. CDLII/81; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV. p. 41—42.

<sup>129</sup> Arh. St. Iași, CDIX/30, CDLIX/70.

<sup>130</sup> Bibl. Acad., CCCXXXIX/10.

<sup>131</sup> Bibl. Acad. CIV/18; Bibl. Acad. Filiala Iași, Fond Spiridonie, XXII/2.

<sup>132</sup> N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, p. 263—264.

<sup>133</sup> Arh. St. Iași, CCCXXXIX/10 (1667, noiembrie, 29).

„ocinile” pentru neplata dărilor<sup>134</sup>, le vindeau<sup>135</sup> sau le dăruiau pentru a fi scutiți<sup>136</sup> sau șterși din catastifele visteriei<sup>137</sup>, operații care cădeau în sarcina vistiernicilor sau a altor dregători<sup>138</sup>.

Micii proprietari răspundeau material pentru cei care nu-și achitau dările. De aceea s-au intentat numeroase acțiuni în justiție de către cei care fuseseră nevoiți să plătească dările răilor platnici, ale celor în imposibilitatea de a plăti, sau ale celor care plecaseră din sate. Cei păgubiți în acest fel luau obișnuit ocinile și casele celor fugiți ca și pe ale celor care nu-și plătiseră dările. Micii proprietari s-au opus fiscalității excesive și abuzurilor aparatului fiscal, plecând din țară<sup>139</sup>, sau răscolindu-se<sup>140</sup>. Gheorghe Duca în domnia a doua (1668—1672) fiindcă a pus „dăjdi grele asupra pămîntenilor, în afară de cele obișnuite”, a trebuit să înfrunte răscoala condusă de Mihalcea Hincu și de Durac<sup>141</sup>, fiind chiar nevoit să părăsească un timp țara<sup>142</sup>.

e. *Curtenii*. În ordinea ierarhiei sociale curtenii urmau boierilor dregători și maziilor, constituind ultima categorie socială privilegiată<sup>143</sup>. În secolul al XVII-lea formau o nobilime<sup>144</sup>, „de țară”<sup>145</sup>, făcînd parte din a doua categorie nobiliară, cu pămînt propriu, moștenit<sup>146</sup>. Regimul fiscal aplicat curtenilor era într-o oarecare măsură privilegiat, în sensul că plăteau dări mai mici sau mai puține decît alte categorii sociale fiindcă obligația lor principală era de a merge la oaste<sup>147</sup>.

Darea principală plătită de curteni se numea *dajdea curtenească*<sup>148</sup> sau *darea curtenească*<sup>149</sup>. S-ar părea că pînă în a treia decadă a secolului al XVII-lea curtenii n-au avut nici o altă obligație fiscală. Cînd importanța serviciilor prestate de curteni s-a redus ei au fost impuși la dări noi, suplimentare, denumite „năpăști de dăjdi curtenești”. Într-un izvod al lui Gheorghe Ștefan se menționează că „năpăștile curtenilor ot Neamț” se ridicau la suma de 70 ughi<sup>150</sup>. La 12 iunie 1664 patru feciori ai lui Petre Țintar declarau că „n-au avut prilej de curtenie sau de breaslă” și au „căzut la țărănie”. Ca să-și poată plăti dările, ca să nu piardă tot

<sup>134</sup> *D.I.R.A.*, sec. XVII, vol. I, nr. 202; vol. II, nr. 378; vol. III, nr. 167; Arh. St. Buc., Episcopia Huși, XXV/2; Bibl. Acad. CXC 2, CLXXXV/181, CLVII 108; Filiala Iași, Fond Spiridonie, VI/36.

<sup>135</sup> „Buletinul Ion Neculce”, fasc. 8(1930), p. 138 etc.

<sup>136</sup> *D.I.R.A.*, sec. XVII, vol. III, nr. 187.

<sup>137</sup> Arh. St. Buc., M-rea Neamț, XXIX/4.

<sup>138</sup> *D.I.R.A.* sec. XVII, vol. III, nr. 187; Bibl. Acad., LXXXII 15.

<sup>139</sup> Bibl. Acad., Fil. Iași, Fond Spiridonie, VI3 5; Arh. St. Buc., M-rea Neamț, XXIX/9, M-rea Bîrnova, VI/2.

<sup>140</sup> Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 212, 220 221.

<sup>141</sup> M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 100.

<sup>142</sup> N. Grigoraș, *Marea răscoală populară din Moldova dintre 1671—1672*, în „Studii și cercelări științifice. Istorie”, an. XIII 6(1962), fasc. 2, p. 213 și urm.

<sup>143</sup> Arh. St. Iași, CCCXXIII/38.

<sup>144</sup> Miron Costin, *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*, în *Opere*, p. 238.

<sup>145</sup> *Ibidem*, (Variantă) p. 387.

<sup>146</sup> Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 281.

<sup>147</sup> *D.I.R.A.*, sec. XVII, vol. II, nr. 82; vol. III, nr. 106.

<sup>148</sup> *Ibidem*, vol. II, nr. 37.

<sup>149</sup> Bibl. Acad. Filiala Iași, Fond Spiridonie, VIII/14.

<sup>150</sup> Bibl. Acad. Mss. 3.237, f. 634 v.

ce aveau şi să nu ia bătăi, au rugat pe stolnicul Buhuş să le plătească cîsla, în schimbul ocinei lor din Peletiuca<sup>151</sup>. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, curtenii au fost impuşi la dajdea calului, ialoviţă, „orîndu-iala lui mai” şi la sulgiu<sup>152</sup>. Cei care nu puteau plăti aceste dări au fost nevoiţi să-şi vindă ocinile<sup>153</sup>. La 24 mai 1665 marele clucer Gheorghe Ursache a cumpărat un număr de ocini din satul Vultureşti, ţinutul Vaslui, de la unii membri ai cetei de curteni „de pe Racova”<sup>154</sup>. Din cauza dărilor grele o parte din curteni căutau să scape de „curtenie” şi să plătească cîsla ţărănească<sup>155</sup>.

Măsura luată de Miron Barnovschi între anii 1626—1629 prin care a hotărît ca toţi curtenii să-şi plătească doar dajdea a fost considerată ca o adevărată binefacere<sup>156</sup>, dar urmaşii săi n-au respectat-o. Din cauza exploatării fiscale, în aprilie 1633 masa de manevră a boierilor împotriva lui Alexandru Iiaş, pe lingă ţărani au format-o şi curtenii<sup>157</sup>. Totuşi situaţia lor a continuat să se înrăutăţească; unii din ei au trebuit să-şi vindă ocinile pentru a-şi putea plăti dările<sup>158</sup>, să fugă din ţară, lepădîndu-se de curtenie,<sup>159</sup> să-şi vindă diferite bunuri pentru a avea cu ce plăti ca să fie „raşi de la curtenie”<sup>160</sup>, sau să-şi zălogească ocinile ca să-şi poată plăti dăjdile şi năpăştile<sup>161</sup>. La 28 iunie 1676 se pretindea de către urmaşii unui oarecare Mihăilă din Mădirjaci că l-ar fi pus pe Nour la curtenie, plătind 12 ughi din banii săi<sup>162</sup>. De aici s-ar înţelege că cei care voiau să intre în rîndurile curtenilor trebuiau să plătească o sumă de bani. În timpul domniei lui Vasile Lupu şi a lui Gheorghe Duca curtenilor li se luau vitele pentru neplata dajdiei<sup>163</sup> şi a altor dări<sup>164</sup>.

Se constată existenţa a două categorii de curteni „de ţară” şi „de cămară”<sup>165</sup>, ultimii avînd se pare un regim fiscal deosebit de al celor dintîi. Curtenii de cămară nu dădeau ialoviţă şi îşi plăteau darea „la cămară”, iar dregătorii visteriei nu aveau voie să le ia bucatele „pentru ţărani”<sup>166</sup>. Mai tîrziu însă şi curtenii de cămară au fost obligaţi să dea ialoviţă şi sulgiu<sup>167</sup>. Curtenii care din cauză de boală sau bătrîneţe nu-şi puteau îndeplini obligaţiile specifice, intrau în regimul fiscal al neprivilegiaţiilor<sup>168</sup>.

<sup>151</sup> Arh. St. Iaşi, CCCL.

<sup>152</sup> „Revista Theodor Codrescu”, an. VI (1936), p. 52; Gh. Ghinănescu, *Surete şi izvoade*, vol. XXII, p. 45.

<sup>153</sup> *D.I.R.A.*, sec. XVII, vol. II, nr. 37.

<sup>154</sup> G.T. Bulat, *Din documentele, mîndstirii Văratec*, în „Arhivele Basarabiei”, VII, nr. 2, p. 174—175.

<sup>155</sup> Bibl. Acad., Filiala Iaşi, Fond Spiridonie, VIII/6.

<sup>156</sup> Miron Costin, *Letopiseful*, p. 93—94.

<sup>157</sup> *Ibidem*, p. 98.

<sup>158</sup> Bibl. Acad., CDLXXIX/39.

<sup>159</sup> *Ibidem*, CDLII/82.

<sup>160</sup> N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXI, p. 101.

<sup>161</sup> *Ibidem*, vol. VI, p. 90, nr. 77 şi p. 91, nr. 78.

<sup>162</sup> Arh. St. Buc., Achiziţii noi, MCIX/3.

<sup>163</sup> Bibl. Acad., CX/134 şi CLX/165.

<sup>164</sup> „Revista Theodor Codrescu”, an. VI (1936), p. 52.

<sup>165</sup> Gh. Ghinănescu, *op. cit.*, vol. XXII, p. 45.

<sup>166</sup> Arh. St. Iaşi, CCCXXIII/101.

<sup>167</sup> Gh. Ghinănescu, *loc. cit.*

<sup>168</sup> *D.I.R.A.*, sec. XVII, vol. II, nr. 82.

Din izvodul „de orînduiala birului” pentru luna iunie 1654 se constată că un număr de călărași „s-au ras din călărași și s-au scris la curteni”<sup>169</sup>. Nu știm ce a însemnat această operație fiscală. După izvodul amintit, la această „orînduială” curtenii au plătit ca bir suma de 29.453 ughi<sup>170</sup>, mai mare decît a tuturor categoriilor fiscale trecute în izvod, mai mare chiar decît a țăranilor care plătiseră suma de 25.758 ughi<sup>171</sup>.

Pe măsură ce ne apropiem de mijlocul secolului al XVIII-lea, curtenii au fost impuși la plata unor dări noi. În anul 1712 Nicolae Mavrocordat i-a scutit de gorștină și deseatină<sup>172</sup>, iar ceva mai tîrziu Grigorie II Matei Ghica (1728) a dispus ca și curtenii să dea la deseatină din zece stupi, unul<sup>173</sup>, însă Constantin Mavrocordat a mers și mai departe, desființînd categoria fiscală „privilegiată” a curtenilor<sup>174</sup>. Dacă curtenii au format cîndva o categorie fiscală privilegiată, de la începutul secolului al XVII-lea au trebuit să suporte crunta exploatare fiscală a timpului. De aceea o parte din ei fugeau din sate, își vindeau ocinile sau plăteau pentru a fi „rași din curtenie”. Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea s-a ajuns ca obligațiile fiscale ale curtenilor să nu se deosebească de ale țăranilor, ba să fie chiar mai ridicate.

f. *Slujitorii militari*. Dimitrie Cantemir susține că toți călărașii făceau parte din a treia categorie de nobili, iar pentru moșiile care le fuseseră date în stăpînire de domni „erau obligați să-l urmeze totdeauna la război, pe cheltuiala lor”<sup>175</sup>. Călărașii „de la Galați” și Tîrgul Frumos sînt menționați în izvodul de bir pe luna iunie 1654 cu suma de 11.210 ughi<sup>176</sup>. Călărașii plăteau darea numită călărășească, sau dajdea birului<sup>177</sup>. Pe lîngă aceasta plăteau zloți, lei, taleri, orți, precum și celelalte dări și „angherii” suportate de „alți mișei”<sup>178</sup>. Din cauza dărilor unii călărași își dădeau ocina boierilor dregători ca să-i plătească de „dabilele călărășești”, sau să-i scoată „din călărășie”<sup>179</sup>.

Cînd călărașii voiau să scape de regimul fiscal al breslei lor, plăteau să fie „rași” din „călărășie”, în schimb erau vecini care fugeau din sate și se înscriau la „călărășie”, însă puteau fi aduși înapoi cu forța<sup>180</sup>.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, se întîlnesc călărași așezați pe moșii boierești. Boierii se plîngeau că nu voiau să muncească, că le fac pagube și că nu le dau dijmele. Deci, călărașii neavînd pămînt propriu, pe lîngă dijmele obișnuite, trebuiau să presteze proprietarului zile de elacă la arat, seceră, coasă, să-i repare iazurile, să nu vîndă băuturi cu oca și să nu-i oblige pe țărani să le muncească<sup>181</sup>. În prima jumătate

<sup>169</sup> N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, nr. 263.

<sup>170</sup> *Ibidem*.

<sup>171</sup> *Ibidem*.

<sup>172</sup> T. Codrescu, *op. cit.*, vol. V, p. 248.

<sup>173</sup> I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 28.

<sup>174</sup> *Ibidem*, p. 41.

<sup>175</sup> *Descrierea Moldovei*, p. 281.

<sup>176</sup> N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, p. 263.

<sup>177</sup> *Ibidem*, p. 270-171.

<sup>178</sup> *Ibidem*, p. 270-271; vol. XI, p. 92, nr. 198.

<sup>179</sup> Gh. Ghibănescu, *Ipsisoace și zapise*, vol. III<sub>1</sub>, p. 20-21.

<sup>180</sup> Arh. St. Buc., M-rea Nicoriță, IV/3.

<sup>181</sup> Th. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. IV, p. 112-113.

a secolului al XVIII-lea s-au înfiinţat noi steaguri de călăraşi, din localnici sau streini, scutiţi temporar de orice obligaţie fiscală. La 1 decembrie 1733, Constantin Mavrocordat a acordat scutiri de dări doar pe timp de şase luni, unui steag de călăraşi domneşti, nou înfiinţat<sup>182</sup>. Călăraşii erau obligaţi să dea plocoane, să facă hatmanului diferite servicii şi chiar să-i vîndă vinul<sup>183</sup>. Deşi formau o categorie privilegiată, totuşi obligaţiile fiscale ale călăraşilor erau grele, şi de aceea unii dintre ei erau puşi în situaţia „de a se lipsi de călărăşie”, mai ales dacă nu puteau folosi personal moşii domneşti.

Un grup militar cu anumite privilegii fiscale a fost al *hînsarilor*<sup>184</sup>. Aceştia, amintiţi încă din vremea lui Ştefan cel Mare, ca un corp de trupă constituit, care a participat la lupta de la Valea Albă<sup>185</sup>, nu sînt totuna cu cei care apar în documentele secolului al XVI-lea, organizaţi în unităţi comandate de vătăfi<sup>186</sup>, sau de staroşti şi cu anumite rosturi în regiunile de graniţă ale ţării<sup>187</sup>. Hînsarii au format un corp de miliţie care asigura paza căilor de comunicaţie<sup>188</sup>, dar în caz de război puteau fi trimişi pe front, ca şi curtenii şi călăraşii. Pentru serviciile pe care le îndeplineau, hînsarii au avut un regim fiscal privilegiat, fiind înscrşi separat în izvodul de „orînduiala birului” pe luna iunie 1654<sup>189</sup>. De asemenea, vătavii de hînsari sînt înscrşi separat în catastiful de cisle al lui Petru Schiopul, ceea ce ar dovedi că la data cînd ar fi fost întocmit acest registru formau o categorie fiscală distinctă.

Fiindcă în secolul al XVII-lea, hînsarii s-au bucurat de un regim fiscal privilegiat, ţăranii vecini încercau să se înscrie în corpul lor<sup>190</sup>, deşi mai tîrziu se rugau de boieri ca să-i radă „de la hînsărie” iar unii erau aduşi înapoi cu streangul de gît<sup>191</sup>. Este clar deci că regimul fiscal al hînsarilor nu era chiar atît de bun, fiindcă atunci vecinii, foşti hînsari, n-ar fi dorit reîntoarcerea la vechea situaţie. Dimitrie Cantemir a menţionat că hînsarii deşi mai păstrau „vechiul nume milităresc”, lucrau pămîntul şi „de aceea a rămas proverbul despre ei : „de la armă la sapă”<sup>192</sup>.

De anumite privilegii fiscale s-au bucurat, probabil de la începutul secolului al XVII-lea, *hotnogii*. În izvodul pentru „orînduiala birului” pe luna iunie 1654, hotnogii sînt înscrşi cu suma de 168 ughi, numită „dajdea hotnogilor”<sup>193</sup>, iar la începutul secolului al XVIII-lea erau scutiţi „de hotnogie”, de deseatina de stupi şi gorştina de maseuri<sup>194</sup>.

<sup>182</sup> N. Iorga, *Documente*, în „Revista istorică”, an. II (1916), nr. 2, p. 28-29.

<sup>183</sup> Aurel Sava, *Documente orheiene*, p. 202-203.

<sup>184</sup> N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 199-202.

<sup>185</sup> *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publ. de Ion Bogdan, p. 9.

<sup>186</sup> *D.I.R.A.*, sec. XVI, vol. III, nr. 558; vol. IV, nr. 147, nr. 324 etc.

<sup>187</sup> *Ibidem*, sec. XVII, vol. I, nr. 333; vol. II, nr. 251; vol. V, nr. 307.

<sup>188</sup> Andrei Veress, *Documente privilegiate la istoria Ardealului, Moldovei şi Țării Româneşti*, vol. IX, p. 357.

<sup>189</sup> N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. IV, p. 263-264; Arh. St. Buc., M-rea Tazlău. IV 6; „un vătav de hînsari” cu atribuţii fiscale.

<sup>190</sup> Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXXIV/17.

<sup>191</sup> Arh. St. Iaşi, CCXIV/10.

<sup>192</sup> *Descrierea Moldovei*, p. 221.

<sup>193</sup> N. Iorga, *loc. cit.*

<sup>194</sup> Th. Bălan, *op. cit.*, vol. III, p. 117-118.



Un grup fiscal separat l-au format *fustașii*. La 30 octombrie 1604 Ieremia Movilă scutea casa și vecinii unei femei pentru că avea un fiu care slujea la curtea domnească, „la fustași”<sup>195</sup>. Datorită naturii serviciului pe care-l prestau s-ar părea că fustașii au fost scutiți de toate dărilor<sup>196</sup>. În aprilie 1739, fustașii, împreună cu membrii altor corpuri de trupă ca: sarageale, căpitanii de mazili, seimenii hătunănești și agești erau așezați pe moșile mănăstirii Socola. Călugărițele se plîngeau că le încălcau locurile, le tăiau pădurile și le mînceau poamele<sup>197</sup>.

„*Pușcașii ot Neamț*” din izvodul lui Gheorghe Ștefan, care plățiseră la „orînduiala birului” pe luna iunie 1654 suma de 20 ughi<sup>198</sup>, par a fi format garnizoana din Cetatea Neamțului. Alt grup privilegiat era al *vînătorilor*, despre care Dimitrie Cantemir a scris că ocupau un sat de vreo sută de locuințe aproape de orașul Piatra. În timp de război erau plasați lîngă cartierul domnului, iar în vreme de pace aduceau vînat la curte. Pentru aceste servicii erau scutiți de dări și primeau o sumă de bani ca să cumpere „praf de pușcă și plumbi”<sup>199</sup>. În anul 1736 existau două steaguri de vînători și pușcași, care aduceau vînat domniei, „dar unii ca aceia nu sã numea slujitori”. Fiecare steag avea cîte 55 oameni. Grigore II Matei Ghica îi chema să stea „pe rînd în curte, cu săptămîna, ca și cele patru steaguri de seimeni de curte și cu nici un fel de bir”<sup>200</sup>.

Între slujitorii militari erau și *sănișarii*, care după izvodul din 1654, plățiseră la „orînduiala lui iunie” ca bir 201 ughi, iar vătăful lor șase ughi<sup>201</sup>. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea sînt amintiți alți slujitori militari, care se bucurau de o serie de privilegii fiscale. Dintre aceștia *panșirii* au fost scutiți de „podvezi și olăcării” iar „*joimirii roșii*” de la steagul cel mare agesc”, care formau un corp mare de 120 oameni, au fost scutiți la 15 februarie 1736 de cele patru sferturi, ca și de hîrtii, fumărit, satarale, ilișuri și de altele. Feciorii lor necăsătoriți, care locuiau împreună cu dînșii, aveau să plătească un „galben de hîrtie”<sup>202</sup>. Toți acești „joimiri” avuseseră anterior cai buni și arme și fuseseră scutiți de dări și văcărit pentru un număr de vite, dar după anul 1733 au fost „stropșiți” cu „tot felul de biruri”<sup>203</sup>.

În anul 1716 Mihai Racoviță a hotărît înființarea unui corp militar, din oameni streini, „buni de oaste fără cislă”, care „să fie de paza cîmpului pentru oameni răi”. Oricît de mulți s-ar fi adunat la steag, urmau să fie scutiți de toate dările<sup>204</sup>.

Numărul slujitorilor militari era mic, astfel că scutirile care li se acordau nu reduceau prea mult veniturile visteriei. Domnii socoteau însă

<sup>195</sup> D.I.R.A., sec. XVII, vol. I, nr. 261.

<sup>196</sup> N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 173–174.

<sup>197</sup> Arh. St. Buc., M-rea Socola, VI/33.

<sup>198</sup> N. Iorga, *loc. cit.*

<sup>2</sup> *Descrierea Moldovei*, p. 221.

<sup>199</sup> N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 434–435, nr. 1636 (sublinierea noastră).

<sup>200</sup> *Ibidem*, vol. IV, p. 263.

<sup>201</sup> *Ibidem*, vol. VI, p. 210, nr. 5.

<sup>202</sup> *Ibidem*, p. 434–435, nr. 1636.

<sup>203</sup> *Ibidem*.

<sup>204</sup> N. Iorga, *Documente, în* [www.dacoromanica.ro](http://www.dacoromanica.ro) (1966), nr. 2, p. 28.

că era mai bine să puie banii în lăzii decît să-i dea unor slujitori care nu le erau folositori <sup>205</sup>.

Între slujitorii militari ar putea fi încadrați și țărani din satele de margine numiți străjeri, cînd făceau serviciul de pază la hotare. Aceștia erau scutiți de iliș, sulgiu, unt, ceară, „lup” și altele, dar trebuiau să-și plătească cîșla cu care erau înscrîși la visterie<sup>206</sup>. După un proces cu mănăstirea Bisericanii, de la care revendicau o bucată de loc, domnul a hotărît ca straja să n-o mai facă țărani din Dărmănești, ci călugării de la Pingărați <sup>207</sup>, deci țărani și-au pierdut privilegiile fiscale. Un alt sat de străjeri, Opișanii, era scutit de vînătoarea domnească<sup>208</sup> Satele Vicovul și Frătăuții au avut un regim fiscal deosebit, deși erau în proprietatea mănăstirii Putna, fiindcă locuitorii lor erau și „de treaba țării”, făcînd „strajă . . . de margine la potoci”. Ei plăteau pentru gorștina de oi o sumă globală de 450 lei, fiind scutiți însă de cai de olac, podvezi, braniște, solărit, și lucrul domnesc <sup>209</sup>.

g. *Slujitorii civili* se recrutau dintre micii proprietari și activau sub ordinele marilor dregători ai statului. Pentru serviciile prestate se bucurau de oarecare privilegii fiscale <sup>210</sup>. Unul dintre acestea era ca bunurile lor să nu se confîșe pentru neplata dărilor altor locuitori sau ale altor sate <sup>211</sup>. S-ar părea că slujitorii civili de la sate, consemnați în documentele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, aveau aproape aceleași obligații fiscale ca și țărani, deși își plăteau dările pe bresle <sup>212</sup>.

O breaslă de slujitori, ca a aprozilor de divan, care mai înainte fusese „la mare cinste între alte bresle și slugi a curții domnești”, către mijlocul secolului al XVIII-lea sărăcise și risipise „de tot”. Grigore II Matei Ghica a hotărît ca cei 30 de aprozi de divan să fie înscrîși în „izvod cu pecete gospod”, urmînd ca fiecare să plătească anual visteriei cîte trei galbeni, în două rate, iar fiii lor necăsătoriți numai cîte un „ughî” la hîrtii <sup>213</sup>.

Pentru îndeplinirea serviciilor de curieri existau cîteva grupe de slujitori numiți „*umblători*” <sup>214</sup>. Despre privilegiile fiscale ale acestora avem informații din anul 1740. Fiind în permanență la ordinul domnilor, erau scutiți de „biruri”, sferturi, hîrtii, de văcărit pentru un cal și două vite cornute, iar ca deseatină plăteau pînă la 50 de stupi un leu de zece bucăți <sup>215</sup>, nu plăteau cîșla cu satul, ci cu breasla dar în 1696, Antioh Cantemir i-a obligat să plătească sulgiu și ialoviță <sup>216</sup>. O parte din slujitorii civili obțineau cărți de apărare pentru vecinii proprii, pe baza cărora își plăteau numai dările lor, nu și pe ale celor care nu aveau <sup>217</sup>; puteau

<sup>205</sup> *Descrierea Moldovei*, p. 223.

<sup>206</sup> Arh. St. Buc., M-rea Tazlău, IV/7; I/1; I/3.

<sup>207</sup> Idem, M-rea Pingărați, III/98.

<sup>208</sup> *D.I.R.A.*, sec. XVII, vol. I, nr. 262.

<sup>209</sup> Th. Bălan, *op. cit.*, vol. IV, p. 78–79 (1727, noiembrie 2).

<sup>210</sup> I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 31.

<sup>211</sup> *D.I.R.A.*, sec. XVII, vol. III, nr. 106.

<sup>212</sup> Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXIV, p. 35.

<sup>213</sup> *N. Iorga, op. cit.*, vol. VI, p. 440, nr. 1657;

<sup>214</sup> *Ibidem*.

<sup>215</sup> *Ibidem*.

<sup>216</sup> Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXII, p. 45.

<sup>217</sup> *D.I.R.A.*, sec. XVII, vol. III, nr. 106.

să-și apere pământurile de încălcări și nu li se luau vitele pentru clăcile domnești sau pentru alte munci<sup>218</sup>. Totuși, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, slujitorii civili, deși organizați în bresle, au fost supuși la „dăjdi grele”<sup>219</sup>, încât sărăciseră<sup>220</sup>. Unii dintre ei au strigat în gura mare lui Mihai Racoviță, în divanul turcesc: „Vîndutu-ne-ai! vîndutu-ne-ai la cochii vechi ciocoilor ca pe mascuri și ca pe oi”<sup>221</sup>.

h. *Sloboziile*. Încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, domnii au acordat privilegiile speciale unor proprietari pentru întemeierea de sate, iar locuitorilor așezați în asemenea locuri, numite slobozii, scutiri sau reduceri de dări pe un timp determinat. Obișnuit au fost numite slobozii, satele cu locuitori colonizați, scutiți o anumită perioadă de timp de majoritatea dărilor datorate statului. Scutiri de dări se acordau pentru întemeierea de sate noi sau repopularea celor rămase fără locuitori<sup>222</sup>. Primul act în acest sens este din 18 august 1438, când Ilie și Ștefan, fiii lui Alexandru cel Bun, au dăruit mănăstirii Probota un loc „pusti, lingă cuturile Hirloenilor, ca să-și așeze sat”, precum și dreptul de a-și face moară în acel hotar. Locuitorilor așezați aici li s-au acordat scutiri de strajă, desetină de stupi și de alte dări<sup>223</sup>.

Cu vremea, pentru a-i îndemna pe țărani să se așeze în număr mare în regiunile depopulate, scutirile de dări și munci au devenit mai cuprinzătoare. La 23 februarie 1453 s-a acordat un privilegiu mănăstirii lui Iațcu, de lingă Suceava, ca să-și întemeieze un sat în hotarul ei, „unde-i va plăcea”, precum și dreptul de a chema oameni din orice „țară străină”<sup>224</sup>, care puteau să are și să cosească fin în „țarina tîrgului Suceava”, ca și tîrgoveții. De asemenea, acești oameni, fie că erau meșteri, ori cojocari s-au scutit pe timp nelimitat de dare, posadă, iliș, lucru la morile domnești și cetății, desetină de albine, vin etc. Fiindcă se ocupau și cu desfacerea produselor meșteșugurilor lor și cu alte negoțuri, li s-a dat voie să meargă în orice localitate din țară cu „oale”, „sare” sau după pește, „cu marfă vie”, sau „moartă”, fără să plătească vamă, „fie vama vîndută sau nevîndută”<sup>225</sup>.

Un document-privilegiu de slobozenie, mai complet, a acordat Ștefan cel Mare episcopului Tarasie de Roman pentru oamenii așezați în satul Negoști, deoarece aveau să se bucure de „mare scutire și mare slobozenie timp de cinci ani de toate dările și slujbele”. Deci, timp de cinci ani nu aveau să dea iliș, podvadă, posadă, jold, nu aveau să lucreze la cetății și mori, nici să transporte butii, sau să cosească fin, adică să nu presteze munci domnești. Ca și oamenii așezați în satul mănăstirii lui Iațcu și cei din Negroști au fost scutiți de taxe vamale pentru orice fel de marfă proprie ca: „pește proaspăt, pește sărat, sare, postav, pînză, fier, plute, oale, vase de lemn, miere, miere curată, ceară, fie că ar fi vîndut sau cumpărat”, precum și pentru „boii, ialovițele, berbecii, caii, iepele,

<sup>218</sup> Arh. St. Buc., Mss. nr. 578, f. 131 (1700, aprilie 15).

<sup>219</sup> Ioan Neculce, *op cit.*, p. 100.

<sup>220</sup> *Ibidem*, p. 137.

<sup>221</sup> *Ibidem*, p. 179–180.

<sup>222</sup> G.N. Leon, *Istoria economiei publice la români*, București, 1924, p. 127.

<sup>223</sup> *D.I.R.A.*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 187.

<sup>224</sup> *Ibidem*, nr. 312.

<sup>225</sup> *Ibidem*.

blănilor de jder, helgii și altele”<sup>226</sup>. Privilegiile de slobozie de mai târziu n-au mai prevăzut scutiri de taxe vamale pentru negoțul făcut de locuitorii satelor nou înființate. Face excepție doar satul mănăstirii lui Iațeu, al cărui privilegiu a fost reînnoit de Ieremia Movila<sup>227</sup>.

Datorită exploatării proprietarilor și apăsării fiscale, începînd în special din secolul al XVII-lea, numărul țărănilor care fugeau din satele mănăstirești și boierești a crescut mereu. Ca să facă față acestei situații, îngrijorătoare pentru visterie, domnii, de comun acord cu stăpînii de moșii, au căutat să atragă în satele pustii și în seliști oameni străini, acordîndu-le scutiri temporare de orice obligații fiscale, care pe măsură ce ne apropiem de mijlocul secolului al XVII-lea, ca durată de timp, au fost tot mai reduse<sup>228</sup>.

Ca și în secolul al XV-lea și al XVI-lea și al XVII-lea, s-au acordat boierilor și mănăstirilor privilegii pentru întemeieri de slobozii. Privilegiile acordate boierilor pot fi împărțite în două categorii: prima se referă la înființarea de sate noi, iar a doua la repopularea celor vechi din care fugiseră țărăni. Numărul privilegiilor din această categorie este mai mic decît al celei dintîi.

Din documentele de slobozii acordate, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea unor boieri, pentru întemeierea de sate noi, constatăm că termenul de scutire variază. Astfel, Petru Șchiopul a acordat un asemenea privilegiu pircălabului Bucium, scutind de orice dări timp de cinci ani țărăni așezați în hotarul satului Lunca Mare<sup>229</sup>. Un alt privilegiu de slobozie acordat de același domn armășelului Șeptilici, limita scutirea la un an, pentru lucrul domnesc, iliș, gorștină și dare<sup>230</sup>. Deci nu exista o regulă generală, ci depindea de domni sau de trecerea pe care o aveau proprietarii locurilor pustii sau ale seliștilor.

În secolul al XVII-lea, situația este aceeași. Moise Movilă acorda un privilegiu de slobozie vistiernicului Cristea pentru seliștea Tămășeni, scutind timp de trei ani țărăni care s-ar fi așezat acolo de lucrul domnesc, dare, iliș, sulgiu, ug pentru casă, zloți, taleri, lei și celelalte „angherii”<sup>231</sup>. Alte documente arată că asemenea scutiri s-au acordat pe termene de la șase și opt luni<sup>232</sup>, pînă la doi<sup>233</sup>, patru<sup>234</sup> și chiar șase ani<sup>235</sup>, dar unele nu precizează termenul de scutire, ci arată că noii locuitori vor plăti anumite dări numai după ce se va „plini cîsla cărții”<sup>236</sup>, sau pînă ce se „va tîmpla vremea lor”<sup>237</sup>. Boierii mari dregători au primit privi-

<sup>226</sup> *Ibidem*, nr. 413.

<sup>227</sup> *Ibidem*, sec. XVI, vol. IV, nr. 239 (1597), septembrie, 19).

<sup>228</sup> V.A. Urechia, *Notițe despre slobozii*, extras din „Analele Academiei Române”, seria a II-a, IX, p. 23.

<sup>229</sup> *D.I.R.A.*, sec. XVI, vol. III, nr. 350.

<sup>230</sup> *Ibidem*, nr. 458 (3 ianuarie 1588).

<sup>231</sup> Arh. St. Buc., M-rea Galata, VI/21 (1633, decembrie).

<sup>232</sup> N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 447, nr. 1691; Th. Balan, *op. cit.*, vol. IV, p. 160–161.

<sup>233</sup> N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, p. 225, nr. 57 (1699, septembrie 4).

<sup>234</sup> Biblioteca centrală de stat, I/144 (1657, august 1); I/145, (1658, august 22).

<sup>235</sup> A. Sava, *Documente orheiene*, p. 101 (1656, februarie 28); Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XII, p. 283–284 (1656, martie 12).

<sup>236</sup> N. Iorga, *Documentele familiei Calimachi*, vol. II, p. 6; Arh. St. Buc., M-rea Barnovschi, I/15 (1738, martie 25).

<sup>237</sup> N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 221 nr. 39.

legii de slobozii cu un conținut mai deosebit. Dintre aceștia amintim pe Enache postelnicul, căruia Radu Mihnea i-a acordat scutiri quasi-generale de dări pentru oamenii așezați în seliștea sa de la Scumpia. Toți acești țărani urmau să plătească în două rate doar o sumă globală de 100 taleri pe an<sup>238</sup>. Lui Dimitrie Buhuș, Vasile Lupu i-a acordat scutiri permanente pentru locuitorii din satul nou înființat în braniștea domnească, deoarece ieșise Prutul și făcuse mori care erau „de treaba domniei și a țării”<sup>239</sup>.

Privilegiile de slobozii de la sfârșitul secolului al XVII-lea arată că, după expirarea termenului de scutire, locuitorii urmau să fie „tocmiți cu rupta”, ca să le fie mai ușor<sup>240</sup>, sau „foarte ușor”, după posibilitățile lor materiale, ca „oameni străini”<sup>241</sup> și „nime din tocmala lor nu-i va scoate”<sup>242</sup> și nici încadra „cu altă țară pînă la moarte”<sup>243</sup>. Regimul locuitorilor așezați în satele boierești părăsite, devenite slobozii, era similar cu al celor stabiliți pe locurile în care nu mai fuseseră sate, bucurându-se de scutiri pe anumite termene, care variau de la caz la caz<sup>244</sup>. Datorită acestui regim în slobozii se așezau nu numai oameni străini sau neînscrisi „la cislă” în altă parte, cum prevedeau documentele, ci și localnici, ceea ce da naștere la reclamații din partea proprietarilor<sup>245</sup>.

Privilegiile de slobozii acordate mănăstirilor nu au elemente noi față de cele boierești, dar majoritatea lor sînt mai cuprinzătoare, indică mai pe larg scutirile de dări acordate țăranilor așezați în ele. În unele privilegii se precizează că asemenea țărani urmau să plătească doar darea împărătească<sup>246</sup>. Termenele de scutire acordate țăranilor din sloboziile mănăstirești au variat. Unele erau fără termen<sup>247</sup>, dar majoritatea variau de la șase luni<sup>248</sup> (scutiri pe un termen atît de redus nu avem decît din secolul al XVIII-lea), apoi unul<sup>249</sup>, doi<sup>250</sup>, trei<sup>251</sup>, patru<sup>252</sup> și chiar șase ani<sup>253</sup>. Scutirile acordate pe termen de trei ani au fost cele mai numeroase. În privilegiile mănăstirești se prevedea ca dregătorii visteriei să nu ia bunurile acestor locuitori pentru dările neplătite de alți locuitori sau de alte sate<sup>254</sup>.

<sup>238</sup> D.I.R.A., sec. XVII, vol. IV nr. 328; Bib. Acad., DXCI 26; Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXI/1 (1627, martie 12).

<sup>239</sup> Bibl. Acad., LXXXII 3 (1635 iulie 8).

<sup>240</sup> N. Iorga, *op. cit.*, p. 225, nr. 57.

<sup>241</sup> Arh. St. Buc., M-rea Barnovschi, I/15.

<sup>242</sup> Th. Balan, *loc. cit.*,

<sup>243</sup> N. Iorga, *Documentele familiei Calimachi*, vol. II, p. 6.

<sup>244</sup> D.I.R.A., sec. XVII, vol. I, nr. 59; Bibl. Acad., LXXXVI 16; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III, p. 175–176; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 85 nr. 50.

<sup>245</sup> N. Iorga, *op. cit.*, p. 39, nr. 91.

<sup>246</sup> D.I.R.A., sec. XVI, vol. IV, nr. 207; Arh. St. Buc. M-rea Galata, VI/28.

<sup>247</sup> D.I.R.A., vol. cit., nr. 239; Arh. St. Buc. M-rea Galata, VI/8, I/3, I/6; VI/28; M-rea Bistrița, XII/6, XII/13.

<sup>248</sup> Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 192–193; Arh. St. Buc., M-rea Cetățuia, III/11.

<sup>249</sup> Arh. St. Buc., M-rea Neamț, CCXXXII/16; Melchisedec, *op. cit.*, p. 54–55; *Uricarul*, vol. VII, p. 227 etc.

<sup>250</sup> Arh. St. Buc., M-rea Secul, I/3; M-rea Neamț, CXXXIX/9.

<sup>251</sup> D.I.R.A., sec. XVII, vol. I, nr. 47, 116; vol. II, nr. 9; Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XV/1; M-rea Galata, VI/14; M-rea Bistrița, VII/5 etc.

<sup>252</sup> Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XIII/7.

<sup>253</sup> Idem, M-rea Galata, VI/26.

<sup>254</sup> D.I.R.A., sec. XVI, vol. IV, nr. 207; Arh. St. Buc., M-rea Galata, VI/8.

După ce s-a introdus sistemul de impunere prin ruptă, locuitorii din slobozile mănăstirești au fost impuși la fel cu cei din cele boierești. La sfârșitul termenului de scutire, țăraniii urmau să se prezinte la visterie împreună cu egumenul, ca să fie înscrși „pe puțința lor”, urmînd astfel a fi „stătători pe tocmala ce vor face cu domnia”<sup>255</sup>. În termenul fixat în privilegiul de slobozie, în asemenea sate nu aveau să intre slujbașii administrației locale<sup>256</sup>, decît numai cînd aveau informații că acolo se aflau „oameni răi, hoți sau tîlhari”<sup>257</sup>. Marele număr de privilegii pentru slobozii acordate în secolul al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea mănăstirilor arată crunta exploatare la care erau supuși țăraniii, atît din partea proprietarilor, cît și a visteriei. Totuși, prin acordarea privilegiilor de slobozii s-a menținut în țară o parte însemnată din populația care muncea, producea și plătea dări, iar în al doilea rînd se creau condiții acceptabile de viață pentru o perioadă de timp, celor care s-ar fi reîntors în țară.

Domnii care au acordat cele mai multe „cărți” de slobozie au fost mai bine priviți de cronicari și boieri, în general, fiindcă prin asemenea măsuri puteau recruta brațe de muncă pe moșile lor. Antioh Cantemir în al cincilea an al primei domnii (1700) „au făcu cărți de slobozie pînă toate siliștele . . . Deci așa purceseră oamenii din toate țările a istovire și a venire, cine-și la locul său și la moșia sa”<sup>258</sup>. În anul 1709 Nicolaie Mavrocordat eliberase „mulțime de cărți de slobozii și le didese la mîna boierilor, de striga milă și făcea sate. Și începuse a făcea multe sate pe margine și s-ar fi întemeiat țara de oameni, numai n-au ținut mult domnia”<sup>259</sup>. Acest domn a trimis „cărțile sale pe la margine de slobozii, de curau oamenii în țară, de peste Nistru și din Țara Muntenească și de peste Dunăre și din Țara Turcească”<sup>260</sup>.

Cînd a fost mazilit, Nicolaie Mavrocordat, o parte din acești noi locuitori ai țării ar fi spus delegatului turc, Iusuf aga,, „că mare strîmbătăi au făcut împărăția de au mazilit pe Nicolai Vodă, ne-au adus cu cărțile sale, ne-am așezat în țară, acum ne vor risipi alții”<sup>261</sup>.

În concluzie, în Moldova, de la întemeierea statului și pînă în secolul al XVII-lea s-au acordat privilegii de imunități fiscale proprietarilor feudali, laici sau clerici (mănăstiri), care din secolul al XVII-lea au fost înlocuite cu scutiri parțiale de obligații fiscale. Au fost și excepții pentru unele sate aflate în proprietatea membrilor familiei domnitoare.

Pe lîngă imunități membrii anumitor categorii sociale s-au bucurat și de privilegii fiscale, în sensul că atît ei cît și locuitorii satelor lor nu plăteau dări sau plăteau mai puțin. Între aceștia s-au aflat în primul rînd : boierii, mănăstirile, unii din membrii clerului, proprietarii mijlocii și mici, curtenii membrii corpului de trupă (slujitorii militari) și slujitorii civili. Evident că cei care se bucurau de trecere mai mare pe lîngă domni, îndeplineau funcții în administrația centrală de stat ș.a., se bucu-

<sup>255</sup> Arh. St. Buc., Mss. 578, f. 323 (1724, martie 1).

<sup>256</sup> Idem, M-rea Galata, VI/14.

<sup>257</sup> Idem, M-rea Sf. Sava, VI/1.

<sup>258</sup> Ioan Neculce, *op. cit.*, p. 149.

<sup>259</sup> *Ibidem*, p. 197.

<sup>260</sup> M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. II, p. 86.

<sup>261</sup> *Ibidem*, p. 87.

rau de privilegii mai cuprinzătoare decât ceilalți. Tot în categoria privilegiilor fiscale au fost plasați și locuitorii din slobozii, care anumite perioade de timp erau scutiți de orice obligație fiscală. Prin acordarea privilegiilor fiscale temporare locuitorilor din slobozii s-a urmărit și reușit să se aducă în țară parte din țărani fugiți din sate din cauza dărilor și chiar să se întemeieze noi așezări.

## LES IMMUNITÉS ET LES PRIVILÈGES FISCAUX EN MOLDAVIE DEPUIS LA FONDATION DE L'ÉTAT JUSQU'AU MILIEU DU XVIII<sup>e</sup> SIÈCLE

### RÉSUMÉ

Les critères d'imposition de la période du système féodal portaient atteinte directement aux ressources de vie des producteurs. Pour certaines périodes, l'Etat pouvait renoncer à tous ou seulement à une autre part des impôts des habitants de certains villages se trouvant dans la propriété des monastères et des boyards. De tels privilèges pouvaient être anulés ou réduits par n'importe quel prince. Les privilèges d'immunité énumèrent les impôts et les obligations en travail des habitants de tels villages. Vers la fin du XVI<sup>e</sup> siècle, l'on constate une tendance de réduction des privilèges d'immunité, ceux-ci étant même supprimés au XVIII<sup>e</sup> siècle et remplacés par un régime d'exemptions d'impôts partiels.

En général, les grands boyards et les membres du haut clergé ont été exempts jusqu'au XVIII<sup>e</sup> siècle pour la majorité des impôts payés par les boyards de rang inférieur, les paysans et les membres des communautés urbaines.

Le premier prince de la Moldavie qui imposa au „grand impôt” les grands boyards, le haut clergé et les monastères fut Ilie Rares (1546 — 1551). Ultérieurement, ceux-ci ont obtenu de nouvelles exemptions en dehors de la contribution pour le tribut. Tous les princes ont accordé au moins aux boyards de la cour des exemptions pour la majorité des impôts et aux autres, des réductions. Des exemptions et des réductions ont été accordées aussi aux membres du clergé, de toute confession. Les monastères ont continué de payer un impôt annuel, calculé proportionnellement à leur fortune.

Des privilèges fiscaux, concrétisés dans la réduction des impôts, d'un cas à l'autre, ont été conférés aussi aux gens de cour, aux chevaliers et en général à tous les gens au service du prince. Il est certain que ceux qui étaient appréciés par le prince obtenaient des privilèges de beaucoup plus grands. Dans la catégorie des privilégiés fiscaux ont été inclus également les habitants des villages de paysans libres qui, pour certaines périodes étaient exempts de tout impôt.





# UNELE PROBLEME RIDICATE DE RECENTELE DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DE LA OCNIȚA-VÎLCEA

DE

DUMITRU BERCIU

De câțiva ani se efectuează săpături arheologice sistematice în zona Ocnița-Ocnele mari, județul Vâlcea. Acestea sînt prevăzute în planul de activitate al Institutului de Arheologie al Academiei de Științe Sociale și Politice și al muzeului de istorie al județului Vâlcea. Una dintre problemele care au preocupat colectivul condus de noi a fost aceea a vechimii locuirii în zona respectivă, urmată de întrebarea firească : dacă a existat o continuitate din cele mai îndepărtate vremuri ale preistoriei pînă la formarea poporului român, fiindcă zona de care vorbim, — după cum se știe — este o parte a vetrei etnogenezei neamului nostru. Evident, se adaugă problema etnicității tracice, traco-geto-dace, daco-romane și apoi românești a celor ce au creat și au dezvoltat culturile de pe meleagurile vîlcene. Cercetările au ajuns la rezultate care documentează în zona Ocnele Mari prezența comunităților Starcevo-Criș din Neoliticul vechi, dar sîntem încredințați că omul a putut locui aci și în Paleolitic. Două lame de silex descoperite în 1973 la Ocnița par a dovedi aceasta. În perioada de tranziție spre epoca bronzului, înălțimile Subcarpaților vîlceni au fost intens locuite de triburile de păstori — , dar care practicau pe o scară mai restrînsă și cultivarea plîntelor, — grupate oarecum în jurul salinelor de la Ocnița și Ocnele Mari. Aceștia sînt purtătorii culturii Coțofeni, primii protoindoeuropeni, care au format miezul etnic al prototracilor, creînd în regiune cultura — de o reală superioritate — Verbicioara, a cărei evoluție umple întreg mileniul al II-lea î.e.n. și care a fost documentată în mai multe rînduri, în timpul săpăturilor. Oamenii culturii Verbicioara au exploatat marea bogăție în sare de la Ocnele Mari-Ocnița, atît de necesară creșterii vitelor care încă din epoca bronzului începe să joace un rol din ce în ce mai important în economie și în circuitul schimburilor intertribale din întreaga regiune carpato-danubiano-balcanică și est-centraleuropeană. Orizontul tîrziu al culturii Verbicioara — descoperit de noi prima dată la Vlădești, apoi la Copăcelu (Valea Răii) și în ultimii ani la Ocnița — reprezintă etapa de încheiere a epocii bronzului

tracic de pe valea mijlocie a Oltului (v. și așezarea din aceeași perioadă de la Vulturești, județul Olt) se integrează în marea unitate tracică nord-dunăreană și este prins în dinamica evenimentelor de la sfârșitul epocii bronzului și a preliminariilor primului fier (Hallstatt), tot tracic, ca etnicitate, de o parte și de alta a Carpaților și Dunării.

În imediata vecinătate a vechii ocne de la Ocnița s-a descoperit în 1972 o întinsă așezare hallstattiană, cu colibe și vetre, de unde s-a recoltat un bogat material arheologic, pe baza căruia se pot formula două concluzii istorice: în jurul salinelor exista o populație tracică foarte numeroasă în etapa de trecere spre a doua epocă a fierului (Latène); s-a observat și în această regiune procesul formării civilizației geto-dace Latène. Tehnica, formele și ornamentarea vaselor final-hallstattiene, apariția celor mai vechi vase (descoperite deocamdată în stare fragmentară) lucrate cu roata, cât și vîrfurile de săgeată din bronz, avînd trei dungi, marchează acest moment de tranziție și începutul cristalizării treptate a civilizației geto-dace pe pragul sec. V-IV î.e.n. Substratul tracic hallstattian a fost atît de puternic, încît se manifestă cu tărie încă în sec. II î.e.n., și îl surprindem chiar în descoperirile de la Ocnița, iar sub formă de supraviețuiri îl întîlnim și în sec. I î.e.n. Fenomenul este general teritoriilor locuite de neamurile geto-dace și el subliniază nu numai geneza locală a civilizației geto-dace, dar și rădăcinile străvechi ale acesteia și vitalitatea unui asemenea substrat, creat de strămoșii direcți și autentici ai dacilor.

Un alt obiectiv al cercetărilor noastre de la Ocnița-Vilcea a fost cunoașterea cît mai adîncită a civilizației dacilor din zona ocnelor de sare. De acest obiectiv ne-am apropiat pe măsură ce se dezvoltau cercetările și în prezent putem să ne oprim asupra unor aspecte esențiale privind istoria și cultura materială și spirituală a dacilor din regiune, cu implicații pe spații mult mai vaste, deși unele formulări pot avea încă un caracter preliminar, ceea ce este un fapt normal în domeniul cercetării științifice neîncheiate încă. La Ocnița a fost descoperit un întreg complex de așezări, cetăți și o necropolă aparținînd dacilor din zona indicată. Toate acestea se grupează în jurul salinelor. Săpături mai intense au fost efectuate pînă acum în sectorul Ocnița-Cosota. Aici există trei cetăți amenajate pe înălțimi ce trec de altitudinea de 500 m. Ele au terase cu bordeie, colibe, gropi de provizii, vetre, turnuri de veghe și apărare și palisade (cetatea nr. 3); alte terase erau pentru instalarea atelierelor de fierărie sau de măcinat grîul. Cea mai importantă cetate era cea de pe latura de sud-est a înălțimii în formă de potcoavă (cetatea nr. 1, cum a fost numerotată de noi), care a avut în unele sectoare și ziduri din blocuri mari de tuf dacitic. Pe latura dinspre sud urca pînă pe platoul cetății un drum anume amenajat de daci pe marginea teraselor. Cetatea nr. 1 are opt terase cu funcțiuni diferite, dintre care unele de luptă. Complexul de cetăți de la Ocnița-Ocnele Mari face parte din sistemul fortificațiilor de pe linia sudică a Subcarpaților, în perfectă legătură cu cetatea de piatră de la Polovraci-Gorj, cu cea de la Cetățeni-Argeș sau de la Pietroasele-Buzău. Pe de altă parte, acest complex nu era rupt de puternicul centru militar din Munții Orăștiei și de cele din alte părți ale Transilvaniei. Totuși — atît cît ne îngăduie observațiile de pînă acum să întrezărim situația — cetățile dacice de pe marginea de sud a Carpaților Meridionali par a fi avut o viață istorică oarecum

deosebită de aceea a celor din regiunile intracarpătice, după asasinarea lui Burebista și instalarea puterii romane pe Dunăre în vremea lui Augustus. Frământările interne — cu rivalități și ciocniri între regii și regișorii locali, al căror ecou pătrunde în izvoarele scrise ale antichității și este reținut de acestea — nu sînt străine de politica romană și de repetatele intervenții militare ale Imperiului la nord de Dunăre. Faptul că unele cetăți de pe versantul sudic al Carpaților nu se mai refac în sec. I e.n., — după ce au suferit o distrugere la sfîrșitul sec. I i.e.n. sau imediat după începutul secolului următor, — aceasta înseamnă că însăși întinderea statului din vremea lui Decebal și gradul exercitării autorității acestuia trebuie reanalizate. Oricum, cercetările de la Ocnița deschid multe perspective și în această privință.

Cu ani în urmă ne-am exprimat părerea că la Ocnița ar putea fi localizată *Buridava* a dacilor *Buridansioi* (*Buridavensi*) menționați de geograful Ptolemeu care a trăit la mijlocul sec. II e.n. S-au exprimat atunci îndoieli de către unii arheologi, mai ales că centrul roman *Buridava* — azi Stolniceni pe Olt — se află nu prea departe de Ocnița-Ocnele Mari și tentația făcea ca să se presupună că *Buridava* romană s-ar fi ridicat peste cea dacică. Oricum, în prezent avem confirmarea întreagă și definitivă a localizării cetății dacice *Buridava* la Ocnița-Cosota. În luna august 1973 au fost descoperite pe cetatea nr. 1, amintită mai înainte, fundațiile unui edificiu (palat ?; templu?), săpate în stîncă locală, cu un plan dreptunghiular, cu trei gropi-pivnițe (locuințe subterane ?) —, săpate și ele în stîncă și dintre care una atinge aproape trei metri adîncime, în care se scobora pe o scară fixată de o grindă de lemn așa cum ne arată șanțurile celor două capete săpate în tuf dacitic. Edificiul era de lemn, cu etaje, cu pereții tencuiți și dați cu culoare roșie sau albă. La mijloc se află gropile a doi stâlpi excepțional de groși. La colțurile edificiului și în diferite părți ale lui se găsesc alte gropi de stâlpi de susținere. Un puternic incendiu a mistuit această clădire monumentală. După aceea a urmat o curățire, pe care sîntem îndemnați a o socoti rituală, a tuturor dărămăturilor și resturilor obiectelor trecute prin foc și depunerea lor în gropile celor trei „pivnițe”. O vatră mare din apropierea edificiului a fost și ea distrusă, iar bucăți ale ei s-au descoperit în aceleași „pivnițe”. Clădirea nu a mai fost refăcută și în locul ei nu s-a mai ridicat alta. Ceea ce trebuie reținut ca rezultate definitiv cîștigate și ca probleme ce vor trebui urmărite prin noi săpături și studii, sînt următoarele: Două fragmente ceramice, de cea mai autentică factură locală, găsite într-una din pivnițe, poartă numele tribului sau uniunii tribale (mai sigur !) scrijelat cu litere latine majuscule *BUR*; *aci* era prin urmare centrul *Buridava* al acelor *Buridavensioi* ai lui Ptolemeu ! Localizarea burilor dacici este definitiv cîștigată de istoriografia românească. Uniunea lor se găsea în regiunea subcarpatică din județul Vilcea și foarte probabil în aceea de pe stînga Oltului, a județului Argeș, cum am arătat într-un studiu recent, unde public toate inscripțiile cu litere latine descoperite în 1972 și 1973<sup>1</sup>, și cum presupunea V. Pârvan<sup>2</sup>. Informația lui

<sup>1</sup> D. Berciu, *Scriere cu litere latine în complexul dacic de la Ocnița-Ocnele Mari, jud. Vilcea*. SCIV, 24, 1973, 4, p. 611-619.

<sup>2</sup> V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*. București, 1926, p. 211.

Ptolemeu este confirmată acum de un izvor arheologic *direct*, lăsat chiar de un reprezentant al burilor localnici și scris în vremea lui Augustus. În încăperea subterană de lângă „pivnița” unde au fost descoperite cele două fragmente ceramice cu numele tribului, am găsit și două monede ale lui Augustus, una de bronz și o alta de argint, care poartă urme de arsură. Edificiul „palat” și cetatea nr. 1 de la Ocnîța au fost distruse în vremea lui Augustus. Ne putem pune întrebarea dacă aceasta se datorește unei incursiuni romane pe valea Oltului pînă în zona Buridavei dacice — și, în cazul acesta, — ea nu ar putea fi decît cea condusă de Sextus Aelius Catus din 11—12 e.n. —, sau unui conflict local între șefii de trib ori basileii uniunilor tribale sau ai unor formațiuni politice și militare mai mari.

În interiorul aceleiași edificiu au apărut și fragmente dintr-un mare vas purtînd trei cuvinte în limba greacă și cu litere grecești care au fost scrise înainte de arderea vasului, și cu o deosebită grijă. Unul redă cuvîntul *basileu*, un altul numele unui personaj *Mark* (o(s)?, es?), înaintea căruia este un altul ce va trebui lămurit în viitor. De reținut semnalarea unui basileu al burilor în centrul de la Buridava în epoca lui Augustus. O legătură certă între acel basileu și *Mark*(o?) de pe același vas nu se poate face încă. Cert este însă că acest antroponim este de origine *traco-dacă*<sup>3</sup> și că el ne amintește toponimul *Markodava* menționată de același Ptolemeu în Dacia. Mai trebuie subliniat faptul că descoperirea aceasta dovedește că folosirea limbii și alfabetului grecesc de către daci se petrecea concomitent cu utilizarea celui latin, primul fiind cunoscut cu mult mai înainte în zona getică, mai ales în sectorul istro-pontic. Antroponimul *Mark* apare însă și într-o inscripție scrijelată cu litere latine de pe un fragment ceramic dintr-un vas lucrat cu mîna și descoperit în 1973 în așezarea civilă de la piciorul pantei cetății nr. 1, datînd din aceeași vreme cu cel scris cu litere grecești de pe cetate. Tot jos, în așezarea civilă, a mai fost întîlnit de trei ori cuvîntul *REB*, cu litere latine majuscule și o dată, cu aceleași litere, pe un fragment de pe terasa I a cetății nr. 1. Cuvîntul *Reb* este scrijelat foarte primitiv, de o mîna a unui localnic, care nu era stăpîn pe tehnica scrisului și care nu pare să fi fost nici preot, nici membru al aristocrației locale, nici proprietar al vreunui atelier ceramic și nici negustor. El era membru al comunității poporului de rînd. Originea acestui cuvînt — care este un antroponim — este *traco-dacă*<sup>4</sup>. El ne amintește de rîul *Rabon* (*Rhabon*) așezat de Ptolemeu în Dacia și identificat de Vasile Pârvan — și de alții — cu *Jiul*<sup>5</sup>. Rădăcina *Reb* se găsește și în alte regiuni locuite de traci<sup>6</sup>. Fără îndoială că în numele lui *Burebista* intră deopotrivă componenta *Bur* de pe cele două fragmente ceramice de la Ocnîța, cît și elementul *Reb* dar nu putem duce mai departe presupunerile, deși aceste fapte ne-ar îndemna la ipoteze.

În privința dezvoltării vieții economice în acest centru dacic din jurul salinelor, trebuie să arătăm că nu numai exploatarea sării consti-

<sup>3</sup> I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967, p. 110—111.

<sup>4</sup> *Ibidem*, p. 117; P. Detschew, *Die thrakische Sprachreste*, s.v. *Rebo-, Rheb-, Rebu-, Robo-*; cf. C. Daicoviciu, *Acta Musei Napocensis*, VI, 1969, p. 460.

<sup>5</sup> V. Pârvan, *op. cit.*, p. 225; cf. I.I. Russu, *loc. cit.*, cf. *Istoria României*, I, 1960, p. 267 (C. Daicoviciu).

<sup>6</sup> Vezi nota 4 — Detschew, *loc. cit.*, și p. 71.

tuia baza economiei în perioada premergătoare cuceririi romane. Numeroasele creuzete — întregi sau fragmentare — descoperite în fiecare an, cât și bucățile de fier brut sau sub formă de turte, zgura de fier și numeroasele obiecte de fier documentează o metalurgie a fierului în regiune, foarte dezvoltată, cu ateliere ce urmează a fi găsite. Analizele ce se vor face asupra fierului vor indica și locul de proveniență a lui. Ateliere pentru ceramică lucrată la roată existau în interiorul complexului. Pe cetatea nr. 1 au fost descoperite în 1973 mai multe fragmente de vase încă nearse. Splendida grupă de vase pictate găsite în edificiul amintit reprezintă o ceramică „princiară” lucrată însă în atelierele locale. Nu este vorba de produse de import, deși unele forme de vase au prototipuri elenistico-romane (v. tipul *kantharos*) sau romane. Meșterii olari autohtoni au preluat și asemenea forme de vase, îmbogățind conținutul repertoriului ceramicii la roată, pe lângă formele de veche tradiție. Este de semnalat aici prima cană bitronconică pictată care a fost descoperită în cea mai mare „pivniță” a edificiului-„palat” și care reprezintă o formă de vas fundamentală a ceramicii geto-dacice dezvoltată pe fondul local traco-geto-dac.

În săpături au fost descoperite dălți, topoare, tesle, ferăstraie, sfredele și alte unelte care atestă o înfloritoare dezvoltare a meșteșugului dulgheritului și a altor îndeletniciri legate de prelucrarea lemnului, după cum unelte speciale stau în legătură directă cu exploatarea sării.

Numeroasele obiecte de import elenistice târzii și romane (brățări, fibule, ceramică, vase de metal, oglinzi, etc.), cât și monede romane dezvăluie o activitate de schimb a localnicilor destul de intensă.

Cercetările din necropolă au aruncat și ele unele lumini noi asupra vieții spirituale a dacilor. Astfel s-a făcut dovada că în practica ritualului de înmormântare, dacii ardeau uneori gropile în care depuneau resturile de la incinerare; această practică nu a fost deci adusă nici de illiri și nici de romani, și ea constituie o atestare a continuității atunci când o întâlnim în perioada ce a urmat părăsirii oficiale a provinciei Dacia, cum este cazul, de pildă, în cimitirul nr. 1 de la Bratei. De asemenea au fost descoperite câteva morminte, în care se depuseseră monede, după o credință care era proprie lumii mediteraneene, greco-romane, dar care pătrunsese — cum s-a dovedit concret prin săpăturile noastre de la Ocnița — la băștinași înainte de cucerirea romană. Se crezuse — din cauza unor dovezi concrete — că o asemenea practică rituală s-ar fi răspândit la geto-daci numai prin coloniștii romani, după 106 e.n., persistând ulterior la daco-romani. De fapt, o atare credință pe care o reîntâlnim la daco-romanii înmormântați în cimitirul nr. 1 de la Bratei își are începutul mai devreme și va dăinui pînă în vremurile târzii postantice și mai noi.

Cercetările de la Ocnița au ridicat numeroase probleme. Unele au fost lămurite, altele rămîn a se clarifica pe viitor. Amintesc doar unele dintre acestea din urnă: în lumina rezultatelor obținute prin săpăturile arheologice de la Ocnița-Ocenele Mari, istoria însăși a zonei de la sud de Carpați, începutul procesului de romanizare, cât și structura așa numitului stat unitar al lui Decebal încep să fie întrevăzute printr-o altă lumină.

## QUELQUES PROBLÈMES SOULEVÉS PAR LES RÉCENTES DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES DE OCNIȚA-VÎLCEA

### RÉSUMÉ

L'auteur relève dans la présente étude seulement quelques problèmes importants de l'ensemble de ceux posés par les recherches archéologiques effectuées dans la zone d'Ocnița-Ocelele Mari, département de Vilcea. Les fouilles démontrent que la région a été occupée par des communautés humaines dès le Néolithique ancien (civilisation de Starčevo-Criș). Les porteurs de la civilisation de Coțofeni ont habité dans le voisinage des riches salines, étant les premiers à avoir exploité le sel. L'habitat et l'utilisation du sel des riches gisements continuèrent à la période des civilisations thraces de Verbicioara et à celle de la première époque du fer (Hallstatt). Une croissance de la population dans cette zone est constatée à l'époque de Latène, où certainement, l'exploitation du sel s'intensifie et l'on passe à l'organisation d'un système défensif. On a découvert des forteresses sur les hauteurs, notamment à Ocnița-Cosota, entourées de sites sans défenses et d'une nécropole à incinération. Les forteresses sont pourvues de terrasses, de palissades et de tours de guet et de défense. Sur le plateau de la forteresse no. 1 furent mises au jour en 1973 les fondations taillées dans le roc local (tuf dacitique) d'une construction à plan rectangulaire, à trois chambres souterraines, faite en bois, aux murs crépis et peints; cet édifice avait un ou deux niveaux.

Parmi les riches matériaux archéologiques recueillis des trois chambres souterraines, mentionnons le groupe de la céramique peinte „princière”, un masque en bronze représentant un jeune homme (probablement le dieu de la guerre), deux fragments céramiques sur lesquels est inscrit à lettres latines majuscules le mot *BUR*, autres tessons d'un dolium sur lequel il était écrit à lettres grecques le mot *BASILE(OS)* et *MARK(OS)* (?). Dans le site du dehors de la forteresse ainsi que sur l'une des terrasses de la forteresse no. 1, on a retrouvé quelques tessons de poterie portant en incision l'anthroponyme *REB*. Grâce aux deux fragments sur lesquels est inscrit le mot *BUR*, on a pu localiser d'une façon définitive le centre *Buridava*, dont fait mention Ptolémée. Le nom *MARK(O)* nous rappelle la localité *Markodava*, que Ptolémée avait située de même en Dacie.

Le complexe tout entier de l'édifice de la forteresse no. 1. daté au moyen de deux monnaies d'Auguste — habitation d'un basileus local — disparut au temps de cet empereur en un incendie.

On signale encore les fosses brûlées de la nécropole et quelques sépultures contenant des offrandes de monnaies.

Tout ce complexe dacique d'Ocnița date d'une période précédant la conquête romaine.

DOCUMENTE DIPLOMATICE BELGIENE  
DESPRE UNIREA PRINCIPATELOR

DE

AUREL FILIMON

O sursă importantă pentru istoria patriei noastre o constituie, după cum se știe, și documentele străine. Dealtfel, s-a creat la noi, de mult, o tradiție în cercetarea și utilizarea lor, dovadă elocventă fiind cunoscutele culegeri de documente publicate pînă acum. Merită subliniat și faptul că, în ultimul timp D.G.A.S. a inițiat și organizat acțiuni de cercetare și publicare a unor documente aflate în arhivele din străinătate.

Între documentele care se impun atenției cercetătorilor se situează și cele din arhivele Ministerului Afacerilor Externe al Belgiei. Aici sînt păstrate rapoartele diplomatice, sosite la Bruxelles din România, încă din primii ani de existență a Belgiei ca stat independent. Acestora li se adaugă și cele provenite din capitalele altor state europene, unde reprezentanții Belgiei au fost prezenți întotdeauna cînd s-au discutat chestiuni privind țara noastră.

Documentele diplomatice belgiene se impun atenției cercetătorilor și pentru că au emanat din cancelariile unui stat neutru. Înt e cele două state europene neutre, Belgia ocupă, încă din primii ani de existență ca stat de sine stătător, un loc foarte important. Poziția sa geografică face din Belgia locul de întîlnire al intereselor economice, în primul rînd, cele politice nu sînt excluse, ale marilor puteri, situație de care ea a știut totuși să profite.

Deși un stat mic, creație a unei revoluții, Belgia a reușit să stabilească, de timpuriu, bune legături cu statele mari, să intre repede în circuitul relațiilor internaționale. Evident, situația sa de stat mic nu i-a permis să participe la discutarea unor probleme majore ale situației internaționale. Dar, poziția ei, neutralitatea însuși, îi facilitează accesul spre cunoașterea unora din chestiunile discutate. Pe de altă parte, deși stat neutru, sub garanția tratatelor, Belgia nu putea neglija ceea ce se petrecea în jurul ei, nu putea fi indiferentă față de situația internațională, interesele ei economice, în primul rînd, cerînd o bună orientare, o bună

cunoaștere a acestei situații. Neavînd interese politice deosebite, fiind numai observatoare atentă a evenimentelor, prezentarea situației internaționale în documentele belgiene este mai aproape de realitate.

Unul din momentele deosebite ale situației internaționale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, observat cu atenție de diplomații belgieni, l-a constituit Unirea principatelor. De altfel, trebuie spus că, ideile unirii sînt cunoscute în Belgia datorită activității emigranților revoluționari români și din „L'Etoile du Danube” apărută la Bruxelles din anul 1856. Ceea ce interesa acum erau discuțiile purtate de diplomații marilor puteri referitor la această chestiune. Despre aceasta diplomații belgieni, acreditați în marile capitale europene, au informat Ministerul Afacerilor Externe al Belgiei insistînd în mod deosebit asupra atitudinii și opiniei guvernelor respective față de Principate.

Informațiile prezentate la Bruxelles au fost culese din discuții directe cu oficialitățile statelor mari cît și din ziarele oficiale ale timpului.

Pentru aflarea acestor chestiuni un centru important a fost considerat, de către diplomația belgiană, capitala Austriei. În perioada respectivă, la Viena, Belgia era reprezentată de contele de Syllivan, fostul ambasador la Constantinopol, unul din foarte bunii cunoscători a majorității problemelor ridicate de principatele române.

Rapoartele trimise de contele de Syllivan, în perioada februarie-iunie 1857<sup>1</sup>, le-am considerat semnificative pentru reliefaarea atitudinii marilor puteri față de Unirea principatelor. Din acestea am selectat pe cele care ni s-au părut mai interesante. Chiar dacă nu oferă întotdeauna date noi, documentele pe care le publicăm în anexe, aflate în Arhivele Ministerului Afacerilor Externe și a Comerțului Exterior al Belgiei, fondul „Correspondance Politique-Légations-Autriche-tome 24”, verifică cele cunoscute pînă acum și aduc unele precizări utile pentru o mai bună cunoaștere a problemei. De asemenea, credem că documentele ilustrează cît se poate de bine modul cum a fost privită Unirea de cercurile diplomatice de la Bruxelles.



Doc. nr. 35

Légation de Belgique

Vienne 6 février 1857

Monsieur le Vicomte <sup>2</sup>,

Les journaux de Vienne continuent ce matin l'extrait d'un article du Moniteur Français relatif à l'Union des Principautés, et dont il semble

<sup>1</sup> Documentele sînt datate după calendarul gregorian.

<sup>2</sup> Charles, vicomte de Vilain, ministrul afacerilor externe.



que le cabinet de Paris désireux d'améliorer le sort des chrétiens d'orient, n'a pas cessé d'être favorable à cette union et espère déterminer le gouvernement turc à y consentir.

On savait parfaitement que tel'était le désir de la France, mais ce que l'on ne sait pas, c'est sur quoi se fonde la confiance qu'elle a dans l'adhésion de la Turquie.

On sait aussi que l'Autriche a exprimé trop vertement peut-être sa ferme résolution de s'opposer à cette union autant qu'il serait en sa pouvoir de le faire.

L'opinion de l'Angleterre est loin d'être aussi prononcé que celle de l'Autriche dans un sens, ou celle de la France dans l'autre ; le cabinet anglais attend, veut paraître ne pas violenter les votes des Divans, mais s'il penche d'un côté ce n'est pas pour l'Union.

L'Autriche se place comme la France d'avoir la Turquie avec elle, cella me prouverait une chose, c'est que Réchid Pacha a été très réservé et a évité de s'exprimer catégoriquement d'avance.

Il est facile de se rendre compte de cette réserve. Pour la Turquie c'est une question intérieure. Les ministres n'ont pas à s'expliquer d'avance et ils savent fort bien que rien ne peut se faire sans eux.

Il savent aussi que s'il y a unanimité dans les Principautés, ce n'est pas pour l'union administrative seulement mais pour l'affranchissement ; la réunion n'est qu'une étape, on n'a pas besoin de lire „l'Etoile du Danube” pour le savoir.

Il est clair qu'aux yeux du sultan toute tendance à affaiblir le lien qui existe entre les Principautés et le reste de son Empire, n'a aucune chance d'être accueillie.

Il est clair aussi que le grand respect qu'affecte la Russie pour la libre émission des vœux de la population moldo-valaque, tien à un sentiment tout opposé à celui qui préoccupe le sultan.

Quant à la France je le crois de bon fait, elle n'a pas un intérêt direct dans cette question, si elle a eu un, ce ne peut-être que la sécurité de la Porte Ottoman(e). Mais le cabinet de Paris n'ayant pas un intérêt qui lui soit propre, veut au moins pour un beau rôle, s'assurer des sympathies, favoriser une nationalité après avoir si peut fait tout d'autre et se montrer en même puissance très chrétienne en orient, ce qui a été le rôle depuis François I-er.

Il faut bien après la grande lutte contre la Russie que chacune de trois cours alliées eut sa part de bénéfices.

L'Autriche a affranchi le Danube ; l'Angleterre (a) exploité le pays délivré, elle va (le) sillonner de chemins de fer et elle fonde une banque à Constantinople. La part de la France n'a profité qu'à son honneur, à sa gloire, à sa force morale et elle continue dans cette voie.

Elle agirait contre le but même de la guerre, qu'elle a soutenue, contre l'esprit du traité conclu à Paris sous son influence, en se prêtant à une combinaison qui aurait pour résultat d'affaiblir la Porte Ottomane, de lui faire perdre deux Provinces et de laisser le sultan plus menacé peut-être vis-à-vis du czar, qu'il ne l'était avant la guerre.

Je suis donc très persuadé que la France ne veut que l'union administrative des deux Principautés sous un Prince indigène reconnaissant le

sultan pour son suzeraineté, sans que l'autorité de la Porte Ottomane se trouve affaiblie.

Est-ce bien là ce que l'on veut dans les Provinces Danubiennes ? Ce programme est-il bien propre à réunir les deux Divans ? Peut-il reconcilier avec l'établissement d'un système représentatif qui tendrait sans cesse à changer dans son esprit et dans sa forme, l'oeuvre des Puissances ?

Il ne peut pas y avoir deux manières de voir sur les réponses à faire à ces questions.

On doit donc présumer que les Divans ne s'entendraient guère et que s'ils sortent de ces limites, la conférence de Paris les fera à y rentrer.

La Porte Ottomane n'a donc pas sérieusement peur. Réschid Pacha qui a une tête réellement politique, comprend fort bien qu'il n'y a rien dans la pensée de la France qui soit hostile à la Turquie.

Il n'a aucune raison, pour mécontenter de Thouvenel et il est d'autant plus tranquille qu'il connaît trop bien l'état de choses dans les Provinces Danubiennes et le personnel des candidats, pour ne pas savoir qu'il n'y a pas parmi eux une seule individualité susceptible de réunir les suffrages des moldaves et des valaques.

Comme je l'ai déjà dit plusieurs fois, l'Autriche a eu le fort de mettre son opposition trop en avant ; n'a rien de mieux à faire qu'à attendre comme la Turquie attend si les divans ne sont pas d'accord, il n'y a rien à craindre pour l'Autriche. Si cet accord se manifeste, il faudra que les commissaires se mettent aussi d'accord avant de soumettre des propositions au congrès de Paris et là encore bien des modifications peuvent se produire.

Les anglais ne gêneront pas les Divans mais je ne suis convaincu qu'ils n'adhèrent à rien de ce qui pourrait affaiblir la Porte Ottomane. Or, la France ne le voulait pas non plus, je ne suis pas trop ce que doit tant appréhender l'Autriche (.....)

Doc nr. 36

Légation de Belgique

Vienne 8 février 1857

Monsieur le Vicomte,

... Deux reproches sont adressés à la France à cette occasion dans le public et dans la presse.

On lui reproche d'avoir solennellement manifesté son opinion, tandis que les commissaires ont pour instructions de n'apporter dans les Principautés aucune opinion préconçue afin de laisser plus de liberté aux votes des divans.

On attribue à la nouvelle publication du moniteur le caractère d'une manifestation de bonne entente avec la Russie.

Il ne me paraît pas difficile de répondre à ces arguments qui sont à peut près tous deux de la même force.

Les instructions données aux commissaires sont destinées à régler leur conduite, elles veulent dire qu'ils doivent s'absentir de violenter la libre émission des vœux des populations, elle ne peuvent pas avoir la prétention de faire oublier ce que toute le monde sait.

Personne n'ignore en effet que la France est favorable à l'union des Principautés. C'est elle qui la première a mis cette idée en circulation. Elle a fait l'objet d'une mémoire communiqué par le Baron de Bourqueney à la Conférence pour avant l'arrivée de M. Drouyn de Lhuys.

A cette époque la France faisait le siège de Sebastopol ; elle poursuivait contre la Russie une guerre acharnée ; elle inventait tout ce qui pouvait lui paraître le plus propre à créer des embarras à cette puissance.

L'union des Principautés lui semblait une combinaison les plus propices pour se créer des partisans parmi des grecs de religion, que la Russie avait toute de fanatisme contre les turcs et même contre les chrétiens des autres communions.

Personne alors, n'a songé à voir dans ce projet une machination perfide en faveur de la Russie et maintenant, quand la France ne fait que répéter ce qu'elle a dit à Vienne à cette époque, on prétend y voir une indice de son alliance avec les russes, un pareil raisonnement n'est pas seulement illogique, il est ridicule.

Parmi les conceptions qui se sont produits au sujet des deux Provinces Danubiennes, j'en ai entendu émettre une, qui si elle n'est pas applicable, ne laisse pas que d'être ingénieuse.

Pour concilier les deux opinions, on propose le maintien des deux hospodars et la réunion administrative au moyen d'une assemblée nationale combinée se réunissant alternativement dans l'une et l'autre capitale (.....)

Doc. nr. 51.

Légation de Belgique

Vienne 21 février 1857

Monsieur le Vicomte,

Dans mon rapport du 16 de ce mois, nr. 45, j'ai eu l'honneur de vous mander que la Russie affectait d'être scrupuleusement neutre dans la question de l'union des Principautés.

C'est M. le Baron de Budberg qui lui même m'avait donné cette assurance en me citant les expressions dont le Prince de Gortchakoff s'était servi dans une de ses dernières dépêches.

J'ai appris depuis une particularité que je dois signaler à Votre Excellence, ces-elle modifie singulièrement le renseignement que j'ai transmis.

Le Cabinet Français, a voulu savoir à quoi s'en tenir sur la pensée de la Russie, il fait demander au Prince de Gortchakoff s'il était encore pour l'union ou bien si, comme l'Angleterre, il avait changé d'avis.

La reponse arrive à Paris, pendant l'absence du comte Kisselef, à été aussi explicite que possible, elle porte que le Cabinet Russe est plus que jamais favorable à l'union des Principautés.

Il doit ajouter que le Baron de Werner m'a dit que l'article du Moniteur sur ce sujet avait été pris à Milan avec beaucoup plus de calme qu'à Vienne.

Dans son article au sujet de l'union des Principautés M. Amedée René aurait pu rappeler deux faits que tout le monde semble oublier, c'est que ces Provinces ont déjà été gouvernées deux fois par un seul Hospodar, sans que l'Europe s'en soit occupée, à la fin du siècle dernier, par un Mavrojeni et au commencement du siècle actuel par un Prince Suto <sup>3</sup> (.....)

Doc. nr. 66

Légation de Belgique

Vienne 4 mars 1857

Monsieur le Vicomte,

J'ai eu l'honneur de mander à Votre Excellence qu'après la publication de la note du Moniteur Français sur la réunion des Principautés le Comte Walewski avait écrit au Comte de Marigny de demander officiellement au Prince Gortchakoff, si la Russie était restée dans les mêmes intentions au sujet de cette réunion.

Il paraît qu'une démarche semblable a dû être faite par le Gouvernement Français en Prusse et en Sardigne. En tous cas, j'ai appris que Monsieur de Thouvenel avait été chargé de demander à Réschid Pacha, quel serait le parti définitif que prendrait le Gouvernement Ottoman, si les Divans se prononçaient en faveur de la réunion.

Le Prince Callimaki m'a dit que Réschid Pacha avait répondu que la réserve observée jusqu'aujourd'hui par la Turquie, par rapport à cette question avait été une suite de la règle de conduite adoptée par toutes les Puissances représentées au congrès de Paris et conseillée par la France elle même pour laisser plus de liberté au population danubienne ; mais que le Gouvernement Français étant sorti de cette réserve par la publication d'un article ayant un caractère officiel, la Porte Ottomane n'hésitait plus à se prononcer avec la même netteté et qu'elle déclarait qu'elle ne consentirait jamais à une combinaison qui ne ferait qu'un seul état des

<sup>3</sup> Probabil Suțu.

Principautés de Moldavie et de Valachie, et que si le traité de Paris a ordonné aux Divans la faculté d'émettre des vœux, le désir de ces corps consultatifs a besoin pour être convertis en faits, de la sanction de l'autorité suzeraine, le congrès de Paris ayant eu pour intention de consolider cette autorité du Sultan et non plus de lui faire violence (. . . .)

Doc. nr. 105

Légation de Belgique

Vienne 15 avril 1857

Monsieur le Vicomte,

Les dernières nouvelles arrivées de Bucharest confirment ce que j'ai déjà mandé plusieurs fois à Votre Excellence. L'opinion publique se prononce de plus en plus dans les deux Principautés en faveur de l'union. C'est un moment dans les esprits qu'il serait impossible de comprimer, les Divans voteront presque unanimement l'union, mais en même temps ils émettront un autre vœu, celui de voir le gouvernement des deux Provinces unies confié à un Prince étranger dont le pouvoir ne pourrait être sic (?), héréditaire.

La simultanéité de ces deux vœux était à prévoir, et cette coïncidence permet d'apprécier des à présent avec quelque certitude la véritable position des choses.

Dès les conférences de Vienne la France a mis en avant la pensée de l'union des Principautés ; il est superflu de rechercher d'où cette pensée est sortie. Il est loisible de supposer que M. Drouyn de Lhuys voyant les deux premières conférences marcher vers un accord qui serait trop prompt pour lui permettre de venir lui même à Vienne récolter l'honneur de la pacification, a annoncé par le télégraphe à M. de Bourqueney que le sort des Principautés devait être réservé, un mémoire sur ce sujet ayant lui être expédié.

C'est ce mémoire, rendu depuis public qui a soulevé cette question de l'union, et il est incontestable, qu'à cette époque le Gouvernement Français croyait cette idée hostile aux Russes et de nature à faire tourner au profit des alliés les sympathies de la population moldo-valaque.

Il s'est trouvé depuis que la Russie d'abord fort opposée à Vienne à ce projet, a changé de sentiment et s'est mise à le défendre comme s'il avait été son ouvrage. C'était aussi fort facile à prévoir.

La politique Russe a toujours été de se concilier des sympathies dans les Provinces Danubiennes.

L'union étant un commencement d'affranchissement de la suzeranité de la Porte, une véritable promesse d'indépendance, il était naturel que ce mot eût un effet magique sur toutes les imaginations (. . . .)

La paix étant signé ses conditions accomplies, il restait à se régler sur le Danube d'après le programme convenu à Paris.

Ce programme avait rejeté sur le seconde plan une question épineuse dont la solution pouvait retarder une pacification désirée ardemment à Paris comme à Vienne et à Pétersbourg.

Mais le moment était venu de s'acquitter envers les valaques et les moldaves, de leur prouver qu'on ne les avait pas leurrés par une parole en l'air au risque de les compromettre. Napoleon III n'a pas fait grande chose pour les aspirations populaires et nationales et il tient sans doute à ne pas froisser en de hors les sympathies envers la France et sa propre personne.

L'article du Moniteur n'a été à mes yeux qu'une dette payée.

Mais si l'Empereur des Français était aussi résolu à faire triompher l'union des Principautés que l'Autriche et la Turquie sont décidées à ne pas la permettre, il mettrait obstacle à ce que la question de l'élection d'un Prince étranger fût soulevée en même temps comme une conséquence inévitable d'une déduction logique.

On sait parfaitement à Paris, que si à la rigueur une union administrative est réalisable, l'élection d'un Prince étranger ne l'est pas.

Napoleon III le sait d'autant mieux qu'il a essayé de tenter l'Autriche en mettant en avant l'idée de choisir le Duc de (Modène).

Cette insinuation n'a servi qu'à éveiller des soupçons à Vienne. On y a craint des arrières-pensées de remaniements territoriaux en Italie.

Si l'Autriche n'a pas voulu de l'union des Principautés avec un Archiduc, il est évident qu'elle en voudrait bien moins encore avec un Prince d'une autre Maison.

Sans l'assentiment de l'Autriche et de la Turquie il n'y a pas d'union possible.

Le Cabinet Anglais ne peut pas se prononcer contre un voeu national parlementairement émis, mais il n'est pas favorable à la chose elle-même, n'y voyant qu'un commencement de morcellement de l'Empire pour l'intégrité duquel elle a pris les armes après avoir longtemps regretté la victoire de Navarine (.....)

Doc. nr. 150

Légation de Belgique

Vienne 2 juin 1857

Monsieur le Vicomte,

(..) Dans le moment où ma dépêche parvenait à Votre Excellence ; elle a pu croire que sous ce dernier rapport mes informations étaient peu fondées ; en effet, le bruit s'est alors répandu que M. de Thouvenel avait fait d'accord avec les Envoyés de Prusse et de Sardaigne une protestation

écrite contre le Caimacan de Moldavie et que M. de Boutenieff avait appuyé verbalement cette démarche.

Cette conduite de l'Ambassadeur de France à Constantinople pouvait paraître, peu en harmonie avec le langage que je signalais comme étant celui de Baron de Bourqueney et on pouvait du moins se demander lequel de ces deux ambassadeurs était le plus initié aux intentions de son Gouvernement.

L'intention du Cabinet de Paris a été de faire triompher le principe de l'union, mais ainsi que je l'ai mandé à plusieurs reprises, ce désir n'allait pas, jusqu'à vouloir compromettre sérieusement pour ce principe l'harmonie entre les cours signataires du traité de Paris et surtout avec les deux Cabinets signataires du traité du 15 avril.

M. de Thouvenel s'apercevait bien que la conduite qu'on le chargeait de tenir compromettait cet avenir; il comprenait parfaitement qu'en exécutant ses instructions il perdait son influence sans faire un pas à l'union des Principautés, mais il suivait les ordres qu'on lui transmettait sans oser exprimer bien nettement à sa cour l'opinion personnelle qu'il ne cachait pas à son collègue de Vienne.

Celui-ci n'a jamais hésité à dire franchement à son Gouvernement comment il jugerait la marche qu'on suivait, lorsque cette marche mettait en question la bonne entente entre la France et l'Autriche et ne pouvait absentir qu'à l'ébranlement de l'alliance des trois cours qui a été son ouvrage et à laquelle la paix de Paris doit en grande partie être attribué.

M. de Bourqueney n'a jamais dissimulé à sa cour le peu de chances qu'il croyait à son projet d'unir les Principautés et j'ai bien de croire que dans ces derniers temps ses représentations sont devenues plus pressantes et ont eu pour résultat de modifier les sentiments de son Gouvernement.

Voilà comment il se fait qu'un semblant de désaccord se manifeste entre le langage de l'Envoyé de France à Vienne et la marche de l'Envoyé français en Turquie.

Je puis donner aujourd'hui une nouvelle preuve des nouvelles dispositions conciliatrices du comte de Walewski.

Une dépêche télégraphique de M. de Thouvenel est parvenue hier à Vienne; elle annonce que les représentants des cinq cours ont tenu une conférence et qu'ils sont tombés d'accord moyennant des concessions réciproques pour mettre fin aux difficultés qui se sont apposées jusqu'ici à ce que l'on procédait aux élections et à la convocation des Divans dans les Principautés.

Il résulte clairement de cette décision qu'il n'est plus du tout question de la protection de M. de Thouvenel, ni de la révocation du Prince Vogoride et on pourra bientôt constater que j'étais également dans le vrai, quand je mandais à Votre Excellence, que la France se montrait disposée à une transaction, c'est-à-dire à ne plus exiger l'union absolu des deux Principautés (...)

Doc. nr. 157

Légation de Belgique

Vienne 8 juin 1857

Monsieur le Vicomte,

Je crois devoir encore revenir sur la question des Principautés, puisque cette question continue à préoccuper les esprits et renferme plusieurs éléments de discorde qui laissent planer des inquiétudes et présentent même sur les affaires d'intérêt.

J'ai cherché jusqu'à présent à établir que la France soutenait l'union sans vouloir la faire triompher en tous cas, c'est-à-dire au besoin, par la force des armes.

Après avoir soutenu théoriquement cette opinion, en dépit des assertions qui ont cours à Bucharest, j'ai signalé plusieurs faits qui indiquent, de part de France, un mouvement d'arrêt dans l'appui qu'elle accorde aux unionistes.

M. de Thouvenel et de Talleyrand en sont tous deux pour leur zèle de même que lord Redcliffe est devenu plus influent à Constantinople, M. de Bulver est devenu le plus écouté et le plus respecté des commissaires.

L'appui prêté au parti de l'union avait déjà poussé les choses fort loin et il était bien, temps que l'on s'arrêtait si l'on voulait échapper à l'état d'une scission. Une protestation avait été signée contre le Prince Vogoride par l'ambassadeur de France et les Envoyés de Prusse et de Sardaigne. M. de Boutenieff s'était mis moins en avant mais il avait parlé dans le même sens.

Cette différence de conduite ne doit pas passer inaperçue. En recourant sans cesse à l'autorité de la Porte, on ne fait en réalité que fortifier le pouvoir de suzeraineté du sultan. C'est contre ce pouvoir que le protectorat Russe s'est toujours exercé ; c'est pour cela qu'il est devenu populaire et la Russie se garde bien de prêter ostensiblement les mains à tout ce qui pourrait compromettre l'avantage qu'elle puise, dans des souvenirs sympathiques, aux populations Grecques. M. (Broli) montre à cet égard la même réserve que M. de Boutenieff et tous deux comprennent parfaitement que le résultat final, s'il garantit les droits de la Porte, sera tout au profit de l'influence Russe.

Ce qu'il y avait de curieux à observer c'est la manière dont on s'y prendrait pour modifier l'attitude prise sans avoir l'air d'opérer une retraite.

Si je comprende bien ce qui vient de se passer, le moyen a été trouvé.

Comme j'en l'ai mandé à Votre Excellence les cinq Plenipotentiaires à Constantinople se sont réunis en conférence et se sont mis d'accord.

La première chose qu'il ont faite pour cela, a été d'abandonner la demande de destitution qui menaçait le Caimacan de Moldavie, on n'a pas discuté les faits articulés à sa charge, on s'est borné à déclarer que des preuves suffisantes n'accompagnaient pas des dénonciations



On a déclaré aussi que rien ne devait plus retarder les élections pour les Divans et que dans les cas de clouture les commissaires auraient à prononcer.

Comme les élections ont déjà commencé en Moldavie et comme les unionistes valaques pour ajouter aux chances de leur parti avaient cherché à étendre les facultés électorales ce qui avait retardé les opérations, il en résulte que le Divan de Moldavie pourra se réunir avant celui de Valachie.

Je suis porté à croire que c'est ce que l'on a voulu et qu'on évitera de cette façon d'une manière toute naturelle les difficultés de la situation.

En effet, selon toutes les apparences, le Divan Moldave ne se montre pas unioniste.

Sans la faculté d'élire un Prince étranger les moldaves ne peuvent vouloir d'une union qui donnerait la suprématie à la nationalité valaque.

Il en résulte que cette question si brûlante de l'union, ne serait plus parée que pour la forme au Divan de Bucharest, car il est évident que sans le même vœu exprimé des deux parties ; avec une majorité considérable, de l'un et de l'autre côté, la pression ne serait que l'observation d'une Province par l'autre.

Je n'aime pas à répéter des bruits qui n'ont souvent d'autre origine que l'esprit de parti ; cependant je crois devoir consigner ici une appréciation qui ne manque pas de finesse.

J'ai entendu dire que le Prince Ghika n'est plus favorable à l'union que son collègue de Moldavie, mais qu'il a dû prendre en autre chemin pour arriver au même résultat.

La majorité n'étant pas favorable à l'union à Iassy, le Prince Vogoride n'a pas été de céder au courant ; il a pu apposer un frein aux intrigues de ses adversaires, par-ce-qu'il se sentait appuyé en dedans contre eux, mais le Prince Ghika n'a pu essayer d'arrêter le torrent, sa résistance isolée se serait brisée, et il n'a rien trouvé de mieux à faire alors que de lâcher toutes les écluses afin que l'excès même des tendances fit arriver à une exagération qui rendit la résistance générale. En attendant, le Prince Ghika ne gênant personne, se fait un noyau des partisans pour son usage personnel.

Si l'on se rappelle que Lord Redcliff a favorisé le choix de ce Prince, on finit par se dire que le calcul est compliqué, attribué à ce Caimacan, n'est peut-être aussi invraisemblable qu'il en a l'air (.....)



# IDENTIFICAREA LUI „CAPTIVUS SEPTEMCASTRENSIS”

DE

FRANCISC PALL

Se știe că importanta scriere de pe la sfârșitul secolului XV care poartă titlul: *Tractatus de moribus, condicionibus et nequicia Turcorum* (Tratat despre moravurile, condițiile de viață și răutatea turcilor) sau apoi variante ale acestui titlu, a apărut fără numele autorului și că fiind o descriere făcută de un transilvănean de la Sebeș ajuns în robia turcească, autorului i se spune de obicei *Captivus Septemcastrensis* (Prizonierul transilvănean), iar unii cercetători — ca să mai cităm din apelativele ce i se dau — îl cheamă *Der Ungenannte Mühlbacher* (Nenumitul sau Anonimul de la Mühlbach, după numele sășesc al orașelului Sebeș) ori *Sebesi Névtelen* (Anonimul de la Sebeș). În consecință, în istoriografia din țara noastră se menține pînă acum, ca o părere tradițională, că este vorba de un autor necunoscut.

Aceasta nu înseamnă că nu s-au făcut încercări de identificare. Tratatul a fost atribuit astfel cînd lui Georgius de Ungaria, cînd lui Johannes Laski, lui Johannes de Romos, lui Michael Pankratius etc<sup>1</sup>. S-a afirmat chiar, după cum am arătat cu alt prilej<sup>2</sup>, că el ar constitui un extras din binecunoscutele „Memorii ale Ienicerului” sîrb Michail Konstantinovič de Ostrovica.

Toate aceste încercări s-au dovedit neîntemeiate, în afară de cea referitoare la Georgius de Ungaria. E adevărat că și ea a fost contestată de unii cercetători. Astfel Capesius recunoaște că numele acestuia, „pe cît o pot stabili”, scrie el, apare mai întîi într-o lucrare a lui Bernard de Luxemburg (mort în 1535), pe care o citează pe baza unei opere a lui J.

---

<sup>1</sup> Atribuirii examinate de Bernhard Capesius, în Bern. Capesius — Carl Gollner, *Der Ungenannte Mühlbacher. Leben und Werk*, Sibiu, 1944 (extras din „Deutsche Forschung im Südosten”, 1943/44) p. 1—6. Dar, contrar a ceea ce spune aici în legătură cu originea autorului (p. 4—5), (de loco) *nativitatis* în prologul Tratatului nu este o conjectură a lui Theodor Bibliander, în ediția din 1543, întrucît acest cuvînt figurează în *editio princeps*, circa 1480 (Florio Banfi [pseudonim al lui Holik Barnabás], *Fra Giorgio di Seltecastelli O.P. detto Georgius de Hungaria*, în „Memorie Domenicane”, Florența, 1939, fascicula 3, facsimilul 2 din dreptul p. 131).

<sup>2</sup> Pall, *Știri noi despre expedițiile turcești din Transilvania în 1438*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, I—II (1958/59), p. 16 n. 35.

Quétif și J. Echard, de la începutul sec. XVIII. Dar cercetătorul sibian presupune că indicarea acestui nume „provine abia de la Quétif-Echard și anume în urma confuziei cu un alt autor reîntors din captivitatea turcească, căruia i se datorește o prezentare de asemenea foarte răspândită despre obiceiurile turcești, adică cu Bartholomaeus Georgijević, care era de origine croată, ocazional însă era numit Georgius Hungarus”<sup>3</sup>. Numai că presupunerea privitoare la Quétif-Echard (observăm noi) e neîntemeiată, deoarece Georgius de Ungaria este efectiv amintit de B. de Luxemburg (de Lutzemburgo), după cum rezultă dintr-un citat pe care-l fac doi cercetători moderni din două ediții ale lucrării sale! Căci iată ce spune acest călugăr dominican, care a petrecut cea mai mare parte din cariera sa la Colonia, unde tocmai în timpul vieții sale Tratatul a fost publicat în două rânduri (în 1500 și 1508): „... Frater Georgius de Ungaria ordinis nostri fecit librum de ritibus Turcorum continentem 23 capite [!]. Romae habetur super Minervam”<sup>4</sup>. Pe de altă parte, Quétif și Echard la 1719 nu puteau face amintita confuzie cu Georgijević, care confuzie se va întâlni doar din sec. XIX, precum atrage atenția Göllner<sup>5</sup>, în cataloagele unor mari biblioteci, ca Bibliothèque Nationale din Paris și British Museum din Londra. În sfârșit, nici al treilea și ultimul argument nu-i nimerit, de vreme ce pe Georgijević nu-l găsim menționat nici măcar „ocazional” cu numele de Georgius Hungarus, decît uneori cu acela de „Bartholomaeus Georgij Hungarus” sau „Bartholomaeus Georgievits Hungarus”<sup>6</sup>, ceea ce, evident, nu e același lucru. Amintim cu titlu informativ că atribuirea Tratatului lui Georgius (de Ungaria) a fost contestată, dar fără nici o motivare, și de Karl Kurt Klein, atunci cînd observă, printre alte inexactități, că „numele pretinsului Georgius... de fapt nu este cunoscut”<sup>7</sup>.

Identitatea autorului Tratatului cu dominicanul Georgius de Ungaria, după dovezile furnizate mai ales de cercetările din ultimele decenii, este în afară de orice îndoială. B. de Luxemburg a arătat la timpul său că acest Georgius a scris despre obiceiurile turcilor o lucrare cuprinzînd douăzeci și trei de capitole (*capita* în ed. a II-a a Catalogului ereticilor, *capitula* în ed. III), număr ce corespunde capitolelor numerotate ale Tratatului<sup>8</sup>. O însemnare manuscrisă, în scrierea umanistă italiană de la începuturile sec. XVI, figurînd pe un exemplar (din British Museum) al primei ediții a acestei cărțului — apărută, precum am spus, la Roma în jurul anului 1480 — spune: *Editum per fratrem Georgium de Ungaria ordinis*

<sup>3</sup> B. Capesius — C. Göllner, *op. cit.*, p. 2.

<sup>4</sup> *Catalogus Haereticorum*, ed. II., Colonia, 1523 (pasajul lipsește în ed. I din 1522), lib. II, sub cuvîntul *Mahometus*. Am dat citatul după J.A.B. Palmer, *Fr. Georgius de Hungaria, O.P., and the Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequicia Turcorum*, în „Bulletin of the John Rylands Library”, Manchester, 34 (1951), p. 47—48; citatul a fost reprodus încă mai înainte de Banfi, *op. cit.*, p. 130 și n. 1, după ed. III (despre care arată că n-are indicația locului de apariție), anul 1526, f. 122 v. Lucrarea mai are două ed. a IV-a și a V-a, apărute la Colonia în 1529, respectiv 1537 (V. de Wilde, *Bernard de Luxemburg*, în *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*, Paris, 8 (1935), col. 682—683.)

<sup>5</sup> B. Capesius — C. Göllner, *op. cit.*, p. 89. Cf. și Banfi, *op. cit.*, p. 131—132; Palmer, *op. cit.*, p. 44—45.

<sup>6</sup> C. Göllner, *Turcica*, I, București-Berlin, 1961, nr. 829, 834.

<sup>7</sup> K.K. Klein, *Literaturgeschichte des Deutschtums im Ausland*, Leipzig, 1939, p. 24.

<sup>8</sup> F. Banfi, *op. cit.*, p. 134—135; J.A.B. Palmer, *op. cit.*, p. 48. 52.

*predicatorum qui obiit Romae et claret miraculis in ecclesia S. Marie supra Minervam*<sup>9</sup>. Această glosă — iar nu o pornire „cu totul arbitrară”, cum credea un bibliograf<sup>10</sup> — l-a determinat pe Robert Proctor să atribuie și el în 1898 Tratatul lui Georgius de Ungaria<sup>11</sup>. Glosa, fiind contemporană cu afirmația lui B. de Luxemburg, o întărește pe aceasta.

Biografia lui Georgius de Ungaria (cum se chema sau i se spunea după regatul Ungariei din care provenea ori după provincia Dominicană Ungaria căreia poate aparținuse într-o vreme) a putut fi reconstituită doar fragmentar, mai ales pe baza datelor pe care le oferă el însuși în Tratatul său. Din aceste date, nu totdeauna clare, reiese că probabil el a fost sas de origine, de undeva din regiunea celor Șapte Scaune (n-avem o dovadă vrednică de crezare, din ce loc anume), deci în orice caz din părțile centro-meridionale ale Transilvaniei; s-a născut pe la 1422. Frecvența de un an școala din Sebeș (despre care se cunoaște din altă parte că se afla în conventul dominicanilor de acolo)<sup>12</sup>, când (în 1438) acest oraș a fost cucerit de sultanul Murad II, însoțit în expediție de domnul Țării Românești (Vlad Dracul). Luat rob în atare împrejurare și dus la Adrianopol de turci<sup>13</sup>, el a trăit în mijlocul acestora, timp de douăzeci de ani, se pare îndeosebi în Asia Mică, dar într-o vreme (după 1453) și la Constantinopol și Pera. În timpul robiei și-a uitat limba maternă în favoarea celei turcești și a putut să cunoască foarte îndeaproape modul de viață și credințele religioase ale turcilor, printre care, în ciuda condiției sale de rob, nici nu i-a mers chiar așa de rău, ceea ce rezultă din descrierea pe care o va face mai târziu despre această *durissima captivitas* (vezi prologul). Totuși, el voia să-și recapete libertatea, fugind în repetate rânduri de sub diferiții săi stăpîni. În cele din urmă, în 1458, și-a putut răscumpăra eliberarea printr-un act oficial de la ultimul său stăpîn, care i-a dat drumul numai cu mari regrete, fiindcă ținea la el ca la un fiu drag și ar fi dorit să-l rețină pe lângă dînsul și după eliberare. Georgius s-a despărțit de el sub pretextul că pleacă să mai facă studii, după care se va reîntoarce!

Ca om deja liber, a trecut sau a chiar stat cîtva timp în insula Chios (posesiune pe atunci genoveză, care nu va fi ocupată de turci decît din 1566), unde pomenește de „biserica noastră”, înțelegînd prin ea, probabil, biserica conventului dominican din insulă<sup>14</sup>. S-ar putea ca el să se fi călugărit încă din acest timp și în acest loc. Nu știm dacă s-a întors apoi în regatul Ungariei sau, mai precis, în Transilvania, ori s-a dus direct la

<sup>9</sup> F. Banfi, *op. cit.*, p. 209; J.A.B. Palmer, *op. cit.*, p. 48.

<sup>10</sup> Și anume Alexander Apponyi, *Ungarica*, III, München, 1925, nr. 1576.

<sup>11</sup> R. Proctor, *An Index to the Early Printed Books in the British Museum*, I-II, Londra, 1898, nr. 2822 (apud F. Banfi, *op. cit.*, p. 209). Prin Proctor glosa a fost cunoscută și lui F.W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, II, Oxford, 1929, p. 494 și urm. (apud Palmer, *op. cit.*, p. 45, 59).

<sup>12</sup> F. Banfi, *op. cit.*, p. 203.

<sup>13</sup> Din convoiul de robi făcea parte și un călugăr anonim, probabil tot sas din Șapte Scaune, care va fi însă repede răscumpărat și va furniza știri despre această expediție călugărului franciscan Bartolomeo de Yano (sau Jano, Giano, nu de Genova, cum au crezut unii cercetători!) pentru relatarea acestuia din Constantinopol, 12 decembrie 1438 (Fr. Pall, *op. cit.*, p. 16, 17, 19, 24).

<sup>14</sup> Asupra acestui convent și capelelor pe care ordinul dominican le avea în Chios vezi R. Loenertz O.P., *La Société des Frères Pérégrinants. Étude sur l'Orient Dominicain*, I, Roma, 1937, p. 49-55.

Roma. Într-adevăr, nu-i sigur că acel oarecare călugăr (*quidam frater*)<sup>15</sup>, se pare tot dominican, care a stat de vorbă în 1472 cu un (pretins) frate al sultanului Mehmed II la Győr (unde exista o mănăstire a dominicanilor)<sup>16</sup> era Georgius de Ungaria, cum credea aproape cu certitudine Franz Babinger<sup>17</sup>. Totuși, deși nu-i sigură, la drept vorbind nu este nici cu totul neverosimilă această identificare, dacă ne gândim că e menționat un călugăr, probabil dominican, în legătură cu problemele turcești. Dintr-un pasaj al Tratatului (din capitolul 21) reiese însă limpede că autorul acestei lucrări — deci Georgius de Ungaria — se afla și stătea la Roma, în calitate de cleric, cel puțin după primii ani de păstorire ai papei Sixt IV, al cărui pontificat se cuprinde între 1471—84. Poate că în 1474 nu era încă în Urbe, cum rezultă destul de plauzibil din argumentarea lui Palmer<sup>18</sup>. În timpul amintitului papă, el a avut raporturi cu prizonierii turci aduși la Roma de expediția navală întreprinsă de cardinalul Olivieri Caraffa, care a atacat în 1472, în colaborare cu forțe ale Venetiei, regatul de Neapole și Cavalerilor de Rodos, țărmurile Asiei Mici<sup>19</sup>.

Ca membru al ordinului dominican sau, cum i se spunea oficial, al „Fraților predicatori”, Georgius de Ungaria și-a compus tratatul spre sfârșitul deceniului 1470—80, când, așa cum scrie el însuși în „proemiul” lucrării, era deja bătrîn, dar în timpul când mai trăia Mehmed II (mort la 3 mai 1481), precum arată tot dînsul, în prolog. După toate probabilitățile, cărticica a fost întocmită la Roma, unde s-a și tipărit, în prima ediție, în jurul anului 1480. Lui Palmer i se pare posibil ca autorul să o fi scris în Transilvania sau în Ungaria și să fi venit cu manuscrisul ei la Roma spre finele perioadei 1470—80<sup>20</sup>. Felul cum pomeneste în prolog despre regatul Ungariei — „acele părți” (*partes illas*) — sau despre Sebeș — „care oraș” (*quae civitas*), ne face însă mai degrabă impresia că autorul nu și-a compus lucrarea pe aceste meleaguri, ceea ce firește infirmă, pentru noi cel puțin, ipoteza cercetătorului englez.

Georgius de Ungaria a murit la 3 iulie 1502, așadar la adînci bătrînețe, în vîrstă cam de optzeci de ani, tot la Roma. Această dată precisă rezultă din cronica dominicanului Sebastian de Olmeda, din sec. XVI, dar editată abia în 1936, dată pusă în valoare pentru personajul nostru prima oară de Palmer, în 1951. Olmeda arată că Georgius de „Hungaria” făcea parte dintre membrii ordinului care s-au distins prin sfințenia vieții și vigoarea capacității lor (*virii vitae sanctimoniam et ingenii acrimonia praecelsi*), că după ce el a încetat din viață la Roma, corpul său a fost expus timp de trei zile, fiind vizitat de foarte mult popor, „strălucind prin minuni”<sup>21</sup>,

<sup>15</sup> N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV<sup>e</sup> siècle*, V (1476—1500), București, 1915, p. 347.

<sup>16</sup> Pfeiffer Miklós, *A Domonkosrend magyar zárdáinak vázlatos története* (Istorie sumară a claustrilor maghiare ale ordinului dominican), Košice, 1917, p. 40.

<sup>17</sup> F. Babinger, *Dâwâd-Čelebi, ein osmanischer Thronwerber des 15. Jahrhunderts*, în „Südost-Forschungen”, München, XVI/2 (1957), p. 297 nr. 1. În cazul nostru e vorba de pretendentul Baiazid Osman (Calixtus Ottomanus).

<sup>18</sup> J.A.B. Palmer, *op. cit.*, p. 47.

<sup>19</sup> Cu privire la această expediție: Ludwig Pastor, *Geschichte der Päpste*, II, ed. 8—9, Freiburg im Breisgau, 1925, p. 472—474.

<sup>20</sup> J.A.B. Palmer, *op. cit.*, p. 46.

<sup>21</sup> Faimă menționată, după cum am amintit, și în glosa din incunabulul de la British Museum.

și că a fost înmormântat în biserica Santa Maria sopra Minerva, lângă Giovanni da Fiesole<sup>22</sup>. Prin urmare, autorului Tratatului i s-a făcut cinstea de a fi îngropat într-unul din locașurile vestite ale Cetății Eterne, aparținând Fraților predicatori, lângă un ilustru reprezentant al lor, duiosul pictor Beato Angelico. Azi însă nu i se mai cunoaște mormântul, spre deosebire de al acestuia din urmă.

Pe la sfârșitul veacului XIX s-a pus întrebarea dacă acel *magister Georgius de Hungaria*, probabil și el un cleric, care a publicat în 1499 o lucrare de aritmetică în Țările de Jos, nu e cumva identic cu personajul nostru de la S. Maria sopra Minerva<sup>23</sup>. Dar tot Palmer a arătat că magistrul în chestiune nu era dominican și că nu poate fi vorba de o identitate<sup>24</sup>. Deci e o simplă potrivire de nume a doi inși care au trăit cam în aceeași epocă<sup>25</sup>.

Mai considerăm necesare câteva precizări cu privire la problema manuscriselor și edițiilor Tratatului.

În mențiunea sus-citată B. de Luxemburg spune că Georgius de Ungaria a întocmit o carte sau cârtică („librum” în ed. II, „libellum” în ed. III a Catalogului ereticilor) despre obiceiurile turcilor, care se află la Roma (S. Maria) sopra Minerva. Această informație, preluată prin Quéatif-Echard, de către Christian G. Jöcher, a fost înțeleasă de cel din urmă în sensul că lucrarea se găsește în manuscris la „colegiul” (redare eronată a termenului „coenobium” din Quéatif-Echard!) S. Maria sopra Minerva<sup>26</sup>. Interpretare urmată de unii cu mai multă<sup>27</sup> sau mai puțină hotărâre<sup>28</sup>, socotită arbitrară de alții<sup>29</sup>. E adevărat că Jöcher transformă prea categoric „cartea” în „manuscris”, dar în fond nu ni se pare nici nouă exclus, ci chiar posibil, ca în izvorul original — mențiunea lui B. de Luxemburg — să se cuprindă sensul că acest autor s-a gândit la manuscrisul Tratatului. S-a păstrat, ce-i drept, o listă de cărți din biblioteca conventului dominican de pe lângă biserica S. Maria sopra Minerva, compilată la finele sec. XV, în care însă nu figurează această lucrare, ceea ce, potrivit părerii lui Palmer, „poate nu invalidează” afirmația lui B. de Luxemburg, totuși absența lucrării din această listă i se pare „decepcionantă”. După ce Roma a devenit în 1871 capitala regatului Italiei, biblioteca conventului s-a risipit și atât Banfi cât și Palmer n-au putut da de

<sup>22</sup> J.A.B. Palmer, *op. cit.*, p. 48 și n. 1. Într-o antologie a sa de traduceri din autori ai sec. XV și XVI (*Sie förderlen den Lauf der Dinge. Deutsche Humanisten auf dem Boden Siebenbürgens*, București, 1967), B. Capesius revine asupra aceluia pe care continuă să-l considere *Der Ungenannte Mühlbacher* (p. 41–63); pentru data morții acestuia: 3 iulie 1502 (p. 45), se referă greșit (*ibidem*, n. 1) la „Memorie Dominicane, Florenz 1939, S. 210”, omițând numele autorului (Banfi) și titlul articolului (vezi prezenta noastră contribuție, mai sus n. 1) apărut în acel periodic; și indicația de pagină e inexactă, fiindcă articolul se termină la p. 209. Data nu figurează la Banfi, ci, precum am spus, la Palmer, care nu e citat nici el.

<sup>23</sup> Szily Kálmán-Heller Ágost, *Georgius de Hungaria Arithmetikája 1499-ből* (Aritmetica lui G. de H. din 1499), Budapesta, 1894, p. V.

<sup>24</sup> J.A.B. Palmer, *op. cit.*, p. 52.

<sup>25</sup> O confuzie între cele două figuri găsim la Stoll Béla, Varga Imre și V. Kovács Sándor, *A magyar irodalomtörténel bibliográfiája 1772-ig* (Bibliografia istoriei literaturii maghiare pînă la 1772), Budapesta, 1972, p. 202.

<sup>26</sup> C.G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, II, Leipzig, 1750, col. 934.

<sup>27</sup> F. Banfi, *op. cit.*, p. 131.

<sup>28</sup> J.A.B. Palmer, *op. cit.*, p. 64.

<sup>29</sup> B. Capesius — C. Göllner, *op. cit.*, p. 2, 91–92.

urma (presupusului) manuscris, nici la Biblioteca Casanatense<sup>30</sup> (veche bibliotecă ce se găsește, cum se știe, într-un edificiu anexat aceleiași convent și avînd printre altele o colecție de șase mii de mss. și peste două mii de incunabule), nici în alte biblioteci romane care posedă cărți ce au aparținut pe vremuri bibliotecii conventului<sup>31</sup>.

S-a ajuns, datorită unei interpretări greșite, să nu se excludă nici posibilitatea ca Georgius de Ungaria să fi scris două lucrări despre turci. Într-adevăr, faptul că Toldy Ferenc citează distinct *Tratatul* ca operă publicată aparținînd lui *szászsebesi névtelen*, iar *De ritibus Turcarum* [!] dominicanului *Magyar György*, această din urmă scriere avînd un cuprins similar și păstrîndu-se în manuscris, zice el, în „Coll. S. Mariae ad Miner-vam”<sup>32</sup>, îl face pe Palmer să-i pară posibilă o asemenea ipoteză, de altfel timidă, despre două lucrări și ca Toldy să mai fi putut vedea între 1850—60 manuscrisul în biblioteca de la S. Maria sopra Minerva<sup>33</sup>. În realitate, observăm noi, amintitul istoric al literaturii maghiare alături aici două informații, fără a-și da seama că e vorba de un singur autor și de o singură operă: pe de o parte, informația privind „Anonimul” și unele ediții vechi ale *Tratatului*, pe care putea să o cunoască dintr-un articol postum al contelui Kemény József, publicat în două rînduri chiar de el (Toldy)<sup>34</sup>, iar pe de altă parte, cea privind manuscrisul cu pricina, pe care a aflat-o la Jöcher<sup>35</sup>, după cum arată mai ales termenul greșit de „collegium”, pome-nit mai înainte, precum și forma „Turcarum” din titlul celui pretins ms.

Totuși există pînă astăzi două manuscrise ale *Tratatului*! Și anume, în Biblioteca Apostolica Vaticana (*Cod. Lat. 9522 f. 41—68*) se află manu-scrisul purtînd titlul care figurează la începutul prezentului nostru articol, cu precizarea în catalog: *auctor natione Hungarus captivus fuit Turcarum ab anno 1436*<sup>36</sup> *ad 1458*<sup>37</sup>. Nu știm absolut sigur dacă acesta e chiar manu-scrisul original, despre care a fost vorba mai sus și după care s-ar fi tipărit prima ediție apărută, cum am mai amintit, la Roma pe la 1480<sup>38</sup>, sau dacă el e numai o copie după prima ediție. Presupunem totuși că e o copie, căci manuscrisul respectiv se încheie cu mențiunea că a fost „scris” abia în 1499, la Kirschgarten lângă Worms<sup>38a</sup>. Celălalt ms.,

<sup>30</sup> F. Banfi, *loc cit.*

<sup>31</sup> J.A.B. Palmer, *loc. cit.*

<sup>32</sup> Toldy F., *A magyar nemzeti irodalom története* (Istoria literaturii naționale maghiare), ed. III corectată, II, Pesta, 1862, p. 57 (în ed. II din 1852 încă nu se vorbește despre aceste două scrieri). Asupra confuziei făcute de Toldy v. și Géza Sayo—Erzébet Soltész, *Catalogus incunabu-lorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*, vol. I, Budapesta, 1970, p. LXXVIII.

<sup>33</sup> J.A.B. Palmer, *op. cit.*, p. 49—50, 64.

<sup>34</sup> Kemény J., *Szász-Sebes XV. századbeli tanodája, török általi ostroma és történetirójának emlékezte* (Școala Sebeșului Săseșc din sec. XV, asediul lui de către turci și amintirea istoricului său), în „Új Magyar Múzeum”(Noul Muzeu Maghiar), Pesta, I (1857), p. 45—53; *Történelmi és irodalmi kalászatok* (Spicuri istorice și literare), Pesta, 1861, p. 1—9.

<sup>35</sup> Pentru lexiconul lui Jöcher ca sursă a lui Toldy vezi și F. Banfi, *op. cit.*, p. 131.

<sup>36</sup> Indicație cronologică greșită, ca și în prolog (în aproape toate edițiile), în loc de 1438. În unele ediții figurează chiar anul 1426.

<sup>37</sup> Aceste informații mi-au fost împărtășite prin corespondență, în 1960, de acad. Nikola Radojičić (1882—1964), profesor la Universitatea din Belgrad, care posedă fotocopii după trei pagini ale ms. Acesta a fost semnalat mai întîi de Franciszek Bujak, *Studia geograficzno-historiczne*, 1925, p. 130, nr. 3 (apud Radojičić, în „Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folk”, Belgrad, XIII (1933), p. 203—205).

<sup>38</sup> Un exemplar din această ediție se găsește și la Bibl. Vat. Inc. IV, 543), descris de F. F. Banfi (*op. cit.*, p. 134).

<sup>38a</sup> Radojičić, *op. cit.*, [www.dacoromanica.ro](http://www.dacoromanica.ro)



purtind același titlu, se păstrează în Stadtbibliothek din Nürnberg (*Cent. V* sau *VI, Append. 18*, cuprinde 32 de foi de hîrtie) și are la sfîrșit data de an : „M<sup>o</sup> CCCC<sup>o</sup> LXXXI<sup>o</sup>“ (deci 1491). Pe baza acestei din urmă indicații, s-a scotit că el pare să fie copia unui incunabul deja tipărit<sup>39</sup>, ceea ce ni se pare și nouă probabil, după ce am comparat textul prologului — singurul publicat<sup>40</sup> — al acestui ms. cu cel din deosebitele ediții. Așadar, deși nu este acesta „singurul ms. garantat (*verbürgte!*) al Tratatului”, cum s-a crezut<sup>41</sup> — , mai sînt nedumeriri în problema manuscriselor sale, a căror lămurire va trebui încercată prin investigații ulterioare.

Care e prima ediție a Tratatului? Spre deosebire de unii cercetători — printre ei Capesius și Göllner<sup>42</sup> — care sînt de părere, dar cu unele nuanțe, că ea este cea tipărită de Urach (orașel în Württemberg) pe la 1481, alții — Banfi și Palmer — consideră ca un lucru sigur, pe temeiul examinării comparative a caracterelor de tipar (făcută de Proctor), că *editio princeps* e cea de la Roma, din jurul anului 1480<sup>43</sup>. Ne alăturăm la această din urmă opinie, ținînd seama și de faptul că autorul trăia în acea vreme în Urbe. Ediția de la Urach urmează ediția romană și în ortografie, ba chiar și în erorile de tipar. De altfel, ediția de la Roma a servit ca bază, nemijlocit sau mijlocit, și celorlalte ediții ale textului original latinesc<sup>44</sup>. Potrivit listei lui Palmer, e vorba de unsprezece sau douăsprezece ediții latinești, apărute între c. 1480—1550 la Roma, Urach, Colonia, Paris, Wittenberg, Nürnberg și Basel. De asemenea, din traducerile sau mai bine zis adaptările germane — după cele arătate de același cercetător — se cunosc șapte sau opt ediții, între 1530—96, de la Strasbourg, Nürnberg, Zwickau, Augsburg și Berlin<sup>45</sup>.

O ediție critică a textului latin al Tratatului, prin punerea la temelia ei a eventualului manuscris original sau măcar a ediției dintîi, romane,

<sup>39</sup> B. Capesius — C. Göllner, *op. cit.*, p. 92 (după Göllner în cota ms. figurează „Cent V”, vezi *ibid.*, n. 29).

<sup>40</sup> N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, București, 1897, p. 8—10 (după Iorga : „Cent. VI” ; în legătură cu pomenita indicație „M<sup>o</sup> CCCC<sup>o</sup> LXXXI<sup>o</sup>” el observă, *ibid.*, p. 8 n. 5 : „probabil, dacă însemnarea e a autorului, trebuie citit : LXXXI”).

<sup>41</sup> B. Capesius — C. Göllner, *loc. cit.*

<sup>42</sup> B. Capesius — C. Göllner, *op. cit.*, p. 90—91, 96 nr. 1 ; Capesius, *Sie förderten den Lauf der Dinge*, p. 44, 330, 335 ; Göllner, *Einige Betrachtungen zur türkischen Herrschaft in den Balkanländern*, în „Actes du premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes” [1966], vol. III, *Histoire*, Sofia, 1969, p. 491.

<sup>43</sup> F. Banfi, *op. cit.*, p. 133 ; J.A.B. Palmer, *op. cit.*, p. 64, 68.

<sup>44</sup> F. Banfi, *op. cit.*, p. 133, 137 (la această pag. e menționat un exemplar din ed. de la Urach în Bibl. Vat. (Inc. IV, 425), din care se dau patru pagini în facsimil (Banfi, *op. cit.*, fasc. 3 și 4 din dreptul p. 138 ; facs. 5 și 6 din dreptul p. 139.)

<sup>45</sup> J.A.B. Palmer, *op. cit.*, p. 64—65. După Göllner numărul edițiilor ar fi și mai mare : 14—15 cele latinești, 10 cele germane (lista lor la B. Capesius—C. Göllner, *op. cit.*, p. 96—109). Ediția latină atribuită de Göllner anului c. 1488 (*ibid.*, nr. 3) e pusă de Palmer, (*op. cit.*, p. 64 nr. 3) la 1500. Edițiile latinești atribuite, printre alți cercetători, tot de Göllner lui Cornelis von Zierickzee, tipograf din Colonia, și anilor 1199—1500 (Capesius—Göllner, *ibid.*, nr. 6, 7, 8) se reduc—după Proctor, urmat de Banfi (*op. cit.*, p. 138) și de Palmer (*op. cit.*, p. 64 nr. 4, p. 66—68) — la o singură ediție efectivă, apărută c. 1508. Asupra unei (pretinse) ed. pariziene din 1511 a Tratatului de același tipograf : Ernest Werner, *Die Geburt einer Grossmacht-die Osmanen (1300—1481)*, Berlin, 1966, p. 64 n. 209, p. 102 n. 131, p. 321 ; în indice (p. 338) „Cornelius v. Zyrickzee” devine, în chip eronat, chiar un „informativ latin” (*lat. Berichterstatter*) despre turci ! În realitate ed. din 1511, apărută la Paris, a fost tipărită de Henri Étienne și cu un titlu diferit de cel menționat de către Werner (pentru titlul corect al ed. din 1511 de la Paris vezi listele citate ale lui Göllner și Palmer).

ar fi desigur binevenită, mai ales dacă se iau în considerare numeroasele modificări arbitrare de ortografie, schimbări de cuvinte, intercalări de expresii, omisiuni, mergînd uneori pînă la părți de frază, pe care le-a suferit textul îndeosebi în reeditările din sec. XVI<sup>46</sup>, mai accesibile în marile biblioteci de documentare, reeditări în care este folosit de obicei de către cercetători.

În încheiere, am dori să accentuăm că rezultatele studiilor mai noi cu privire la identificarea autorului căruia i se datorește această mică dar importantă scriere despre unele aspecte esențiale ale civilizației turcești din sec. XV n-au fost valorificate pînă acum la noi, cu toate că ele au început să circule în istoriografia din străinătate, iar unele slabe ecouri ale lor au ajuns, mai mult indirect, și la unii cercetători din țara noastră<sup>47</sup>. Acest din urmă fapt se explică, fără îndoială, mai ales prin perturbările provocate în documentarea istorică și în general în schimbările culturale internaționale de cel de-al doilea război mondial și de urmările sale mai mult sau mai puțin imediate. Credem că este cazul și timpul să se țină seama și în istoriografia noastră de amintitele rezultate, pe care am și încercat în acest articol să le punem în valoare în mod critic și să le adăugăm unele date și considerații noi, atrăgînd atenția și asupra unor sarcini de viitor.

## L'IDENTIFICATION DU „CAPTIVUS SEPTEMCASTRENSIS”

### — RÉSUMÉ —

On sait bien que l'important écrit paru vers la fin du XV<sup>e</sup> siècle sous le titre : *Tractatus de moribus, condicionibus et nequicia Turcorum* ne porte aucun nom d'auteur. Par conséquent, celui-ci était désigné par diverses appellations vagues, d'habitude par celle de *Captivus Septemcastrensis*, puisqu'il s'agissait d'un captif pris par les Turcs à Sebeș (Mühlbach), une ville des colons allemands („saxons”) de Transylvanie, pays désigné au Moyen Âge, parmi d'autres dénominations par celle de *Septemcastra* (correspondante latine de la forme allemande *Siebenbürgen*). C'est une opinion traditionnelle dans l'historiographie de la Roumanie, qui persiste jusqu'à nos jours, suivant laquelle l'auteur de ce traité demeurerait inconnu.

On a essayé cependant de lui trouver les identités les plus différentes. Mais toutes ces tentatives se sont avérées, à un examen critique, dénuées d'un solide fondement, sauf celui concernant le domiucain Georgius de Ungaria (c. 1422—1502), probablement un Saxon de Transylvanie, qui passa la dernière période de sa vie à Rome. La solidité des

<sup>46</sup> Ne-am putut da seama de aceste neajunsuri comparînd părțile reproduse după ed. din 1514 (B. Capesius—C. Göllner, *op. cit.*, p. 110—115; cf. și traducerea în limba germană de Capesius, *Sie förderten den Lauf der Dinge*, p. 47—63) cu facsimilele pe care le-am menționat din primele două ed. (după articolul lui F. Banfi și excerptele date de el).

<sup>47</sup> Fr. Pall, *op. cit.*, p. 16 n.35; B. Capesius, *Sie förderten den Lauf der Dinge*, p. 45 și n.1.

preuves invoqués (par Proctor, Banfi, Palmer) et reprises dans le présent article à l'appui de cette thèse, ne saurait être, à l'avis de l'auteur de cet article, entamée de quelque manière que ce soit.

L'hypothèse, timide d'ailleurs, émise par Palmer, selon laquelle Georgius aurait rédigé non pas un, mais deux ouvrages au sujet des Turcs, résulte de l'interprétation évidemment erronée de la lecture d'un livre moderne.

On devrait établir une édition critique de ce petit traité qui est un témoignage direct, vécu, sur certains aspects, essentiels, de la civilisation turque du XV<sup>e</sup> siècle. Il faudrait faire reposer cette édition éventuellement sur le manuscrit original (si le ms. conservé à la Bibliothèque Vaticane, dont l'existence fut signalée à l'auteur du présent article par feu Nikola Radojčić de Belgrade, s'avérera comme tel, ce qui, au demeurant, est peu probable) ou bien sur *l'editio princeps* publiée à Rome vers 1480. La nécessité d'une édition critique est d'autant plus pressante que l'on doit déplorer de nombreux défauts dans le texte, surtout dans ses rééditions du XV<sup>e</sup> s., utilisées ordinairement parce qu'elles sont plus accessibles dans les grandes bibliothèques de documentation.



# PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (S T U D I I D O C U M E N T A R E)

## POPULAȚII DEPENDENTE ÎN REGATELE ELENISTICE ȘI ÎN CETĂȚILE COLONIALE. PRIVIRE ASUPRA LITERATURII

Istoria operelor care își propun să oglindească momente și oameni, evenimente și epoci — componente ale periplului devenirii umane — nu e mai puțin pasionantă decât istoria propriu-zisă.

Apariția regatelor elenistice, ca rezultat al dezmembrării imperiului universal al lui Alexandru — la rîndu-i produs al crizei îndelungi pe care a cunoscut-o civilizația polisurilor —, a atras, prin ineditul situației politice create în lumea antică, atenția și interesul unor mari istorici moderni, care s-au aplecat cu pasiune asupra izvoarelor și au gândit asupra epocii. Iar dintre realitățile social-economice ale epocii, relațiile agrare — și, în legătură cu ele, statutul populațiilor dependente — alcătuiesc o zonă de maxim interes istoric.

Alături de mari izbînzii dobîndite de investigațiile istoricilor a căror operă va fi abordată în cuprinsul acestor pagini, două au fost primejdiile pe care unii dintre ei nu au izbutit să le ocolească. Este vorba, pe de o parte, de orientarea modernizatoare, care constă aici în transpunerea unor instituții proprii unei epoci mai tîrzii în cadrul istoriei vechi. Este vorba, pe de altă parte, de orientarea simplificatoare concretizată în subsumarea eronată a mai multor realități istorice diferite aceleiași noțiuni — care nu mai izbutea astfel să fie corespondentul spiritual al unui dat existent în realitate, ci să constituie doar o construcție arbitrară. În primul caz se poate pune întrebarea dacă modernizarea comite o eroare doar la nivelul terminologiei, neafectînd înțelegerea de principiu a epocii. Un studiu mai atent arată însă că, deși nu sărăcește realitatea prin prisma unei uniformizări șablonarde, ca în cazul simplificatorilor, modernizarea o înfățișează și ea falsificat, făptuind ce pe alte poziții o greșeală de principiu în interpretarea epocii.

Către jumătatea secolului trecut apare la Paris celebra carte în trei volume a lui Henri Wallon, intitulată *L'Histoire de l'esclavage dans l'Antiquité*<sup>1</sup>. Deși autorul nu se oprește în chip expres asupra epocii elenistice (de altfel, grija pentru observarea unei cronologii severe nu constituie una dintre calitățile lucrării) am considerat că este bine să încep cu unele referiri la opera sa: în ciuda insuficiențelor științifice care i se pot reproșa (cartea poartă fără îndoială pecetea șovăielilor și căutărilor specifice epocii), *Istoria sclavajului în antichitate* emite idei de

---

<sup>1</sup> Volumul I apare sub titulatura *De l'esclavage dans les colonies pour servir d'introduction à l'histoire de l'esclavage dans l'Antiquité*, Paris, Dezobry, E. Madeleine et C-ie, Lib. Editeurs, 1847.

o mare modernitate, cîteva din concluziile sale fiind de natură să lămurească geneza unor realităţi proprii epocii care ne preocupă.

Cu privire la statutul diferitelor pături sociale din Egipt, Wallon îşi formulează nuanţat poziţia: un despotism exercitat îndelung a dat naştere regimului castelor în ţara bătrînului Nil. Dar populaţiile rurale — agricultori şi păstori — nu prea se deosebesc de felahii moderni<sup>2</sup>. În ce chip concepe Wallon apropierea de felahii moderni — fraza în sine nu ne îngăduie să înţelegem. Lectura următorului pasaj ar permite însă unele încheieri: în oraşe, marinari, meşteşugari sînt supuşi la corvezi grele — acestor categorii de lucrători le revenea sarcina să transporte din Egiptul de Sus în cel de Jos enormele blocuri de granit, să ridice piramidele, să construiască temple<sup>3</sup>. Wallon nu-şi poate lămuri provenienţa istorică a acestor truditori. Dar se încumetă să afirme: „Totuşi, oricare ar fi fost originea lor, ci erau de *condiţie liberă* (subl. n.) şi protejaţi de chiar această fatalitate care-i menţinea ereditar în modalitatea lor de viaţă“<sup>4</sup>. Formularea, bogată în sensuri implicite, ar lăsa să se înţeleagă că este vorba, poate, de o libertate limitată. Oricum, istoricul secolului trecut nu-i consideră pe truditorii Egiptului faraonic drept sclavi. Parcă voind să preîntîmpine unele neînţelegeri, Wallon adaugă: „...această organizare, oricît ar fi ea de opresivă, lasă loc pentru sclavaj. Căci sclavul, cînd nu este un instrument neccsar pentru muncă, constituie măcar <încă> o nevoie de lux“<sup>5</sup>. Existau sclavi în palatul regilor, în casele preoţilor şi războinicilor<sup>6</sup>.

Poziţia lui Wallon este interesantă din cel puţin trei puncte de vedere. În primul rînd, teza privitoare la statutul majorităţii populaţiei lucrătoare din Egipt (oameni liberi, nu sclavi), deşi îndelung controversată (în 1950, la un secol de la apariţia *Istoriei sclavajului în antichitate*, V. V. Struve — după o perioadă de oscilaţii — revine la vechea sa opinie: „locul dominant în relaţiile sociale din Orient îl avea forma înaintată a exploatării — sclavajul“<sup>7</sup>), îşi găseşte recunoaşterea în secolul nostru, începînd cu monumentală opărea a lui Mihail Rostowzew<sup>8</sup> (şi anume, într-o analiză care priveşte tocmai Egiptul elenistic) şi terminînd cu tezele materialiste, puternic fundamentate, ale lui M. I. Finley<sup>9</sup> sau ale gînditorului marxist francez Jean Chesneaux<sup>10</sup>.

În al doilea rînd, realizînd la jumătatea secolului XIX distincţia dintre sclavul ca instrument de muncă şi sclavul concretizînd o nevoie de lux, şi aceasta pe un fundal social în care majoritatea producătorilor sînt consideraţi a fi de *condiţie liberă*, Wallon deschide posibilitatea unei încheieri foarte preţioase care avea să fie formulată peste mai bine de o sută de ani: „Trebuie să facem o distincţie netă între sclavaj ca instituţie socială şi sclavaj ca mod de producţie“ — va spune Jean Chesneaux.

<sup>2</sup> H. Wallon, *op. cit.*, p. 22.

<sup>3</sup> *Ibidem*.

<sup>4</sup> *Ibidem*, p. 23.

<sup>5</sup> *Ibidem*.

<sup>6</sup> *Ibidem*.

<sup>7</sup> Vezi Jan Pečírka, *Die sowjetischen Diskussionen über die asiatische Produktionsweise und über die Sklavenhalterformation*, în „Eirene“ III, Praga, 1964.

<sup>8</sup> M. Rostowzew, *Studien zur Geschichte des römischen Kolonates*, Leipzig — Berlin, 1910, cap. I *Das ptolomäische Ägypten*, passim.

<sup>9</sup> M. I. Finley, *Between slavery and Freedom*, p. 236—237 şi 247—248, citat după Jan Pečírka, *Von der asiatischen Produktionsweise zu einer marxistischen Analyse der frühen Klassengesellschaften*, în „Eirene“ VI, 1967.

<sup>10</sup> Jean Chesneaux, *Le mode de production asiatique: une nouvelle étape de discussion*, în „Eirene“ III, 1964.

În al treilea rând, cele arătate mai sus, precum și diferențierile de statut pe care le remarcă Wallon la populațiile trudoare din Grecia propriu-zisă<sup>11</sup> permit — cred — întreba-rea dacă afirmația lui Pierre Vidal-Naquet cu privire la Wallon nu este prea dură și — în bună parte — nedreaptă. Căci iată ce spune Vidal-Naquet : „... În cartea lui Wallon... zadarnic am căuta o definiție coerentă a sclaviei<sup>12</sup> și un studiu propriu-zis istoric; ne sînt înfățișați ca sclavi popoarele supuse prin cucerire, indivizii cumpărați în marile târguri ale epocii clasice sau elenice și hiloții din Laconia”<sup>13</sup>.

Fără îndoială aci i se face o nedreptate lui Wallon, care — cu oricîte insuficiențe de ordin științific<sup>14</sup> — realizează totuși unele distincții esențiale între statutele diferitelor clase aservite.

Interesantă este, din acest punct de vedere, și opera lui Paul Guiraud, *La propriété foncière en Grèce jusqu'à la conquête romaine*, apărută la Paris în 1893. E de relevat faptul că, din prima pagină a lucrării sale, discutînd problema apariției proprietății private în Grecia, istoricul francez de acum opt decenii admite existența legilor în istorie — fapt în legătură cu care el face o îndreptățită subliniere : „O lege este adevărată numai cu condiția de a fi de acord cu faptele, iar faptele, ele însele, trebuie să aibă ultimul cuvînt”<sup>15</sup>. Poziția materialistă a lui Guiraud în problema legității în evoluția umană este cu atît mai remarcabilă cu cît chiar în zilele noastre un filozof al istoriei de talia lui Arnold Toynbee nu ezită să afirme că „ar fi mai înțelept să lași cuvîntul lege numai în seama științelor naturii”<sup>16</sup>.

Mărturisind respectul cuvenit pentru informația scrisă<sup>17</sup>, P. Guiraud este mai științific și mai precis decît H. Wallon. Poziția sa, de pildă, față de locul sclaviei în Grecia veche se apropie mult de aceea a istoricilor contemporani<sup>18</sup>. Cu privire la Sicilia, Guiraud remarcă specificul agrar al coloniilor întemeiate de greci acolo. Fiecare dintre noile așezăridispunea de un vast teritoriu, a cărui suprafață depășea uneori 120 000 hectare. Vechea populație a insulei, siculii, locuia în sate fortificate. Ea lucrează pămîntul, fie ca populație servilă, fie în arendă<sup>19</sup>.

<sup>11</sup> „În tăcerea istoriei, aceste monumente masive, pe care mirarea și spaima epocilor posterioare le-au numit ciclope, stau mărturie puternică asupra existenței unui regim de despotism și servaj” (H. Wallon, *op. cit.*, vol. I, p. 57). „Sclavia persoanelor, aservirea popoarelor, aceasta este dubla formă pe care o cunoaște condiția celor învinși, după cum sînt destinați să slujească individual învingătorilor sau, în masă, în serviciul comunității” (ibidem, p. 56). „Clasele libere, lipsite de muncă, pier ca o plantă ruptă de sol... Pe bătrînul pămînt aristocratic (este vorba de Sparta. — n.n.) nu rămîn decît rasele supuse” (ibidem, p. XXVII). Dar această supușenie nu poate fi de tipul sclaviei pentru că „munca abrutizantă” sau „lenevia enervantă” a sclavilor fac ca rasa să degenezeze (ibidem, p. XXV).

<sup>12</sup> Aceasta este adevărat, dar îmi permit să amintesc că o atare definiție nici nu a fost dată în secolul trecut, deși ea se putea afla — într-o formă sumară, e drept — în Aristotel, *Rhetorica* 1. 9, 1367 a 32 (după M.I. Finley, *Was Greek Civilization based on Slave Labour?*, „Historia”, vol. VIII, p. 148, 1959) sau la juristul roman Florentinus (după M.I. Finley, *op. cit.*, p. 153); o definiție cu adevărat științifică s-a putut formula abia în secolul nostru, pe baza unor studii foarte temeinice. Vezi William Linn Westermann, *The Slave System of Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia 1955; idem, *Slavery and the elements of freedom in ancient Greece*, în vol. *Slavery in classical Antiquity*, Cambridge 1960; *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. XIV (1968).

<sup>13</sup> P. Vidal-Naquet, *Économie et société dans la Grèce ancienne*, Archives européennes de sociologie, p. 111—148.

<sup>14</sup> Vezi, de pildă, înțelegerea greșită a locului sclaviei homerice : „Fie că poetul reprezintă bătălii sau scene de interior, sclavia alcătuiește mereu fundalul tabloului” (H. Wallon, *op. cit.*, p. 59); vezi critica acestei concepții în W.L. Westermann, *The Slave System* . . . , p. 2.

<sup>15</sup> Paul Guiraud, *op. cit.*, p. 1—2.

<sup>16</sup> *L'Histoire et ses interprétations. Entretiens autour de Arnold Toynbee sous de la direction de Raymond Aron*, La Haye 1961, p. 196.

<sup>17</sup> La pp. 10—11, combătîndu-l pe Viollet, Guiraud se ridică cu vehemență împotriva violentării textelor.

<sup>18</sup> Vezi la p. 71 discutarea critică a unor știri aduse de Herodot (VI 137) și de Timaios (fragm. 67 Didot).

<sup>19</sup> Ibidem, pp. 87—88.

Istoricul francez se referă la o informație din Herodot <sup>20</sup>, care descrie o răscoală a așa-numiților καλλικύριοι, ridicată împotriva aristocrației locale — geomorii <sup>21</sup>.

Preocupările lui Guiraud privitoare la statutul claselor truitoare sînt multiple. Aici trebuie făcută însă o importantă precizare. Dintre istoricii moderni de care prezentul studiu își propune să se ocupe, el este primul modernizator. Aducînd în discuție situația populațiilor dependente din Grecia propriu-zisă și din colonii, Guiraud consideră statutul acestora ca fiind de tipul servajului <sup>22</sup>. „Documentele ne semnalează — citim în capitoul intitulat *Servajul* — în mai multe cetăți elenice o clasă de indivizi destinați cultivării solului și legați de pămînt prin servitute” <sup>23</sup>. După care ni se dă lista „aproape completă” a republicilor unde li se constată existența. Amintesc doar: Laconia, Thessalia, Creta, Heraclea Pontică, Byzanț, Argolida. Guiraud se oprește la populațiile dependente din ținuturile menționate și din multe altele, precizează trăsături importante ale statutului fiecăreia, stăruind mai mult în indicațiile privitoare la hiloți, la claroți, penesti, bithynieni, mariandyni. Autorul are deci în vedere acele populații aservite ca urmare a actului cuceririi — fie în cursul secolelor de invazie doriană, fie în epoca marii colonizări (sec. VIII—VI).

Cetățenilor Spartei le era interzisă prin lege orice fel de muncă (ei nu se puteau închina decât activității militare și politice) <sup>24</sup>. Era limpede deci că loturile deținute de cetățeni în Laconia și Messenia — alcătuint așa-numita πολιτικὴ χώρα — erau lucrate de o populație aservită, aci, în speță, de hiloți <sup>25</sup>. Istoricul acelei populații predoriene care va cunoaște — ca urmare a procesului subjugării — cumplitul statut al hilioșiei este redat cu prudență, folosindu-se strîns și cu discernămint izvoarele <sup>26</sup>. Fiecare hilot avea un stăpîn particular; statul era însă stăpînul tuturor. După unii autori (Tyrteu, reluat de Pausanias <sup>27</sup>), hilioșii ar fi datorat cetățenilor Spartei jumătate din recoltă. Se pare că este vorba de perioada următoare primului război messenian (aproximativ 725 î.e.n.), cînd situația hilioșilor era încă ușoară. După cel de-al doilea război messenian (ultimul pătrar al secolului VII î.e.n.) condițiile de trai ale populației aservite se înăspresc foarte mult. Plutarh vorbește în legătură cu reformele lui Lycurg <sup>28</sup> (avînd deci în vedere începuturile dominației doriene în Laconia — aproximativ sec. IX) de o rentă fixă, și nu de una proporțională. Guiraud crede că, la început, venitul hilotului era foarte slab. Cetățenii Spartei nu erau înclinați să-i menajeze pe cei învinși <sup>29</sup>. Hilioșii sînt supuși la represaliile cele mai crude. Rigoarea spartiată se explică prin teama pe care populația aservită o inspire stăpînului <sup>30</sup>. Totuși legea religioasă, dacă nu cea civilă, garanta stabilitatea rentei. O imprecizie solemnă îl amenința pe proprietarul de κλήρος care ar fi încercat s-o mărească. Era o măsură menită să asigure buna stare a pămîntului și intruct, probabil, un anume κλήρος era cultivat ereditar de o aceeași familie de hiloți <sup>31</sup>, o rodnicie sporită — rezultat al unei îngrijiri mai atente — mărea veniturile producătorilor. Așa se explică faptul că, în decursul secolelor, fără să se fi modificat condițiile primare ale contractului, hilioșii au putut aduna anume economii. Stăpînirea asupra unor bunuri mobiliare le era îngăduită <sup>32</sup>.

<sup>20</sup> Herodot VII, 155.

<sup>21</sup> P. Guiraud, *op. cit.*, p. 419.

<sup>22</sup> P. Guiraud, *op. cit.*, passim (în special p. 407—418).

<sup>23</sup> P. Guiraud, *op. cit.*, passim, p. 407.

<sup>24</sup> „Trîndăvia era în această republică singura stare demnă de omul liber” — scrie Guiraud [*op. cit.*, p. 127, citînd spusa lui Herondas din Plutarh, *Moralia* I, p. 271 (Didot)].

<sup>25</sup> *Ibidem*, p. 409.

<sup>26</sup> *Ibidem*, p. 76, 410—411.

<sup>27</sup> Tyrteu, fragm. 6 (Bergk); Pausanias, IV, 14.

<sup>28</sup> Plutarh, *Institutions iacédémoniennes*, 41 (Guiraud, *op. cit.*, p. 411).

<sup>29</sup> P. Guiraud, *op. cit.*, p. 411.

<sup>30</sup> *Ibidem*, p. 412.

<sup>31</sup> *Ibidem*, p. 411.

<sup>32</sup> *Ibidem*.



Din analiza genezei istorice a hiloșilor, din analiza statutului sub imperiul căruia această populație aservită a fost silită să trăiască se vede limpede că Guiraud nu-i consideră pe hiloși drept sclavi — deși termenul de sclavi mai este pe alocuri folosit de istoric.

Cu privire la servajul existent în Creta, autorul lucrării *Proprietatea funciară în Grecia...* recunoaște că izvoarele sînt sărace: Cîteva date risipite în Aristotel, Strabon, Athenaios și la lexicografi, un scoliion al poetului Hybrias — aceasta era tot pînă la descoperirea, în deceniul opt al secolului trecut, a Legii din Gortys. Mnoșii cultivau pămînturile statului, claroșii — pe acelea ale particularilor. Guiraud nu a aflat nicăieri vreo referire la redevența pe care servii o plăteau, dar versurile lui Hybrias atestă că munca lor li hrănea și li îmbogățea pe cetățeni<sup>33</sup>. Legea din Gortys a aruncat o lumină neașteptată asupra condiției juridice a servajului cretan. Substantivele οἰκέως și δοῦλος, folosite adesea în legea gortyniană pentru a desemna persoanele de condiție servilă, par să fie termeni sinonimi<sup>34</sup>. În epoca arhaică prin οἰκέται nu se înțelegea numai sclavii — va scrie Fritz Gschnitzer; expresia desemnează pe toții oamenii care țin de o anumită gospodărie — liberi sau neliberi<sup>35</sup>. Iar cu privire la termenul δοῦλος, Guiraud precizează: „Cuvîntul nu are exclusiv sensul acesta <de sclav>; el indică tot atît de bine o stare de strînsă subordonare<sup>36</sup>, inclusiv pe aceea a individului emancipat”<sup>37</sup>. Arătînd, în continuare, că servul cretan putea să posede bunuri mobile, oi, vite mari, că familia sa era organizată după chipul familiei libere<sup>38</sup>, Guiraud poate trage încheierea că, „în realitate servii din Creta, ca și hiloșii, ocupau un rang intermediar între sclavia și libertatea deplină”<sup>39</sup>. Aci istoricul francez se sprijină strîns pe Pollux (III, 83), care formulează: Μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δοῦλων οἱ Λακεδαιμονίων ἐῤωτες καὶ Κρητῶν κλαρωταί.

Este semnificativ faptul că, în încheierea capitoului dedicat populațiilor agrare aservite în Grecia propriu-zisă și din colonii, Guiraud denumește instituția care le definește condiția — servaj helenic (poate și istoricul de la sfîrșitul secolului trecut simțea nevoia unei mai precise delimitări a fenomenului). Oricum, Guiraud afirmă categoric că istoria acestei instituții își încheie existența în cuprinsul secolelor IV—III, procesul de dezagregare a amintitelor relații situîndu-se deci în plină epocă elenistică<sup>40</sup>; ele au supraviețuit, pe alocuri, doar pînă în vremea cuceririi romane.

Guiraud deplînge puținătatea datelor care ar fi putut să ne clarifice circumstanțele abolirii numelui „servaj helenic”. Cu privire la hiloși, singur Strabon este mai precis cînd arată că „servii” Laconiei au dăinuit, aproape fără ca destinul lor să cunoască vreo modificare, în ciuda momentului Nabis<sup>41</sup>, pînă la dominația romană<sup>42</sup>. Autorul „Geografiei” este mai puțin limpede atunci cînd vorbește despre mariandyni; deși consacră o pagină întreagă Heracleii Pontice și supușilor ei — scrie Guiraud — nu este clar dacă pe timpul lui Strabon aceștia mai erau sau nu aserviți<sup>43</sup>. Dar istoricul modern crede că procesul de emancipare a „servilor” a avut loc aci sub tiranul Klearchos, la mijlocul secolului IV<sup>44</sup>. Pentru Syracuse, Guiraud situa-

<sup>33</sup> P. Guiraud, *op. cit.*, p. 414.

<sup>34</sup> *Ibidem*, p. 415.

<sup>35</sup> Fritz Gschnitzer, *Studien zur griechischen Terminologie der Sklaverei*, 1963, p. 86.

<sup>36</sup> P. Guiraud, *op. cit.*, p. 415. Textul face trimitere la Platon, *Legile* III, p. 698 c.

<sup>37</sup> Textul face trimitere la Athenaios, VI, 267 B.

<sup>38</sup> P. Guiraud, *op. cit.*, p. 416.

<sup>39</sup> *Ibidem*, p. 415.

<sup>40</sup> Definierea ca atare a epocii nu a stat în vederile lui Guiraud.

<sup>41</sup> În epoca elenistică, nevoia unor profunde schimbări sociale era resimțită acut la Sparta. Întîi Cleomene al III-lea, apoi Nabis sînt considerați promotorii unor mari reforme care vizează redistribuirea proprietății pe pămînturile cetății lui Lycurg (vezi W.W. Tarn, *La civilisation hellénistique*, Paris 1936, p. 121—122).

<sup>42</sup> P. Guiraud, *op. cit.*, p. 418 (Strabon VIII, p. 365).

<sup>43</sup> *Ibidem*, p. 419 (Strabon XII, p. 542).

<sup>44</sup> P. Guiraud (*op. cit.*, p. 419) trimite la Justin XVI, 4—5.

ză momentul abolirii servajului pe timpul tiranului Gelon<sup>45</sup>, fără să încerce explicarea acestei mutații sociale atât de timpurii. „Servii” byzantinilor, recrutați dintre bithynieni și asimilați de scriitorii vechi<sup>46</sup> cu hiloții<sup>47</sup>, sînt menționați, la sfîrșitul secolului III î.e.n. ca o simplă amintire istorică<sup>48</sup>. În același timp însă, Theocrit atestă că peneștii nu dispăruseră din Thessalia<sup>49</sup>, iar servajul cretan era în floare „pe cînd Aristotel își scria *Politica*”<sup>50</sup>. Dar nici aici vechile instituții nu au supraviețuit cuceririi romane.

Este remarcabil faptul că Guiraud observă persistența servajului helenic la Sparta, în Thessalia și Creta. Șapte decenii mai tîrziu, studiînd condițiile de trai ale populațiilor aservite ca urmare a cuceririi doriene, Detlef Lotze va socoti că înrobirea de care au fost lovite era de tipul sclavajului colectiv și că acest statut, „fiind doar pe măsura începuturilor”, „nu ducea mai departe, astfel încît statele lovite căzură curînd în stagnare și în cursul istoriei regresară”<sup>51</sup>. Guiraud nu poate fi atât de nuanțat, dar remarcă pe bună dreptate că întîrzierea apariției unei clase de mijloc în ținuturile amintite a prelungit durata servajului, întemeiat pe diviziunea socială a muncii între cele două clase sociale — dintre care una guverna și lupta, cealaltă fiind obligată să-i hrănească pe cei ce luptau și guvernau<sup>52</sup>. Iar apariția, înflorirea și ridicarea la putere a unei clase de mijloc — rezultat al unui proces îndelung — va fi fapt împlinit în timpul epocii elenistice sau, cel mai tîrziu, după înstăpînirea romană în Grecia, cînd puternice convulsii sociale și politice vor antrena pe alocuri un mare avînt economic și pretutindeni o sporire a circulației și a schimbului de bunuri și valori. Și dacă Guiraud nu a putut să contureze la sfîrșitul secolului trecut aceste concluzii, a intuit perfect liniile esențiale ale fenomenului.

Folosirea termenului „servaj” pentru desemnarea statutului sub care au viețuit populațiile subjugate amintite constituie — cred — în cartea lui Guiraud o eroare care nu depășește nivelul terminologic. Istoricul a înțeles exact originea și evoluția instituției, a delimitat-o corect, chiar dacă insuficient de nuanțat, de sclavie, a fixat în granițe judicioase, confirmate de cercetătorii de mai tîrziu, perioada de dezagregare a relațiilor sociale pe care servajul elenic le-a presupus. Totuși între acest tip de subjugare și servajul medieval sînt cel puțin trei deosebiri de principiu. Prima deosebire trebuie căutată în geneza istorică a fenomenului — care în servajul medieval nu este deloc legată de aservirea unor întregi populații, ca urmare a actului cuceririi realizat de o forță din afara unei unități politice date. Cea de-a doua deosebire, decurgînd din prima, se poate deduce dintr-o considerație a lui Detlef Lotze — deși aceasta este plasată în contextul altei discuții istorice. Căci iată ce spune învățatul german: „Se poate afirma că, într-o măsură, populația supusă în cadrul servajului helenic constituie o apartenență a solului, și nu a unei moșii izolate, ci a țării cucerite, în întregime. Deoarece ei <cei supuși> erau socotiți nu ca o sumă de indivizi risipiți, ci ca popor al țării structurat organic, *familia* lor și-a găsit o recunoaștere mai largă sau mai restrînsă”<sup>53</sup>. În sfîrșit, cea de-a treia deosebire, formulată de astă dată expres, la același autor german: „În timp ce, șerbii evului mediu aparțineau comunității juridice a poporului, ca membri, desigur inferiori, hiloții... stăteau în afara comunității și constituiau proprietatea altor oameni...”<sup>54</sup>.

<sup>45</sup> P. Guiraud, *op. cit.*, p. 419.

<sup>46</sup> Athenaios, VI, p. 271 C.

<sup>47</sup> P. Guiraud, *op. cit.*, p. 408.

<sup>48</sup> P. Guiraud, *op. cit.*, p. 419.

<sup>49</sup> *Ibidem*.

<sup>50</sup> *Ibidem* (Arist., *Pol.*, IV, 9, 1).

<sup>51</sup> Detlef Lotze, *Μεταξύ ἐλευθέρων καὶ δοῦλων. Studien zur Rechtsstellung unfreier Landbevölkerung in Griechenland bis zum 4. Jahrhundert v. Chr.*

<sup>52</sup> P. Guiraud, *op. cit.* p. 410.

<sup>53</sup> Detlef Lotze, *Μεταξύ*. . . , p. 79.

<sup>54</sup> *Ibidem*.

Guiraud însă nu și-a propus să facă paralela dintre servajul helenic și cel medieval, de aceea nici nu a realizat, probabil, eroarea făptuită — aceasta rămânând sub raport principal doar o nereușită potențială.

Primele decenii ale secolului XX cunosc, odată cu importanta operă a lui Mihail Rostowzew, mari izbînzi în studierea epocii elenismului. În 1910 apare, în Germania, lucrarea intitulată *Studien zur Geschichte des römischen Kolonates*<sup>55</sup>, iar trei decenii mai târziu este dată publicității la Londra vasta operă *The Social and Economic History of the Hellenistic World*<sup>56</sup>, despre care A. B. Ranovici va spune că, în pofida unor insuficiențe, marchează fără îndoială o etapă în istoria elenismului<sup>57</sup>. Deși obiectul principal al primei lucrări este, evident, în cazul dat, studierea instituției colonatului, capitolele I (*Egiptul ptolemaic*) și III (*Sicilia și Asia Mică*) ale cărții cuprind o informație largă, extrem de prețioasă pentru cunoașterea instituțiilor prin intermediul cărora pulsa viața social-economică a regatelor elenistice (mai puțin ținuturile aflate în stăpînirea Antigonizilor). În vederea alcătuirii operelor sale autorul a studiat date și indicații de valoare istorică pe care le-a putut afla în Papirii din Tebtynis editați de Grenfell și Hunt, în Papirii din Elephantina, în renumitele Legi ale veniturilor, date de Ptolemeu al II-lea Philadelphul, în Papirii din Hibeh, din Magdola, în documentele culegerii din Lille; autorul a studiat documentele lui Petrie, actele băncii thebane, culegerea de papiri editați la Berlin și alte izvoare prestigioase.

Este revelatoare grija cu care Rostowzew citește documentele. Deși scoate în evidență aportul meritoriu al lui Grenfell și Hunt la înțelegerea papirilor din Tebtynis (cei doi — „o excepție celebră” — încumetîndu-se și realizînd prețioase comentarii, pe care alții editori de papiri le-au evitat dintr-o comodă prudență), totuși autorul *Istoriei colonatului roman* nu ezită să le impute erori de lectură care, după părerea sa, schimbă înțelesul unuia sau altuia dintre documente. Astfel, în P. Tebt. I, 85, 2 apare clar — afirmă Rostowzew — că  $\gamma\eta\ \acute{\epsilon}\nu\ \acute{\alpha}\phi\acute{\epsilon}\sigma\epsilon\iota$  este opus în mod conștient lui  $\gamma\eta\ \beta\alpha\sigma\iota\lambda\iota\kappa\acute{\eta}$  și că primul termen este folosit ca o expresie generală care cuprinde  $\gamma\eta\ \lambda\epsilon\rho\acute{\alpha}$  și  $\gamma\eta\ \kappa\lambda\eta\rho\upsilon\kappa\iota\kappa\acute{\eta}$  ca părți componente principale. Și aceasta pentru că — argumentează cu finețe istoricul —  $\eta\ \acute{\alpha}\lambda\lambda\eta\ \gamma\eta$  înseamnă „restul” (das „übrige”) pămîntului, nu „celălalt” (das „andere”) pămînt<sup>58</sup>.

Bazîndu-se pe un studiu de o bogăție impresionantă, în care minuția cercetătorului, departe de a obosei, obligă, prin nuanțarea și ascuțimea observațiilor, la o atenție mereu trează, Rostowzew construiește cîtiva piloni solizi pentru cunoașterea epocii, pe care se vor sprijini toți istoricii elenismului de atunci încoace.

În Egipt, regele era statul și întreaga țară alcătua domeniul monarhului. Rațiunea de stat apare ca mobilul cel mai puternic; în documentele de cancelarie, dincolo de haosul aparent, se recunoaște un sistem bine construit, în care interesul fiscal constituie punctul central<sup>59</sup>.

Producătorii, în imensa lor majoritate, erau oameni liberi. În lucrarea din 1910, ideea nu este formulată explicit, ca la Wallon, dar — implicită fiind — concluzia este obligatorie. Poate că Rostowzew, studiînd mult mai temeinic realitățile Egiptului ptolemaic și înțelegînd cîte opreliști și cîte poveri apăsau statutul diferitelor categorii de lucrători, s-a ferit atunci cu bună știință de folosirea cuvîntului *liber*. Un lucru este sigur. Slavia alcătua o instituție redusă numericeste și — atît în Egiptul lagid, cît și în Asia Seleucidă (excepție va face doar

<sup>55</sup> Leipzig—Berlin, Druck und Verlag von B.G. Teubner.

<sup>56</sup> Ediția a II-a Oxford at the Clarendon Press, 1953, 1959.

<sup>57</sup> A.B. Ranovici, *Elenismul și rolul său istoric*, București 1953, p. 15.

<sup>58</sup> Vezi M. Rostowzew, *Studien zur Geschichte des römischen Kolonates*, p. 2 și 5. Vezi, în aceeași ordine de idei, obiecția autorului asupra altei lecturi greșite, *op. cit.*, p. 15—16.

<sup>59</sup> *Ibidem*, p. 2—3.

Pergamul, precum și cetățile grecești sau elenizate din Asia Mică <sup>60</sup>) — cu o pondere nefinsemnată în economie.

Important este faptul că Statul — scrie Rostowzew cu privire la Egipt — considera toate relațiile între el și persoane izolate care lucrau pământul, ca relații de arendare (*μισθωσις*) <sup>61</sup>. Această modalitate de exploatare a pământului și-a avut importanța sa și în Asia seleucidă. Pe cât se poate deduce din documente — adesea zgârcite — se pare că pe cele mai multe dintre pământurile statului, pe pământurile templelor și ale altor corporații religioase au precumpănit, din cele mai vechi timpuri, forme ale arendei pe timp limitat <sup>62</sup>.

Impresionanta argumentație din 1910 devine în 1941 mai precisă, concluzia este acum mai liberă și mai largă în orizont. Relațiile dintre clasele lucrătoare și stăpînii lor — arată Rostowzew — erau întemeiate, probabil, în timpurile preptolemaice pe obiceiuri și tradiție. În această privință, regimul ptolemaic, care era în general o continuare a trecutului, reprezintă o ruptură cu epoca precedentă. Ptolemeii aveau nevoie de mai multă precizie, regularitate, logică. De aceea au introdus *legea*. Țăranii regali („royal farmers”) devin *de jure* locuitori liberi („free peasants”), arendași ai regelui <sup>63</sup>.

În *Istoria colonatului*, din nou cu privire la cruciala problemă a statutului social în Egipt, se spune: „În afară de unele excepții, din punctul de vedere al statului avem în βασιλικὸν γεωργὸν, respectiv în λαὸν, o singură clasă, o stare”. Iar puțin mai sus se precizase: „Sub această denumire <de țărani regali> nu erau cuprinși numai micii arendași. Erau și βασιλικὸν γεωργὸν care aveau în arendă mai mult de o sută de arure. Și preoții și soldații sînt desemnați uneori ca βασιλικὸν γεωργὸν” <sup>64</sup>. Discutarea aceluiași aspect social capătă în opera din 1941 o conturare mai atentă, atestă o viziune istorică mai cuprinzătoare, plină de cutezanță. „Adevărul sens al termenului grecesc de *laoi*, în Egiptul acestei perioade (autorul are aci în vedere secolele II—I) nu e acela de «autohtoni», în opoziție cu străinii, ci acela de clasă lucrătoare opusă funcționarilor, clerului, armatei și flotei și *burgheziei*. Masa *laoi*-ilor era alcătuită, practic, din cei care își câștigau existența prin muncă manuală: țăranii regali, arendașii de pe pământurile posesorilor mai bogați («richer landowners»), muncitorii agricoli, pe de o parte, și meșteșugari de diferite feluri, bucurîndu-se de mai multă sau mai puțină libertate economică, pe de altă parte” <sup>65</sup>.

Marele istoric spune cu multă simplitate *nu știu*, acolo unde informația este lacunară. Dar supoziția este admisă în granițele logicii și ale bunului simț. „Ce se întîmpla cu satele de *laoi* — scrie Rostowzew cu privire la Asia — care erau vindute sau atribuite cetățîilor noi și vechi, nu o știm cu precizie. Dar din moment ce satele aparținînd de teritoriile orășenești din Regatul seleucid erau locuite, atît în timpurile prehelenistice, cît și în cele romane, de oameni numiți *κάτοικοι* sau *πάρκοικοι*, putem presupune că aceiași termeni erau aplicați aceluia care fuseseră *laoi basilikoi* ai Seleucizilor și ale căror sate deveniseră teritorii orășenești” <sup>66</sup>.

Cercetătorii de astăzi ai elenismului îi datorează lui Mihail Rostowzew înțelegerea nuanțată a principiului *ἰδία*, definitivului pentru desprinderea unor trăsături esențiale ale statutului social în regatele elenistice; îi datorează înțelegerea dialectică a universului unitar și dezbinat totodată, pe care îl alcătuiua lumea postalexandrină; și tot la marele istoric se găsesc în chip implicit concluzii de maximă importanță care vor sluji drept punct de plecare interesantelor

<sup>60</sup> M. Rostowzew, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, vol. II, Oxford at the Clarendon Press, ed. II, 1953, 1959, p. 1099 și 1106.

<sup>61</sup> M. Rostowzew, *Studien*. . . , p. 28.

<sup>62</sup> *Ibidem*, p. 266.

<sup>63</sup> M. Rostowzew, *The Social and Economic History*. . . , vol. II, p. 1101.

<sup>64</sup> M. Rostowzew, *Studien*. . . , p. 62.

<sup>65</sup> M. Rostowzew, *The Social and Economic History*. . . , vol. II, p. 1099.

<sup>66</sup> *Ibidem*, p. 1103.

și — socotesc — rodnicelr discuții asupra sclavajului colectiv. Pe scurt, în opera lui Rostowzew trăiește o lume bogată, plină de semnificații, colorată și vie — în ciuda sobrietății mijloacelor și a stilului strict științific.

Rostowzew face însă și el parte dintre modernizatori. Și la el modernizarea nu este primară, ca la Guiraud, nu se consumă la nivelul terminologiei, ci este rezultatul unui mod de a înțelege istoria. O anumită filozofie e întotdeauna implicată în munca istoricului — scrie Raymond Aron —, iar adevărul filozofiei îmbrățișate garantează adevărul interpretării<sup>67</sup>. Situndu-și activitatea științifică pe pozițiile raționalismului, Rostowzew a înțeles că realitatea are un caracter logic, ordonat. Distanța însă care îl despărțea de forma superioară a raționalismului, filozofia materialist-dialectică, l-a împiedicat să realizeze ideea legității în istorie. Modernizarea este — cred — un rezultat al acestei neîmpliniri ideologice. Unele instituții sociale sînt proprii doar unei anumite epoci istorice, iar amplasarea lor în alte epoci din care evoluția socială le-a expulzat constituie un anacronism brut și derutant. În *Istoria colonatului* întâlnim destul de des termeni ca posesiune feudală (*Lehnbesitztümer*)<sup>68</sup>, feudali laici (*welliche Lehnherrn*)<sup>69</sup>, structură feudală<sup>70</sup> (termeni care revin și în lucrarea din 1941), stăpîni feudali (*feudal lords*)<sup>71</sup>, cînd, de fapt, autorul are în vedere exponenți ai aristocrației locale sau fapte de viață legate de această aristocrație aflată în luptă cu stăpînirea ori, dimpotrivă, bucurîndu-se de favorurile ei. În *Istoria socială și economică a elenismului* modernizarea este oarecum teoretizată. „Vreau să încep prin a formula precis ce înțeleg prin termenul modern, oarecum prost definit, de *bourgeoisie*” — scrie Rostowzew<sup>72</sup>. Din definiție rezultă că autorul are în vedere clasa de mijloc care se ridică în cetățile grecești în secolele IV—III, alcătuită din oameni ajunși la un anumit grad de prosperitate, prin eforturi proprii sau prin moștenire, și care acum, în epoca elenistică, trăiesc din investirea capitalului acumulat sau din angajarea muncii altora; componenții acestei noi clase nu sînt neapărat descendenți ai aristocrației, dar se trag în majoritate din familiile vechilor cetățeni ai polisurilor<sup>73</sup>. Punctele comune cu burghezia modernă sînt doar aparente. Deosebiri le sînt esențiale.

Proletariatul din cetățile Greciei continentale, din insule și de pe coastele euxine „este alcătuit în principal din oameni care trăiesc dintr-o leafă (*wage-earners*) și din sclavi, care în chip caracteristic sînt denumiți în izvoarele noastre literare *hirelings for life*”<sup>74</sup>. Aici se pare că eclectismul analizei sociale este împins și mai departe. Dacă mai amintim că în alt paragraf, vorbind de conflictele sociale din epocă, se face referire la eternul antagonism dintre muncă și burghezie<sup>75</sup>; că peste cîteva pagini găsim formulat textual „ca și în America modernă, (*burghezilor*) le place, în măsura mijloacelor de care dispun, să dăruiască (cetățenilor) noi edificii frumoase de diferite feluri”<sup>76</sup>, apare limpede că tabloul social este redat — în pasajele afectate de viziunea modernizatoare! — într-o lumină falsificată.

Monumentul ridicat de Rostowzew în istorie apare ca o impunătoare construcție lucrată într-un bloc de marmură, alterat de numeroase fisuri — care însă nu amenință edificiul în întregul lui, dar îi diminuează marcat valoarea.

---

<sup>67</sup> Raymond Aron, *Dimensions de la conscience historique*, Plon, Paris 1961, cap. I, paragraful 2.

<sup>68</sup> M. Rostowzew, *Studien*. . . , p. 80.

<sup>69</sup> *Ibidem*, p. 277.

<sup>70</sup> *Ibidem*.

<sup>71</sup> M. Rostowzew, *The Social and Economic History*. . . , vol. II, p. 1103.

<sup>72</sup> *Ibidem*, p. 1115 („I may begin by stating what I mean precisely by the somewhat ill-defined modern term *bourgeoisie*”).

<sup>73</sup> *Ibidem*, p. 1116.

<sup>74</sup> *Ibidem*, p. 1126.

<sup>75</sup> *Ibidem*, p. 1107.

<sup>76</sup> *Ibidem*, p. 1123.

Terenul o dată defrișat de marii istorici evocați, și de mulți alții încă, au fost create condițiile pentru apariția unor importante sinteze asupra epocii elenistice. De o mare autoritate se bucură lucrarea lui W. W. Tarn, *Hellenistic Civilization*, apărută în traducere franceză la Paris în 1936. Departate de a relua mecanic teze care constituiau în deceniul al patrulea un bun câștigat, opera lui Tarn poartă pecetea personalității unui istoric marcant. Desigur întâlnești în paginile *Civilizației elenistice* multe lucruri cunoscute (dar e normal și e bine așa: nici o operă științifică nu se construiește pe teren viran), însă viziunea asupra epocii este profund originală și numeroase teze noi, datorate lui Tarn, vor constitui capete de pod pentru alți cercetători ai elenismului.

W. W. Tarn știe să vadă istoria în liniile ei monumentale. De aceea opera sa te ajută în bună măsură să înțelegi direcțiile devenirii sociale și economice în epocă. Va trebui să ajungem la Ranovici (1951) pentru a afla că imperiul lui Alexandru și frământările ce i-au urmat au fost un rezultat al procesului îndelung de criză a polisurilor, că societatea sclavagistă a cetății grecești nu-și putea regăsi echilibrul decât prin cuceriri, și expansiune. Dar deja la Tarn se pun bazele acestei importante concluzii. Cu două decenii înaintea lui Ranovici, istoricul englez apreciază că lumea elenistică este o lume transformată și mărită<sup>77</sup>; iar această lume mărită, în care apăruse concepția de *oecumene* este un rezultat al luptei dintre particularismul cetății și federalismul impus atât de nevoia de a supraviețui cât și de dezvoltarea socială și economică a lumii greco-macedonene. Această din urmă teză nu o găsim formulată explicit în opera lui Tarn, dar stăruința cu care problema este reluată impune, cred, concluzia<sup>78</sup>. Universul elenistic demonstrează la fiecare pas nevoia unității noii lumi<sup>79</sup>, dar încă de la început apărură și semne indicând imposibilitatea acestei unități<sup>80</sup>.

Un punct nebulos. Istoricul numește particularismul „geniul rău al Greciei”<sup>81</sup>. Fără îndoială Tarn nu are dreptate. Din moment ce particularismul s-a născut, ca un dat *obligat*, din condițiile natural-istorice (natura este asocială numai în afara devenirii umane!) ale Eladei, din moment ce particularismul nu poate fi în nici un fel despărțit de nucleul și sufletul cetății, acea *κοινωνία τῶν πολιτῶν*, sub imperiul căreia statul-cetate a pus bazele unei înfloriri social-economice necunoscute înainte, trebuie să admitem că, pînă în epoca de criză a polisurilor, particularismul a putut fi și un geniu bun al acestui colț de lume.

Elenismul timpuriu e marcat de puternice frământări cu caracter revendicativ. „Secolul IV î.e.n. era deja obsedat de teama de revoluție socială” — scrie Tarn, modernizînd vîg terminologia — „motiv pentru care clasele mai înlesnite se orientau spre Macedonia, <atunci> campion al ordinii existente”<sup>82</sup>. Agitația socială se concentra în jurul a patru desiderate: abolirea datoriei, împărțirea pămîntului<sup>83</sup>, confiscarea proprietății private și eliberarea sclavilor — pe care unii exponenți ai activității politice urmăreau să-i transforme într-un auxiliar al revoluției<sup>84</sup>.

Autorul *Civilizației elenistice* a acordat atenție și organizării regimurilor prin care s-a concretizat stăpînirea regatelor elenistice. În această direcție, el a înțeles cât de greu atîrnă în procesul devenirii sociale elementul de continuitate istorică. „Administrația seleucidă se inspirase în toate privințele din normele administrației achemenide, care poate se inspirase ea însăși din administrația asiriană. Există o anumită consecvență istorică, chiar dacă guvernă-

<sup>77</sup> W.W. Tarn, *La civilisation hellénistique*, Payot, Paris 1936, p. 8.

<sup>78</sup> *Ibidem*, vezi p. 67—94.

<sup>79</sup> *Ibidem*, p. 67.

<sup>80</sup> *Ibidem*, p. 82—86.

<sup>81</sup> *Ibidem*, p. 12.

<sup>82</sup> *Ibidem*, p. 119.

<sup>83</sup> *Ibidem*, p. 118.

<sup>84</sup> *Ibidem*.

mintul și civilizația dominantă se schimbau” — observă Tarn<sup>85</sup>. Aceași idee îl duce pe autor la o altă încheiere care mărturisește profunzimea gândirii sale istorice: „Macedonia a dat naștere dinastiilor seleucidă și lagidă. Asia și Egiptul au făcut din ele ceea ce au fost”<sup>86</sup>.

W. W. Tarn a înțeles unul dintre cele mai semnificative — și mai ostentativ ignorate fenomene sociale ale antichității. Adesea — scrie istoricul — în orașe „se înfruntau bogății și săracii”. Ignorarea fenomenului ține de o atitudine simplificatoare în istorie, pe care unii autori încearcă zadarnic s-o sprijine cu trunchiate teze marxiste. Întemeindu-se pe Charles Parain și pe Claude Mossé, Jean Pierre Vernant va arăta, la trei decenii după apariția *Civilizației elenistice*, că lupta de clasă între cetățeni este, de fapt, un conflict care opune bogății și săracii. „La prima privire — va scrie Vernant — formula poate surprinde: nu pare să fie de inspirație marxistă”. Apartenența la o clasă nu depinde de bogăție. „Dacă formula pare inexplicabilă în societatea contemporană, ea e singura care definește corect conflictele dintre cetățeni, în perioada de declin a cetății grecești”<sup>87</sup>. Căci — se poate adăuga — lupta de clasă dintre sclavi și stăpînii de sclavi, contrar afirmației unor simplicatori — la care voi reveni în cele ce urmează — nu constituie decît în unele situații concrete contradicția principală de clasă din antichitate și în orice caz nu acoperă, ea singură, întreaga sferă a acestei contradicții.

W. W. Tarn adoptă și el uneori o poziție simplificatoare. În legătură cu o serie de agitații revendicative, urmare a unei perioade de foamete, istoricul afirmă, modernizînd din nou terminologia: „Organizațiile sindicale erau necunoscute. Și, într-o societate în care domnea sclavia, grevele erau aproape imposibile”<sup>88</sup>. În ce sens crede Tarn că poate vorbi de o *societate în care domnea sclavia* nu apare clar. Că autorul nu a simțit nevoia să delimiteze o zonă în timp și spațiu în care afirmația să fie valabilă, ne-o arată un alt pasaj<sup>89</sup>, unde ni se spune — de altfel, frumos și colorat — că lumea elenistică trebuie gîndită ca un univers „gol de mașini și plin de sclavi”. Rostowzew adoptă, din acest punct de vedere, o poziție mai precisă, mai științifică, „Sclavii formau un grup aparte — scrie istoricul referitor la Egipt — și, excepțînd sclavii casnici, ei jucau un rol minor în viața economică a *choret*, mai ales în secolele II și I î.e.n.”<sup>90</sup> Deci, iată că indicațiile privind sclavia în lumea elenistică trebuie să se facă mai nuanțat.

W. W. Tarn este conștient de erorile modernizatoare ale unor istorici. El îl combate pe Kahrstedt, de pildă, care crede că poate recunoaște în șirul de revolte ale sclavilor, izbucnite în epoca elenistică, între anii 130—63, un fel de Internațională roșie<sup>91</sup>. Cu toate acestea, Tarn se face vinovat el însuși de unele luări de poziție modernizatoare. Afară de folosirea unei terminologii nepotrivite, la care am făcut referire mai sus, istoricul nu ezită să-i asemuiască pe proprietarii de pămînturi indigeni din Asia seleucidă cu baronii evului mediu, sprijinindu-și considerația pe elemente de suprafață (existența unor castele fortificate, întreținerea unor cete înarmate etc.)<sup>92</sup> care nu definesc decît imperfect condiția acelor posesori de pămînturi, exponenți în fapt ai aristocrației locale. Eumene din Cardia și Antigon I au transferat bunurile feudale către greci și macedoneni, bunuri feudale care au devenit treptat pămînturi municipale — apreciază Tarn mai departe<sup>93</sup>. Și iarăși, se amintește în continuare că primii seleucizi au luptat împotriva feudalității<sup>94</sup>.

<sup>85</sup> W.W. Tarn, *op. cit.*, p. 125.

<sup>86</sup> *Ibidem*, p. 50.

<sup>87</sup> J.P. Vernant, *Remarques sur la lutte de classe dans la Grèce ancienne*, în „Eirene” IV, 1965 (Intervention au Colloque organisé par le Centre d’Études et de Recherches marxistes de Paris, sur les problèmes de la lutte de classe dans l’Antiquité classique), p. 17.

<sup>88</sup> W.W. Tarn, *op. cit.*, p. 119.

<sup>89</sup> *Ibidem*, p. 10.

<sup>90</sup> M. Rostowzew, *The Social and Economic History*. . . , p. 1099.

<sup>91</sup> W.W. Tarn, *op. cit.*, p. 123.

<sup>92</sup> *Ibidem* p. 129.

<sup>93</sup> *Ibidem*, p. 131.

<sup>94</sup> *Ibidem*, p. 133.

Am spicuit doar citeva exemple, din numeroasele care se puteau da, dar ele constituie o indicație clară că remarcabilul istoric, în pofida valorii de ansamblu a operei sale — admirabilă sinteză asupra elenismului — nu a izbutit să evite capcana unor aprecieri eronate și derutante.

Un alt tip de sinteză privitoare la istoria elenismului realizează E. Bikerman în *Institutions des Séleucides*<sup>95</sup>. Fără îndoială este clar că *Civilizația elenistică* s-a întemeiat pe o informație solidă și densă. Dar discursul lui W. W. Tarn e liber și degajat. Documentul apare rar și doar spiritul lui conduce gândul cercetătorului pas cu pas. La Bikerman, dimpotrivă, fiecare afirmație e însoțită de un text, de un monument literar sau epigrafic. Cititorul are sentimentul înșelător dar tonifiant de participare la travaliul creatorului.

Și Bikerman este preocupat de ideea perenității în istorie. „Nici regimul interior al cetățitor grecești din Asia — citim în Prefață —, nici condițiile economice ale diverselor țări, reunite temporar în mîinile seleucizilor n-au fost create, nici măcar modificate sensibil de dominația regilor Siriei”<sup>96</sup>. Desigur, civilizația elenistică — nu regimul de opresiune și vexațiuni care au însoțit-o! — s-a revărsat ca o binefacere asupra Asiei și Egiptului, dar lava ei fierbinte și fertilă a curs în tipare create de o istorie milenară și pe care numai milenii sau desuetudinea le putea eluda. De aceea, „Seleucizii se fereșă să inoveze inutil”<sup>97</sup>. Există o inteligență istorică — apanaj al exponenților unor generații care au trăit epoci de răscruce. Așa se explică faptul că Antiochos I poartă pe cilindrul său accadian titlul multiseclar al principilor mesopotamieni: „Antiochos, mare rege, rege puternic, regele lumii, regele țărilor, regele Babylonului”<sup>98</sup>, iar Ptolemeii sînt cinstiți în inscripții cu toate titlurile protocolare cuvenite faraonilor<sup>99</sup>. Și tot astfel putem înțelege cum cea mai importantă dintre taxele în bani, φόρος-ul, contribuție a unităților politice dependente de rege, instituită odinioară de Darius I, a rămas în principiu aceeași sub Seleucizi și sub Cezari<sup>100</sup>. Crediința milenară că toate pămînturile provin de la rege a rămas și ea în picioare — fapt ce a permis monarhilor seleucizi să-și adjudece, cînd era cazul, fără ceremonii inutile, bunurile templelor, de pildă<sup>101</sup>. Și aceasta cu toate că orientalii priveau confiscarea tezaurilor sacerdotale drept un sacrilegiu de neiertat<sup>102</sup>.

Caracterul specific al regalității seleucide este analizat îndeaproape. O evoluție istorică milenară în cuprinsul aceluși monolit natural alcătuit de Valea Nilului a făcut ca un Ptolemeu să poată fi înainte de toate un stăpîn al Egiptului, după cum un Antigonid a fost rege al Macedoniei. Dar Seleucizii domină un teritoriu imens, cuprins între Marea Mediterană și Golful Persic, unde granițe fluide despărț țări și popoare, unde viețuiesc civilizații diferite, a căror singură unitate politică, în cuprinsul Regatului seleucid, este concentrată în persoana monarhului. „Un Lagid rămîne pentru istorie regele Egiptului — scrie Bikerman —, chiar dacă trupele sale au atins Eufratul. Un Seleucid devine regele Siriei numai pentru că a pierdut restul moștenirii lăsate de strămoșii săi”<sup>103</sup>.

Pentru greci, *basileus* este cel ce nu are pe nimeni deasupra sa. Într-o republică „legile sînt regi” —, citim la Bikerman<sup>104</sup>. Dar virtutea regală se manifestă în primul rînd prin forță<sup>105</sup>, prin calitatea de a fi invincibil<sup>106</sup>. Ultimul descendent al lui Alexandru moare asasinat

<sup>95</sup> Librairie orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1938.

<sup>96</sup> E. Bikerman, *Institutions des Séleucides* p. 2.

<sup>97</sup> *Ibidem*, p. 174.

<sup>98</sup> *Ibidem*, p. 13.

<sup>99</sup> *Ibidem*, p. 6.

<sup>100</sup> *Ibidem*, p. 106.

<sup>101</sup> *Ibidem*, p. 173.

<sup>102</sup> *Ibidem*.

<sup>103</sup> *Ibidem*, p. 7.

<sup>104</sup> *Ibidem*, p. 11.

<sup>105</sup> *Ibidem*, p. 12.

<sup>106</sup> *Ibidem*, p. 14.



În anul 309. Dar diadohii nu se vor proclama regi decât în urma unor hotărâtoare victorii militare. Bikerman vede în aceasta expresia unei mentalități elenistice<sup>107</sup>. Concepția se va menține multe secole, căci în lexiconul *Suda* se poate citi: „Nici natura, nici dreptul nu conferă oamenilor regalitatea, ci numai facultatea lor de a comanda armata și de a governa statul, ca Philip și ca succesorii lui Alexandru”<sup>108</sup>. Intemeiați pe un atare principiu, regii elenistici își vor aroga dreptul superior asupra pământului și puteri discreționare asupra „țării”. Din inscripția care consemnează o tranzacție dintre un templu al Artemisei din Sardes și un anume Mnesimachos<sup>109</sup> rezultă că acesta nu este proprietar decât față de un terț; pentru stat, el rămâne un concesionar al domeniului, cu titlu precar, putând în orice moment (în caz de defecțiune) să fie decăzut din drepturi<sup>110</sup>. Rostowzew este de părere că proprietatea privată asupra livezilor poate fi atestată pentru Egiptul secolului III, pe loturile plantate cu pomi ale cleruchilor, de care aceștia dispun atunci testamentar<sup>111</sup>. Bikerman crede că proprietatea privată poate fi dedusă pentru Asia Mică seleucidă, din inscripția lui Mnesimachos, ca și dintr-un senatus - consult privitor la Siria<sup>112</sup>. Dar anumite turnuri de frază folosite de cancelaria regală seleucidă par să sugereze că, privitor la întregul teritoriu, excluzându-l pe cel aparținând orașelor, denumirea de ἡ βασιλικὴ χώρα corespunde conținutului pe care îl are în Egipt γῆ βασιλικὴ și constituie o avere personală a regelui<sup>113</sup>.

Stăpînirea asupra acului întreg agregat de țări și popoare care a fost Regatul seleucid a pus în fața regilor Sirici alte sarcini și a obligat la alte soluții decât cele aflate de guvernarea ptolemaică. Ca urmare a trecerii unor mari suprafețe de pământ în stăpînirea orașelor și a concesionării unor importante privilegii, imperiul seleucid se diviza în două părți: pe de o parte țara liberă a orașelor și popoarele cărora regele le-a acordat diferite libertăți, țara numită, se pare — scrie Bikerman — „alianță” (συμμαχία) și pe de alta — țara supusă regimului comun, „teritoriul” sau, simplu „țara” (ἡ χώρα)<sup>114</sup>.

Patrimoniul regal a fost alcătuit de Alexandru și urmașii săi din vechile domenii ale Achemenizilor<sup>115</sup>. Cea mai mare parte a pământurilor regale — ni se arată în alt loc — nu sînt exploatate direct de rege; acesta le cedează vechilor proprietari, deveniți supuși — scrie Bikerman<sup>116</sup>. Formula istoricului este aci oarecum eliptică. Cine sînt vechii proprietari? S-ar putea să fie vorba de exponenți ai aristocrației locale, dar istoricul nu ne-o spune. Vastele întinderi ale pământurilor regale însă sînt lucrate din cele mai vechi timpuri de populații localnice, de condiție liberă. Aceasta o știm încă de la Rostowzew, care scrie, privitor la Asia: „Că λαοί sînt băștinași din vremuri străvechi și au lucrat una și aceeași parcelă, pe care au sălășluit prin moștenire, e lucru limpede, chiar în lipsa unei știri directe”<sup>117</sup>. Dacă la acești „proprietari” mărunți — fără îndoială, cu titlu precar — se referă Bikerman nu mă încunet să răspund, dar comentariile istoricului la inscripția amintită a lui Mnesimachos, la inscripția care consemnează o donație a lui Antiochos I către curteanul Aristodikides<sup>118</sup>, sau iarăși la o altă inscripție indicînd vînzarea unui domeniu al lui Antiochos al II-lea către Laodike<sup>119</sup> — toate aceste comentarii — arată clar că pământul regal e luat de λαοί<sup>120</sup>. Care este condiția acestor țărani? Ei

<sup>107</sup> *Ibidem*, p. 12.

<sup>108</sup> *Ibidem*.

<sup>109</sup> *Ibidem*, p. 177 (Sardis, VII, I, 1).

<sup>110</sup> *Ibidem*, p. 182.

<sup>111</sup> M. Rostowzew, *Studien*. . . , p. 17.

<sup>112</sup> E. Bikerman, *op. cit.*, p. 184.

<sup>113</sup> *Ibidem*, Vezi pentru corespondentul lui Ἰδιος λόγος al Lagizilor, *ibidem*, p. 130—131.

<sup>114</sup> *Ibidem*, p. 141 și 184.

<sup>115</sup> *Ibidem*, p. 180.

<sup>116</sup> *Ibidem*.

<sup>117</sup> M. Rostowzew, *Studien*. . . , p. 263.

<sup>118</sup> Bikerman, *op. cit.*, p. 177, trimite la Welles 10—12.

<sup>119</sup> Aci istoricul face trimitere la OGIS, 225.

<sup>120</sup> E. Bikerman, *op. cit.*, p. 178.

nu sînt sclavi<sup>121</sup> — ne-o spune răsplat istoricului, arătînd că inscripția lui Mnesimachos îi opune formal acestora. Dar libertatea le este îngrădită „Ei pot pleca din satele lor, însă din punct de vedere juridic aparțin locului de baștină... Se pare că aci acționează același principiu, constatat și în Egipt — principiul *δῆα*”<sup>122</sup>, — se mulțumește să scrie Rostowzew. *Instituțiile seleucide* vin însă să lămurească nuanțat problema cardinală a condiției acestor *λαοί* în Asia. Inscripția lui Antiochos al II-lea atestă că numiții țărani se pot muta de pe „locurile” lor, fără ca prin această mutare ei să fie considerați fugari. Nu indivizii, ci colectivitățile de *λαοί* sînt impozabile și varsă direct dările lor către tezaur, prin arondismentele de care țin. „Acesta este sensul instituției *δῆα* — scrie Bikerman — : să asigure responsabilitatea colectivă a unei comune cu privire la impozit”<sup>123</sup>.

În fața acestei importante clarificări, nu poți decît să regreti că autorul nu și-a propus să facă o paralelă între acțiunea principiului *δῆα* în Asia, pe de o parte, în Egipt — pe de alta. Pentru că o anume deosebire există. Pentru Egipt nu am găsit nicăieri vreo indicație care să permită afirmația că instituția *δῆα* acționa ca un regulator al stringerii dărilor. De altfel, aparatul fiscal al Lagizilor executa individual pe fiecare mic sau mare arendaș. Iar restricția referitoare la libertatea de mișcare, ce lovea și pe *λαοί βασιλικοί* și, încă mai aspru, pe lucrătorii din monopoluri, este arătată în unele documente ca fiind o condiție a bunei desfășurări a muncii. „Dintr-un *πρόσταγμα* al lui Ptolemeu al II-lea Philadelphul, păstrat de Ps. Aristeas, se vede nu numai o îngrădire departemergătoare a libertății de mișcare a numiților *ἐπὶ τῆς χάρας* ci, și motivarea acestei îngrădiri prin aceea că <libertatea de mișcare> „este dăunătoare muncii” — ni se spune în *Istoria colonatului*<sup>124</sup>.

În pofida atenției cu care E. Bikerman își susține fiecare afirmație, în pofida strălucitei utilizări a unei documentații impresionante ca valoare și bogăție, istoricul se numără și el printre modernizatori. Anacronismele care i se pot imputa nu depășesc însă utilizarea pe alocuri a unei terminologii specific medievale<sup>125</sup> și, în orice caz, Bikerman nu-și propune, asemenea ilustrului autor al *Istoriei sociale și economice a lumii elenistice*, să teoretizeze modernizarea.

În anul 1938 apare la Baltimore o altă operă de mare întindere închinată antichității, *An Economic Survey of Ancient Rome*, lucrare colectivă în cuprinsul căreia aflăm și câteva interesante contribuții privitoare la istoria elenismului.

În partea intitulată *Roman Syria*, F. M. Heichelheim atinge din nou problema continuității istorice în lumea postalexandrină. „Culturile naționale existente în timpul Imperiului roman în diferite părți ale Orientului Apropiat au provenit mai mult sau mai puțin din civilizațiile prehelenești”<sup>126</sup> scrie autorul. Cu privire la statutul populației rurale producătoare, Heichelheim arată că, în Orientul Apropiat, domeniile erau lucrate mai mult de arendași și servi decît de lucrători angajați și sclavi<sup>127</sup>, fără însă să-și propună o explicitare a condiției diferite care delimita cele patru categorii evocate. Domeniile nu erau administrate exclusiv pe bază agricolă — ne spune autorul. Ele înglobau și ateliere ale căror produse se vindeau direct pe piață sau prin intermediul unor negustori<sup>128</sup> colctori. Heichelheim atinge aci una dintre caracteristicile formelor de producție specific asiatice: unitatea dintre agricultură și meșteșuguri<sup>129</sup>.

<sup>121</sup> *Ibidem* (Inser. Mnes., c, I 15).

<sup>122</sup> M. Rostowzew, *Studien* . . . , p. 258.

<sup>123</sup> E. Bikerman, *op. cit.*, p. 178—179.

<sup>124</sup> M. Rostowzew, *Studien* . . . , p. 75—76.

<sup>125</sup> Vezi E. Bikerman, *op. cit.*, p. 87, 172, 176, 182.

<sup>126</sup> *An Economic Survey of Ancient Rome, Roman Syria*, by F.M. Heichelheim, The John's Hopkins Press, p. 125.

<sup>127</sup> *Ibidem*, p. 146.

<sup>128</sup> *Ibidem*, p. 147.

<sup>129</sup> K. Marx, *Forme progresivă de producție capitaliste*, București, 1957, p. 9.

*Roman Greece*, partea din volum realizată de J. A. O. Larsen, urmărește indeaproape evenimentele politice mai de seamă petrecute la sfârșitul secolului III și în cursul secolului II î.e.n. în Grecia propriu-zisă și în Macedonia, evenimente marcate puternic de penetrația romană în Balcani. În analiza situației economice și sociale în epocă, Larsen dedică un important capitol procesului de diminuare a ponderii sclaviei în producție. Se amintește că numărul actelor de manumisiune era în creștere, munca sclavilor fiind înlocuită în industrie prin munca liberă și semiliberă. Istoricul are aici în vedere și instituția numită *paramone*, bine cunoscută din documentele delfice<sup>130</sup>.

J.A.O. Larsen face referire, din păcate în trecut, la un fenomen cu adinci și multilaterale implicații social-economice. Este vorba de tendința semnalată în epoca elenistică de fugă a meșteșugurilor de pe pământul Greciei continentale. Împrejurarea este prin ea însăși suficientă — crede istoricul — pentru a motiva numărul mic de sclavi folosiți în industrie<sup>131</sup>. Fenomenul mi se pare a fi mai complex, iar explicația furnizată — unilaterală<sup>132</sup>. Larsen amintește și o altă situație specifică epocii, care, deși cu caracter periferic, este totuși semnificativă — extinderea sclaviei de casă către districtele în care odinioară acest tip de relații erau mai rare. El are în vedere unele concluzii ale lui Westermann privind Epirul, Perrhaibia și Athamania<sup>133</sup>.

Mai bogată sub raport problematic, contribuția din volum datorată lui T. R. S. Broughton<sup>134</sup> începe prin a aborda răscoala condusă de Aristonicos, mișcare privită și ea o manifestare a opoziției directe dintre sat și oraș<sup>135</sup>, dar și ca un aspect al conflictului adinc ce despărțea Orientul de Occident. „Sprijinul principal al pretendentului — scrie Broughton — venea din partea claselor de jos, în cea mai mare parte clase neurbane și negrecești”<sup>136</sup>. Rîndurile aderenților săi erau „îngroșate și de munteni din Mysia Abaitis și, poate, și de populația băștinașă de pe unele dintre teritoriile orașelor”<sup>137</sup>. Aceasta nu i-a împiedicat pe regii băștinași — speriați de mișcarea plebei — să dea ajutor Romei, împotriva lui Aristonicos<sup>138</sup>. Concluziile lui Broughton sînt confirmate trei ani mai tîrziu și de încheierile lui Mihail Rostowzew. „De îndată ce stăpînirea attalidă s-a prăbușit — citim în *Istoria socială și economică a lumii elenistice* — districtele rurale și-au arătat poziția (their mood), sprijinindu-l pe Aristonicos și luptînd alături de el împotriva Romei, susținută de burghezia din cetăți”. Și marele istoric continuă: antagonismul „era agravat și complicat în monarhiile răsăritene de contrastele naționale și religioase — mult mai puțin acute în elenismul tîrziu, decît în cel timpuriu. Din afară, lumea elenistică era o unitate. Dinlăuntru era frîntă (it was split) în două părți inegale — una greacă și cealaltă autohtonă, una concentrată în orașe sau în așezări de tip urban, cealaltă risipită de-a curmezișul țării, în sate, cătune și temple”<sup>139</sup>.

Unele aprecieri privitoare la statutul celor ce lucrau ogoarele mărturisesc o înțelegere încă deficitară a problemei „Pe pământul regal și pe marile domenii ale perșilor și ale primilor Seleucizi, țărani erau probabil servi, legați de pămînt”<sup>140</sup> — scrie Broughton. Dar Bikerman arăta în același an (1938) că legătura de pămînt, existentă, nu era de tipul servajului — ea fiind de instituția *lshā*, specifică epocii și zonei date a Orientului Apropiat. În schimb, reluînd

<sup>130</sup> *An Economic Survey* . . . , p. 414.

<sup>131</sup> *Ibidem* p. 416.

<sup>132</sup> Problema trebuie neapărat legată și de scăderea — tot mai pronunțată — a eficienței economice a muncii prestate de sclavi. Vezi discutarea problemei, în alt context istoric, la D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a II-a, p. 159—160.

<sup>133</sup> *An Economic Survey* . . . , p. 416.

<sup>134</sup> *Roman Asia Minor*.

<sup>135</sup> *An Economic Survey*. . . , p. 505.

<sup>136</sup> *Ibidem*, p. 506.

<sup>137</sup> *Ibidem*.

<sup>138</sup> *Ibidem*.

<sup>139</sup> M. Rostowzew, *The Social and Economic History*. . . , p. 1106—1107.

<sup>140</sup> *An Economic Survey*. . . , p. 629.

du l pe Strabon, istoria aservirii populației băștinașe pe cuprinsul Heracleii Pontice este privită sub prisma astăzi general acceptată de istoricii materialisti. „Milesienii, primii care au întemeiat Heracleea — se poate citi la Strabon (XII, 3, 4) — au silit pe mariandyni, care locuiseră înaintea lor acolo, să i slujească ca hiloți, așa încât ei fură vinduți dar nu în afara hotarelor țării lor”. „Această cucerire — arată Broughton — a dat heracleoților un teritoriu întins, pe care triburile băștinașe se aflau într-o situație intermediară (în a position halfway) între servi și sclavi”<sup>141</sup>.

Întîlnim la Broughton erori care țin de o poziție modernizatoare. În afară de cele arătate mai sus privitor la legătura de pământ și de unele anacronisme în terminologic<sup>142</sup>, istoricul socotește că în regiunile interioare ale Asiei Mici putem vorbi de o organizare feudală care a dăinuit pînă în epoca romană<sup>143</sup>, iar pe așa-numiții „prieteni ai regelui” — considerați de unii istorici ca reprezentînd, pe bună dreptate, cred, o reminiscență a suitei regale eroice — Broughton îi privește drept o „nobilime feudală”, care „ținea adesea în șah autoritatea regală”<sup>144</sup>. Modernizarea ține aci, în chip vădit, de o eroare de interpretare a conținutului epocii istorice care ne preocupă.

Cercetătoarea poloneză Iza Biezunska-Malowist, în lucrarea intitulată *Din problemele sclavagismului în perioada elenistică*<sup>145</sup>, distinge net instituția sclaviei de diferitele forme de aservire atestate în epocă. Istoricul subliniază de la bun capăt, ca pe un fapt unanim recunoscut, existența muncii aservite începînd din vremea imperiilor Orientului Antic și dăinuind, în aceleași zone, pînă în epoca romană. Pornind de la o definiție a lui Nieboer — „sclavia este faptul prin care un om este obiect al proprietății sau posesiunii altui om, în afara granițelor familiale”<sup>146</sup>, autoarea observă cu îndreptățire: „Doar în cazul în care puterea stăpînului este nelimitată putem vorbi de existența instituției sclaviei”<sup>147</sup>. Și Biezunska-Malowist continuă: „Așadar, nu vom include în categoria sclavilor pe șerbi, indiferent dacă aceștia sînt șerbi ai statului cum erau hiloții în Sparta sau coloni dependenți de diferiți stăpîni la Roma”<sup>148</sup>. Este bine că autoarea deosebește pe sclavi de alte categorii aservite, dar dacă hiloții și colonii nu erau sclavi, ci nu pot fi desemnați nici ca șerbi, chiar dacă cei din urmă constituie o categorie socială imediat premergătoare șerbicii. Avem deci din nou de-a face cu o poziție modernizatoare.

Trebuie subliniate unele lămuriri prețioase aduse de autoare privitor la conflictul acut existent în lumea postalexandrină între populațiile autohtone și greco-macedoneni. „Este posibil — precizează Biezunska-Malowist — ca încetarea luării masive în captivitate <a prinșilor de război> în timpul campaniilor din secolul III să se explice prin tendința diadohilor de a-și apropia populația autohtonă”<sup>149</sup>. Autoarea face de asemenea referire la un decret al lui Ptolemeu al II-lea Philadelphul care „avea drept scop reglementarea relațiilor în țara peste care trecuse războiul”<sup>150</sup> și limitarea samavolnicicilor comise de învingători: mulți oameni liberi ajungeau în captivitate pe calea jafului — atestă clar documentele<sup>151</sup>.

Nu-mi pot permite încercarea de a formula o părere de ansamblu asupra lucrării lui Biezunska-Malowist, întrucît nu mi-a fost accesibilă decît lectura ei parțială. Pot afirma

<sup>141</sup> *Ibidem*, p. 638.

<sup>142</sup> *Ibidem*, p. 510.

<sup>143</sup> *Ibidem*, p. 636-637.

<sup>144</sup> *Ibidem*, p. 636.

<sup>145</sup> *Z. Zagadnien Nowolnictwa w okresie hellenistycznym*, Varșovia — Wrocław, 1949.

<sup>146</sup> Autoarea citează din H. J. Nieboer, *Slavery as an Industrial System*, 1900, p. 29 („slavery is the fact that one man is the property or possession of another beyond the limits of the family”).

<sup>147</sup> Iza Biezunska-Malowist, *op. cit.*, p. 2.

<sup>148</sup> *Ibidem*.

<sup>149</sup> *Ibidem*, p. 21, nota 102.

<sup>150</sup> *Ibidem*, p. 20.

<sup>151</sup> *Ibidem*.

Însă că, analizând temeinic diferite aspecte ale sclavajului în lumea elenistică, lucrarea relevă pe de o parte rolul puțin important jucat de munca oamenilor apăsați de statutul sclaviei atât în industrie, cât și în agricultura epocii, iar pe de altă parte, pentru ramurile în care se folosea mîna de lucru recrutată dintre sclavi, cartea indică semnele certe ale dezagregării instituției ca atare și ale sporirii rolului altor categorii de lucrători<sup>152</sup>.

Aceste afirmații se înscriu pe linia aprecierilor făcute de Rostowzew în problema sclavajului în elenism<sup>153</sup>, ele subliniind indirect rolul mai mare jucat de alte relații economice în diferitele sectoare de activitate.

Trebuie socotit simptomatic faptul că modernizarea a afectat mai ales lucrări ale unor istorici nemarxiști, în timp ce învățații ale căror opere trădau pe alocuri o viziune simplificatoare se situau, în general vorbind, pe pozițiile unei interpretări materialist-dialectice asupra devenirii umane. Și aceasta pentru că înțelegerea legii succesiunii diferitelor orînduri social-economice exclude din capul locului transplantarea arbitrară a unor instituții specifice unei orînduri în alta — înarmată de evoluția socială cu instituții proprii — în timp ce o înțelegere îngustă, dogmatică tocmai a succesiunii diferitelor orînduri poate duce la o anume incapacitate de percepere a diversității istorice. În științele sociale evitarea schemelor, a tiparelor prestabilite este o condiție pentru salvarea principiilor. În acest sens, Pierre Vidal-Naquet observă că unii istorici „au avut mult timp tendința să înlocuiască studiul funcției servile în societatea clasică prin afirmarea existenței unui stadiu «sclavagist» care ar fi fost propriu tuturor societăților umane”<sup>154</sup>. Dar să luăm un exemplu concret. În lucrarea *Byzanz*<sup>155</sup> a lui W. P. Newskaja ni se oferă informații privitoare la bazinul Propontidei, în prima sferă de interes a autoarei aflîndu-se, firese, cetatea de pe Bosfor. Dincolo de ceea ce aduce interesant și nou — pentru cititorul mai puțin avizat —, dincolo de numeroasele teze juste, susținute cu autoritate, lucrarea *Byzanz* este tributară unei înțelegeri înguste asupra legii succesiunii modurilor de producție. Autoarea intră în polemică cu Hasebroek, obiectînd asupra considerărilor acestuia conform căreia băștinașii care lucrau pămîntul la Byzanț pentru coloniști se aflau sub imperiul unui statut de aservire de tipul servajului și nu al sclaviei, cum pretinde autoarea. În lucrare se spune categoric: „Relațiile de producție întemciate pe sclavaj constituie baza socială existentă în Byzanț. În meșteșuguri domnea neîngrădită sclavia, erau folosiți sclavi aduși din afară și parțial anume tracii ce fuseseră reduși la sclavie. În agricultură înțînau, în afara sclavajului obișnuit, anumite relații de producție deosebite, deși și ele întemciate pe sclavaj. Caracterul deosebit consta în aceea că, de la înrobirea regiunii aparținînd tracilor, bizantinii îi exploatau pe aceștia ca pe niște sclavi aflați în posesiunea publică, adică sclavi de stat (ἐὐλοὶ τοῦ κοινού), corespunzător tipului de hîloși din Sparta și gymneților din Argos”.

„Tracii își păstrau comunitățile și rînduielele lor — se spune mai departe în lucrare — și locuiau în sate separate. Ei lucrau în comun pămîntul și dădeau o parte din recolta bizantinilor, între care loturile lor se aflau împărțite”<sup>156</sup>. Rîndurile reproduse sînt grăitoare pentru ilustrarea concepției eronate după care s-a condus autoarea în tratarea acestei importante laturi din istoria economică și socială a Byzanțului — și nu numai a Byzanțului! — relațiile agrare.

Deși atîtea elemente esențiale deosebesc relațiile zugrăvite aici de cele existente în cadrul sclavajului clasic, autoarea afirmă că aceste relații erau bazate pe sclavaj. (Mă refer bineînțeles numai la agricultură; în meșteșuguri autoarea are desigur dreptate!). Obiecțiile mele au în vedere înțelegerea legii succesiunii modurilor de producție — înțelegere deficitară în lucrarea ce ne preocupă.

<sup>152</sup> *Ibidem*, p. 67 (Rezumat).

<sup>153</sup> Vezi mai sus, p. 117, trimiterea la Mihail Rostowzew.

<sup>154</sup> Pierre Vidal-Naquet, *op. cit.*, p. 121.

<sup>155</sup> W.P. Newskaja, *Byzanz in der klassischen und hellenistischen Epoche*, Leipzig, 1955

<sup>156</sup> *Ibidem* p. 46.

Împotriva evidențelor, Newskaja pledează pentru ideea existenței sclavajului în agricultura, în zona învecinată Byzanțului, obiectându-i lui Hasebroek că socotește servajul drept instituție caracteristică pentru raporturile de producție la Sparta, în Creta, Argos, Sikyon, Epidamnos, Byzanț, Heraclea Pontică, Syracuse, Thessalia și în alte locuri<sup>167</sup>. Și aceasta, cu toate că populațiile servile din zonele indicate aveau, în cele mai multe cazuri, gospodăriile lor proprii, erau ținuți să predea clasei stăpînitorilor numai o parte din recoltă și, de regulă, nu puteau fi vinduți dincolo de hotarele patriei lor<sup>168</sup>.

Prezența celor trei moduri de producție bazate pe exploatare, și numai a lor, în toate zonele de civilizație umană, nu e deloc o lege a materialismului istoric<sup>169</sup>. Nu este deloc obligatoriu ca după descompunerea orînduirii gentilice să urmeze pe scară mondială sclavagismul — așa cum, din păcate, s-a afirmat atît de des. Cercetări desfășurate timp de decenii, de oameni de știință din numeroase țări vin să confirme o teză a lui Marx<sup>160</sup> cu privire la existența unui al patrulea mod de producție bazat pe exploatare — modul de producție asiatic sau tributual, întemeiat, după cum o atestă istoria milenară a Egiptului, a Sumerului și Asiriei, a Europei timpurilor megalitice, a Mycenei și Etruriei<sup>161</sup>. Intemeiat deci pe ceea ce poate fi numit, cu un termen lipsit de frumusețe (după cum se exprimă Detlef Lotze<sup>162</sup>, referindu-se la realități sociale ceva mai noi din bazinul de răsărit al Mediteranei), sclavajul colectiv.

Sclavajul de tip clasic a existat, fără îndoială, în Byzanțul evocat de Newskaja (sec.V—I î.c.n.) și anume, în meșteșuguri, în navigație, în serviciile casnice. În agricultură au ființat însă, după mărturia demne de crezare<sup>163</sup>, relații bazate pe subjugarea colectivă — ca urmare a cuceririi — a unor populații băștinașe, lucrători „din timpuri străvechi” ai pămînturilor lor. În cazul bithynienilor (Byzanțul luase în stăpînire și unele teritorii de pe țărmul asiatic al Bosforului), ca și în cazul hiloților, gymneților, mariandyilor (deși fiecare dintre aceste populații a cunoscut o evoluție istorică specifică — urmare a condițiilor diferite în care au apărut și în care au trăit) avem de-a face cu o instituție de tipul sclavajului colectiv, radical deosebită<sup>164</sup> — după cum bine se știe — de sclavajul clasic (a cărui notă definitorie este *chattel slavery*),

<sup>167</sup> Vezi W.P. Newskaja, *op. cit.*, p. 45. Este evident că termenul de *servaj* folosit de Hasebroek pentru desemnarea statutului unor categorii de lucrători din zonele și perioadele arătate constituie un anacronism. Hiloții, gymneții, maryandinii etc. nu sînt șerbi, dar nici sclavi — cum afirmă Newskaja. Singura generalizare posibilă mi se pare a fi formula folosită de Pollux: Μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δοῦλων.

<sup>168</sup> Vezi D.M. Pippidi, *op. cit.*, p. 134; Detlef Lotze, Μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δοῦλων, *Studien zur Rechtsstellung unfreier Landbevölkerung in Griechenland bis zum 4. Jahrhundert v. Chr.*, passim.

<sup>169</sup> Vezi Miron Constantinescu, *Despre formațiunea social-economică tributuală*, în „Probleme economice”, nr. 4, 1973, p. 29; Ion Banu, *Filozofia Orientului A tîc*, București 1967, p. 16.

<sup>160</sup> K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, în Marx-Engels, *Opere*, vol. 13, București 1962, p. 9; Ibidem, *Montesquieu al LVI-lea*, în *Opere*, vol. 6, 1959, p. 206.

<sup>161</sup> Vezi Charles Parain, *Protohistoire méditerranéenne et mode de production asiatique*, în „Pensée” nr. 127, VI, 1966, passim.

<sup>162</sup> Detlef Lotze, Μεταξὺ ...., p. 79.

<sup>163</sup> Phylarchos fr. 10 a (păstrat la Athenaios), indică faptul că bizantinii s-au înstăpînit asupra bithynienilor în același chip în care lacedemonienii îi dominau pe hiloți (Ath. VI, p. 271 b — citat după D.M. Pippidi, *op. cit.*, p. 131, n. 38); o indicație dată de Polybios admite că Prusias I ar fi înapoiat bizantinilor, în urma unui război, anume pămînturi și λαοί lor. „Acești λαοί” scrie Lotze (Μεταξὺ...). ar putea fi identici cu bithynienii amintiți de Phylarchos”. Iar după studii de autoritate întreprinse de Rostowzew, Bickerman, Tarn, Pippidi și de alți oameni de știință, λαοί nu erau în nici un caz sclavi.

<sup>164</sup> Vezi Charles Parain, *Protohistoire méditerranéenne et mode de production asiatique*. „La pensée”, nr. 127, VI, 1966).

dar care nu mai este nici similarul acelei subjugări generalizate ce lovise odinioară popoare întregi din Orient și din bazinul mediteranean<sup>165</sup>.

Învățații marxiști<sup>166</sup> au ajuns astăzi la o înțelegere clară, multilaterală și nuanțată a celor trei secole de civilizație cunoscute în istorie sub denumirea de epocă elenistică. Fără îndoială mai sînt multe probleme de clarificat, dar liniile mari ale fenomenului pot fi considerate ca un dat cunoscut. Și, iarăși, fără îndoială istoriografia marxistă a beneficiat — declarat și cinstit — de toate cuceririle dobîndite de antecesorii, de ideile generoase și fertile ale unui Rostowzew, Tarn sau Bikerman.

Printre operele istoricilor marxiști, pe care am fost în măsură să mi le apropiez, lucrarea savantului sovietic A. B. Ranovici, *Elenismul și rolul său istoric* (Moscova — Leningrad 1950) mi se pare că trebuie considerată ca ocupînd un loc de frunte.

Pe baza concluziilor lui Ranovici se poate spune într-o formă foarte concisă că elenismul a fost expresia și rezultatul unei crize acute care a lovit societatea sclavagistă, întemeiată pe sistemul polisurilor<sup>167</sup>. Criza începe să se manifeste încă în timpul războiului peloponeziac<sup>168</sup> și atinge maximum de intensitate în a doua jumătate a secolului IV; germeii ei însă trebuie căutați mult mai devreme. „Cauzele apariției și ale declinului elenismului — scrie Ranovici, privind fenomenul în devenirea sa — trebuie căutate în contradicțiile fundamentale ale orînduirii sclavagiste din Grecia antică<sup>169</sup>. Dezvoltarea orașelor - state grecești a fost inegală. Alături de mari orașe ca Atena, Corint, Megara — cu meșteșugurile și cu comerțul lor dezvoltat — existau regiuni înapoiate, care nu lichidaseră rămășițele sistemului gentilic, cu formele lui primitive de economie și cu slabele lui începuturi de viață orășenească”<sup>170</sup>.

Deci o primă contradicție se face simțită între regiunile înapoiate și cele dezvoltate. O a doua macină polisurile în însăși ființa lor interioară. Este vorba de lupta dintre nevoia de dezvoltare social-economică și imposibilitatea realizării acestui deziderat în cadrele devenite prea înguste ale lumii polisurilor, bazate pe sclavie<sup>171</sup>. Peste un deceniu și jumătate Vidal-Naquet va scrie: „Și oricît de limitate ar fi mijloacele de care dispune această lume a comerțului și a băncii, ea există, incontestabil, și ea stă mărturie a încontestabilei dezvoltări. . .”; această lume nu mai poate fi cuprinsă în vechile îngrădiri ale cetății: ea le sparge și se revarsă departe peste hotarele polisului<sup>172</sup>.

O a treia contradicție care acționează ca un factor dizolvant este războiul comercial, ca și opoziția pe planul influenței și dominației politice în afara granițelor cetății între marile state-oraș<sup>173</sup>.

În cîteva fraze A. B. Ranovici a izbutit să contureze un întreg univers cu principalele linii ale devenirii sale. Pe bună dreptate un cuvînt al filozofului maghiar Georg Lukács indică drept principală deosebire dintre știința marxistă și celelalte modalități de explicare a istoriei

<sup>165</sup> Detlef Lotze, în lucrarea citată, nu face această ultimă rezervă, care mi se pare a fi, totuși, esențială.

<sup>166</sup> O poziție deosebită ocupă istoricul M.I. Finley, a cărui operă indică o orientare materialist-dialectică, chiar dacă autorul nu se situează declarat pe această linie a frontului istoriografic.

<sup>167</sup> A.B. Ranovici, *p. cit.*, vezi p. 28.

<sup>168</sup> *Ibidem*, p. 24.

<sup>169</sup> Îmi permit să fac aci rezerva că orînduirea sclavagistă nu poate fi atestată, nici chiar pentru epoca clasică, în Grecia luată în ansamblul ei, ci numai în orașele-state. Dealtfel, argumentația în spiritul acestei rezerve o dă însuși Ranovici în rîndurile ce urmează, chiar în cuprinsul aceluiași citat.

<sup>170</sup> A.B. Ranovici, *op. cit.*, p. 21.

<sup>171</sup> *Ibidem*, p. 28.

<sup>172</sup> Pierre Vidal-Naquet, *op. cit.*, p. 140—141.

<sup>173</sup> A.B. Ranovici, *op. cit.*, p. 23.

nu alt preponderența acoraată cauzelor economice, cit „punctul de vedere al totalității”<sup>174</sup> (subl. n.), iar Raymond Aron scrie : „Marxismul. . desprinde realitatea de tot și de toate împreună-mutându-i o semnificație”<sup>175</sup>.

La Ranovici cadrul mare al procesului social nu este trasat fără acoperire. O analiză minuțioasă precede pas cu pas fiecare concluzie mai importantă. Iată, de pildă, una dintre replicile date interpretării modernizatoare asupra statutului cultivatorilor băștinași : „Covârșitoarea majoritate a țăranilor — spune autorul, referindu-se la teritoriile din Orient care vor intra în componența regatului seleucia — trăia în sate, *κῶμαι* în care se păstrasera mai mult sau mai puțin clar exprimate, rămășițe ale organizării pe bază de obști. . . Odiñoară, unitatea supremă a obștii sătești era întruchipată de rege sau zeu, iar obligațiile față de rege sau de templu erau socotite ca fiind corespunzătoare pe plan ideal intereselor obștii. Cu timpul contribuțiile în natură pentru nevoile comune. . . s-au transformat într-un tribut obligatoriu față de proprietarul suprem al pământului și în muncă obligatorie « pentru casa regelui »”<sup>176</sup>, Prin urmare dependența țăranilor nu era de tip feudal. Ea decurgea din împrejurările specifice de descompunere a obștii.

Studiind epoca în ansamblul ei, marele istoric apreciază : „cauzele care au dus la criza statelor elenice n-au fost lichidate, iar elenismul însuși a ajuns, și încă destul de repede, într-o criză asemănătoare”<sup>177</sup>. Autorul încearcă să facă inteligibilă și semnificația epocii ce se deschide de acum înainte. „Expansiunea romană în răsărit a fost manifestarea cea mai brutală și mai necruțătoare a legii generale de dezvoltare a societății sclavagiste, în care reproducția largită nu este posibilă de cît printr-o expansiune în afară”<sup>178</sup> formulează sintetic A. B. Ranovici.

Lucrarea profesorului D. M. Pippidi, intitulată *În jurul relațiilor agrare din cetățile pontice înainte de cucerirea romană*, apare, în prima sa ediție la București, în 1958, în cuprinsul unui volum mai mare închinat istoriei vechi a României<sup>179</sup>. Prin aria largă a tematicii abordate însă, volumul se înscrie net ca o importantă contribuție de istorie universală. În speță, lucrarea ce ne preocupă aci aduce lămuriri esențiale pentru înțelegerea unor realități cuprinzătoare din viața social-economică a cetăților grecești de la Marea Neagră, ca și din numeroase zone ale regatului elenistic. Printre altele, studiul dezbate și dă un răspuns, care nu poate fi cîntit, importantei probleme privind tipul de aservire posibil, în condițiile istorice date, pe teritoriile cetăților pontice. Dar tezele puse în discuție, mergînd pînă la esența fenomenului, relevă un adevăr general valabil pe scară istorică pentru o întreagă categorie de fapte ce pot fi subsumate aceluiași realități. În condițiile unui nivel relativ scăzut al vieții materiale, folosirea în procesul muncii — pe teritoriile rurale, în speță — a sclavilor nu putea duce la obținerea unor „echivalente substanțiale”<sup>180</sup>, relațiile de tipul sclavajului clasic nejustificîndu-se, deci sub raportul eficienței economice<sup>181</sup>; pe de altă parte, robia endogenă este cu neputință în ținuturi locuite de „triburi primitive, cu populație rară, risipită pe teritorii întinse”<sup>182</sup>, situație proprie în tot bazinul pontic și mai departe în interiorul regiunilor locuite de triburile trace și scite. Inexistența unui aparat de constrîngere de tipul celui în ființă în statele-cetăți egeene (a căror principală pondere economică

<sup>174</sup> Vezi *L'histoire et ses interpretations* . . . , p. 125.

<sup>175</sup> Raymond Aron, *op. cit.*, cap. I, paragraful 3.

<sup>176</sup> A.B. Ranovici, *op. cit.*, p. 170-171.

<sup>177</sup> *Ibidem*, p. 36.

<sup>178</sup> *Ibidem*.

<sup>179</sup> Este vorba de *Contribuții la istoria veche a României*; cele mai multe dintre lucrările înmănunchate în volum au fost editate de Academia de Științe din Berlin, sub titlul *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit* (1962), iar o a doua ediție, revăzută și mult sporită, apare la București în 1967.

<sup>180</sup> D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București 1967, p. 121.

<sup>181</sup> *Ibidem*, p. 161, n. 140.

<sup>182</sup> *Ibidem*, p. 123.



se întemeia în secolele V—III pe sclavajul de tip clasic) făcea cu neputință menținerea în zonele pontice, cu excepția unor cazuri izolate, a relațiilor sclavagiste. Analizând o serie de texte epigrafice care vorbesc deslușit celui cunoscător și interpretând pe temeiul strâns al logicii istorice alte inscripții — al căror mesaj a fost mult controversat — autorul ajunge la încheierea esențială că, atât în bazinul pontic cît și pe teritoriile regatelor elenistice din Asia Mică și Egipt, o serie de condiții similare au făcut ca pămînturile să fie lucrate de „cultivatorii lor dintotdeauna”<sup>183</sup>, ei aflîndu-se față de regii elenistici, respectiv față de autoritățile orășenești sub imperiul unui statut de dependență colectivă sau de îndatorire colectivă la plata dărilor și care a cunoscut, de la regiune la regiune și de la etapă la etapă forme și trepte specifice. „Așa-numitul pămînt regal (βασιλική χώρα), ca și teritoriile cetăților grecești autonome (πολιτική χώρα, συμμαχία) — precizează istoricul — erau puse în valoare, în cea mai mare parte, dacă nu exclusiv, de țărani băștinași, rînduși la condiția unor cultivatori dependenți — de rege sau de orașele ale căror teritorii le munceau”<sup>184</sup>.

Pe măsură ce obștea se descompunea, calitatea de membru al obștei, care îi dădea fiecăruia un drept de folosință asupra pămîntului, și-a schimbat conținutul. Agricultorul este acum încătușat de *ἰδιεα* sa (locul de baștină). Și dezvoltînd concluzia la care ajunsese Bikerman în 1938, profesorul Pippidi notează: dacă „la origine calitatea de membru al obștii garanta țăranilor dreptul de folosință a unei părți din pămîntul comun, în epoca elenistică existența obștilor reprezintă mai ales o garanție pentru administrația regală că dările către stat vor fi plătite cu punctualitate”<sup>185</sup>.

Urmărind îndeaproape concluziile pe care documentele le permit și le impun, istoricul combate aprecierile modernizatoare din opera unor autori. „Ceea ce lasă să se înțeleagă inscripțiile referitoare la regimul solului în regatul seleucid e că unitatea cadastrală și administrativă în cuprinsul «pămîntului regal» era satul locuit de *λαοί*, grupați în obști și uniți între dînsii prin legăturile unei solidarități ce nu se socotea ruptă nici chiar în cazul strămutării unor țărani izolați pe alte pămînturi. Departe de a fi «șerbi», cum s-a susținut altădată de Max Weber și . . . de Rostowtzeff<sup>186</sup>, acești *λαοί* erau în realitate țăranii liberi sub raportul juridic: ei nu împărțeau soarta pămîntului în caz de transfer, rămînd legați de locul de obirșie (respectiv de obște) numai din punct de vedere fiscal. . .”<sup>187</sup>.

Autorul pune în discuție stabilirea momentului la care constituirea teritoriilor orășenești din Dobrogea poate fi socotită fapt împlinit. Și istoricul român arată că evenimentul trebuie legat de apariția pe aceste meleaguri a unui stat puternic, „interesat să asigure punerea în valoare a unor pămînturi bogate și capabil să-și impună autoritatea deopotrivă grecilor și «barbarilor»”<sup>188</sup>. Este vorba deci de momentul în care o aservire de fapt, mai veche, se transformă într-o aservire de drept<sup>189</sup>. Într-o scriere anterioară profesorul Pippidi arăta că „în Dobrogea, teritorii rurale formal atribuite diferitelor *πόλεις*, exploatate în folosul acestora și supuse jurisdicției lor, trebuie să fi existat din vremea stăpînirii macedonene”<sup>190</sup>, ipoteză care pare plauzibilă și astăzi deoarece „după scurta stăpînire a lui Filip și a fiului său, mîna lui Lisimach s-a abătut, grea, asupra cetăților de pe țărmul tracic”<sup>191</sup>, puternic!

<sup>183</sup> *Ibidem*, p. 129.

<sup>184</sup> *Ibidem*, p. 126.

<sup>185</sup> *Ibidem*, p. 127—128; vezi și E. Bikerman, *op. cit.*, p. 179.

<sup>186</sup> M. Rostowzew, *Studien* . . . , p. 259 și urm.

<sup>187</sup> D.M. Pippidi, *op. cit.*, p. 127.

<sup>188</sup> D.M. Pippidi, *op. cit.*, p. 155.

<sup>189</sup> *Ibidem*, p. 149.

<sup>190</sup> SCIV, IV, 1953, p. 497, n. 1.

<sup>191</sup> D.M. Pippidi, *Relații agrare* . . . , p. 154

diadoh exercitând în continuare, timp de aproape patru decenii, o stăpânire despotică asupra Pontului Sîng<sup>192</sup>.

Referitor la problema punerii în valoare a teritoriilor aparținând de cetățile pontice, istoricul arată că muncile agricole nu puteau fi prestate de „grecii puțin numeroși și așezați mai cu seamă în cetățile de pe litoral, nici de sclavi (în înțelesul clasic al termenului) — imposibil de stăpînit și de controlat în condițiile robiei endogene”<sup>193</sup>. Problema exploatării teritoriului — arată istoricul — „își găsește dezlegarea doar în indicația potrivit căreia pămîntul stăpînit de greci ar fi fost muncit de localnici, a căror condiție juridică e exprimată într-un document epigrafic din epoca romană prin cuvîntul *πελάται*”<sup>194</sup>. Și, după cum se cunoaște, în limba greacă termenul este folosit pentru desemnarea unor țărani dependenți din diferite zone ale peninsulei, care au dreptul „de a munci pămîntul în schimbul unei părți din recoltă”<sup>195</sup>. Istoricul consideră ca prototip al acestora pe așa-numiții *πενέσται* din Thessalia<sup>196</sup>.

De o mare densitate de idei, studiul oferă încă multe dezlegări strict legate de problematica prezentului studiu. Mă opresc însă aci. Și mi-aș permite să mă apropiu de încheierea observațiilor mele făcînd apel la unele concluzii care se desprind din opera lui M. I. Finley.

Cele mai multe din aprecierile eronate privitoare la statutul populațiilor dependente din regatele elenistice și din cetățile coloniale se datoresc faptului că istoriografia n-a reușit decît cu mare greutate să se degajeze de antinomia „om liber-sclav”. Dar această antinomie, în forma ei absolută, este o creație a Greciei clasice și a Romei din timpul edificării slavajului clasic — arată Finley<sup>197</sup>. Și îmi îngădui să adaug că, deși elenismul este posterior acestui moment, populațiile dependente evocate mai sus sînt în genere un dat istoric mai vechi, dar de o puternică persistență în timp — poate tocmai datorită elasticității statutelor amintite, creație necesară a dezvoltării istorice în împrejurările social-economice cunoscute. Căci — continuă Finley — „dacă noi folosim astăzi această antinomie, noi sîntem totodată moștenitorii și victimele anticiei terminologii, și aceasta în primul rînd referitor la acele societăți care sînt mai vechi decît nașterea amintitei antinomii”<sup>198</sup>. Iar în studierea acelor realități, acelor relații sociale care au persistat din timpuri mai vechi, trebuie să ținem seama de „constatarea că în loc să avem de-a face cu pura antinomie «sclav-om liber», avem de-a face cu un spectru, un curcubeu de diferite forme de statut, la ai cărui poli se află libertatea și slavajul. Celelalte forme de statut se situează între (*μεταξύ*)”<sup>199</sup>.

Este interesant de arătat că istoricul sovietic I. A. Lenzman a salutat un atare instrument de analiză, dar și-a exprimat totodată teama că acest „statut-spectru” ne-ar putea lipsi de posibilitatea de tipizare și de sinteză, aruncîndu-ne în brațele relativismului<sup>200</sup>. Finley însuși vede pericolul relativismului; de aceea el atrage atenția că pentru anumite tipuri ale societăților orientale este posibil ca tocmai acest amalgam — sau cum i-a spus istoricul sovietic Semenov *această nearticulare* a formelor statutare să constituie tocmai nota distinctivă care să permită tipizarea<sup>201</sup>.

Cecilia Ioniță

<sup>192</sup> *Ibidem*, p. 155.

<sup>193</sup> *Ibidem*, p. 133.

<sup>194</sup> *Ibidem*.

<sup>195</sup> *Ibidem*, p. 134.

<sup>196</sup> *Ibidem*.

<sup>197</sup> M.I. Finley, *Between slavery and Freedom*, p. 236—237 (citată după Jan Pečírka, *Von der asiatischen Produktionsweise zu einer marxistischen Analyse der frühen Klassengesellschaften*, „Eirene” VI, 1967).

<sup>198</sup> *Ibidem*.

<sup>199</sup> *Ibidem*, p. 247—248.

<sup>200</sup> Jan Pečírka, *Von der Asiatischen Produktionsweise*.

<sup>201</sup> *Ibidem*.

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ ORGANIZATĂ CU PRILEJUL ÎMPLINIRII  
A 300 DE ANI DE LA NAŞTEREA LUI DIMITRIE CANTEMIR

Sub egida Academiei R.S. România şi a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, în ziua de 26 octombrie 1973, a avut loc sesiunea ştiinţifică organizată cu prilejul împlinirii a 300 de ani de la naşterea lui Dimitrie Cantemir.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de acad. Miron Nicolescu, preşedintele Academiei R.S. România, care a susţinut prima comunicare, intitulată *Personalitatea lui Dimitrie Cantemir*.

Menţionînd dificultatea reconstituirii complexe personalităţii a cărturarului român pe baza relaţiilor celor care l-au cunoscut direct, profilul moral şi arta preocupărilor acestuia s-au conturat prin analiza intensei şi variatei sale opere. Rolul perioadei constantinopolitane în formarea aptitudinilor de orientalist, istoric, literat şi filozof ale tînărului Dimitrie a fost evidenţiat prin prezentarea specificului unora din scrierile cantemiriene (*Imaginea ştiinţei sacre (Metafizica), Logica şi Istoria Ieroglifică*).

Cea de a doua mare perioadă a activităţii literare a oomnului moldovean, cea a refugiului în Rusia, a fost caracterizată prin însăşi substanţa operelor sale istorice fundamentale *Descrierea Moldovei, Istoria Imperiului Otoman şi Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* epocă de maturitate artistică deplină a marelui cărturar cînd stăpîn pe mijloacele de expresie Cantemir le foloseşte cu reînnoit patos în slujba nobilelor idealuri patriotice şi a imperativelor cercetării trecutului românesc care l-au animat dintotdeauna. Astfel, comunicarea a înfăţişat pe Dimitrie Cantemir aşa cum se oglindeşte în operele sale: „savant umanist al epocii”, „întruchipare strălucită a tuturor calităţilor poporului român”.

Remarcînd că anul tricentenarului Cantemir a constituit un bun prilej de a reliefa dimensiunile culturale şi politice ale marelui învăţat, prof. dr. docent Mihnea Gheorghiu, preşedintele Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, a prezentat comunicarea *Orizontul cultural-politic al lui Dimitrie Cantemir*. Evoluţia situaţiei politice internaţionale, poziţia precară a Moldovei au determinat activitatea intelectuală şi politică a cărturarului pătruns de misiunea de a servi interesele ţării cu dragoste de adevăr şi dreptate, cu obiectivitate ştiinţifică. În comunicare a fost pus în lumină meritul lui Cantemir de a fi realizat o simbioză între elementele de valoare ale vechiilor concepţii şi noul avînt cultural, aşa după cum tot el a reprezentat o punte de legătură şi cunoaştere între cultura orientală, islamică, şi cea creştină. Cu această impresionantă autoritate intelectuală — a susţinut autorul — Dimitrie Cantemir a încercat să intervină în destinul politic al neamului său.

*Activitatea istoriografică a lui Dimitrie Cantemir* a constituit subiectul comunicării prof. dr. Mihai Berza, membru corespondent al Academiei R.S. România, care, arătînd că pentru români Cantemir rămîne mai întîi de toate istoric, a pus în lumină valoarea investigaţiilor istorice înţrîprinse de principele moldovean. Potrivit cercetărilor principalelor săi cxcgeţi, Cantemir s-a apropiat de studiul istoriei prin *Istoria Ieroglifică*, dar ţelurile acestuia nu erau

istoriografice, ci polemice. Autorul a precizat că o treaptă calitativ superioară a activității istoricului Cantemir o constituie *Istoria Imperiului Otoman*, care, departe de a fi o versiune a analelor otomane pentru uzul europenilor, reprezintă rezultatul unei meditații asupra cursului vieții politice turcești.

O atenție deosebită a fost acordată operei care a constituit principala preocupare a lui Cantemir în ultimii ani de strădanii: *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* „Indelungă analiză de izvoare” prin care cărturarul moldovean a apărut superior lui Miron Costin și stolnicului Constantin Cantacuzino întrucât își prefigurează scrierea ca o istorie paralelă a Moldovei și a Țării Românești. În continuare s-a subliniat faptul că Dimitrie Cantemir prin metoda utilizată și bogăția de informare pe care le evidențiază această operă și-a depășit propriile lucrări anterioare, dezvoltându-și astfel capacitatea sa de auto-perfecționare și exigențele crescânde ale spiritului său științific.

Esența studierii operei cantemiriene din punct de vedere filologic a fost expusă de acad. Iorgu Iordan în comunicarea *Limba lui Dimitrie Cantemir*. Orientarea diligențelor spre analiza sintaxei și lexicului *Divanului* și a *Istoriei Ieroglifice* ni l-au relevat pe Cantemir ca inovator remarcabil, inspirat în gramatică de modelul limbii latine iar în vocabular de talentul său de poliglot.

În această din urmă privință s-a considerat că intervențiile sale au însemnat „o adevărată revoluție prin cantitatea imensă de neologisme” care au îmbogățit limba română. Pe baza cercetărilor efectuate s-a putut stabili că rolul și locul lui Dimitrie Cantemir în procesul afirmării limbii noastre este acela de înaintaș al reprezentanților Școlii Ardelene.

Acad. C. Ionescu-Gulian, membru al Prezidiului Academiei de Științe Sociale și Politice, a arătat în comunicarea sa, *Raționalism și umanism la Dimitrie Cantemir* că, privită în procesul istoriei filozofiei, opera filozofică a cărturarului român depășește ca poziție raționalismul secolului al XVII-lea anticipând confruntarea între experiență și capacitățile rațiunii. Gândirea socială a lui Cantemir conține multe elemente novatoare prin efortul de a descifra evoluția și legitatea socială în încercarea de a schimba rânduieile lumii. A mai fost subliniat faptul că gândirea cantemiriană a evoluat de la teoretic-abstract cu motive scolastice la practică, aceasta oferindu-i un bogat material pentru cristalizarea raționalismului.

În comunicarea *Dimitrie Cantemir și romanitatea românilor*, dr. Adolf Arnbruster, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, și-a concentrat atenția asupra celor două lucrări de bază în care cărturarul sărbătorit a tratat descendența poporului său: *Descrierea Moldovei* și *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Urmărirea ideii originii poporului nostru așa cum rezidă din aceste scrieri a remarcat un semnificativ fenomen: începând cu Cantemir, apreciat pentru logica și erudiția sa, reprezentanții științei istorice europene apelează la cercetările românești pentru a se documenta mai deplin și mai corect asupra susținerii teoriei romanității noastre, părăsind propriile formulări convenționale. Această schimbare a impus pe plan internațional argumentele și dovezile românești în problema originii poporului nostru.

Dacă *Descrierea Moldovei* a afirmat în mod sintetic, concis, elementele principale ale romanității, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* l-a consacrat pe Dimitrie Cantemir drept unul din adepții cei mai fervenți ai etnogenezei romane, ai continuității și unității românilor, idei pe care le-a fundamentat științific.

Comunicarea a evidențiat o serie de considerații de ordin istoric și politic asupra tezei romanității extrase din operele savantului, subliniind reușitele fostului domn moldovean în această dificilă întreprindere cît și limitele sale inerente. Meritul principal al lui Dimitrie Cantemir — a relevat autorul — constă în a fi conceput și difuzat, pe fondul general al conștiinței obștești latine, argumentarea științifică a romanității și unității poporului nostru.

Prin tema abordată, *Trecutul militar al poporului român în opera lui Dimitrie Cantemir*, general-colonel Ion Coman a arătat că deși filele de istorie militară ale lui Cantemir apar puține și răspândite pe parcursul lucrărilor sale, prin valoarea lor, ele îl definesc pe domnul Moldovei

ca întemeietor al istoriografiei militare. Prin prisma scrierilor lui Cantemir au fost relevate explicațiile date de acesta glorioaselor tradiții militare ale românilor: caracterul popular, de masă al oastei; virtuțile ostășești ale poporului nostru; dezvoltarea artei militare românești. Istoriografia militară actuală a confirmat multe informații de ordin militar desprinse din paginile operelor lui Cantemir, luminându-i rolul în lupta pentru regenerarea militară a poporului român.

*Gîndirea politică a lui Dimitrie Cantemir și relațiile Moldovei cu statele vecine la începutul veacului al XVIII-lea* au fost expuse de prof. dr. Ștefan Ștefănescu, membru al Prezidiului Academiei de Științe Sociale și Politice, care a evidențiat în prima parte a comunicării cauzele interne și externe — agravarea obligațiilor față Poartă, adîncirea antagonismelor dintre feudali și țărănime, jaful expedițiilor străine — care slăbiseră considerabil capacitatea combativă a Țărilor Române. Analiza a relevat ca generatoare a acestor fenomene sufocanta opresiune otomană a cărei necesitate de a o înlătura apare cu acuitate în proiectele politice ale lui Șerban Cantacuzino și Dimitrie Cantemir, alături de încercările de a fundamenta teoretic și de a aplica în practică domnia autoritară, mijlocul cel mai eficace de a-și atinge țelurile activității pe plan extern. Coordonatele gîndirii social-politice ale cărturarului român, surprinse prin cercetarea *Divanului și a Istoriei ieroglifice*, au fost urmărite în eforturile acestuia de a le transpune în viață.

Precizînd că momentul domniei lui Cantemir, prilej de aplicare a programului său politic, coincide cu o perioadă de reșezări a raporturilor internaționale, autorul și-a îndreptat atenția spre examinarea situației statelor vecine Moldovei. A fost abordată astfel problema alegerii de către Cantemir a sistemului de alianțe care să-i ofere maximum de posibilități și garanții pentru eliberarea țării sale de dominația otomană, subliniindu-se factorii care l-au determinat pe domnul Moldovei să se alăture Rusiei lui Petru I.

În referirile care s-au făcut la activitatea lui Dimitrie Cantemir în Rusia a fost încă o dată pusă în valoare atitudinea sa activă față de evenimentele politice și militare care angajau Moldova, dorința ardentă de a se reîntoarce în țară și de a relua lupta, ct și îmbogățirea și definitivarea concepției sale social-politice, procese oglindite de elaborarea *Studiului asupra naturii monarhiilor*, a *Descrierii Moldovei*, a *Vieții lui Constantin Cantemir*.

Comunicarea prof. dr. Vintilă Mihăilescu, *Dimitrie Cantemir — geograf și etnograf*, a pus în valoare preocupările geografice și etnografice ale domnitorului moldovean, dezvăluite prima oară mai ales de notele infrapaginale al *Istoriei Imperiului Otoman*, bogate în precizări de geografie și etnografie care merg de la simple localizări pînă la amploarea unor descrieri amănunțite.

Analiza aspectelor geografice cuprinse în *Descrierea Moldovei* a reliefat modul variat în care autorul ei a știut să prezinte așezarea teritorială a țării sale, încercarea de a examina mai profund geografia ei economică. Remarcîndu-se detaliile cartografice ale hărții Moldovei întocmită în exil s-a apreciat că ea a fost alcătuită pe baza unor schițe pe care Cantemir le-a luat cu el în Rusia. Într-o istorie a geografiei — a conchis semnatarul lucrării — aceste incontestabile realizări l-ar fixa pe Cantemir ca pe un precursor al concepției geografice moderne.

În continuarea sesiunii omagiale a fost prezentată comunicarea *Terminologia filozofică la Dimitrie Cantemir* de prof. dr. docent Gheorghe Ivănescu, membru corespondent al Academiei R.S. România.

Studiul a relevat rolul lui Dimitrie Cantemir în crearea unei terminologii filozofice românești într-un moment cultural care reclama imperios ca limba română să devină un instrument de expresie mai plastic și mai corect, corespunzător evoluției gîndirii filozofice europene.

Investigațiile autorului s-au îndreptat spre combaterea concepției potrivit căreia preocupări pentru o terminologie filozofică românească nu se întîlnesc, înainte de epoca modernă, decît la Cantemir. Cercetările au dovedit asemenea strădani încă din perioada medievală, prin Coresi, Varlaam, Dosoftei și scrierile religioase. În acest context Dimitrie Cantemir a apărut ca ducînd mai departe o frumoasă tradiție, amplificînd-o prin genul său creator.

Abordînd global opera marelui cărturar, în comunicarea *Locul lui Dimitrie Cantemir în cultura românească* dr. Virgil Cîndea, membru corespondent al Academiei de Științe Sociale și Politice, a trecut în revistă domeniile în care prin cetezanța gîndirii, ineditul metodologiei, varietatea preocupărilor Cantemir a fost un deschizător de drumuri în cultura românească și de multe ori în cea universală. S-a profilat astfel un Cantemir plurivalent, enciclopedist, prezent sub acest aspect în fiecare din scrierile sale.

Prin Dimitrie Cantemir, al cărui fond românesc „n-a fost șters de atîta învățătură poliglotă”, care se integrează armonios culturii noastre neapărînd izolat și singular, cultura mondială a recunoscut meritele și capacitățile celei românești. Indicatorul valorii contribuției cantemiriene la patrimoniul spiritual al românilor formîndu-l reacțiile contemporanilor și urmașilor față de opera principelui moldovean, semnatarul studiului a subliniat că *Divanul, Istoria Ieroglifică și Hronicul* au fost rapid și adine receptate în mediul românesc.

În cuvîntul de închidere a sesiunii dedicate sărbătoririi marelui savant și om politic, prof. dr. docent Mihai Berza, mulțumind participanților la această însemnată manifestare științifică, a apreciat că ea a contribuit substanțial la crearea unei viziuni mai ample asupra personalității și operei lui Dimitrie Cantemir.

*Gelu Apostol*

## PRIMUL SIMPOZION AL COMISIEI MIXTE A ISTORICILOR ROMÂNI ȘI SOVIETICI

În zilele de 3—4 octombrie 1973 a avut loc la București, prima întîlnire a istoricilor din R.S. România și U.R.S.S., organizată sub auspiciile Comisiei Mixte a istoricilor români și sovietici, consacrată dezbaterii temei: *România în preajma și în timpul celui de-al doilea război mondial. Împrejurările istorice în care a avut loc insurecția națională antifascistă armată din august 1944.*

La simpozion au participat *din partea română*: prof. dr. Ștefan Ștefănescu (președinte), prof. dr. Aron Petric (vicepreședinte), conf. univ. dr. Gh. I. Ioniță (secretar), general-maior Constantin Antip, general-maior Eugen Bantea, conf. univ. dr. Gheorghe Zaharia, Ioan Chiper, dr. Viorica Moisuc, colonel Constantin Nicolae, Traian Udrea. *Din partea sovietică*: acad. I. I. Minț (președinte), dr. V. N. Vinogradov (vicepreședinte), S. V. Vasiliev (secretar), colonel A. P. Antoseak — candidat în științe istorice, A. A. Iazkova — candidat în științe istorice, D. V. Kuznețov — candidat în științe istorice, T. A. Pokivailova — candidat în științe istorice.

În cadrul simpozionului au fost prezentate următoarele comunicări:

- Partidul Comunist Român — inițiatorul și organizatorul insurecției naționale antifasciste armate din august 1944 (Gh. I. Ioniță);
- Lupta diplomației sovietice pentru asigurarea suveranității și independenței României în anii 1943—1945 (A. A. Iazkova);
- Operația militară Iași-Chișinău și desfășurarea acțiunilor insurecționale din România (Gh. Zaharia);
- Importanța istorică a victoriei Armatei Sovietice în operațiunea Iași-Chișinău (A. V. Antoseak);
- Considerații politico-strategice asupra insurecției armate desfășurate în România în august 1944 (Eugen Bantea);
- Ecoul internațional al insurecției naționale antifasciste armate din august 1944 (C. Antip);

— Desfășurarea revoluției populare în România și colaborarea sovieto-română în anii 1945—1947 (N. I. Lebedev, T. A. Pokivailova);

— Lupta P.C.R. pentru unitatea forțelor democratice, în frunte cu clasa muncitoare, în vederea cuceririi puterii și înfăptuirii transformărilor revoluționare în România (Aron Petric);

— Contribuția României la victoria asupra Germaniei hitleriste. Cooperarea militară româno-sovietică în operațiile Debrețin--Budapesta și Praga (Constantin Nicolae);

— Sinteza literaturii istorice sovietice referitoare la problema condițiilor istorice ale insurecției antifasciste din 23 August 1944 (S. V. Vasiliev);

— Istoriografia românească despre cel de-al doilea război mondial și participarea României la acesta (Tr. Udrea, I. Chiper).

Atât comunicările, cât și dezbaterile care au avut loc pe marginea lor, au dovedit progresele pe care istoriografia din cele două țări le-a înregistrat în ultimii ani în cunoașterea mai completă a evenimentelor din cursul celui de-al doilea război mondial și, în cadrul acestora, a rolului și locului deținute de insurecția națională antifascistă armată din România. În cadrul referatelor, ca și al discuțiilor ample care au avut loc pe marginea acestora, au fost relevate rezultatele investigațiilor istoriograficilor din cele două țări în problema aflată în dezbatere. Prin aceasta, simpozionul s-a înscris ca o manifestare științifică importantă și utilă pentru specialiștii din cele două țări.

Manifestarea științifică, în ansamblul ei, s-a desfășurat într-o atmosferă tovarășească, prilejuind un schimb deschis și util de vederi între specialiștii din cele două țări.

La încheierea simpozionului a fost semnat un protocol, în cadrul căruia ambele părți și-au exprimat satisfacția pentru buna desfășurare a acestui prim colocviu al Comisiei Mixte româno-sovietice a istoricilor, considerându-l de bun augur pentru colaborarea ulterioară a specialiștilor din cele două țări.

Părțile au convenit ca cel de-al doilea simpozion în cadrul Comisiei să fie organizat la Moscova, în a doua jumătate a anului 1974. Cu acest prilej va fi abordată tema: *Revoluția din Octombrie și mișcarea revoluționară din România*.

Gh. I. Ioniță

## SIMPOZIONUL ROMÂNNO-IUGOSLAV DE LA CRAIOVA

Sub auspiciile Asociației de drept internațional și relații internaționale din Republica Socialistă România (A.D.I.R.I.) a avut loc la Craiova, între 22 și 24 octombrie 1973, simpozionul româno-iugoslav închinat aniversării a 110 ani de la stabilirea relațiilor diplomatice dintre România și Serbia.

Organizat de filiala A.D.I.R.I. cu sprijinul Centrului de științe sociale și al Universității din orașul gazdă, simpozionul a reunit un număr de profesori universitari și cercetători din București, Belgrad, Novisad, Craiova și Scoplje. Alegerea cunoscutului oraș din Oltenia ca loc de întâlnire al istoricilor români și iugoslavi nu a fost întâmplătoare, Craiova reprezentând de-a lungul veacurilor un simbol al prieteniei dintre cele două popoare. După cum s-a subliniat și în cursul diferitelor luări de cuvânt ale participanților la simpozion, vechea reședință a banilor olteni a constituit adesea, în vremuri de restriște, un loc de refugiu al luptătorilor pentru libertate și propășire națională din țara vecină și prietenă. Tot în acest oraș, în timpul celui

de-al doilea război mondial, s-au aflat pentru un timp, conducătorii rezistenței iugoslave, organizând operația militară de eliberare a Belgradului de sub ocupația nazistă.

După cuvintele de salut, rostite de președinții celor două delegații prof. dr. Nikola Petrovič și prof. dr. docent Titu Georgescu, cit și de ing. V. Bulucea primarul municipiului Craiova lucrările propriu zise ale simpozionului au fost deschise de incursiunea făcută de dr. Damaschin Mioc (R.S. România) în *Istoriografia română și iugoslavă despre raporturile dintre poporul român și popoarele iugoslave pînă la jumătatea secolului al XIX-lea*.

În continuare prof. dr. Nikola Petrovič a vorbit despre *Colaborarea dintre srbi și români în Ungaria la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, cu o referire specială asupra semnificației politice a congresului bisericesc din 1790 în contextul luptei celor două popoare pentru libertate națională și dreptate socială.

Un număr de comunicări au tratat despre pregătirea și actul stabilirii de relații diplomatice dintre România și Serbia, subliniindu-se importanța acestui eveniment pentru poziția internațională a celor două state, aflate în aceea vreme încă sub suzeranitatea Porții. În legătură cu cele arătate mai sus au fost prezentate comunicările: *Concepțiile politice ale prințului Miloš Obrenovič despre relațiile srbo-române în anii 30 ai secolului al XIX-lea* (VI. Stojancevič — R.S.F.I.); *Agenția srbă din București: 1835—1859* (dr. Danica Milič — R.S.F.I.); *Înființarea reprezentanțelor diplomatice de la Belgrad și București* (G. G. Florescu — R.S.R.); *Documente oficiale privind stabilirea relațiilor diplomatice între principatul Serbiei și Principatele Unite și primii reprezentanți diplomației* (prof. dr. Radu Flora — R.S.F.I.).

Etapele istorice ale luptei comune pentru cîștigarea independenței și pentru desăvîrșirea unității statale a celor două țări prietene a făcut obiectul comunicărilor: *Relațiile politice dintre România și Serbia în perioada 1863—1875* (dr. N. Ciachir — R.S.R.), *Serbia și proclamarea independenței statale a României* (prof. dr. Čedomir Popov — R.S.F.I.), *Cucerirea independenței României și Serbiei* (dr. Dan Berindei — R.S.R.), *Relațiile româno-srbe în timpul crizei bosniace* (Șerban Rădulescu-Zoner — R.S.R.), *Primul război mondial și crearea statelor unitare România și Iugoslavia* (Nicolae Fotino, director științific al Asociației de drept internațional și relații internaționale din R.S.R.), *Muncitorimea din Timișoara și Voivodina în grevele generale din 1918* (Danilo Kecić — R.S.F.I.).

Unele aspecte ale relațiilor româno-iugoslave în perioada interbelică, insistîndu-se asupra luptei comune împotriva revizionismului și a fascismului au fost prezentate de dr. Eliza Campus — (R.S.R.) (*Sensul politic al reorganizării Micii Înfelegeri 1933*), dr. Zivco Avramovski — R.S.F.I. (*Relațiile iugoslavo-române în timpul crizei renane — 1936*), dr. Viorica Moiscu — R.S.R. (*Relațiile româno-iugoslave în cadrul Înfelegerii Balcanice: februarie — mai 1940*), dr. Milan Vanku — R.S.F.I., (*Relațiile pe linie parlamentară între România și Iugoslavia în cadrul Micii Înfelegeri*) și Gligor Popi — R.S.F.I. (*Relațiile româno-iugoslave cu problemele școlare ale românilor din Iugoslavia în perioada dintre cele două războaie mondiale*).

În continuare Todor Simovski (R.S.F.I.) a vorbit despre *Cteva aspecte ale legăturilor dintre Macedonia și România în trecutul apropiat* iar prof. dr. doc. Titus Georgescu, a prezentat sintetic un interesant studiu comparativ despre *Mișcarea de rezistență în România și Iugoslavia în timpul celui de al doilea război mondial*.

În încheiere Ion Ciubotaru și Toma Bălășoiu (R.S.R.) au analizat pe diferite planuri *Relațiile actuale româno-iugoslave care încunună evoluția istorică a raporturilor de amicitie dintre cele două țări vecine*.

În cursul dezbaterilor pe marginea comunicărilor au avut interesante intervenții unele cadre universitare și cercetători din orașul Craiova; Ion Pătroi, L. Deaconu, Ion Atanasescu, Alex. Firescu, Ileana Petrescu, Ion Pătrașcu.

Manifestare de înaltă ținută științifică, simpozionul a constituit o expresie a prieteniei și colaborării româno-iugoslave, într-un domeniu care interesează deopotrivă istoriografia ambelor țări.



## CONGRESUL ORIENTALIȘTILOR DE LA PARIS

Cu prilejul comemorării centenarului primului congres al Orientaliștilor, a celei de a 150-a aniversări a întemeierii cunoscutei „Société asiatique” care coincide cu descifrarea ieroglifelor egiptene de către savantul francez Champollion, între 16—22 iulie 1973 s-a ținut la Paris, la Sorbonne și Collège de France, cel de al XXIX-lea Congres al Orientaliștilor sub președinția profesorului René Labat de la Collège de France, președintele Societății Asiatice franceze și membru al Institutului, asistat ca vice-președinți de Claude Cahen, profesor la Universitatea Paris I, vicepreședinte al Societății Asiatice; de Louis Hambis, profesor la Collège de France, director de studii la École Pratique des Hautes Études, vice-președinte al Societății Asiatice și de Jean Filliozat, profesor la Collège de France, director de studii la École Pratique des Hautes Études (secția 4-a), director al Școlii franceze din Extremul Orient, membru al Institutului Franței.

Au participat peste 5 000 de membri, dintre care 7 români: profesorul Cicerone Poghir, președintele Asociației de Studii Orientale din RSR, Corina Nicolescu, conferențiar la Institutul de Istoria Artei, dr. docent Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, cercetător științific principal la Institutul de Istorie „N. Iorga”, membru fondator al Asociației de Studii Orientale, dr. Rodica Ciocan-Ivănescu, membră a Asociației de Studii Orientale, Ion Matei, cercetător principal la Institutul de Studii Sud-est Europene, membru al Asociației de Studii Orientale, Mircea Angheliescu, cercetător științific la Institutul de Istorie și teorie literară „G. Călinescu”, membru al Asociației de Studii Orientale și Yves Goldenberg, lector la Facultatea de Filologie din București, membru al Asociației de Studii Orientale.

În cadrul ședinței solemne de deschidere a congresului în marele amfiteatru al Sorbonei, după discursurile inaugurale ale profesorului R. Labat, profesorului Yves Hervouet, secretarul general al congresului și Nadjim ed-Din Bammate, directorul secției de studii a culturii din cadrul U.N.E.S.C.O., s-a trecut la discutarea principală a termenilor de orientalist și studii orientale. Profesorul Jean Filliozat a arătat că acești termeni nu corespund unei orientări sau localizări pur geografice, ci se referă la un domeniu foarte vast de studii asupra limbilor, istoriei și culturii popoarelor din Asia Anterioară, din Asia Centrală, Asia de Sud-est și Africa, cercetate cu ajutorul metodei critice europene, indiferent de naționalitatea cercetătorilor pentru care, în unele cazuri, ar putea coincide cu propriile lor studii de limbă, istorie și cultură națională.

Lucrările congresului au fost organizate pe baza unor arii geografice sau culturale cuprinzând următoarele 11 secțiuni:

### 1. — Orientul apropiat în epoca veche cu subsecțiunile:

a) Asiriologie (resp. Daniel Arnaud, director de studii la École Pratique des Hautes Études (secția 5-a);

b) Egiptologie (resp. Georges Posener, profesor la Collège de France, director de studii la École Pratique des Hautes Études (secția 4-a) membru al Institutului Franței.)

c) Studii semite (resp. André Caquoi, profesor la Collège de France, director de studii la École Pratique des Hautes Études (secția 5-a).

2. — Orientul creștin (resp. Frédéric Feydit, profesor la Institut National des Langues et Civilisations Orientales).

3. — Studii ebraice (resp. Georges Vajda, Profesor la Universitatea Paris III, director de studii la École Pratique des Hautes Études (secția 5-a).

### 4. — Studii arabe și islamice, cu subsecțiunile:

a) Istorie și civilizație (resp. profesor Claude Cahen)

b) Limbă și literatură (resp. Charles Pellet, profesor la Universitatea Paris IV).

### 5. — Studii iraniene cu subsecțiunile:

a) vechiul Iran (resp. Philippe Gignoux, director de studii la École pratique des Hautes Études)

b) Iranul modern (resp. Gilbert Lazard, profesor la Universitatea Paris III).

6. — Asia Centrală și Asia Superioară cu subsecțiile :

- a) vechea civilizație a Asiei Centrale (resp. profesor Louis Hambis)
- b) studii mongole și tibetane (resp. Roberte Hamayon, însărcinat de curs la Institut National des Langues et Civilisations Orientales și Ariane MacDonald, director de studii la École Pratique des Hautes Études.)
- c) studii turce (resp. Louis Bazin, profesor la „Institut National des Lettres et Civilisations Orientales”, director la École Pratique des Hautes Études (secția 4-a).

7. — India cu subsecțiile :

- a) India clasică (resp. profesor Jean Filliozat)
- b) India modernă (resp. Daniel Thorner, director de studii la École Pratique des Hautes Études (secția 6 a).

8. — Asia de sud-est cu subsecțiile :

- a) Arhipelagul Insulindei (resp. Denys Lombard, director de studii la École Pratique des Hautes Études secția 6-a) ;
- b) Asia continentală sud-estică (resp. Pierre Lafont, director de studii la École Pratique des Hautes Études, secția 4-a)

9. — Studii chineze cu subsecțiile :

- a) China clasică (resp. Michel Soymié, director de studii la École Pratique des Hautes Études, secția 4-a) ;
- b) China modernă (resp. Jean Chesneaux, profesor la Universitatea Paris VII, director de studii la École Pratique des Hautes Études, secția 6-a)

10. — Studii japoneze și coreene cu subsecțiile :

- a) Coreea (resp. Li Ogg, conferențiar suplinitor la École Pratique des Hautes Études, secția 4-a ;
- b) Japonia (resp. Hartmund Rotermund, director de studii la École Pratique des Hautes Études, secția 5-a).

11. — Biblioteci, bibliografie și documentare (resp. Oreste Toulzevitch, conservator onorar la Biblioteca Națională din Paris, bibliotecar la École française d'Extrême Orient și Pierre Barkan, conservator la Biblioteca Națională din Paris).

Ca o particularitate specifică a congresului relevăm organizarea, în paralel cu secțiile, a două colocvii despre descifrarea scrisurilor orientale (resp. Jean Laclaut, profesor la universitatea Paris IV, director de studii de École Pratique des Hautes Études, secția 5-a) precum și asupra literaturilor moderne din Asia de sud-est (resp. Pierre Lafont, director de studii la École Pratique des Hautes Études, secția 4-a). S-au organizat de asemenea 13 seminarii dintre care menționăm cel privitor la aporturile orientale în limbile și civilizațiile sud-estului European (resp. Louis Bazin).

Dintre numeroasele comunicări prezentate în cadrul congresului ne vom ocupa de cele referitoare la izvoarele, istoria, și civilizațiile popoarelor din Sud-estul European, aflate timp de cinci veacuri sub dominația otomană ; vom stăruii îndeosebi asupra celor privitoare la țările române și la orientaliștii români.

O serie de comunicări prezentate în majoritate în cadrul subsecției de studii turce și a secției Orientul creștin au fost axate pe prezentarea de izvoare privitoare la istoria Sud-estului european. Cercetătorul Dragoljub Dragojlović (Iugoslavia) a analizat izvoarele slavilor de sud asupra mișcării Paulicienilor din Peninsula Balcanică și din Asia Mică, reprezentate prin două grupuri de manuscrise din secolele XIII—XVIII. Din primul grup fac parte tratate istorice sirbe sau bulgare ca de ex. Culegera lui Adžape, pe când al doilea grup cuprinde expuneri cu caracter didactic ca Codul lui Jovan Zlokrulović și Synodiconul țarului Borilă. Într-un grup deosebit cu caracter mixt istorico-didactic se situează biografia lui Ilarion din Moglen. Toate aceste manuscrise dintre care unele sînt copii după originale astăzi pierdute, cuprind informații ce completează știrile transmise de cronicarii bizanțini ca Petru din Sicilia și Photius.

În cadrul subsecției de studii turce, Branislav Durđev (Iugoslavia) s-a ocupat de versiunea turcă a legii miniere a despotului srb Ștefan Lazarević din 1412 al cărui text, descoperit într-o copie din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, a fost publicat în 1962 de N. Radojčić. Din compararea originalului srb cu versiunea turcă de la Biblioteca Națională din Paris rezultă că numai introducerea și primele dispoziții sînt asemănătoare. Versiunea turcă, redactată după 1455 dar înainte de 1494, nu poate fi însă trecută cu vederea pentru stabilirea textului critic al legii miniere srbice din vremea lui Ștefan Lazarević.

În cadrul prezentării de izvoare privitoare la istoria Imperiului otoman, Aryeh Shmuelevitz a analizat cronica lui Rabbi Elia Capsali intitulată „Seder Eliyahu Zuta”, redactată în 1523 în Candia (Creta). Cuprinde istoria Imperiului otoman de la începuturile acestei formații statale pînă într-al treilea an al domniei lui Süleyman cel Măreț. Stăruie deosebi asupra domniei sultanilor Mehmed al II-lea, Bayazid al II-lea și Selim I, adăugînd noi informații asupra relațiilor cu turcii ale insulelor Rhodos și Creta, aflate sub stăpînire venețiană precum și la folosirea armelor de foc, de către otomani, pe cîmpul de luptă.

J. L. Baqué-Grammond, secretarul subsecției de studii turce, a analizat două scrisori ale lui Süleyman cel Măreț către regele Franței Francisc I, păstrate în Biblioteca Națională din Paris. Prima scrisă la Tabriz, la 11 muharrem (942)/12 iulie 1535 e singura feth-name (scrisoare de victorie) care ni s-a păstrat despre campania otomană împotriva Safavizilor. Cea de a doua scrisoare din 5 aprilie 1536 cuprinde știri despre sfîrșitul campaniei și despre solia la Poartă a lui Jean de la Forêt. Aceste două scrisori, necunoscute de Charrière și de Charles Schefer, transcrise recent de istoricul turc Tayyib Gökbilgin în revista „Belgeler” reprezintă cele mai vechi documente originale din corespondența diplomatică franco-osmană.

În cadrul relațiilor diplomatice franco-osmane, Susan A. Skilter (S.U.A.) s-a ocupat de criza provocată de refuzul regelui Franței Henric al III-lea de a înapoia două turcoalice capturate în cursul călătoriei lor spre Mekka (iunie 1557) de către François de Lorraine, în cursul unei bătălii navale în apele Cretei și care, între timp creștinîndu-se, se măritaseră cu nobili francezi și ajunseseră doamne de onoare ale reginei-mame Caterina de Medici. Pe baza unei copii a scrisorii sultanului Murad al III-lea (1581) păstrată în arhivele din Istanbul, autoarea a urmărit acest episod care a înăsprit relațiile dintre Imperiul otoman și Franța timp de 25 de ani.

De relațiile dintre Imperiul otoman și Anglia s-a ocupat Ercüment Kuran (Turcia) care a urmărit activitatea diplomatică a lui Mehmed Sidki Efendi, hodjağan al divanului imperial, trimis în 1803 la Londra pentru a obține recunoașterea dreptului Porții de a administra Egiptul. Pe baza documentelor păstrate în arhivele Președinției Consiliului Republicii turce cît și la Public Record Office din Londra, autorul a urmărit negocierile dintre cele două guverne (1808) pentru încheierea unui tratat de pace.

Două comunicări prezentate de cercetătorii români Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Rodica Ciocan-Ivănescu s-au ocupat de relațiile dintre Țările române și Imperiul otoman. Pe baza unor izvoare otomane, edite și inedite (*buiurultu, mektub, teşkere, defter*) autoarea acestei dări de seamă a analizat metodele expansiunii otomane în Transilvania în veacurile XVI și XVII, arătînd că turcii, după înființarea pašallucului de Buda (1541) și-au întins suzeranitatea asupra Transilvaniei, folosind orice prilej pentru a anexa unele provincii ca Banatul, transformat în pašalluc Timișoarei (1552) și parte din Crișana, ocupată sub numele de pašalluc Oradiei (1660). Turcii și-au întins apoi stăpînirea în dauna Transilvaniei, făcînd presiuni asupra principilor pentru a-i sili să le cedeze cetățile de mare importanță strategică (Ineu, Lipova, Lugoj, Caransebeș) precum și prin înregistrarea în defterurile lui Halil pașa (pentru eyaletul Timișoarei) și Piri pașa (pentru pašallucul Oradiei) a cinci comitate și aproape o mie de localități de pe tot cuprinsul principatului. Acestea au fost astfel supuse unei duble suzeranități turco-ardelene ce a provocat un lung conflict între principele Mihai Apafi și Poartă. Expansiunea otomană a fost înlesnită, pe de o parte, de luptele pentru domnie, iar pe de altă parte, de politica economică și socială

a turcilor care au atras pe iobagii ardeleni, asigurându-le condiții mai bune pe vechile domenii ale nemeșilor transformate în timaruri.

În cadrul seminarului consacrat influențelor orientale asupra civilizațiilor din Sud-estul European, Rodica Ciocan-Ivănescu a prezentat o comunicare asupra confluențelor turce și autohtone în civilizațiile din regiunile dunărene în secolul al XVII-lea. A pus în lumină acțiunea efectivă exercitată de Imperiul otoman în primele șase decenii ale acestui veac asupra vieții economice din țările române, Ungaria inferioară și Slovacia, vădită prin dezvoltarea și reînnoirea producției locale, cît și înfruntarea civilizației turce asupra stilului de viață, moravurilor și culturii locuitorilor din aceste regiuni. Sistemul de guvernare otoman și conflictele cu Imperiul Habsburgic nu au împiedicat stabilirea de contacte fructuoase între turci și localnici, ducînd la îmbogățirea civilizației materiale și artistice a țărilor dunărene.

Alte comunicări au analizat unele aspecte economice și sociale precum și instituții specifice Imperiului otoman.

Cercetătoarea bulgară Bistra Cvetkova a urmărit rolul capitalului comercial și cămătăresc în Imperiul Otoman unde, după marile cuceriri din veacul al XVI-lea, apăruseră posibilități pentru tranzacții economice importante. De cîștigurile rezultate de pe urma acestor operații comerciale au beneficiat reprezentanții clasei stăpînitoare, negustori și intermediari care și-au investit capitalurile nu în organizarea unei producții de tip nou, capitalist, ce ar fi fost în contradicție cu modul de producție feudal, dominant în Imperiul otoman, ci în acordarea de împrumuturi (capital cămătăresc) și în sistemul arendării (*iltizam*), mînd astfel instituția *sipahilik*. Capitalul comercial și cămătăresc a contribuit la formarea și consolidarea unei noi forme de proprietate funciară, ciftlicul, care a înlesnit apariția proprietății funciare burgheze cît și la pauperizarea țăranilor. Dar aceasta a favorizat și înființarea de ateliere meșteșugărești, stimulînd dezvoltarea unor noi forme de producție. A pregătît astfel condițiile unei dezvoltări mai înainte a reginului feudal otoman.

În cadrul aspectelor sociale specifice Imperiului otoman, Nedim Filipović (Iugoslavia) a cercetat pe baza registrelor fiscale otomane procesul islamizării în Bosnia și Herțegovina. Început îndată după cucerirea otomană (1463), acest proces s-a desfășurat în două etape, fiind mai intens în Bosnia. În prima perioadă (1463–1473) islamizarea a avut un caracter limitat, propagîndu-se în special printre feudali și mult mai puțin printre țărani dintre care numai 250 au trecut la Islam. Într-o a doua etapă, islamizarea a înregistrat mari progrese printre tîrgoveți și orășeni. În schimb în Herțegovina procesul a fost mai restrîns datorită faptului că vlahii, crescători de vite ostili feudalismului, constituiau aproape majoritatea populației. Numai trecerea lor treptată la viața sedentară a deschis posibilități pentru islamizare. Dintre factorii principali care au favorizat trecerea la islam, autorul a relevat: situația geografică și culturală a regiunii cercetate ce reprezenta o zonă de tranziție între lumea ortodoxă din Balcani și lumea catolică; presiunea și agresiunile ungarilor și papalității; antagonismul dintre bogomili, catolici și ortodocși; greutățile politice, economice și sociale ale statului bosniac, sfîșiat de conflictele dintre rege și marii feudali și turburat de intervențiile militare maghiare și otomane și dezvoltarea socială și politică a Imperiului otoman.

Tot în cadrul cercetărilor referitoare la progresele islamizării în teritoriile înglobate în Imperiul otoman, Hasan Kaleshi (Iugoslavia) a urmărit apariția și evoluția ordinului mistic Sa'diyya, înființat în veacul al XVII-lea care s-a extins repede în ținutul Kosovo și în Albania de Nord. Pe baza unui manuscris inedit al divanului lui Ađize Baba, întemeietorul ordinului, și a unor cercetări locale, autorul i-a arătat importanța în procesul islamizării populației din sudul Iugoslaviei.

Dintre instituțiile specifice Imperiului otoman, A. Matkovski (Iugoslavia) a cercetat semnificația istorică a termenilor „*Rata*” și „*Berata*”. Întemeindu-se pe documente turcești din arhivele orașului Skoplje autorul a arătat că termenul de „*Rata*” desemna pe țărani legați de pămînt, șerbi sau iobagi, fără deosebire de religie și naționalitate pe cînd termenul de „*Be-*

*rața*” se aplica membrilor clasei feudale, militare (*așkeri*) și chiar nomazilor (*Yuruk*, țigani) precum și vlahilor crescători de vite.

Bazându-se pe registrele timarurilor și ziametelor din perioada 1660–1720, păstrate în arhivele din Istanbul, Joel Shinder s-a ocupat de dregătorii mici și mijlocii din administrația centrală otomană care pregăteau deciziile luate de oamenii de stat și făceau legătura între capitală și provincii. A izbutit astfel să ajungă la unele generalizări cu privire la interesele birocraților otomani și la activitatea lor profesională înainte de epoca reformelor.

O singură comunicare s-a ocupat de terminologia maritimă turcă. Termenii „*kadirğa, ma'una, karaka, kôke, barça, kalyon*” care figurează în vocabularul turc maritim începând din veacurile XI și XVI, fiind folosiți de autori turci ca Enveri, Piri Reis, Seydi Reis, Kiatib Celebi, au făcut obiectul investigațiilor lui S. Soucek (SUA) care a înlăturat unele contradicții și a completat unele lacune.

Printre foarte puținele cercetări consacrate orientaliștilor, Yves Goldenberg a prezentat la secția de studii arabe și islamice o comunicare despre Timotei Cipariu, un arabisant român din veacul al XIX-lea. Re prezentant al școlii ardelene, Timotei Cipariu a pornit de la limba ebraică biblică pe care o preda la seminarul din Blaj pentru a învăța singur limba arabă care a ocupat un loc de seamă printre celelalte limbi orientale pe care le cunoștea (aramaica, siriana, turca și persana). A ajuns astfel unul din primii membri ai cunoscutei „*Deutsche Morgenländische Gesellschaft*”. Autorul a prezentat fondul de cărți și manuscrise arabe, strânse de Timotei Cipariu, păstrate în biblioteca filialei din Cluj a Academiei R.S.R. precum și manuscrisele arabe copiate de mna cărturarului ardelean însumând peste cinci mii de pagini, și unele schițe de lucrări aflate printre notele lui.

Unii membri ai delegației române au prezentat comunicări în domeniul filologiei, istoriei literare și istoriei artelor. Profesorul Cicerone Poghirc a vorbit în cadrul seminarului despre influențele orientale asupra limbilor și civilizațiilor din Sud-estul european, despre „traco-dacă și Indo-europeană, interinfluențe sau coordonate genetice”, optînd pentru această din urmă teză, pe baza cercetării unor mărturii laterale din afara ariei de contact ale celor două limbi.

În domeniul istoriei literare, Mircea Angheliescu a urmărit, la secția de studii arabe, traducerea și difuzarea, în secolul al XVIII-lea, a celor „O mie și una de nopți” în care se înglobau și cele „O mie și una de zile” ale cunoscutului Pétis de la Croix, răspunzînd astfel interesului arătat de cititorii români din acel veac pentru literatura orientală.

La secția Orientului creștin, Corina Nicolescu a analizat vechile simboluri orientale de pe pietrele de mormînt române din secolele XIV–XVIII, arătînd că arborele biblic, arborele vieții, arborele destinului, arborele sacrificiului a fost întotdeauna prezent în arta română medievală și populară.

Comunicările și intervențiile prezentate de cercetătoarele române Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Rodica Ciocan -Ivănescu și Corina Nicolescu au fost urmărite cu interes în cadrul subsecției de studii turce, dînd loc la discuții interesante. S-a relevat cu acest prilej de către profesorul Louis Bazin importanța metodei folosite de acestea precum și justețea unor observații și completări aduse atît în cadrul ședințelor de comunicări cît și a seminarului consacrat sud-estului european.

Cu prilejul congresului a fost organizată la Biblioteca Națională din Paris expoziția „Tezaurul Orientului” înfățișînd peste 500 de exponate (manuscrise, miniaturi, stampe, picturi, sculpturi, giuvaeruri) grupate pe arii culturale mergînd din Africa Orientală pînă în Extremul Orient. Expoziția, precedată de o scurtă retrospectivă a descoperirii Orientului, a ilustrat multiplicitatea și varietatea școlilor și tehnicilor, punînd în evidență aportul lor original cît și influențele reciproce exercitate de diferitele culturi orientale.

La Grand Palais au fost prezentate în cadrul expoziției „Tezaurul de artă chineză” aproape 400 de exponate descoperite în cursul ultimilor douăzeci de ani, printre care cităm o statuie de femeie din mauzoleul lui Ts'in Ch'ung, din timpul dinastiei Han, și legături de aur al principesei

Teu Wan (sec. II î.e.n.), bronzuri din Yunan (epoca Han) și ultimele descoperiri din cetatea Ta-tu (epoca Yuan).

O altă expoziție a fost organizată de doamna Solange Thierry la Musée de l'Homme, consacrată picturilor și desenurilor populare din India (statul Bihar).

În hall-ul Sorbonnei au fost expuse spre consultare cărți și articole privind civilizațiile din sud-estul european printre care au figurat și lucrări ale cercetătorilor români.

La Musée Guimet s-au rulat filmele documentare „Orientul și Islamul”, „Afganistanul, India și Nepalul”, „Sud-estul Asiei și Extremul Orient”.

În ședința de închidere a congresului s-a stabilit că viitorul congres al Orientaliștilor va avea loc în anul 1975 în Mexic spre a promova dezvoltarea studiilor orientale pe continentul latino-american.

M.M. Alexandrescu-Dersea Bulgaru

## CONGRESUL INTERNAȚIONAL DE NUMISMATICĂ DE LA NEW YORK—WASHINGTON

Între 10—12 septembrie a avut loc la New York și între 13—16 septembrie 1973 la Washington Congresul Internațional de Numismatică organizat de către Comisia Internațională de Numismatică, în colaborare cu Societatea americană de numismatică din New York și Institutul Smithsonian din Washington. Au participat peste 250 specialiști din 31 țări; din România, au luat parte Bucur Mitrea și autorul acestor rânduri, ca invitați ai forurilor organizatoare. În aceeași calitate, au mai participat numismați și din diferite alte țări.

În ședințele de secții, s-au prezentat numeroase comunicări tratând despre teme variate din diferite domenii ale numismatiei: greacă, celtică, romană, bizantină, medievală, modernă și americană. Comitetul de organizare a încredințat invitaților români sarcina de a prezida ședințele din 14 septembrie (secția romană, Octavian Iliescu) și 15 septembrie secția greacă și romană (Bucur Mitrea). De asemenea, reprezentanții țării noastre au susținut următoarele comunicări în ședința din 15 septembrie a secției de numismatică greacă, romană și bizantină (prezidată de prof. Paul Naster—Belgia): *Le système monétaire et pondéral a Histria, Callatis et Tomis aux V<sup>e</sup>—II<sup>e</sup> siècles av. n.e.* (Octavian Iliescu) și *La circulation de la monnaie byzantine a Dinogelia au VI<sup>e</sup> siècle* (Bucur Mitrea). Aceste comunicări urmează să fie publicate în Actele Congresului.

Sesiunea generală a Congresului, ținută în seara zilei de 13 septembrie la Washington, a luat în discuție o serie de probleme de interes major, din care cităm: publicarea lucrărilor viitoarelor congrese internaționale de numismatică; inventarierea colecțiilor de monede antice; reproducerea și imitarea monedelor vechi. Cu acest prilej, s-au făcut numeroase propuneri, care urmează să fie studiate de către Comisia Internațională de Numismatică, la viitoarele ședințe ale biroului său.

În cursul congresului, s-a ținut, potrivit prevederilor statutare, ședința plenară a Comisiei Internaționale de Numismatică. Acest organism științific internațional a luat ființă la 22 martie 1934, fiind reînființat după război la 2 septembrie 1950, și activează în cadrul Comitetului Internațional de Științe Istorice, coordonând activitatea numismatică pe plan internațional. În componerea sa, intră: instituțiile care posedă mari cabinete numismatice, accesibile publicului și

pute sub o conducere științifică; societățile numismatice reprezentative pentru fiecare țară în parte; monetările naționale. Țara noastră este reprezentată în această Comisie, începând din anul 1966, de către Academia Republicii Socialiste România, prin Cabinetul numismatic al Bibliotecii. Sesiunea plenară a Comisiei Internaționale de Numismatică, la care a luat parte și autorul acestor rânduri, a dezbătut o serie de probleme organizatorice și științifice. Între altele, s-a hotărât ca viitorul Congres Internațional de Numismatică să aibă loc în 1979 la Fribourg și Berna (Elveția), când se va sărbători centenarul Societății elvețiene de numismatică. S-a procedat apoi la alegerea noului birou al acestei Comisii, cu următoarea componență:

Georges Le Rider (Franța), președinte; Margaret Thompson (S.U.A.) și Ryszard Kiersnowski (Polonia), vicepreședinți; Otto Mrkholm (Danemarca), secretar; Herbert A. Cahn (Elveția), trezorier; Peter Berghaus (R.F. Germania), Ernesto Bernareggi (Italia), R.A.G. Carson (Anglia) și Octavian Iliescu (România), membri consilieri.

Mandatul noului birou durează până la viitorul Congres Internațional de Numismatică (1979) și poate fi relăsat o singură dată, pentru încă o durată de șase ani.

Congresul Internațional de Numismatică de la New York și Washington a constituit un nou prilej de reluare a legăturilor de colaborare între specialiști din diferite țări, despărțiți de distanțe adesea foarte mari, dar lucrând în domeniul aceleiași discipline. De asemenea, ne-a dat posibilitatea de a înregistra, o dată mai mult, frumoasa apreciere de care se bucură, peste hotare, realizările obținute de către numismații din țara noastră.

*Octavian Iliescu*

## SIMPOZIONUL „EUROPA ȘI MÜNCHENUL”

Între 17 și 20 septembrie 1973 s-au desfășurat în orașul Liberec din Cehoslovacia lucrările simpozionului internațional consacrat împlinirii a trei decenii și jumătate de la încheierea la München a acordului prin care Germania hitleristă, Italia fascistă, Franța și Anglia au hotărât dezmembrarea statului cehoslovac. Organizat de Institutul Cehoslovac de Istorie Mondială, simpozionul cu tema „Europa și Münchenul” a întrunit un important număr de istorici din Cehoslovacia, U.R.S.S., Republica Democrată Germană, Ungaria, Polonia, Bulgaria și România.

Timp de patru zile delegații, specialiști în istoria universală contemporană, au dezbătut aspectele multiple ale acestei teme. Deschiderea lucrărilor a fost inaugurată prin comunicarea academicianului Oldrich Riha, directorul Institutului cehoslovac de istorie mondială care a făcut o amplă prezentare a crizei cehoslovace de la sfârșitul anului 1938 și începutul anului 1939, insistând cu precădere asupra evenimentelor care au precedat acordul de la München ca și asupra urmărilor sale grave pentru soarta Cehoslovaciei și a păcii generale. În cadrul istoric trasat de comunicarea academicianului Oldrich Riha s-au înscris temele celorlalte comunicări, consacrate în marea lor majoritate poziției diferitelor state mari și mici față de criza cehoslovacă.

Astfel, delegatul sovietic Sipols după ce precizează că Münchenul a fost o etapă în drumul care ducea spre al doilea război mondial s-a ocupat în comunicarea sa de atitudinea U.R.S.S. față de criza cehoslovacă și de măsurile întreprinse de statul sovietic în vederea apărării Cehoslovaciei și salvării păcii generale. Rînd pe rînd ceilalți delegați din Polonia, Bulgaria și Ungaria au abordat anumite aspecte ale atitudinii acestor țări față de problema dezmembrării Cehoslovaciei și a cauzelor politice și economice care au generat-o. Îndeosebi au reținut atenția partici-

panților la simpozion comunicările delegaților cehi, slovaci și germani consacrate atît evenimentelor premergătoare acordului de la Munchen cît și situației politice interne a Cehoslovaciei în perioada cîmpirii sale de către Germania hitleristă. O analiză interesantă a politicii interne și externe promovată de Eduard Bénéš, președintele Cehoslovaciei, a făcut în comunicarea sa dr. Václav Král, directorul Institutului Cehoslovaco-Sovietic. Bazată pe un foarte bogat material documentar comunicarea lui Václav Král a analizat diferitele puncte de vedere care există actualmente în istoriografia mondială asupra Munchenului, reținînd aspectele pozitive ale acestor puncte de vedere și criticînd laturile lor neștiințifice și tendențioase. Totodată autorul a făcut o serie de aprecieri asupra rolului pe care l-a jucat burghezia și îndeosebi cercurile guvernante din jurul lui Bénéš în desfășurarea evenimentelor care au dus la criza Cehoslovaciei.

Ca participant la simpozion din partea Institutului de istorie „N. Iorga” subsemnatul am prezentat comunicarea cu tema : *Poziția României față de problema dezmembrării Cehoslovaciei* în care am subliniat mai cu seamă eforturile României de a veni în sprijinul Republicii Cehoslovace, eforturi care au mers pînă la tendința manifestă de a permite în anumite condiții trecerea trupelor sovietice prin teritoriul său pentru a lua contact cu agresorul.

Atmosfera de colaborare în care s-au desfășurat lucrările simpozionului a permis delegaților elucidarea unor importante aspecte ale temei generale abordate precum și cunoașterea reciprocă a punctelor de vedere exprimate contribuind astfel la aprofundarea cercetării unuia din cele mai importante momente ale istoriei contemporane universale.

Ion M. Oprea

## SESIUNEA ANUALĂ A COMISIEI DE ÎNTOCMIRE A REPERTORIULUI IZVOARELOR MEDIEVALE

Ca în fiecare toamnă și anul acesta a avut loc la Roma ședința anuală a Comisiei internaționale pentru întocmirea repertoriului de izvoare medievale (*Repertorium fontium historiae medii aevi*), realizat sub egida Institutului italian pentru istoria evului mediu. Lucrarea se realizează prin colaborare internațională, fiecare țară fiind reprezentată printr-un comitet național. Pînă în prezent au fost tipărite trei volume (cel dintîi cuprinde colecțiile de izvoare medievale în ordine alfabetică, anume literele  $a-e$ ). Ședința din anul acesta a avut loc duminică 28 octombrie 1973.

Directorul institutului italian de istorie medievală și președintele comisiei pentru întocmirea repertoriului, profesorul Raffaele Morghen, a prezentat stadiul lucrărilor : se află în stadiu de corectură literele  $f-g$ , care alcătuiesc materia celui de al patrulea volum. Corecturile acestui volum urmează să fie încheiate pînă la sfîrșitul anului 1973 ; în felul acesta volumul va apărea în cursul anului 1974.

Colecțiile și izvoarele individuale care au fost omise în volumele apărute pînă acum, precum și cele editate între timp vor apărea în volumul de supliment. S-a anunțat reeditarea, în ediție fotomecanică, a celui dintîi volum care s-a epuizat.

Ședința s-a încheiat cu o recepție organizată de conducerea institutului.

Șerban Papacostea



## C R O N I C A

Împlinirea a trei veacuri de la nașterea ilustrului cărturar savant și umanist, Dimitrie Cantemir, a fost marcată printr-o adunare festivă organizată în ziua de 25 octombrie 1973 la Ateneul Român din București.

În prezidiul adunării au luat loc: Miron Constantinescu, membru supleant al Comitetului Executiv, secretar al C.C. al P.C.R., vicepreședinte al Consiliului de Stat, Chivu Stoica, Mihnea Gheorghiu, George Macovescu, Ion Traian Ștefănescu, Constantin Pîrvulescu, acad. Petre Constantinescu-Iași, general colonel Ion Gheorghe, Dumitru Ghișe, academicieni, scriitori, conducători ai unor mari unități economice din capitală, primarul comunei Hurdugi (Vaslui), în apropierea căreia se afla satul Silișteni, locul de baștină al Cantemireștilor, muncitori fruntași, studenți, elevi.

La adunare au participat conducători ai unor instituții centrale și organizații obștești, activiști de partid și de stat, reprezentanți ai vieții științifice și culturale, oameni ai muncii din întreprinderile și instituțiile bucureștene.

Adunarea a fost deschisă de Petre Constantin, secretar al Comitetului municipal București al P.C.R.

În continuare acad. Miron Nicolescu președintele Comitetului Național pentru organizarea manifestărilor prilejuite de împlinirea a 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir, a vorbit despre personalitatea marelui domnitor, reprezentant de frunte al culturii medievale românești.



În ziua de 25 octombrie 1973 la Muzeul de istorie al R.S.R. a fost deschisă Expoziția jubiliară „Dimitrie Cantemir”, prilejuită de aniversarea a trei veacuri de la nașterea voievodului cărturar, fiu al poporului român, savant și umanist de renume mondială.

La vernisaj au participat Miron Constantinescu, membru supleant al Comitetului Executiv, secretar al C.C. al P.C.R., vicepreședinte al Consiliului de Stat, Chivu Stoica, acad. Miron Nicolescu, general col. Ion Gheorghe, Dumitru Ghișe, Ion Traian Ștefănescu, Constantin Pîrvulescu, conducători ai unor instituții centrale și organizații obștești, activiști de partid și de stat, reprezentanți ai vieții noastre științifice și culturale, oameni ai muncii din întreprinderile și instituțiile bucureștene, ofițeri, studenți, elevi.

Prof. univ. dr. docent Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de științe sociale și politice, a rostit cuvântul de deschidere.

În continuare, cei prezenți au vizitat expoziția inaugurată, care, prin exponatele conținute, reliefează locul și rolul marelui cărturar în istoria poporului român, laturile complexe ale activității sale, cadrul intern și extern în care și-a desfășurat domnia Dimitrie Cantemir, recunoașterea internațională a prestigiului dobândit de acesta.



În ziua de 12 octombrie 1973, în aula Universității București s-au desfășurat lucrările sesiunii comemorative „Dimitrie Cantemir”. În cadrul sesiunii au fost prezentate comunicările:

*Dimitrie Cantemir, mare patriot, reprezentant de seamă al culturii europene* de prof. dr. George Ciucu; *Dimitrie Cantemir, remarcabil om politic și strălucit istoric român* de prof. dr. doc. Mihai Berza; *Opera literară a lui Dimitrie Cantemir*, de prof. dr. doc. Al. Piru; *Opera geografică a lui Dimitrie Cantemir* de prof. dr. Ion Popovici; *D. Cantemir, primul mare filozof român* de conf. dr. Gheorghe Cazacu.



În cadrul manifestărilor omagiale consacrate sărbătoririi tricentenarului Dimitrie Cantemir la 15 octombrie 1973 a avut loc la București cea de-a treia sesiune a Seminarului național de gândire economică modernă și contemporană, organizat de Academia de studii economice și Secția de științe economice a Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România. În cadrul sesiunii au fost prezentate referatele : *Coordonate ale gândirii economice a lui Dimitrie Cantemir* de prof. dr. Ivanciu Nicolae-Văleanu și asistent Virgil Stoenescu ; *Independența și dezvoltarea economică în concepția lui Dimitrie Cantemir* de lector dr. Vasile Ioța și *Descriptio Moldaviae și locul ei în gândirea social-politică și economică românească* de lector Gheorghe Ciulbea. Reuniunea a evidențiat noi aspecte legate de bogăția și profunzimea ideilor și de finalitatea lor progresistă, care au caracterizat opera marelui savant.



În ziua de 28 octombrie, a avut loc în cadrul Facultății de filozofie a Universității din București o sesiune științifică festivă consacrată tricentenarului Dimitrie Cantemir. În amfiteatrul care poartă numele domnitorului și cărturarului român au fost prezentate, după cuvîntul de deschidere al profesorului dr. Ștefan Georgescu, decanul Facultății, următoarele comunicări : conf. dr. Ovidiu Trăsnea — *Aspecte ale concepției politice a lui Cantemir* ; asist. univ. Constantin Cuciuc — *Probleme politice în „Descriptio Moldaviae”* ; lector Nicolae Dinuț — *Aspecte ale raportului dintre individ și societate în opera lui Dimitrie Cantemir* ; prof. dr. Ion Bulborea — *Structura economică a societății românești și dimensiunile progresului social în viziunea lui Dimitrie Cantemir* ; prof. dr. Ion Berca — *Ideii pedagogice în opera lui Dimitrie Cantemir* ; Vladimir Streinu — *Izvoarele și originalitatea logicii lui Cantemir* ; prof. dr. Al. Bobac — *Dimitrie Cantemir și cugetarea modernă* ; conf. dr. Gh. Cazan — *Problema cauzalității la Dimitrie Cantemir* ; conf. dr. Gh. Vlăduțescu — *Cantemir și aristotelismul* ; asist. Ioan Roșca — *Problema umanismului în „Divanul” lui Cantemir* ; asist. L. Dumitrescu — *Elemente de filozofia istoriei la Dimitrie Cantemir*.



În ziua de 25 octombrie 1973 la facultatea de istorie a Universității din București s-a desfășurat o sesiune științifică consacrată împlinirii a 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir, strălucit reprezentant al vieții politice și culturale românești.

După cuvîntul de deschidere rostit de prof. dr. Aron Petric, decanul facultății, au fost prezentate comunicările : *Opera de istorie românească a lui Dimitrie Cantemir*, de prof. dr. docent Mihai Berza ; *Concepția politică a lui Dimitrie Cantemir*, de lector Ion Negoiu ; *Obligațiile materiale ale Moldovei față de Imperiul Otoman în epoca lui Dimitrie Cantemir*, de asistent Mihai Maxim ; *Geografia în opera lui Dimitrie Cantemir*, de student Robert Părușanu ; *Dimitrie Cantemir — istoric orientalist*, de conf. Mihai Guboglu ; *Unele aspecte ale activității politice a lui Dimitrie Cantemir* de conf. dr. Nicolae Ceachir ; *Căile diplomatice de semnalară a manuscriselor lui Dimitrie Cantemir*, de conf. dr. Gheorghe Cazan.



Cu prilejul împlinirii a 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir la 25 octombrie 1973 la București a avut loc solemnitatea dezvelirii bustului marelui domnitor, una dintre cele mai proeminente personalități ale evului mediu românesc și european.

Monumentul, realizare a sculptorului Ion Irimescu a fost amplasat la intersecția fostei magistrale Nord-Sud — care a primit numele de bulevardul Dimitrie Cantemir — cu bulevardul Mărășești.



În cadrul manifestărilor omagiale prilejuite de aniversarea a 300 de ani de la nașterea marelui cărturar și om politic român Dimitrie Cantemir în ziua de 13 octombrie 1973, la Miercurea Ciuc, a avut loc simpozionul „Dimitrie Cantemir — figură proeminentă a culturii românești și universale”.

În cadrul simpozionului au fost susținute următoarele teme: *Personalitatea lui Dimitrie Cantemir* de Ioan Oprea, șeful Secției propagandă a Comitetului județean Harghita al P.C.R., *Dimitrie Cantemir — remarcabil om politic*, de Albert Antal; *Dimitrie Cantemir — primul mare filozof român*, de prof. Darvas Antoaneta; *Ideea romanității românilor la Dimitrie Cantemir*, de prof. Gheorghe Afloarei; *Dimitrie Cantemir, strălucit istoric român*, de prof. Hajdu Ingeborg; *Dimitrie Cantemir, cărturarul*, de Amuliu Cheța, director adjunct al Cabinetului județean de partid; *Dimitrie Cantemir în conștiința contemporanilor săi*, de dr. Constantin Șerban, Institutul de Istorie „N. Iorga”; *Dimitrie Cantemir — geograful*, de prof. Nagy Géza; *Gîndirea economică în opera lui Dimitrie Cantemir*, de Gavril Croitoru; *Cîteva considerații asupra lucrării lui Dimitrie Cantemir „Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman”*, de prof. Liviu Cușnevi.



Între 7 și 14 octombrie 1973, la Curtea de Argeș au avut loc manifestările științifice și cultural-artistice desfășurate în cadrul „Săptămîinii culturii argeșene”, acțiune care a început să capete un caracter regulat și tradițional, dobîndind prin ținuta activităților desfășurate cu acest prilej, un binemeritat prestigiu.

Organizată de Comitetul Județean de Cultură și Educație socialistă al județului Argeș și de Societatea culturală „Neogoe Basarab”, această a III-a ediție a tradiționalei serii de acțiuni cultural-științifice, a fost desfășurată de această dată sub genericul „Argeșul în istorie și contemporaneitate”.

Între acțiunile care au avut loc cu acest prilej, s-a înscris sesiunea de comunicări științifice pe tema „De la Basarab I la Radu de la Afumați — epocă istorică de înflorire a Curții de Argeș” realizată în colaborare cu Secția de istorie și arheologie a Academiei de Științe sociale și politice a R.S.R.

Sesiunea a fost prezidată de prof. dr. docent Constantin C. Giurescu.

În cadrul sesiunii au fost prezentate comunicările: *Romanizarea Munteniei* de prof. dr. docent Dumitru Tudor; *Bătălia de la Posada și importanța ei pentru întemeierea statului național Țara Românească* de col. Florian Tucă; *Despre vechimea orașului Curtea de Argeș și importanța liturgurilor în întemeierea statului Țara Românească*, de prof. dr. docent Constantin C. Giurescu; *Un episod necunoscut din domnia lui Dan al II-lea*, de Ștefan Andreescu; *Tipologia satelor argeșene în sec. al XV-lea și semnificația ei istorică* de dr. Constantin Șerban; *Radu de la Afumați*, de Dan Pleșa; *Semnificația pietrei de mormînt a voievodului Radu de la Afumați*, de Pavel Ghihaia; *Cronicari români și străini despre orașul Curtea de Argeș*, de V. Iosipescu; *Date inedite cu privire la principalele monumente din orașul Curtea de Argeș*, de George Georgescu.

De asemenea, tot cu acest prilej a avut loc simpozionul „Dimitrie Cantemir 300 de ani de la naștere”. În cadrul căruia au fost audiate luările de cuvînt ale dr. Aurel Decei, *Dimitrie Cantemir primul istoric român al Imperiului Otoman*; dr. Constantin Șerban, *Gîndirea politică a lui Dimitrie Cantemir*; dr. Dan Zamfirescu, *Dimitrie Cantemir și conștiința de sine a poporului român*; prof. dr. docent Gh. Cronț, *Cantemir — istoric al dreptului românesc*.



În ziua de 7 octombrie 1973 a avut loc în orașul Toplița, dezvelirea bustului lui Nicolae Bălcescu, operă semnată de sculptorul Paul Vasilescu.

La festivitatea organizată cu acest prilej a fost prezent Ludovic Fazekaș prim-secretar al Comitetului județean Harghita al P.C.R., reprezentanți ai organelor locale de partid și de stat, numeroși cetățeni. Personalitatea marelui revoluționar a fost evocată de prof. dr. Banyai Laszlo, vicepreședinte al Academiei de științe sociale și politice și de dr. Vasile Netea cercetător principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”.



În cadrul manifestărilor prilejuite de comemorarea a 150 de ani de la moartea lui Gheorghe Lazăr, personalitate marcantă în istoria culturii românești, în ziua de 27 octombrie 1973 la Sibiu a avut loc dezvelirea bustului marelui cărturar.

Lucrarea, operă a sculptorului sibian Kurthfitz Handel, a fost amplasată pe Alcia Statuilor din parcul Astra.



Cu prilejul comemorării a 150 de ani de la moartea lui Gheorghe Lazăr în ziua de 29 noiembrie 1973, la Ateneul Român din București, a avut loc simpozionul „Un cărturar român luptător pentru unitatea poporului – Gheorghe Lazăr” organizat de Uniunea Scriitorilor din Republica Socialistă România și Universitatea populară București.

În cadrul acestei acțiuni, ce se înscrie în șirul manifestărilor culturale recomandate de UNESCO, au luat cuvântul acad. Mihai Beniuc, prof. univ. dr. docent Alexandru Dima, membru corespondent al Academiei R.S. România, dr. Vasile Netea, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga”.

CONSTANTIN NUȚU *România în anii neutralității, 1914—1916*,  
București, Edit. științifică, 1972, 348 p.

Monografia, *România în anii neutralității, 1914—1916*, a dr. Constantin Nuțu, face parte din acele lucrări de mult așteptate, ținându-se seama că asupra aprecierii poziției cercurilor guvernante și ale opiniei publice românești din perioada primilor doi ani ai războiului mondial din 1914—1918 există încă controverse în istoriografia contemporană. Din aceleași motive credem că lucrarea mai sus amintită ar fi trebuit să constituie mai devreme obiectul criticii de specialitate cu atât mai mult cu cât cartea are o certă valoare în privința interpretării științifice a fenomenului istoric sau în ceea ce privește materialul inedit pe care se sprijină.

Autorul și-a intitulat lucrarea, *România în anii neutralității*, și încă de la început, dacă n-am fi citit acel „Cuvînt înainte”, am fi putut susține că ceea ce este scris pe coperta cărții nu sintetizează cele 313 pagini de text. Este tratată într-adevăr doar viața politică din România, urmărindu-se în acest context cît și în cel al vieții internaționale linia diplomației românești din perioada anilor 1914—1916. Autorul semnalează însă acest lucru chiar din primele rînduri, ce sînt apoi urmate de o scurtă prezentare a „cadrelor social economice în care s-a desfășurat întregul complex de fenomene și împrejurări politice” care au determinat pînă la urmă poziția României față de primul război

mondial. Desigur s-ar putea reproșa cărții, datorită titlului, că nu adîncește problema relațiilor economice ale României cu celelalte state. Dar Constantin Nuțu a urmărit esența iar aceasta a fost pentru societatea românească din vremea primului război mondial problema desăvîrșirii unității naționale. Elementul socio-economic care a stat la baza acestui fenomen de suprastructură a fost tratat sintetic, după cum credem că era și normal, în primele pagini. În același timp relațiile economice ale României cu străinătatea în perioada neutralității nu au fost cu totul neglijate în textul compact al lucrării ci au fost cercetate în limita în care ele au determinat sau influențat elementul politic de esență sau în măsura în care ele au fost supuse la rîndul unei presiuni politice de conjunctură. De aceea credem, după o analiză atentă, că monografia lui Constantin Nuțu își justifică titlul.

Valoarea cărții constă, după părerea noastră, în faptul că problemele românești sînt cercetate și prezentate în cadrul unei analize a situației politice și militare europene, ce este urmărită amănunțit și în paralel cu atitudinea cercurilor guvernante maghiare față de revendicările legitime ale românilor din Austro-Ungaria. În felul acesta autorul are posibilitatea să ia poziție, documentat și cu competență, față de unele probleme încă controversate.

În afara părții introductive la care ne-am referit, monografia este împărțită în 9 capitole ce corespund, cu excepția primului, unor etape mari ale conflagrației mondiale, înct diplomația românească și diferitele opinii de pe ambele părți ale Carpaților au putut fi prezentate, după cum am menționat, în ansamblul evenimentelor ce se desfășurau pe arena internațională. Fiecare capitol cu cite un titlu sugestiv este împărțit la rindul său în mai multe subcapitole a căror titlatură însă, datorită aceluși căutări ale autorului, cade cite odată în sfera publicisticii („Un divorț diplomatic”, p. 56 sau „Un bilanț al scadenței” p. 68) cu toate că lucrarea își păstrează continuu o ținută științifică.

În cele 33 de pagini intitulate „Europa în precajma conflictului mondial”, C. Nuțu prezintă cadrul internațional, principalele probleme interne ce frământau diferitele state, mari sau mici, participante ulterior la război, în sffrșit evoluția contradicțiilor dintre puterile imperialiste, antagonisme ce duceau în mod obiectiv la o rezolvare pe calea armelor. Autorul nu se limitează la o analiză a contradicțiilor cu caracter economic care de sigur au stat la baza celor de altă natură. Dar acestea din urmă la rindul lor au determinat și ele mersul Europei în spre război. Astfel, după cum se menționează la pagina 34 „față de avântul mișcării muncitorești și a luptei pentru egalitate în drepturi, imperialiștii au opus ascuțirii contradicțiilor sociale lozınca politicii mondiale. Prin aceasta ei urmăreau în același timp să deschidă și o supapă problemelor de ordin social”. Chestiunea națională nu este nici ea neglijată reliefându-se, la paginile 36-37, deosebirea între revendicările legitime ale popoarelor, ce nu și-au desăvârșit încă unitatea națională sau care nici nu se constituiseră încă în state independente, și „sovinismul de mare putere” ce exacerba rivalitatea dintre țările imperialiste grăbind cursa înarmărilor și dînd „relațiilor internaționale un dinamism neobișnuit”. Capitolul se încheie printr-o trecere în revistă a crizelor internaționale și a conflictelor armate cu caracter mondial ce au precedat conflagrația mondială. Balcanii, după cum era și firesc, ocupă în această încheiere de capitol un loc preponderant.

Înainte de a trece la fondul problemei, autorul consacră un capitol („România în configurația relațiilor internaționale europene”) evoluției diplomației românești din ultimii 6 ani, ce au precedat evenimentele din 1914, cit și curentelor de opinie din România față de politica externă ce era la ordinea zilei. Cu multă obiectivitate științifică este prezentată atitudinea României de-a lungul războaielor balcanice, concluziile de la paginile 67—68 asupra recrudescenței luptei politice a românilor din Transilvania impulsionată de succesele României pe plan internațional fiind pertinente.

Prin variata folosire a surselor, Constantin Nuțu a reușit să prezinte cititorului un tablou complex al vieții politice de pe ambele părți ale Carpaților în centrul căreia a stat năzuința spre desăvârșirea unității statale a poporului român.

În următoarele 38 de pagini, sub titlurile „Cruza din iulie 1914” și „Tunurile din august și atitudinea României”, autorul prezintă succesiunea, de altfel cunoscută a evenimentelor desfășurate între atentatul de la Sarajevo și primele zile ale lui august 1914 ce au marcat izbucnirea primului război mondial, fiind expusă în același timp poziția de neangajare a României în conflict, stabilită după Consiliul de Coroană de la Sinaia. Cu privire la această ultimă problemă, merită semnalat un document pus de autor pentru prima dată în circuitul cercetării istorice. Este vorba de o notă ultimativă a guvernului Radoslavov, care ar fi urmat să fie comunicată verbal, prin intermediul ministrului plenipotențiar bulgar la București, premierului român, Ion I. C. Brătianu, înainte de consiliul de coroană din 3 august. În această comunicare se menționa că Bulgaria ar fi pregătită de a declara război României dacă aceasta din urmă s-ar alătura Rusiei și nu Triplei Alianțe. Nota nu a fost însă adusă la cunoștință guvernului român. Deși această manevră, care de fapt fusese inițiată de diplomația de la Ballplatz, nu a reușit, iar autorul nu a putut stabili ce motive au determinat pe guvernanții bulgari să renunțe la intervenția plănuită, documentul își păstrează valoarea.

Problemele principale pe care autorul și-a propus să le trateze în monografie fac obiectul ultimilor 5 capitole intitulate: „De la războiul sulger la cel de poziție (1914)”, „Primăvara și vara anului 1915”, „Toamna anului 1915”, „Anul încercării, 1916”, „Momentul decisiv”. România renunță la poziția sa de neangajare”. Sînt urmărite cu minuțiozitate negocierile dintre guvernul român și reprezentanții Antantei, presiunile puterilor beligerante asupra României, curentele de opinie din țară, în cadrul cărora tendința de unitate era dominantă, în sfîrșit atitudinea românilor transilvăneni față de manevrele guvernului Tisza pe de o parte și față de evenimentele din România pe de alta. Toate aceste aspecte ale vieții politice de pe ambele laturi ale Carpaților sînt prezentate în ansamblu, corelate între ele și legate de evoluția situației de pe fronturile de luptă.

Pornind de la un raport, din a doua parte a lunii august 1914, al ministrului austro-ungar la București, contele Czernin, Constantin Nuțu apreciază în mod just linia adoptată de diplomația românească din prima parte a războiului mondial atunci cînd afirmă la pagina 135 că „guvernul român conștient de pregătirile care trebuie făcute în vederea unei acțiuni deschise pentru realizarea unificării statale a poporului român a căutat să temporizeze tratativele cu Puterile Centrale și să țină țara în neutralitate o perioadă cît mai îndelungată”. Faptul că guvernarea români întrevedeau încă de la început posibilitatea desăvîrșirii unității statale în condițiile create de izbucnirea războiului mondial este dovedit de convenția româno-rusă din 1 octombrie 1914, sub forma cunoscutului schimb de note prin care România se angaja să păstreze față de Rusia o neutralitate binevoitoare pînă la data intrării sale în teritoriile monarhiei habsburgice locuite de români în timp ce Rusia recunoștea României dreptul de a-și uni aceste regiuni cu populația românească. Succesul diplomatic al guvernului de la București a fost categoric din moment ce, potrivit înțelegerii stabilite, România putea intra în Transilvania și Bucovina cînd va socoti de cuviință.

După cum se știe, și cartea lui Constantin Nuțu cuprinde nenumărate amănunte ce merg pînă la cheltuielile bănești ale marilor puteri pentru propaganda desfășurată în România, presiunile statelor beligerante asupra cercurilor românești în vederea atragerii țării în conflict era în continuă creștere. Diplomația de la Wilhelmstrasse și unele cercuri din Viena au căutat în acest scop să obțină concesiile în favoarea românilor din Ungaria din partea guvernului Tisza care însă, în afara unor acțiuni vizibile de diversiune, a rămas continuu intransigent. Punctul de vedere al leaderilor politici români din Transilvania față de manevrele guvernului maghiar este clar exprimat de autor care, pe baza materialului cercetat, dovedește că mișcarea pentru unire era a tuturor românilor și că „unirea cu Transilvania corespundea năzuinței naționale ale românilor de pe ambele părți ale munților Carpați” după cum afirmă și istoricul sovietic V. N. Vinogradov<sup>1</sup> citat de autor la pagina 181.

Un loc important în monografia, *România în anii neutralității*, îl ocupă prezentarea și în același timp analiza curentelor de opinie din țară, concentrate aproape exclusiv asupra problemelor de politică externă. După cum subliniază autorul la pagina 166, teză la care subscriem, caracteristic pentru acea vreme a fost faptul că „nu putem vorbi despre o activitate politică în limita programelor unor partide”, rolul diriguitor revenind „grupărilor care s-au alcătuit în primele luni ale războiului în funcție de orientarea lor față de modul în care ar putea să se realizeze unirea teritoriilor românești de peste Carpați și ale Bucovinei cu România”. În acest context, care reflectă o realitate, este analizată sciziunea ce a apărut în partidul conservator, opoziția dintre partizanii unei intervenții imediate în conflict de partea puterilor Antantei și politica prudentă a guvernului, poziția adoptată de socialiști „partizani hotărîți ai realizării visului secular de unire” dar care au indicat „căi și metode deosebite în vederea desăvîrșirii unității statale”.

<sup>1</sup> *Румыния в годы первой мировой войны*,

După cum se știe, primul ministru român nu s-a lăsat intimidat nici de presiunile din afară și nici de cele din interior și a continuat să negocieze cu puterile Antantei cerind garanții politice și militare care cu greu au fost acceptate de viitorii aliați ai României. Aceste tratative sînt urmărite cu minuțiozitate de-a lungul întregii lucrări și puse continuu în raport cu desfășurarea operațiilor militare de pe toate fronturile de luptă.

Lucrarea se încheie, după cum era de așteptat și după cum ne anunță autorul prin titlul ultimului capitol, cu semnarea tratatului de alianță dintre România și Antantă la 4/16 august 1916.

Din tabloul foarte reușit al „României în timpul neutralității” — pe care Constantin Nuțu îl înfățișează cititorului pe baza unei analize științifice a surselor documentare folosite și în parte inedite — reiese în mod clar că întreaga societate românească mergea înspre realizarea dezideratului de desăvîrșire a unității politice și că România nu a promovat scopuri anexioniste, după cum se afirmă încă în unele lucrări lipsite de un suport real și științific.

Monografia se bazează pe un bogat material de arhivă de proveniență austriacă, pe culegerea de documente diplomatice rusești, publicate în versiune franceză sub titlul de *Documents diplomatiques secrets russes (1914—1917)*, pe publicistica vremii, pe memoriile ale unor oameni politici și diplomați, (cu precădere pe cele ale contelui Czernin), în sfîrșit pe un număr de articole și lucrări de specialitate, foarte adesea făcîndu-se trimiteri la cartea lui V. N. Vinogradov, *Румыния в годы первой мировой войны*<sup>2</sup> sau la lucrarea colectivă, *Deutschland im ersten Weltkrieg*, publicată sub egida Institutului de istorie al Academiei de științe din Berlin<sup>3</sup>.

După părerea noastră aparatul critic putea să fie totuși mai amplu ceea ce ar fi permis autorului să recurgă la unele nuanțări în analiza pe care o face. Ne referim în primul rînd la documentele diplomatice. Un mare

număr de informații sînt culese de autor indirect prin intermediul surselor austriace sau rusești deși în unele cazuri acestea ar fi putut fi luate direct din documente germane, italiene, franceze sau engleze<sup>4</sup>. De asemenea credem că o mai largă cercetare a surselor de informație cu privire la mișcarea muncitorească sau folosirea mai diversificată a memorialisticii (consultarea memoriilor lui Take Ionescu, Nicolae Iorga ș.a.) ar fi folosit autorului la unele precizări și delimitări care poate ar fi fost necesare.

Dacă în ceea ce privește tratarea ultimelor cinci capitole ne limităm la aceste cîteva observații ne permitem ca pe marginea primei părți a lucrării să avem unele rezerve.

În primul rînd nu credem că detașarea treptată a României de Tripla Alianță din perioada premergătoare războiului mondial să fi avut loc atît de liniar după cum este prezentată în lucrare. Pînă în preajma evenimentelor din 1914 nu se poate vorbi, după părerea noastră, chiar de o detașare ci doar de o nealinieră a României la politica de pătrundere a monarhiei habsburgică în Balcani. A considera „divorțul diplomatic” dintre București și Viena în timpul sau

<sup>4</sup> Telegrama lui Wilhelm II către Carol I din 31 iulie 1914, la care se referă autorul la pagina 117, făcînd o trimitere indirectă la o telegramă a lui Szögyény purtînd aceeași dată, este tipărită în *Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*, Charlottenburg, 1919, vol. 2, nr. 472. Sînt și alte cazuri cînd s-ar fi putut folosi direct colecția amintită care de altfel face parte din aparatul critic al autorului. Pentru perioada pînă la 4 august 1914 s-ar fi putut de asemenea folosi colecțiile: *Documents Diplomatiques Français, I. Documents Diplomatiques Italiens și The British Documents of the Origins of the War* (ultima în versiune originală sau germană). Pentru perioada după 4 august putea fi cercetată seria V a aceleiași colecții de documente italiene. Un număr de documente inedite germane sînt puse în circulație de Glenn E. Torrey în articolul, *Irredentism and Diplomacy. The Central Powers and Rumania, August-November 1914*, din „Südost-Forschungen”, XXV, 1966, p. 285—332; vezi de același autor și *The Rumanian—Italian agreement of 23 September 1914*, în „The Slavonic and East European Review”, 103, iulie 1966, p. 403—421.

<sup>2</sup> Vezi nota 1

<sup>3</sup> *Deutschland im ersten Weltkrieg*, Bd. I—III, Akademie Verlag, Berlin, 1966, p. 403—421.



chiar înaintea războaielor balcanice înseamnă, cel puțin potrivit opiniei noastre, de a forța într-o anumită direcție interpretarea evenimentelor. Titu Maiorescu, care conducea în acea vreme diplomația românească, a fost și a rămas tot timpul un adept al puterilor centrale. În timpul evenimentelor din Balcani din perioada anilor 1912–1913 organele de decizie ale politicii externe românești au cerut și au sperat continuu să obțină un sprijin din partea puterilor centrale încât nu se puna încă problema unui „divorț” care, credem, că poate fi întrevăzut deabia la finele anului 1913 sau mai precis după schimbarea de guvern din ianuarie 1914. „La sfârșitul anului 1912 – serie C. Nuțu la pagina 61 – cu toată presiunea Vienei și a călătoriei lui Conrad von Hötzendorf, șeful statului major al armatei, la București Austro-Ungaria nu a reușit să primească garanția unui sprijin din partea României în cazul unui război pe care-l pregătea; ruptura în alianță se produsese de fapt”. Afirmatia ar trebui puțin nuanțată din moment ce între generalii Conrad și Averescu se semnase cu ocazia călătoriei, la care se referă autorul, o convenție militară (30 noiembrie 1912)<sup>5</sup>.

Aceasta nu înseamnă că majoritatea oamenilor politici români nu au militat tot timpul pentru desăvârșirea unității statale a României<sup>6</sup> dar a intervenit și atunci calculul care era influențat și de unii factori subiectivi.

Deși lucrarea se ocupă prin excelență de politica externă românească, ne permitem să formulăm și unele rezerve față de câteva afirmații din primul capitol, în care este analizată situația internațională din preajma conflictului mondial. În primul rând nu credem că ascuțirea contradicțiilor dintre Londra și

Berlin s-ar fi datorat în mod special tendinței de infiltrare a Germaniei în Orientul Mijlociu, după cum se afirmă la pagina 32. Acest aspect al politicii externe germane a provocat mai mare neliniște la Petersburg<sup>7</sup> decât la Londra. Ceea ce a creat un obstacol de netrecut în calea relațiilor anglo-germane n-a fost, după opinia noastră, construcția cu capital în majoritate german a căii ferate în spre Bagdad, ci problema supremației maritime. Continua creștere a flotei militare germane și concurența din ce în ce mai periculoasă a mărfurilor „made in Germany” a determinat Marea Britanie să ia o poziție hotărâtă față de politica de la Wilhelmstrasse. În al doilea rând ne manifestăm în parte o anumită rezervă față de interpretarea dată de autor crizei marocane din 1905–1906. În consecință sintem de părere că Germania n-a urmărit atât să stopeze tendințele expansioniste ale Franței în Maroc, după cum se arată la pagina 42, ci profitând de o conjunctură internațională favorabilă, să torpileze Antanta Cordială și în general să anihileze politica ministrului francez de externe Théophile Delcassé.

În sfârșit citeva inadvertențe, completate de greșeli de tipar, prezente în special în primele trei capitole, produc unui cititor mai puțin avizat unele confuzii.

Aceste observații de amănunt și celelalte rezerve formulate, ce nu se referă la capitolele ce tratează în mod strict despre România în anii neutralității și care constituie doar opiniile recenzentului asupra unor probleme ale politicii externe românești și ale istoriei relațiilor internaționale anterioare momentului 1914, nu scad cituși de puțin valoarea cărții.

Monografia lui Constantin Nuțu reprezintă un succes pentru istoriografia românească contemporană și o reală contribuție la cercetarea istoriei din timpul războiului mondial.

<sup>7</sup> De altfel și contradicțiile ruso-germane s-au ascuțit mai puțin datorită căii ferate în spre Bagdad și mai mult din cauza misiunii militare germane de la Constantinopol.

<sup>5</sup> Textul convenției în Feldmarschall Conrad, *Aus meiner Dienstzeit*. 1906–1918, Bd. 2, p. 263–264; vezi și impresiile lui Conrad în urma vizitei de la București, *ibidem*, p. 365.

<sup>6</sup> Încă în anul 1904 marchizul de Pallavicini, ministrul Austro-Ungariei la București, califica pe „toți oamenii politici români” drept „naționaliști notorii care au ca obiectiv al năzuințelor lor unirea tuturor românilor”: *Corespondență diplomatică austriacă*, Bibl. Acad. R.S. România.

IOSIF KOVÁCS, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, Edit. Dacia, 1973, 187 p.

Relațiile de proprietate și, corespunzător lor, cele de producție au reprezentat și reprezentat elementul esențial în societate. De natura lor depinde întreaga organizare, întreaga viață a societății. După acest criteriu, precum se știe, marxismul a definit și definește modurile de producție în istoria umanității.

Dar organismul social, extrem de complex în alcătuirea și în evoluția sa, a pus și pune cercetării științifice probleme dificile și delicate. Căci fenomenele obiective, în dinamica lor, nu întotdeauna pot fi încadrate în scheme și noțiuni economice, istorice, juridice, sociologice, filozofice etc., ele însele schimbătoare în funcție de evoluția generală a societății\*. De pildă, referindu-ne la relațiile de proprietate, se știe că ele nu au fost uniforme, omogene, în nici unul din modurile de producție de până acum și totuși noi vorbim de sclavagism, feudalism, capitalism. Aria unui anumit tip de relații de proprietate este limitată în cadrul unei orînduirii sociale. Problema este de a preciza sfera unui tip de relații și raportul în care se află cu alte tipuri de relații de proprietate. Iar dacă acceptăm să definim modul de producție după relațiile de proprietate și de producție dominante, trebuie să găsim neapărat, prin cercetare științifică, tipul dominant de asemenea relații.

Limitînd, aici, discuția la relațiile de proprietate din orînduirea feudală — de a căror desființare, în Transilvania, se ocupă I. Kovács — și din perioada de trecere spre

capitalism, apreciem că, la noi cel puțin, în ciuda numeroaselor lucrări în materie apărute pînă acum, problema este departe de a fi rezolvată<sup>1</sup>. Pînă nu demult — și orientarea persistă, pe alocuri — motivația mișcărilor țărănești era înfățișată, de regulă, după jalbele țăranilor sau după aprecieri cărora li se acorda, îndeobște, credit. Rar și incomplet s-a procedat la cercetarea relațiilor de proprietate — desigur, și din motive obiective (lipsa ori insuficiența izvoarelor). Recentele lucrări, pentru Transilvania, ale profesorilor David Prodan<sup>2</sup> și Ștefan Pascu<sup>3</sup>, ca și cea a lui I. Corfus pentru Țara Românească<sup>4</sup>, iar acum cea pe care o recenzăm aici, abia au pus în evidență o diversitate de relații de proprietate în perioada de care vorbim, fără a proceda la un studiu complet, istorico-juridic, al fiecărui tip de relații. Apreciam, de asemenea, că sub aspectul evaluării proprietății și al studierii relațiilor de proprietate în evoluția lor, relativ recentele lucrări ale lui H. H. Stahl<sup>5</sup> și P. P. Panaiteșcu<sup>6</sup> rămîn deficitare.

<sup>1</sup> Angajîndu-ne cu un răspuns, reamintim, deocamdată, că pentru o mare întindere a orînduirii feudale, în Țara Românească și Moldova, insuficiența ori lipsa chiar a izvoarelor specifice (acte de proprietate, catastrafii în primul rînd) ne impun multă prudență în aprecierile noastre concluzive, că pentru sec. al XVIII-lea și prima jumătate a sec. al XIX-lea cercetarea serioasă în materie abia s-a început (avem în vedere recentele lucrări ale lui V. Mihordea, I. Corfus și Fl. Constantinu).

<sup>2</sup> *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I—III, Editura Academiei R.S.R., București 1967—1968.

<sup>3</sup> *Voievozdatul Transilvaniei*, Editura Dacia, Cluj, 1971 (vol. I).

<sup>4</sup> *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Academiei R.S.R., București, 1969.

<sup>5</sup> *Contribuții la studiul satelor devălmase românești*, vol. I—III, Editura Academiei R.P.R., București, 1958—1965.

<sup>6</sup> *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, Editura Academiei R.P.R., București, 1964.

\* Să ne amintim că juriștii evului mediu au operat cu termeni ai dreptului roman, pe care au încercat să-i adapteze la realitățile orînduirii feudale. Evident, era vorba de un drept al respectivei orînduirii și nu de cel roman — creație a unei orînduirii istorice depășită —, chiar dacă juriștii nu declarau aceasta. De asemenea, în perioada de descompunere a orînduirii feudale, nobili, boierii s-au considerat proprietari funciari în sens burghez, deși nu aveau decît un drept condiționat de stăpînire asupra pămîntului (în discuție rămînea rezerva feudală, în măsura în care aceasta exista în realitate).

Prin urmare, problema relațiilor de proprietate — și noi, aici, avem în vedere numai proprietatea funciară — este una din cele mai complexe. Specializarea cercetătorilor pe epoci istorice și chiar pe perioade scurte în cadrul acestor epoci, a dus de multe ori la abordarea ei din unghiuri de vedere inadecvate, la studii incomplete și, evident, la greșeli<sup>7</sup>. Pentru clarificarea acestei probleme — căci este una esențială — pe de o parte sînt necesare cercetări aprofundate de istorie a economiei și a relațiilor agrare, pe de altă parte este necesar să se renunțe la scheme și teze preformulate. Mai observăm că „problema agrară” — expresia sintetică înțeleasă și folosită nu totdeauna în sensul ei propriu — nu trebuie ruptă de problema mare a proprietății, din care face parte, căci altfel riscăm s-o înțelegem incomplet sau greșit.

Lucrarea lui I. Kovács, *Desființarea relațiilor agrare în Transilvania*, se înscrie în bună măsură pe această direcție de cercetare în istoriografia noastră.

Valorificînd contribuțiile anterioare în materie, volumele și colecțiile de izvoare editate, făcînd totodată și o temeinică investigație de arhivă — pe care o apreciem în mod deosebit —, autorul aduce date noi, foarte prețioase, privind lupta pentru rezolvarea problemei agrare atît înainte de revoluția din 1848/1849 cît și după aceea. I. Kovács întărește și apără adevărul istoric atunci cînd arată și condamnă rapacitatea nobilimii maghiare din Transilvania, lipsa ei de responsabilitate în efortul continuu, de o perseverență

fără egal, de însușire a pămînturilor — alodiale sau urbariale —, în dauna țărănilor, în primul rînd români, foștii iobagi și jeleri din evul mediu. Caracteristică, de pildă, în acest sens, înainte de revoluție — subliniază autorul (p. 13) —, este punerea în discuție, în dietă, a unei noi reglementări urbariale, atunci cînd la ordinea zilei era desființarea relațiilor feudale.

După o scurtă privire asupra situației social-agrare din Transilvania înainte de revoluție, I. Kovács se oprește mai pe larg asupra legilor agrare din 1848, a căror esență se străduiește s-o înțeleagă și să ne-o lămurească. Limita acestor legi, subliniază I. Kovács, este că s-au referit numai la iobagi, nu și la jeleri, al căror număr crescuse foarte mult în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Din acest punct de vedere, patentele din 1853—1854 — date în urma unor puternice mișcări țărănești (puse mai demult în evidență de autor și reluate în lucrarea de față — p. 32—60) —, rămînd pe baza principială a legislației revoluționare, au întregit legile din 1848, proclamînd dreptul jelerilor alodiali la pămîntul pe care le erau așezate gospodăriile, cu obligația răsкупpărării dărilor „legate de atare pămînt” (p. 67). Legislația agrară care a urmat acestor patente a fost o interpretare și — arată, argumentat, autorul — cel mai adesea o răstălmăcire a patentelor respective și a legilor din 1848.

Greutatea cea mai mare, la luarea în proprietate a pămîntului de către iobagii eliberați, — este de părere I. Kovács — a constat în inexistența unei situații cît de cit clare asupra întinderii pămîntului *urbarial* și *alodial*. Într-adevăr, reținem că de la Maria Thereza nu s-a mai putut elabora o reglementare urbarială pentru Transilvania, cu toate încercările făcute în acest sens. De aceea, după patentele din 1853—1854 urma ca așa numitele „judecătorii urbariale” să precizeze natura proprietății asupra pămîntului. Pînă la deschiderea activității acestor judecătorii speciale (anii 1857—1858) — d. care autorul s-a ocupat într-un studiu și se ocupă și în lucrarea de față —, aplicarea patentelor s-a făcut în unele locuri prin înțelegere, în cele mai multe însă nu s-a putut

<sup>7</sup> În istoriografia de specialitate s-a vorbit și se vorbește încă de faptul că, de pildă, după 1864 în România au persistat rămășițe feudale în agricultură, că legea tocmelilor agricole, din 1866, a reintrodus constrîngerea extraeconomică pentru țărăniile învoiți. Într-o lucrare reprezentativă citim — acolo unde se vorbește de contractele de angajare pentru munci agricole în Moldova, în preajma anului 1907 — că: „Sub învelișul relațiilor semif feudale apar forme de exploatare capitalistă a țărănilor. Desigur, ele nu determină încă modul de existență a țărănimii, ele sînt încărcate de tot felul de elemente ce sînt de exploatarea semifeudală” (*Marea răscălată a țărănilor din 1907*. Editura Acad. R.S.R., București 1967. p. 59.)

face astfel. Țăranii au ocupat în multe părți pământurile, dar dacă foștii nobili contestau natura lor urbană (în dorința de a și le însuși), sentința o dădea instanța de judecată. Cea mai mare parte a localităților din Vest și din Principat erau interesate în reglementarea proprietății pământului. Dar activitatea judecătorilor urbană mergea extrem de lent — constată autorul. Până în 1865, de pildă, în Banat, Crișana și Maramureș reglementarea se făcuse în 15,67% din numărul localităților interesate (din care, în 8,24% prin înțelegere și în 7,43% în instanță) iar în Principat procentul respectiv era de 3,88% (calcul pe baza datelor de la p. 110—111). Cu toate eforturile făcute — vizibile din tabelele Intocmite și din aparatul critic —, autorul ajunge la concluzia că nu se poate stabili „cît pământ de natură urbană a intrat în proprietatea reală a țăranilor, în urma proceselor urbane din această perioadă, mai ales că nu cunoaștem situația reală nici în epoca feudală” (p. 121). Concomitent au avut loc comasările de pământuri, segregările de păduri și pășuni — prevăzute de patentele din 1853—1854 —, adică tot atâtea căi în plus de lipsire a țăranimii de pământul folosit până atunci. Au mers și acestea destul de greu, căci țăranii s-au opus cu îndrăjire.

Legile agrare din anii 1871—1873, ca și legea din 1896 referitoare la jelerii alodiali, apoi noua lege a comasărilor (1908) — votate sub opresivul regim al dualismului austro-ungar —, legi pe care autorul le analizează în cuprinsul și în aplicarea lor (p. 134—161 și 169—181), au lipsit alte numeroase familii de țărani (în primul rînd români, dar și mulți secui) de principalul lor mijloc de existență.

Concluzia care se desprinde din întreaga lucrare este aceea că în urma desființării relațiilor feudale, prin legile agrare din 1848 și prin patentele din 1853—1854, pentru țăranimea din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș a urmat o perioadă de luptă îndrăjită pentru luarea în proprietate a pământului; că în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, în condițiile unei puternice frământări naționale, această luptă a cunoscut manifestări dramatice, scoase în evidență în lucrarea lui I. Kovács. Desigur, cei mai mulți țărani

au rămas pe loc, îndurînd asuprirea, dar lovind și ei ori de cîte ori aveau prilejul. Ceea ce au obținut — pământ sau ușurări de sarcini —, au obținut prin luptă, frecventă și îndrăjită fiind lupta deschisă. Caracteristice și impresionante însă rămîn emigrările din Transilvania în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și la începutul celui următor — în primul rînd spre România, dar și spre alte țări. Studiul atent al lui I. Kovács ne explică, argumentat, principala cauză a acestor emigrări.

Remarcăm, în finalul acestei succinte prezentări pozitive, utilitatea datelor privind structura proprietății rurale în Transilvania la sfîrșitul sec. al XIX-lea, pe baza recensămîntului agrar din 1895 (p. 161—168).

Trecînd la unele observații critice, precizăm din capul locului că, pornind de la constatările cu care am început, ele nu vizează alt cercetarea propriu-zisă cît înțelegerea problemei în sine: relațiile feudale și desființarea lor. În acest sens, autorul este, după părerea noastră, adeptul unui punct de vedere cu care nu sintem de acord. D-sa consideră legile agrare din 1848 și patentele din 1853—1854 „doar primii pași... Într-un lung proces de lichidare treptată a diferitelor raporturi feudale dintre nobili și țărani în Transilvania”. Afirmă de asemenea că, după 1867, parlamentul maghiar „a fost silit să aducă o serie de legi noi în vederea lichidării raporturilor feudale (subl. ns. — G.D.T.), ultima în 1896” (*Introducere*, p. 6). Dar, aceste „raporturi feudale” (fie și numai pentru jelerii alodiali!) — ne spune I. Kovács în finalul lucrării — n-au fost desființate, de fapt, în 1896. „Lichidarea definitivă a raporturilor cu caracter feudal între jelerii alodiali și moșieri — citim la p. 187 — vor (sic!) avea loc numai cu ocazia reformei agrare din anii 1920—1921 și, definitiv, prin reforma agrară din 6 martie 1945”. Acest punct de vedere, care, în istoriografia noastră, nu este numai al lui I. Kovács, pornește de la neînțelegerea schimbării *esențiale* produsă în relațiile de proprietate și de producție la hotarul dintre cele două orînduiri (feudală și capitalistă), schimbare exprimată în diverse luări de poziție ale ideologilor revoluției de la 1848

și stabilită apoi în legi. Ideologia revoluției — vezi, pentru Transilvania, pe G. Barițiu, citat (dar neînțeles!) de I. Kovács la p. 78 — au considerat pe nobili *posesori* ai pământului, nu *proprietari* în sensul dreptului roman sau al dreptului burghez. Și aceasta a fost realitatea juridică în orînduirea feudală, în țara noastră. Dreptul iobagului (rumânului, vecinului, apoi clăcașului) de a folosi pământul urbarial (în Țara Românească, pînă la Regulamentul organic, aproape întregul pământ al moșiei, în Moldova aproape la fel) nu a fost contestat prin vreo lege. Deși nobililor (boierilor), în perioada de descompunere a feudalismului, le plăcea să-și spună și să li se spună *proprietari*, deși ei doreau să fie proprietari ai întregului pământ, în realitate n-au putut să devină decît după desființarea condiționării feudale prin lichidarea servituților țărănilor dependenți și prin acordarea unei suprafețe de pământ, în deplină proprietate, acestor țărani. Aceasta a fost legea, necesitatea momentului istoric respectiv. De aceea revoluția burgheză — și în Ungaria și în Țările Române — a considerat ca răscumpărabile doar servituțiile feudale ale iobagilor (clăcașilor), nu pământul aflat în folosință după dreptul feudal. În Transilvania — ca să ne referim numai la ea —, nobilii, în sec. al XVIII-lea și în prima jumătate a sec. al XIX-lea, s-au străduit foarte mult să-și mărească *alodiul* iar după revoluția din 1848 și după patentele din 1853—1854 — demonstrează chiar I. Kovács în lucrarea de față — au contestat natura urbarială a unei cit mai mari părți din moșie; uneori, în avariția lor, revendicau ca pământ alodial chiar pământul pentru care anterior primiseră despăgubire (ca pământ urbarial intrat în proprietatea foștilor iobagi).

După intrarea pământului în proprietatea foștilor iobagi și după degrevarea moșiei de condiționarea feudală (de a da pământ în folosința țărănilor dependenți), deci după schimbarea esențială a relațiilor de proprietate, nu se mai poate vorbi în Transilvania de raporturi feudale sau semif feudale, ci de relații de producție capitaliste în agricultură. Cu

jelerii, situația este alta. Ei lucraseră pe alodiu în evul mediu, în baza unor contracte, convenții (verbale sau scrise), plătind o taxă (de aceea se și numeau: convenționaliști, taxaliști). După dreptul agrar feudal, ei nu erau *posesori* ai pământului primit prin contract. De aceea nobilii, spre sfîrșitul orînduirii feudale, mărindu-și alodiul, îi preferau tot mai mult iobagilor în muncile de pe rezervă — și numărul lor a crescut continuu. Să nu pierdem din vedere că legile, în parlamentul burghez, le-au dat apoi reprezentanții burgheziei și ai foștilor nobili, nu cei ai maselor țărănești. Iar aceste legi au apărat proprietatea moșierească — proprietate de tip burghez. Numai mari necesități, de utilitate publică, au determinat exproprierile în orînduirea capitalistă. Țăranii, desigur, aveau dreptul asupra întregului pământ. Dar așa gîndim noi, azi. În dreptul burghez, această concluzie nu era permisă. Căci *dreptul* — se știe dar uneori se uită — a reprezentat și reprezintă interesul, voința clasei dominante ridicate la rangul de lege.

Dacă I. Kovács avea în vedere toate acestea, în primul rînd nu s-ar mai fi contrazis, contestînd și apoi admitînd că legile agrare din 1848 au prevăzut împroprietărirea iobagilor și jelerilor urbariali (p. 16); în al doilea rînd n-ar mai fi vorbit de menținerea unor raporturi feudale pînă în 1945 în Transilvania.

Sub aspect metodologic, dacă ținem să remarcăm în chip deosebit efortul autorului de sintetizare a datelor în tabele, semnalăm însă inconsecvențe în acest sens. De asemenea, reproșăm autorului cîteva importante aprecieri neacoperite prin trimiteri la surse (p. 24, 68, 116), încercarea de suplinire a unor izvoare specifice cu aprecieri din alte categorii de izvoare (p. 37, 69) și chiar unele citări incorecte (p. 24, 46, 83). În sfîrșit, observăm că o revizuire atentă a textului, a frazei, ar fi eliminat unele erori și unele construcții improprii.

G.D. Iseru

GERHARD FÖRSTER, HEINZ HELMERT, HELMUT SCHNITTER, *Zweiter Weltkrieg—Militärhistorischer Abriss* (Al doilea război mondial—sinteză istorico-militară), Militärverlag, Der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin, 1972, 478 p. . . .

Cartea, elaborată de un colectiv de autori cunoscuți prin studiile și cercetările lor anterioare, se înscrie printre rarele apariții care încearcă să trateze integral conflagrația mondială din anii 1939—1945. Lucrarea istoricilor germani pune în circuitul științific date și fapte menite să întregască tabloul atât de complex al celei mai frământate perioade din istoria contemporană a omenirii.

În introducere sînt reliefate principalele probleme care au dominat situația politică a Europei între cele două războaie mondiale. Politica revanșardă a Germaniei de revizuire a tratatelor de pace, de recucerire a pozițiilor de mare putere colonială pierdute în timpul primului război mondial și de dominare a întregii lumi, este menționată de primul plan. Astfel autorii lucrării înfățișează politica guvernului german de revizuire a tratatelor de la Versailles, precum și acțiunile agresive ale Germaniei naziste și Italiei fasciste împotriva Abisiniei, Spaniei republicane, Austriei, Cehoslovaciei, Albaniei.

Sînt relatate unele evenimente care marceau iminența celui de-al doilea război mondial: constituirea axei Roma-Berlin (1936), semnarea pactului anticomintern de către Germania și Japonia în 1936 (la care a aderat și Italia fascistă în 1937) și, ca atare, formarea blocului statelor agresive. Autorii relevă conținutul unor pacte și acorduri dintre marile puteri apăsate care au facilitat refacerea militarismului german și a forței sale armate și i-au deschis cale spre expansiune. Sînt menționate pactul celor patru de la Roma (anul 1933), care a contribuit la subminarea autorității Ligii Națiunilor și a politicii de securitate, acordul naval anglo-german din iunie 1935, acordul de la München (septembrie 1938), care au ușurat calea Germaniei naziste spre pregătirea unei armate puternice gata de invazie și, respectiv, cucerirea unor teritorii. La 1 septembrie 1939, se subliniază în lucrare, Wehrmachtul german reprezenta „o forță extraordinară”.

El avea un efectiv de peste 4 milioane militari, între care 3.100.000 în armata terestră, 680.000 în aviație și 390.000 în marină, 3.216 tancuri, 9.300 tunuri de diverse calibre, 4.303 avioane diferite (p. 30—31).

Politica externă a U.R.S.S. în perioada interbelică este amplu descrisă în lucrare. Autorii remarcă importanța pactelor de neagresiune încheiate de guvernul sovietic cu Finlanda, Polonia, Letonia, Estonia și Franța în 1932, cu Italia în 1933, cu Cehoslovacia și din nou cu Franța în 1935, pe linia creării unui sistem de securitate colectivă.

De asemenea, este evidențiată și analizată declarația de definire a agresorului propusă de delegația sovietică în anii 1932 și 1933 la Geneva în cadrul Comisiei dezarmării — care a avut o deosebită rezonanță în rîndul reprezentanților statelor mici și mijlocii. În legătură cu aceasta considerăm că nu ar fi fost lipsită de interes sublinierea efectelor diplomatice concrete ale declarației. Notăm numai faptul că prima convenție de definire a agresorului a fost semnată la 3 iulie 1933 de Uniunea Sovietică, România, Polonia, Estonia, Lituania, Turcia, Iran, Afganistan, sub forma unui pact regional de neagresiune. A doua convenție în termeni identici a fost semnată la 4 iulie 1933 de reprezentanții Uniunii Sovietice, ai țărilor Micii Înțelegeri și Turciei, sub forma unui pact general de neagresiune care, spre deosebire de cel regional, rămănea deschis tuturor națiunilor.

Mișcării antifasciste i se acordă atenția cuvenită în cadrul lucrării. Cum era și normal, autorii au subliniat rolul comuniștilor și al maselor populare germane în cadrul luptei împotriva fascismului, înainte de venirea naziștilor la putere precum și în timpul guvernării acestora. De asemenea, sînt remarcate lucrările Congresului al VII-lea al Internaționalei a III-a comuniste în lupta împotriva fascismului și a pregătirii războiului imperialist.

Lucrarea ar fi câștigat dacă acest capitol ar fi cuprins și alte manifestări antifasciste care au avut loc pe plan internațional; ne gândim la congresele antifasciste de la Paris, Amsterdam, Bruxelles etc. din anii 1933—1939 și care au reunit sute de delegați din diverse țări ale lumii ce s-au pronunțat împotriva fascismului și a pregătirii războiului imperialist. Câteva date despre mișcările antifasciste din alte țări, care au avut un rol pozitiv în lupta împotriva războiului și a fascismului intern și extern în perioada interbelică, ar fi întregit tabloul forțelor care luptau pentru pace.

Referindu-se la agresiunea Germaniei împotriva Poloniei, autorii subliniază că „imperialismul fascist german a declanșat cel de-al doilea război mondial” (p. 55). Totodată se relevă faptul că forțele progresiste germane în frunte cu comuniștii s-au opus de la început politicii agresive a guvernului hitlerist german și că odată cu izbucnirea războiului a început să se dezvolte mișcarea de rezistență care a cuprins grupări din diverse clase și pături sociale și de diferite orientări politice. Lupta împotriva nazismului și războiului, condusă de Partidul Comunist German, a îmbrăcat cele mai variate forme, de la răspîndirea de lozinci antifasciste și ajutorarea deținuților politici și prizonierilor de război, până la sabotarea producției de armament.

Descriind evoluția războiului în apusul și nordul Europei, pe mări și oceane și pe continentul african, autorii desprind concluzia că prin ocuparea celor mai dezvoltate state industriale din vest, Reichul și-a întărit potențialul militar, iar succesele rapide pe care le-a obținut au contribuit la apariția și răspîndirea mitului invincibilității Germaniei (p. 75).

În lucrare se arată că pregătirile militare ale Germaniei împotriva U.R.S.S. au început în vara anului 1940. Dar, înainte de a declanșa ostilitățile, guvernul hitlerist a urmărit în primul rînd să-și instaleze dominația în sud-estul Europei și să înlăture Anglia ca principal concurent din Africa de nord. În sud-estul european s-a început cu „al doilea arbitraj de la Viena” — 30 august 1940 — prin care Germania și Italia „silesc România să cedeze

Ungariei o mare parte din Transilvania” Și prin aceasta, se arată, în lucrare, „imperialismul german și-a consolidat influența în sfera dunăreană” (p. 89—90). În continuare autorii germani remarcă amestecul brutal al guvernului hitlerist în treburile interne ale României. Astfel, „după un tratat<sup>1</sup> cu generalul Antonescu care la 4 septembrie printr-o lovitură de stat a instaurat un guvern fascist, în octombrie au sosit în România o misiune militară germană și trupe de instrucție” (p. 90), iar „sub presiunea germană au fost incluse în blocul războinic Ungaria, la 20 noiembrie, România la 23 noiembrie și Bulgaria, la 1 martie 1941” (p. 90). În primăvara anului 1941 puterile Axei își instaurează pentru mai bine de 3 ani stăpînirea asupra Iugoslaviei și Greciei.

În ceea ce privește pregătirea războiului împotriva U.R.S.S. de către comandamentul german, autorii arată că în ajunul dezlănțuirii agresiunii armate Germania avea un efectiv total de luptă de 7.234.000 de oameni, dintre care 3.800.000 în armata de uscat, 1.200.000 în rezervă, 150.000 în Waffen-SS, 1.680.000 în aviație și 404.000 în marină. Pentru invadarea Uniunii Sovietice erau pregătite 209 divizii, dintre care 21 de tancuri, 10 de motorizate, 1 de cavalerie și restul de infanterie. Peste 70 % din aceste forțe erau destinate frontului răsăritean, 53 de divizii ca mai unități de ocupație în Balcani și vestul Europei și 2 divizii în Africa de nord (p. 112, 113, 114). Autorii consemnează că, în același timp, pentru securitatea celor aproape 2.000 km. cît reprezenta granița de vest de la Murmansk pînă la gurile Dunării, Uniunea Sovietică dispunea, la mijlocul anului 1941, de 15 armate, 7 corpuri mecanizate și 35 de divizii de aviație, înzestrate cu 35.000 de tunuri și aruncătoare, 1.800 de tancuri mijlocii și grele, 1.540 de avioane moderne și un mare număr de alte tipuri de tancuri și avioane. Trupele sovietice de pe granița de vest numărau în jur de 2,9 milioane oameni.

Fără declarație de război, în dimineața zilei de 22 iunie 1941, armatele Germaniei hitleriste au invadat Uniunea Sovietică. În

<sup>1</sup> Un asemenea tratat nu s-a încheiat (n.n.).

aceeași zi au declarat război Uniunii Sovietice Italia și România, urmate la 23 iunie de Slovacia, la 26 iunie de Finlanda și la 27 iunie de Ungaria. La campania din vara respectivă autorii menționează că România a participat cu 22 mari unități (între care 12 divizii de infanterie, 4 brigăzi de vânători de munte, 1 brigadă de tancuri și 2 brigăzi de fortificații), Finlanda cu 19 mari unități (16 divizii de infanterie, 1 brigadă de cavalerie, 2 brigăzi de vânători de munte), Slovacia cu 3 mari unități (1 divizie de infanterie, 1 divizie moto), Ungaria cu 4 mari unități și Italia cu 3 mari unități (p. 103).

Chiar din prima perioadă a războiului armata germană a înregistrat pierderi considerabile. Autorii relatează că numai între 22 iunie — 26 septembrie 1941 acestea s-au cifrat la peste 534.000 morți, răniți și dispăruți, printre care 17.884 ofițeri (p. 141). Cu privire la armata română, în lucrare se arată că, numai în operația de la Odesa, Armata 4 a pierdut 190.000 de oameni, iar Armata 3, de la angajarea sa în război și pînă la sfîrșitul anului 1941, mai rămăsese numai cu 2 brigăzi din totalul marilor unități cu care intrase în luptă. Din documentele vremii rezultă că în operația de la Odesa (2 august — 16 octombrie 1941) pierderile Armatei 4 s-au ridicat la 90.020 de oameni, din care 17.891 morți, 63.280 răniți și 8.849 dispăruți<sup>2</sup>, iar Armata 3 între 22 iunie — 1 noiembrie 1941<sup>3</sup> a pierdut peste 10.800 de ofițeri, subofițeri și soldați, morți, răniți sau dispăruți. După 16 octombrie 1941, majoritatea marilor unități române a fost retrasă în țară. Inițial comandamentul român hotărîse să retragă întreaga armată de pe front, însă la intervenția guvernului german brigăzile 1 și 4 vânători de munte, brigada 8 cavalerie și diviziile 10 și 18 infanterie au intrat din nou în luptă pe frontul din Crimeea la sfîrșitul anului 1941 și începutul anului 1942<sup>4</sup>, iar altele, ca brigăzile 5 și 6

cavalerie, au rămas ca rezervă strategică în adîncimea spatelui frontului. Cinci din aceste mari unități au luptat în cadrul Armatei 3 pînă în noiembrie 1941, apoi au intrat sub ordinele comandamentelor germane.

Odată cu eșecul războiului „fulger” în toamna anului 1941 se adîncesc și contradicțiile în rîndul coaliției fasciste, iar frontul sovieto-german antrenează tot mai numeroase forțe umane și mijloace de luptă. Pentru ofensiva din vara anului 1942, se spune în lucrare, Ungaria trebuia să pună la dispoziția comandamentului german 13 divizii, România 27 divizii<sup>5</sup>, iar Italia 10 divizii și 3 brigăzi (p. 171). La 29 decembrie 1941 Hitler a adresat o scrisoare lui Antonescu prin care îl anunța „că pregătește o nouă ofensivă” și îi cerea să deplaseze pe front cît mai multe unități românești, „încît ele să sosească pe front înainte de topirea zăpezii”<sup>6</sup>

Activitatea Marelui stat major român din această perioadă a fost influențată de starea de spirit antihitleristă care domnea în rîndurile poporului român și ale armatei, precum și de nemulțumirile majorității burgheziei române ale cărei interese economice erau lezate de monopolurile germane care dominau economia României. În acest context se înscrie opoziția unei mari părți a ofițerilor și generalilor din organul superior al armatei de a mai continua războiul, manifestată mai ales prin tărăgănarea trimiterii pe front de noi trupe române. Astfel majoritatea marilor unități a ajuns la destinație abia în a doua jumătate a anului 1942, iar multe din ele aveau efective reduse (o divizie de infanterie avea 6 batalioane în loc de 9, iar regimentul de artilerie — 2 divizioane în loc de 3). Așa a reușit Marcele stat major român să rețină în țară cîteva zeci de mii de militari, aproape întreg contingentul 1943, care mai tîrziu au fost folosiți în războiul împotriva Germaniei.

<sup>2</sup> Arhiva Ministerului Apărării Naționale, fond M. St.M., Secția mobilizare — organizare, dosar nr. 126/1941. Vezi și Institut für Zeitgeschichtearchiv, M.A. 518/1.

<sup>3</sup> Idem.

<sup>4</sup> Arhiva Ministerului Apărării Naționale, fond 948, dosar nr. 629.

<sup>5</sup> Cifra corespunde cu documentele din arhivele românești. Vezi Arhiva Ministerului Apărării Naționale, fond nr. 948, dosar nr. 907.

<sup>6</sup> Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fond XIII, dosar nr. 1262, mapa V, Scrisoarea lui Adolf Hitler din 29 decembrie 1941 adresată lui Ion Antonescu.



În lucrare se acordă o importanță deosebită frontului sovieto-german, care a concentrat majoritatea forțelor și mijloacelor participante la cel de-al doilea război mondial; totodată sînt descrise și celelalte teatre de luptă din Asia, Africa etc. Autorii reușesc să sintetizeze complicatele operații militare terestre, navale și aeriene, cu ceea ce au avut ele mai caracteristic și mai semnificativ, ce s-au desfășurat pe întinsul spațiu de 22 de milioane de kilometri pătrați ce a fost cuprins de văpăile focului celui de-al doilea război mondial timp de 6 ani.

Mișcarea de rezistență a popoarelor din Europa este tratată cu trăsăturile ei comune și specifice determinate în primul rînd de natura regimului de ocupație. Așa cum relevă autorii, în regiunile U.R.S.S., în Franța, Polonia, Iugoslavia, Cehoslovacia, Belgia, Olanda, vremelnice ocupate, mișcarea de rezistență a fost mult mai puternică decît în alte țări, unde regimul de ocupație era altul. În situația acestor țări era necesar să fie incluse Albania și Grecia, care au avut un regim similar și au dus lupte grele împotriva ocupanților.

Evenimentele din România, care au dominat sud-estul european în vara anului 1944, sînt relate succint în lucrare. De pildă, se menționează că „odată cu arestarea lui Antonescu a început revoluția populară antifascistă și chiar în aceeași zi regele Mihai a proclamat ieșirea României din război” (p. 351). În continuare se arată că „Pentru a pune capăt mișcării populare, el (regele -n.n.) a instaurat un guvern nou, în care predominau forțele conservatoare și reacționare” (p. 351).

Din literatura de specialitate și din documentele vremii rezultă că guvernul român de la 23 August 1944, de sub președenția generalului de corp de armată Constantin Sănătescu, era reprezentantul Blocului Național Democrat, care reunea Partidul Comunist Român, Partidul Social Democrat, Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal. Platforma acceptată de cele patru partide în iunie 1944 fusese propusă de Partidul Comunist Român și prevedea ca principale sarcini scoaterea României din războiul

hitlerist și alăturarea ei puterilor aliate, alungarea trupelor germane din țară și eliberarea teritoriului național. Acest guvern, din cadrul căruia făcea parte și reprezentantul Partidului Comunist Român și-a îndeplinit sarcinile pentru înfăptuirea cărora fusese instaurat. El a încheiat armistițiul cu puterile coaliției antihitleriste și a asigurat participarea armatei române la război contra Germaniei naziste. Totodată a adoptat și o serie de măsuri democratice. Atunci cînd revoluția din țara noastră declanșată odată cu insurecția națională antifascistă a intrat într-o fază nouă a dezvoltării sale, guvernul din august n-a mai corespuns și a fost înlăturat. Treptat întreaga putere politică a fost cucerită de clasa muncitoare în frunte cu partidul comunist.

Referindu-se la influența insurecției naționale antifasciste armate din România pentru Peninsula Balcanică, autorii menționează că: „Evenimentele din România au influențat în mod decisiv criza acută din Bulgaria care s-a amplificat, ajungînd pînă la revoluție” (352).

Într-adevăr, insurecția victorioasă a poporului român a schimbat net situația politică și militară din sud-estul Europei în favoarea coaliției antihitleriste și a zdruncinat puternic dispozitivul german din această zonă geografică. Ieșind din războiul împotriva U.R.S.S., România s-a alăturat coaliției antihitleriste cu întreg potențialul său economic și militar. Armata română, cu un efectiv de peste 460 000 de soldați, subofițeri, ofițeri și generali, a eliberat de trupele germane în opt zile, de la 23 la 31 august 1944, întreaga parte centrală, de sud-est, sud și sud-vest a țării. Aceasta a determinat mutarea bruscă a frontului sovieto-german cu sute de kilometri și a pus în pericol flancul și spatele dispozitivului german din zona lanțului carpatic și din Balcani. Presa vremii din țările coaliției antihitleriste și din țările neutre aprecia că „drumul spre Bulgaria, Iugoslavia de est și Ungaria este deschis”, că „pierderea României înseamnă, probabil, dispariția rapidă a tuturor vestigiilor dominației Axei din Balcani”. Ziarul „Pravda” din 27 august 1944 scria că „Ieșirea României din Axa fascistă

este importantă nu numai pentru poporul român. Presa străină afirmă în mod just că s-a năruit întregul sistem de apărare german din Balcani (. . .) Lovitura primită de întregul sistem al dominației germane în Balcani cu greu poate fi subestimată”.

Cu toate că un asemenea eveniment are o largă aderență în presa internațională a vremii și într-o serie de lucrări și studii apărute ulterior, el își face loc cu multă greutate în unele cărți de specialitate sau e tratat incomplet în altele. În prezenta lucrare participarea armatei române la înfăptuirea insurecției nu este amintită. Autorii menționează numai formațiunile de luptă patriotice care „au ocupat obiectivele germane, au făcut mulți prizonieri din trupele care au încercat să scape cu fuga și în felul acesta au contribuit la înaintarea vertiginoasă a armatei roșii” (p. 351). Despre trupele române se spune numai că „înfringerea Wehrmachtului fascist în România a fost grăbită datorită faptului că unele trupe române au trecut de partea armatei roșii, iar altele s-au împrăștiat în fața atacului sovieticilor” (p. 351).

Din documentele vremii rezultă că în noaptea de 23/24 august marile unități române de pe front au încetat ostilitățile împotriva armatei sovietice și o parte s-a retras spre noile zone de regrupare, conform directivelor Mareșalului stat major român din seara zilei de 23 august, pentru a intra în acțiune contra armatei germane. Altele au intrat imediat în luptă împotriva unităților germane. Cele din interior au blocat mai întâi obiectivele militare germane, iar în dimineața zilei de 24 august au trecut la asaltarea lor și la lichidarea tuturor rezistențelor germane.

Despre participarea României la războiul antihitlerist se spune că: „La fel ca și România, Bulgaria a participat în continuare la război de partea coaliției antihitleriste” (p. 352). Apreciind contribuția adusă la războiul antihitlerist, calitățile de luptă, bărbăția și eroismul armatei române, autorii lucrării sovietice *Velikaia otecestvennaia voina 1941—1945, Kratkii naucino popularni ocerk*” (Marele război pentru apărarea patriei 1941—1945, scurt studiu de știința popularizată), apărută sub redacția generală a lui F.A. Jinilin, membru

correspondent al Academiei de științe a U.R.S.S., scriu: „Peste o jumătate de milion de ostași din armata română au luptat împreună cu armatele sovietice împotriva armatelor fasciste de la 23 august 1944 până la sfârșitul războiului. În aceste operații au dovedit remarcabile calități de luptă. Încercările generalului Friessner de a justifica cauzele înfringerii sale prin instabilitatea și trădarea armatelor române sînt desmințite de excepționala bărbăție și de eroismul ostașilor români în lupta pentru o cauză dreaptă, pentru eliberarea țării lor de fascism, iar mai tirziu a Ungariei și Cehoslovaciei”<sup>7</sup>.

Efectivele militare angajate de România în războiul antihitlerist s-au ridicat la aproape 540 000 de oameni; în marile bătălii la care au participat împotriva Germaniei hitleriste circa 170 000 de militari români au căzut morți, răniți și dispăruți.

Luptînd neîntrerupt timp de 9 luni de zile, unitățile române au parcurs peste 1 000 kilometri, au forțat 17 masive muntoase, 12 cursuri mari de apă, au eliberat 3 831 localități, dintre care 53 orașe importante, și au pricinuit inamicului pierderi în oameni de aproape 118 000 prizonieri și peste 18 000 de morți.

Referindu-ne la bibliografia folosită de autori apreciem că pentru o lucrare de proporțiile celei de față era necesar ca aria de informare să fi fost mai diversificată<sup>8</sup>.

Cu precizările de mai sus, lucrarea se impune totuși ca o sinteză meritorie și o utilă sursă de informare pentru cunoașterea unora din problemele celui de-al doilea război mondial.

Dumitru Tușu

<sup>7</sup> Lucrarea a apărut în Izd. Politiceskoi literaturi, Moscova, 1970, p. 396.

<sup>8</sup> Din literatura românească de specialitate consacrată acestei probleme puteau fi amintite sintezele: *România în războiul antihitlerist 23 august 1944—9 mai 1945*, București, Edit. Militară, 1966, ca și *Marea conflagrație a secolului XX. Al doilea război mondial*, București, Edit. politică, 1971.

**JAIME VICENS VIVES, *Approaches to the History of Spain*, ed. 2-a, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1970, p. XXX+190**

Istoricul catalan Jaime Vicens Vives (1910—1960) este considerat, la ora actuală, unul din cei mai mari istorici ai Spaniei. Specialist în istoria economică și instituțională, ca și în istoria Cataloniei, el a jucat un rol hotărâtor pentru a îndruma știința istorică spaniolă pe un făgaș nou, depășind vechile construcții dogmatice, romantice, șovine și birocratice. Datorită școlii inițiate de Vicens Vives, la Barcelona, ca și datorită marilor istorici spanioli încă în exil (de la sfârșitul tragicului război civil, din 1939): Claudio Sánchez Albornoz și Américo Castro, și a istoricilor instituțiilor spaniole, grupați în jurul Universității din Madrid: Luis García de Valdeavellanos, Fernando Soldevilla, Julio Caro Baroja, știința istorică spaniolă a izbutit să se elibereze de prejudecățile și rigorile șovine și dictatoriale și să se alinieze, în sfârșit, marilor școli istorice contemporane.

Concepută ca o lucrare de sinteză pentru un dicționar politic pregătit de Santiago Nadal, *Aproximación a la historia de España* a fost publicată separat de Vicens Vives, în 1952. Numai delect, ea s-a bucurat de un extraordinar succes de public, fiind socotită ca prima *istoria imparțială* a Spaniei, de la izbucnirea războiului civil (1936) pînă la data apariției. O a doua ediție spaniolă a apărut în 1960, cu anumite adăogiri și cu o introducere în care autorul — cu câteva luni înaintea morții sale premature — își sintetiza concepțiile și metodele de cercetare. O primă traducere în limba engleză a apărut chiar în 1960, fiind urmată de aceasta a doua traducere efectuată de Joan Connelly Ullman.

Istoria Spaniei — și, mai ales, a Spaniei medievale — este una din cele mai instructive preocupări pentru istorici ca și pentru sociologi. Reprezentînd, vreme de peste opt veacuri, din 711 pînă în secolul al XVI-lea, cîmpul de luptă dintre civilizația europeană și cea afro-asiatică, Spania a realizat numeroase experiențe socio-politice, adesea contrastive, în formațiunile ei statale din perioada Recon-

quistei: regatul asturleoniez, regatele Navarei Aragonului, Castiliei și Portugaliei, comitatul Barcelonei. Proiectînd Europa de-a lungul Atlanticului și Pacificului, Portugalia și Spania au deschis zorile epocii moderne, în vreme ce combinațiile matrimoniale ale regelui Ferdinand al Aragonului au constituit uriașă grupare de teritorii și de venituri trecute în mîinile lui Carol Quintul și apoi în ale lui Filip al II-lea. Pentru ca, dintr-o dată, în secolul al XVII-lea, în virtutea unui proces rapid de decadență, esențial de analizat pentru istoric, economist, psiholog și sociolog, uriașul imperiu spaniol să se dovedească un colos cu picioarele de lut.

Istoricii spanioli, ca și istoricii francezi, englezi și germani, au propus diferite explicații a acestei bruște decadențe. Vestita *generație de la '98* (anul în care, înfruntă pe mare și pe uscat de noua forță militară și navală a Statelor Unite, Spania și-a pierdut ultimele domenii din uriașul ei imperiu colonial: Cuba, în Atlantic, Filipinele, în Pacific) a oferit justificări și soluții mai degrabă sentimentale și patriotice, axate pe străvechiul spirit castilian. În calitatea lui de catalan, Jaime Vicens Vives își îngăduie să dea o cu totul altă explicație. Explicație pentru care a fost nevoie de sinteza din 1952, model de conciziune și de pătrundere intelectuală a tuturor problemelor în inextricabila lor complexitate.

Linia explicativă a istoriei Spaniei, în concepția lui Vives, rezidă în viziunea socio-economică a două Spanii, distincte inițial pe plan geografic. El constată, astfel, existența a unei *Spanii periferice*, de coastă, mediteraneană sau atlantică, și constînd, în esență, în patru regiuni distincte: Catalonia, cu Saragossa, cuprinzînd coasta de la Barcelona la Gerona; ținutul Levantului, de la Valencia la Alicante; Andaluzia, cu Sevilla și Cadix; în sfârșit, pe țărmul de nord, coasta atlantică, din Galicia pînă la San Sebastián cu Oviedo, Bilbao și Santander.

A doua Spanie reprezintă hinterlandul, muntos și deluros, al regiunilor de coastă. În această a doua Spanie, geografia și istoria disting cinci regiuni importante: Navara și Aragonul, pe versantul sud-vestic al Pirineilor; Leonul, în nord-vest; Estremadura; și, în sfârșit, blocul masiv al Castiliei.

Calc două Spanii se deosebesc prin condițiile lor economice și demografice (Spania de periferie având peste 100 de locuitori pe km<sup>2</sup>., în timp ce Spania centrală, cu excepția regiunii madrilene, fiind mai slab populată), prin specificul mental al localnicilor, și prin rolul diferit jucat în decursul istoriei.

Coasta periferică mediteraneană a fost prima regiune iberică atinsă de valurile civilizațiilor asiatice, a acelor civilizații care, dezvoltate înaintea tuturor celorlalte, au asigurat Orientului mijlociu un primat cultural incontestabil, vreme de patru milenii. Fenicienii, apoi grecii și cartaginezii, și-au disputat, multă vreme, coastele și resursele minerale ale Spaniei, până când, în anul 535 î.e.n., cartaginezii, prin victoria navală hotărâtoare de la Alalia, li silesc pe greci să renunțe la exploatarea coastelor sud-estice ale peninsulei iberice. În același timp, triburile celte au trecut în valuri munții Pirinei, între 900–650 î.e.n. aducând cu ele metalurgia fierului, deprinsă în leagănul lor primitiv de pe malurile Dunării. Supunând triburile indigene, celții au impus astfel prima formă politico-socială a Spaniei, sub forma unei clase conducătoare suprapuse populației băștinașe. Cucerirea romană a avut ca urmare unificarea administrativă și economică a Peninsulei Iberice, și i-a prefăcut pe foștii șefi tribali în puternici proprietari de domenii agricole. În același timp, romanii au folosit orașele iberice ca nuclee de răspândire a civilizației greco-latine, și le-au încorporat sistemului juridic roman în etape succesive, culminând cu conferirea universală a cetățeniei romane, prin celebrul edict al lui Caracalla, în 212. Aceleași orașe vor constitui nucleele de răspândire a creștinismului.

Ceea ce este esențial, în concepția lui Vives, este că prima civilizație unificatoare pe care a cunoscut-o Spania, cea greco-romană a fost, în același timp, *periferică și urbană*.

Zonele civilizate urbane periferice s-au impus podișului rural. Roma a contribuit la unificarea Spaniei mai ales prin tehnicile introduse (irigații, șosele) și prin cultură și artă, și mai puțin prin administrația propriu-zisă, care a avut mai degrabă tensiuni separatiste, pe provincii, decât integratoare. Creștinismul, care a avut multă vreme tendințe spre disidență, ajuns să absoarbă spiritul cultural și ierarhic al Romei, orientat spre stat, și să calchieze organizarea episcopală pe structurile provinciale și urbane romane, sub protecția oficială a statului. Din secolul al IV-lea înainte, Biserica devine astfel bastionul ideilor de autoritate și de universalitate în întreaga lume mediteraneană.

Invațiile barbarilor și implantarea vizigoților (alături de suevi și de alani), au avut ca urmare mutarea centrului politic al Spaniei de la periferie pe podiș, la Toledo. Ca și celții, vizigoții au constituit o aristocrație militară, grupată însă în jurul unei dinastii multă vreme ariene. Datorită condițiilor specifice evului mediu timpuriu, circulația monetară și economia de schimb au stagnat, clasele urbane și organizațiile municipale s-au destrămat. Structurile pre-feudale introduse de vizigoți au creat o adevărată prăpastie între clasa conducătoare alogenă și locuitori. Prăpastie peste care numai Biserica s-a priceput să mai arunce o punte, dar care explică rapidă prăbușire a statului vizigotic, la primul atac, în 711, din partea unui grup prădalnic de mauri și de arabi.

Cucerirea arabă a avut ca urmare accentuarea pluralismului specific spaniol, și elaborarea unei axe socio-politice în jurul căreia se vor desfășura toate procesele ulterioare, vreme de opt veacuri: repopularea, recucerirea, strădaniile de asimilare a creștinilor de către musulmani și apoi a musulmanilor de către creștini. Neglijând să desăvârșască unitatea politică și militară a Spaniei prin integrarea regiunilor sălbatice din nord-vest (unde se refugiaseră câteva elemente militare vizigotice, păstrând clementul hotărâtor al monarhiei și legitimității) arabii și-au condamnat la eșec planurile de cucerire europeană. Intervenția imperiului carolingian de dincolo de Pirinei a constituit un al doilea pol creștin,

acela al Barcelonei, Catalonia fiind sistematic cucerită de franci, între 785—801, și cunoscând, ca și Franța, regimul feudal dezvoltat. Regatele pirineice (Navara și Aragonul), ca și regatul asturleonéz și castilian, nu au putut dezvolta din numeroase motive, acest regim feudal, în secolele IX—X. În secolul al XI-lea, triumful spiritului clunisian, refractar instituțiilor feudale, s-a exercitat, puternic, asupra Spaniei, mai ales pe axa esențială a drumului pelerinajului la Sant-Iago de Compostela. Noua societate a reconquistei, cea castiliană, axată pe o frontieră mișcătoare, spre Duero și apoi spre Tajo, s-a structurat în primele secole ca o societate militară, democratică și dinamică, în care ciobanii și țărani luptau cot la cot cu cavalerii și cu locuitorii cetăților. Acestea din urmă, *castillos*, au dat numele lor noului regat.

Prima perioadă biruitoare a *Reconquistei* a luat sfârșit în 1085 prin cucerirea fostei capitale vizigote, Toledo. Aceasta a provocat o violență contra-ofensivă musulmană, condusă inițial de almoravizi și ulterior de almohazi. Ea a avut consecințe fundamentale, fiind continuată timp de peste un secol. Mai întâi, a frânat desfășurarea Reconquistei. Apoi a consolidat, militar și politic, cele trei regate spaniole aflate în linia de luptă, și anume Castilia, Portugalia și complexul catalano-aragonez. A triumfat astfel viziunea persistentă până astăzi, a unei Spanii trihotomice. Pe de altă parte, brusca refântărire a puterii islamice a stîmjenit asimilarea locuitorilor musulmani și a celor creștini. În sfârșit, prin frînarea ofensivei castiliene s-a impus un nou ideal, politic și militar: acela, nou, de cruciadă, care a înlocuit vechiul ideal tradițional neogotic. Sprijinit de papalitate și de cavalerii întregii Europe, noul ideal va triumfa în bătălia hotărîtoare de la Las Navas de Tolosa (1212), la care au participat contingente din toate regatele spaniole și, în fruntea lor, cavalerii ordinelor militare recent întemeiate: *Calatrava* (1158), *Alcántara* (1166) și *Santiago de Compostella* (1170). Dotate cu mari domenii pentru cultivare, populare și apărare, ordinele cavaleresti spaniole și portugheze (*Avis* și *Christo*) au implantat în ținuturile de graniță, mai ales în bogatele și întinsele cîmpii, recent

cucerite, ale Andaluziei, un sistem demografic, militar și economic deosebit de sistemul feudal european.

În același timp, Mediterana, și apoi oceanul Atlantic, sînt reintegrate în perspectiva locuitorilor țărmurilor. Catalonia își constituie un adevărat imperiu mediteranean, cu Balearele, Sicilia și Sardinia, în vreme ce portughezii se vor dezinteresa tot mai mult de problemele continentale pentru a prospecta coastele Africei în vederea marilor călătorii spre Indii. Dar aceste acțiuni divergente, spre toate mările globului, au fost prilejuite în mod esențial de faptul că regatul Castiliei izbutise să controleze Gibraltarul și să împiedice o recrudescență a năvălirilor din Africa în Europa. Prin această strălucitoare esențială a Gibraltarului va trece, în ultimii ani ai secolului al XIII-lea, flota genoveză a amiralului Micer Benito Zacharias, ca să stabilească un contact rodnic cu Țările de Jos.

Marile cuceriri realizate de cruciada castiliană, în decursul secolului al XIII-lea, pe seama maurilor, au condiționat noi structuri socio-economice care au rămas aproape intacte pînă în zilele noastre. Castilia veche se depopulează pentru a prilejui colonizarea latifundiilor din Andaluzia, în vreme ce la nordul podișului apar fenomene de feudalizare, ca și, de altfel, în Catalonia și Aragon. Lipsită de orașe industriale sau comerciale, Castilia intră într-un prim ciclu economic paralizant, din care nu poate ieși decît sporind masiv importul de lînă spre orașele flamande și italiene. Asociația crescătorilor de oi (vestita *Meseta* întemeiată între 1260—65) coordonează pendularea turmelor și tratează direct cu nobilimea latifundiară și cu regele, asigurînd plata impozitelor pe lîna oilor. Prioritatea acordată creșterii oilor și exportului de lînă va paraliza, atît agricultura castiliană, cît și industria ei încă în fașe.

În același timp, conform unui model european pentru veacurile XIV—XV, nobilimea spaniolă devine tot mai exigentă împotriva unor monarhii care, cu excepția complexului catalano-aragonez, nu aveau posibilitatea, ca alte monarhii europene, să se alieze împotriva aristocrației cu burghezia foarte șubredă în Spania, și alcătuită mai ales din elemente alogene

(*moriscos* și *evrei*). Certurile dinastice prilejuiesc intervenția tot mai activă a mării nobilimi castiliene, vestiții *Grandes*, în vreme ce, datorită expansiunii lor maritime, atât Portugalia cât și Aragonul pot nuanța rezistența monarhiei față de exigențele nobilimii locale, care caută să-și apere noile latifundii prin sporirea drepturilor ei politice și privilegiilor ei socio-economice și fiscale. După multe frământări care au umplut aproape întreg secolul al XV-lea, se ajunge, în 1479, la unificarea tuturor regatelor spaniole prin căsătoria „regilor catolici”.

Ferdinand de Aragon va juca un rol hotărâtor în istoria Spaniei, prin noile sale opțiuni în toate sectoarele. Datorită lui, infanteria castiliană va ajunge la structuri atât de puternice încât va domina strategia continentului vreme de 150 de ani până în 1643. Această forță militară considerabilă a fost pusă în slujba unei politici externe care, cel puțin în privința Castiliei, căpăta o orientare opusă celei păstrate în tot decursul evului mediu; și anume împotriva Franței, vechea aliată a dinastiei de Trastámara, și alături de casa de Burgundia. Și, prin jocul intereselor dinastice ale acesteia, alături de casa de Habsburg și de aliații acesteia: Anglia și Portugalia.

Dacă întreaga politică și diplomația europeană vor fi astfel dominate, vreme de două secole, de liniile politicii vizionare a lui Ferdinand de Aragon — prototipul *Principelui* lui Machiavelli — în domeniul politicii interne iberice, regele Aragonului a practicat o politică elastică de dualism, combinând concepțiile și instituțiile statului feudal de tip *patri-monial* cu ideile noi ale monarhiei autoritare. Ferdinand a conceput astfel Spania ca o *monarhie pluralistă*, în care dinastiei i se conferea sarcina elaborării și coordonării liniilor mari ale politicii externe și interne, dar cu permanenta acceptare a diferitelor influențe externe (din partea papalității, prin sf. Oficiu) și interne (din partea adunărilor de stări, a breslelor catalane și a celor din nord, Burgos și Bilbao). În același timp, regele a căutat coordonarea politicii oceanice a Castiliei, posesoare, începând cu anul 1492, a uriașelor domenii din Lumea Nouă, cu tradițiile politicii africane ale Aragonului, tradiții întă-

rite prin cucerirea Oranului, a Algerului și a Tripolisului, între 1509—1511.

Complexa și dinamică politică structurată astfel de Ferdinand de Aragon a trebuit însă, în cele din urmă, să se centreze pe Castilia. Această opțiune, care a profilat istoria Spaniei pe aproape o jumătate de mileniu, a fost înfrântă de o serie de cauze. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, datorită decadenței Cataloniei (pe care regatul Valenciei, oricât ar fi fost de bogat, de prosper și de înaintat în cultură, n-o putea înlocui), Castilia, deci podișul iberic, a dobândit primatul politic și economic, datorită populației ei, finanțelor ei multă vreme prospere în baza comerțului cu lână, și, mai ales, structurilor ei socio-politice, care lăsau monarhiei o mult mai mare libertate de acțiune decât o îngăduiau barierele legale elaborate de nobilime în statele coroanei de Aragon sau în regatul Navarei. Monarhii Spaniei integrate au fost astfel ispitiți să se sprijine tot mai mult pe structurile castiliene, și să tindă să aplice în tot regatul soluții politice și economice valabile mai ales pentru Castilia. Așa se explică măsurile prin care, vreme de peste un secol, s-au penalizat și expulzat, rind pe rind, toate elementele energetice pe plan economic și cultural: evreii, *conversos* și *moriscos*. Biserica, inițiativa și coordonatoarea Reconquistei, *mai ales în Castilia*, vreme de trei secole, a izbutit astfel să-și impună, *prin Castilia*, concepțiile intolerante întregii Spanii. Printr-o asemenea politică sectară, năzuind la himera unității de credință catolică, s-a subminat avântul cultural al Renașterii spaniole (de inspirație eterodoxă, ca orice mișcare intelectuală autentică) și s-au șubrezit structurile socio-economice și financiare ale întregii Spanii. Pe bazele șubrede ale agriculturii spaniole nu s-a putut implanta o industrie înfloritoare; iar uriașele cantități de metale prețioase aduse din Lumea Nouă s-au scurs din Spania către toate țările apusene ale Europei, în baza unei politici de hegemonie ale cărei baze se vor dovedi, în cele din urmă, șubrede.

Această fundamentală lecție sociologică a istoriei este analizată substanțial de istoricul spaniol, pe capitolele succesive ale politicii spaniole în secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

Spiritul castilian s-a dovedit, ca și monarhii Castiliei, incapabil să înțeleagă spiritul capitalist, al cărui triumf în țările înconjurătoare va stringe tot mai mult marja de mișcare a politicii spaniole, îndreptate spre hegemonia europeană. Filip al II-lea n-a putut pricepe structurile economico-spirituale ale supușilor săi din Țările-de-Jos; și, cu miopia lui tipic birocratică, acest suveran, care, scrie Vives, „a înecat întreaga Spanie sub valuri de hirtie”, a dus politica spaniolă la faliment în toate domeniile: economic, militar și diplomatic.

Abia în secolul al XVIII-lea, după ce toate consecințele miopiei politice și economice habsburgice se produsese în toate domeniile făcând Spania să decadă la rangul de putere secundară — cu tot Imperiul ei colonial menținut intact — Bourbonii vor căuta, după modele franceze, să edifice noi structuri administrative (prin sistemul francez al intendenților), economice, financiare, militare, navale și culturale. Luminismul spaniol (*Ilustración*) deține un rang onorabil printre experiențele similare europene. Regele Carlos al III-lea și miniștrii săi: Ensenada, Campomanes, Jovellanos, Aranda, Galvéz și Floridablanca — toți provenind, cum are grijă să ne prevină Vives, din ținuturile periferice ale Spaniei: Asturia, Valencia, Malaga sau Aragon — au contribuit mult la ridicarea economică și culturală a țării.

Dar implicațiile Revoluției franceze și ale hegemoniei napoleoniene s-au dovedit catastrofale pentru Spania. După 1814 s-au declanșat nesfârșite războaie civile, culminând cu tragicul război din 1936—1939. Încă din 1898, năzuințele deznădăjduite ale „Generației de la '98” au determinat, pentru explicarea decadenței spaniole, o analiză care, din nefericire, a rămas axată pe nostalgia de proveniență precumpănitor castiliană. În calitatea lui de catalan, Vicens Vives se îndoiște de valabilitatea unor asemenea explicații, și, implicit, de soluțiile preconizate în numele lor.

Vives pune sub semnul îndoielii teza exaltând așa-numita „misiune istorică” a Castiliei. În 1898, Castilia a tras consecințele modului dezastruos în care coordonase, vreme de patru

secole, destinele poporului spaniol în ansamblul său. Castilia a crezut că se poate eschiva de la răspunderile ei prin simpla afirmare a unui crez naționalist de tip romantic, *fără a accepta să facă apel la învățămintele istoriei imparțiale*. Nici cei mai savanți exponenți ai „Generației de la '98”: Miguel de Unamuno sau José Ortega y Gasset, n-au stăruit pe filele istoriei. Abia la mijlocul secolului nostru, doi mari istorici spanioli în exil au căutat marea explicație istorică. Claudio Sánchez Albornoz a lansat formula „scurt-circuitării modernității” în secolul al XVI-lea, prin hegemonia Castiliei; iar Américo Castro analizează fenomenul specific de devitalizare, de preschimbare romantică a energiilor vitale în visuri himerice, care nu voiau să țină seama de realitate și nu făceau altceva, în fond, decât să reia, sub o formă aparent modernă, vechile prejudecăți ale „onoarei” castiliene, sublimate la nivel național.

Reluând întreagă această problematică, esențială, la ora actuală, pentru întreaga știință istorică și sociologică mondială, Jaime Vicens Vives ti caută soluționarea în răspunsul la două întrebări fundamentale, care se ridică la valoarea unei epistemologii istorice de ample perspective.

Întia întrebare: de ce a fost incapabil poporul spaniol să se integreze pe făgașul civilizației occidentale, în toate domeniile: economic, politic, cultural? De ce nu a izbutit să valideze și să aplice consecvent cele trei soluții date acestor trei probleme de celelalte țări ale Europei occidentale, și anume, pentru epoca respectivă: capitalismul, liberalismul și raționalismul?

A doua întrebare este, evident, mult mai specifică Spaniei. Ea este pusă astfel: de ce n-a izbutit Castilia să armonizeze interesele diferitelor regiuni iberice coordonate de ea, inclusiv, între 1580—1640, ale Portugaliei? De ce a pus capăt, așa cum afirma Américo Castro, pluralismului medieval, fără a găsi un substitut eficient?

Istoria, și numai istoria, în perspectivă comparată și interdisciplinară, prin valorificarea și compararea experiențelor universale, și prin folosirea metodelor sociologiei, economiei, psihologiei și politologiei, poate răspunde

la asemenea întrebări fundamentale. O istorie care, renunțând la prejudecățile ei aristocratice și romantice, poate avea curajul să pătrundă, adânc, în structurile care determină relațiile fundamentale dintre oameni, și să scoată în evidență jocul grupelor de interese și de presiune și complexele psihologice ale temerii, spiritului partizan și autoritarismului, în jocul complex și subtil al

capilarității sociale și intelectuale. Istoria singură poate lua, cit mai exact, „*pulsul unei epoci și al unei țări*”, după formula istoricului catalan. Căci istoria, singură, cu condiția să fie obiectivă, poate explica trecutul, prevedea prezentul și desluși viitorul.

*Dan A. Lăzărescu*



ISTORIA ROMÂNIEI

VASILE G. IONESCU, *Mișcarea muncitorească din Valea Prahovei (1880—1921)*, București, Edit. politică, 1971, 243 p.

Colecția „Biblioteca de istorie” a editat în ultimii ani noi lucrări privind mișcarea muncitorească din diferite centre și regiuni ale țării, al căror merit constă în relevarea contribuției mișcării muncitorești locale la desfășurarea luptei revoluționare a clasei muncitoare pe plan național.

În seria unor astfel de lucrări se înscrie și micromonografia elaborată de Vasile G. Ionescu intitulată „Mișcarea muncitorească din Valea-Prahovei (1880—1921)”, care cercetează trecutul glorios al mișcării muncitorești dintr-unul din importantele centre muncitorești — cum a fost acela al Văii-Prahovei, centru conturat ca atare încă din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea.

Autorul, pe baza unei bogate documentări edite (documente, cărți, presă etc.) și inedite (material din Arhiva istorică centrală, Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și din Arhivele Statului din Ploiești) pune la îndemna cititorului obișnuit și a specialiștilor date și fapte care oglindesc trecutul istoric de luptă al muncitorimii prahovene.

Prin profunzimea analizei, prin selectarea judicioasă a materialelor documentare folosite, lucrarea răspunde unei necesități resimțite în literatura de specialitate, și anume aceea de a trata diverse episoade de istorie

locală ca parte integrantă a istoriei generale a mișcării muncitorești din țara noastră.

În cercetarea mișcării muncitorești din Valea Prahovei, Vasile G. Ionescu pornește de la analiza condițiilor social-economice, menționând înainte de toate faptul că odată cu dezvoltarea industriei, cu apariția clasei muncitoare, în Valea Prahovei s-a înfiripat și mișcarea socialistă. Clubul muncitorilor din Ploiești — înființat în noiembrie 1891, după modelul Clubului din București — a fost unul din primele centre muncitorești importante apărute în România, pe baza cărora avea să se constituie, în 1893, Partidul Social-Democrat al muncitorilor din România.

Un fapt demn de semnalat este acela că în orașul Ploiești, ca, dealtfel, în toată regiunea Văii-Prahovei, organizarea proletariatului s-a făcut concomitent cu începuturile de răspîndire a marxismului, ai cărui propagatori și inițiatori au fost doctorul Nicolae Russel și Constantin Dobrogeanu-Gherea. Alături de aceștia, în acțiunea de răspîndire a marxismului printre muncitorii prahoveni un rol însemnat l-a jucat și grupul de intelectuali din Ploiești în frunte cu Al. G. Radovici, Anton Bacalbașa și alții.

Pe parcursul celor zece capitole ale lucrării sale, Vasile G. Ionescu reliefează bogata activitate politică și profesională a muncitorimii din Valea-Prahovei, în cadrul căreia, începînd din 1900, un rol activ avea să desfășoare muncitorul tipograf Ștefan Gheorghiu care, timp de mai bine de un deceniu, s-a aflat în fruntea tuturor acțiunilor muncitorești.

Munca desfășurată de Ștefan Gheorghiu și de grupul de socialiști ploieșteni este larg analizată, autorul înfățișând momentele semnificative ale luptei acestuia pentru o viață mai bună. Un loc aparte îl ocupă descrierea luptei împotriva corporațiilor — organizații mixte în care intrau patronii și lucrătorii de aceeași profesiune — instituite de legea meseriilor din 1902, și a căror menire era de a abate clasa muncitoare de la tendința de organizare în sindicate.

Activitatea desfășurată de Ștefan Gheorghiu și de grupul de socialiști ploieșteni în perioada anilor 1905—1910 axată, pe de o parte, pe linia sporirii conștiinței revoluționare a muncitorimii prahovene, a ridicării nivelului său politic, iar pe de altă parte în direcția sprijinirii muncii de organizare și de consolidare a sindicatelor — se înscrie ca un fapt deosebit în istoria politică a proletariatului din Valea Prahovei, detașament viguros în acțiunea de reconstituire a partidului clasei muncitoare din România.

Autorul aduce informații și interpretări noi și în analiza activității mișcării muncitorești din Valea Prahovei din anii premergători primului război mondial. Este subliniat faptul că reconstituirea Partidului social-democrat din România, din ianuarie-februarie 1910, a dat și în Valea Prahovei, ca, dealtfel, pe întreg teritoriul țării, un impuls puternic luptei proletariatului. Clubul social-democrat din Ploiești a desfășurat o multiplă activitate, sprijinind acțiunile greviste inițiate de muncitorimea prahoveană pentru condiții de muncă și de viață mai bune. Sunt analizate, totodată, împrejurările în care, odată cu izbucnirea primului război balcanic, grupul de socialiști ploieșteni în frunte cu neobositul Ștefan Gheorghiu a redactat manifestul „Război războiului”, care, alături de alte manifestări, a contribuit la adâncirea deosebirilor de păreri dintre conducerea Partidului Social-Democrat și secțiunea din Ploiești a acestui partid în problema tacticii de luptă. Referindu-se la această situație autorul arată: „Divergențele de păreri reliefate prin acțiunile grupului de stînga ploieștean reflectau — de fapt — frământări mai adînci, care aveau să se cristalizeze în anii neutralității” (p. 77).

Dealtfel, poziția de dezaprobare a unora din directivele trasate de conducerea Partidului social-democrat s-a făcut simțită și în alte organizații locale.

În lucrare se acordă o atenție deosebită consecințelor primului război mondial asupra situației economice și sociale a maselor largi muncitoare, inclusiv a maselor muncitoare din Valea Prahovei, reliefîndu-se pe larg campania activă desfășurată de militanții Partidului social-democrat și ai Clubului social-democrat din Ploiești împotriva războiului cît și pentru mobilizarea maselor la acțiuni menite să frîneze procesul de accentuare a mizeriei, determinată de lipsa de lucru, de concedierile arbitrare, de neacordarea repausului duminical etc.

Intrarea României în război de partea Puterilor Antantei, care promitea realizarea dezideratului ce frămînta profund clasele sociale — făurirea statului național unitar român, măsurile luate de interzicere a oricărei activități a Partidului social-democrat și a sindicatelor, înfringerea temporară a armatei române și, mai apoi, ocupația dușmană, au fost resimțite din plin de muncitorimea din Valea Prahovei. Cotropitorii germani interesați să pună cît mai repede în stare de funcționare sondele și să exploateze la maximum bogatele resurse petrolifere, de care dispunea regiunea văii Prahovei, în scopul sporirii potențialului lor de război — au instituit în valea Prahovei un regim de teroare. Cu toate acestea, muncitorimea prahoveană a știut însă să înfrunte cu curaj pe ocupanți, a inițiat curajoase acțiuni de luptă, zădărnîcînd adesea planurile acestora.

Cea mai mare parte a cărții analizează mișcarea muncitorească din Valea Prahovei după încetarea războiului prim mondial, cînd mișcarea socialistă s-a maturizat; a fost reorganizată și s-a dezvoltat mișcarea sindicală.

Noile condiții economice și social-politice, ca și influența situației internaționale, au determinat un puternic avînt revoluționar al proletariatului de pe întreg cuprinsul țării, în rîndurile căruia detașamentul prahovean ocupa un loc deosebit de important. Muncitorii petrolști din Valea Prahovei s-au

situat în primele rînduri ale valului mișcării greviste, care a culminat cu greva generală din octombrie 1920.

Lucrarea se încheie cu un capitol extrem de interesant intitulat „Contribuția mișcării muncitorești din Valea Prahovei la procesul clarificării ideologice în vederea transformării partidului socialist în partid comunist” (p. 209—243). În cadrul acestui capitol cititorul este informat pe larg de discuțiile și lupta de opinii ce s-au desfășurat în cadrul organizațiilor muncitorești prahovene, de curente existente în mișcarea socialistă. În această privință, este edificatoare concluzia autorului că: „Activitatea desfășurată în anii 1918—1921 de muncitori și de secțiunile de partid, de sindicatele din centrele industriale ale Prahovei a contribuit din plin la creșterea conștiinței revoluționare și a experienței proletariatului din întreaga țară, a accelerarea procesului de maturizare ideologică a mișcării muncitorești, la crearea condițiilor care au impus dezvoltarea pe un plan superior a organizării politice a clasei muncitoare din România” (p. 243).

Nu putem încheia fără a remarca câteva mici scăpări din vedere ale volumului în discuție. Astfel, ar fi fost de preferat pentru cititor, ca și pentru specialiști, un capitol separat de concluzii, cu alt mai mult cu cît — exceptînd ultimul capitol — acestea lipsesc la celelalte nouă capitole. Totodată, semnalăm existența unor inexactități care s-au strecurat în lucrare: astfel la pagina 56 nu poate fi vorba de I. Costinescu, ministru al Industriei —, ci de Emil Costinescu —; la pagina 108, în subsol este dat drept autor al lucrării „Acțiunea politică și militară a României în 1919”, București, 1938, I.I.C. Brătianu cînd în fapt, autorul ei este Gheorghe I. Brătianu, fiul lui I.I.C. Brătianu, și care și-a întocmit lucrarea pe baza însemnărilor tatălui său.

În ansamblu însă, lucrarea lui Vasile G. Ionescu se impune cititorului prin informația bogată de care dispune cît și prin imaginea cuprinzătoare a drumului parcurs de mișcarea muncitorească din Valea Prahovei pînă la înființarea Partidului Comunist Român

Mircea Iosa

L. BOICU, *Adevărul despre un destin politic. Domnitorul Gr. Al. Ghica (1849—1856)*. Edit. Junimea, Iași, 1973, 188 p.

Autorul nu și-a propus să înfățișeze, cum singur arată în *Cuvînt înainte*, o istorie a domnitorului Grigore Al. Ghica (1849—1856) sau o biografie a acestuia, ci să schițeze numai „un portret istoric al ultimului domnitor al Moldovei”, a cărui tragedie „s-a născut din confruntările dintre imperativele epocii și propria sa condiție socială și politică, dintre năzuințe și impulsuri generoase, pe de o parte, și incertitudine și neputință, pe de altă parte, dintre proiecte ambițioase și vrăsmășia oamenilor și a împrejurărilor” (p. 7).

Făcînd parte dintr-o familie care dăduse fării domni, fiu al unui mare boier luminat,

Grigore Al. Ghica a ocupat mari demnități în principatul Moldovei, dar în ajunul anului 1848 se afla în rîndurile opoziției liberale boierești a lui N. Sturdza. Aflat la Paris în martie 1848, s-a lăsat cuprins de entuziasm pentru revoluție. Reîntors în țară, a adăpostit în vară la una din moșiile sale pe M. Kogălniceanu, urmărit de agenții lui M. Sturdza, și a sprijinit lupta revoluționară. Voia să fie domn pentru a înlătura relele de care suferea țara.

Ajuns la domnie cu sprijinul lui Reșid Pașa, de care era apropiat printr-un comun liberalism de suprafață, a acceptat cu neplăcere să se prostorneze împreună cu colegul său muntean, Barbu Știrbei, pentru a săruta piciorul sultanului, și a plătit Porții 100.000 de galbeni la înscăunare.

Voind să reinnoiască totul în țară, curînd și-a dat însă seama de numeroasele piedici ce-i stăteau în cale. Potrivnic marilor boieri reacționari, voia să-i înlocuiască, dar nu prin zguduiri, ci printr-o acțiune lentă și cuminte. A apelat și la serviciile unor oameni cu vederi înaintate, cum erau M. Kogălniceanu, C. Negri, V. Alecsandri, Al.I. Cuza, dar fără să-i pună în fruntea treburilor, lăsate astfel mai departe unor mari boieri, adeseori rude apropiate ale lui. Tinerilor luptători el voia să le canalizeze „energia și capacitățile în serviciul unui progres «măsurat», fără zguduiri, sub propria sa conducere”. (p. 37). Partizan al Unirii încă dinainte de a ajunge domn, spirit progresist dornic de reforme, Grigore Al. Ghica nu ducea la capăt proiectele sale mînat de contradicții interne, cu un caracter slab, sbruciumat de înclinații sentimentale și de intrigile boierilor, cărora s-a lăsat înduplecat să le facă multe concesii. N-a putut domina sarcina ce-și luase, așa încît memorialistul N. Suțu, unul dintre intimii săi, a putut scrie despre el că avea „defectul de a îmbrățișa mai mult decît putea cuprinde”. Curînd, fruntașii mișcării naționale, dezamăgiți, i-au blamat reținerile și tergiversările.

După cîtiva ani de domnie, intrigile și malversațiile unor mari boieri, demnitari ai săi, afacerea scandaloasă Hirnav, în care se căuta a-l implica și pe el, i-au zdruncinat atât de mult sănătatea, încît în ianuarie 1855 a încercat să se sinucidă și s-a gîndit să abdice, renunțînd la aceasta numai la insistențele familiei. Relațiile sale sentimentale, ca și scandalurile provocate de fiicele și fiii săi, au contribuit să-i tulbure spiritul și să-l împiedice în activitatea sa.

Deși nu atîtea cîte ar fi voit, a avut și realizări importante. A înființat Departamentul lucrărilor publice, a transformat corpul slujitorilor într-un corp de jandarmi, a înființat încă un batalion de miliție, o baterie de artilerie, două companii noi de pompieri la Iași și cîte una în reședințele de ținuturi, a alcătuit Regulamentul școlar care declara „învățătura publică (. . .) gratuită și slobodă pentru tot locuitorul din Moldova”, a restabilit drepturile limbii române în învățămînt, a dat prioritate școlilor agricole și

industriale, a inițiat învățămîntul superior, a înființat serviciul de diligente, a făcut să se tipărească *Cronica românilor și a altor neamuri* a lui Gh. Șincai, a sprijinit mișcarea pentru Unire, a desființat robia țiganilor aparținînd boierilor ș.a.

În activitatea lui Gr. Al. Ghica s-au manifestat și laturile negative ale caracterului său. A risipit sume mari de bani publici acordînd favoriților săi gratificații în valoare de 69.000 galbeni, a introdus impozite noi, a acuzat pe V. Alecsandri că organizează comploturi contra lui, în anii 1849—1850, supărat că administrația lui fusese ușor criticată de gazeta „Bucovina” a celor trei frați Hurmuzaki, i-a denunțat pe aceștia guvernului austriac, nu și-a controlat colaboratorii, mari boieri, unii din ei rude apropiate ale lui.

Totuși, după întreruperea din anii 1853—1854, sub ocupația armată austriacă, și-a revenit în bună măsură, opunîndu-se cu pricepere și energie injecțiilor comandamentului trupelor de ocupație, a permis în 1855 lui V. Alecsandri să scoată „România literară” și lui M. Kogălniceanu să editeze „Steaua Dunării”, a numit ministru pe unionistul D. Rallet, în 1856 a alcătuit și pus în aplicare o lege a presei, destul de liberală, dar în care a prevăzut „șase ani de muncă silnică pentru cine atacă principiul proprietății” (p. 112).

Văzînd în el un partizan al Unirii, Poarta nu i-a îndeplinit vagile promisiuni anterioare de a-l menține în continuare la domnie. În iulie 1856, înlocuit de caimacanul Th. Balș, părăsește țara. La Galați, pîrcălabul Al.I. Cuza l-a primit sărbătorește „iluminînd orașul și făcînd pe fostul domnitor să simtă durerea despărțirii de patrie”.

Stabilit în Franța, Grigore Al. Ghica cere să fie primit de împăratul Napoleon III, care nu-l primește, de bună seamă, adăogăm noi, pentru că vedea în el un pretendent la domnia Principatelor. Atacat în presă de vechii și noii săi adversari și zgduit de frămîntările sufletești proprii, la 24 august 1857 s-a sinucis. „Gr. Ghica, notează autorul cărții la care ne referim, își încheia viața sub apăsarea durerosă a celor două marote

ale sale: neînțelegerea contemporanilor și deziluzia domniei". (p. 176).

Judecăți asupra domniei lui au fost făcute curînd. Em. Costachi Epureanu a spus, de pildă, că toate calamitățile căzute asupra țării Grigore Al. Ghica nu le putea înlătura. L. Boicu, autorul cărții, crede însă că ele ar fi putut fi vindecate, dacă domnitorul s-ar fi situat în fruntea mișcării progresiste, dar „Acest om nu putea fi marele boier Gr. Ghica, atît datorită împrejurărilor istorice, cît și datorită slăbiciunilor izvorîte din firea sa și din starea socială din care provenea. În ciuda bunelor intenții, continuă autorul lucrării, și a unui aport recunoscut în opera de modernizare și creare a statului național

român unitar, Gr. Ghica a sîrșit tragic după ce s-a sbuciumat între patrie, datorie și nepuință" (p. 179).

Întemeiată pe o cunoaștere adîncă a epocii, *Adevărul despre un destin politic* este o lucrare valoroasă, care rezolvă conform faptelor problema cercetată. Scrisă într-un stil clar, vioi și sobru totodată, cartea se citește cu interes și plăcere. Adresată unui cerc larg de cititori și lipsită de aparat critic, bazîndu-se însă pe o cuprinzătoare bibliografie selectivă, ea este totuși o lucrare științifică, deși cu un pronunțat caracter de eseu.

Vasile Maciu

## ISTORIA UNIVERSALĂ

ALEXANDRU VIANU, *Istoria S.U.A.*, București, Edit. științifică, 1973, 472 p.

Cartea profesorului Alexandru Vianu, publicată în Editura Științifică, vine să umple un gol de multă vreme resimțit în literatura de specialitate. În afară de două traduceri publicate în anii imediat următori războiului<sup>1</sup>, istoriografia românească nu s-a preocupat decît foarte puțin și sporadic de acest capitol de istorie universală. (Ămintim în acest sens contribuțiile lui Dumitru Almaș,<sup>2</sup> Silviu Brucan<sup>3</sup> și bineînțeles ale autorului lucrării de față)<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Allan Nevins și Henry Steele Commager, *Istoria Statelor Unite*, București, 1945; André Maurois, *Istoria Statelor Unite*, București, 1947.

<sup>2</sup> Dumitru Almaș, *Nord contra Sud*, București, Edit. științifică, 1965.

<sup>3</sup> Silviu Brucan, *Originile politicii americane*, București, 1967.

<sup>4</sup> *Abraham Lincoln*, București, Edit. Tineretului, 1966; *Nașterea S.U.A. Plămădirea unei națiuni moderne 1607—1783*, București, Edit. științifică, 1969.

Ultima lucrare a lui Al. Vianu, extrem de densă, este structurată în 39 de capitole, pe care autorul, pentru o mai bună delimitare a materialului faptic expus, le-a compartimentat în subcapitole, notate cu cifre romane.

Perioada de istorie americană de pînă la revoluția din 1776—1783 este expusă în primele două capitole, în care este descrisă în mod succint dezvoltarea social-economică a tinerelor colonii engleze din America, radicalizarea conștiinței politice de masă și respectiv apariția în germene a contradicțiilor ce aveau să ducă la declanșarea războiului dintre colonii și metropolă.

Revoluția americană e tratată foarte lapidar, insistîndu-se mai mult asupra caracterului și semnificației evenimentelor și asupra consecințelor ei ulterioare.

Capitolele următoare expun dezvoltarea vertiginoasă și ascensiunea rapidă a tînărului stat federalist. „Goana spre vest” a valului coloniștilor, exterminarea indienilor și ocuparea teritoriilor acestora, alipirea, prin

luptă sau cumpărare (Louisiana, Oregon) de noi teritorii, au făcut ca fruntariile noului stat să se lărgască simțitor. Revoluția industrială, prin prefacerile tehnice și inovațiile introduse, a contribuit la declanșarea unui puternic impuls în industria și agricultura americană, iar perfecționările tehnice aduse au făcut ca potențialul economic al noii națiuni să crească în mod substanțial.

În domeniul politicii externe se pune pe prim plan americanismul. „Doctrina Monroe” respingând amestecul Sf. Alianțe în America Latină, statuează de fapt în mod oficial principiile ce vor sta la baza politicii externe americane în decursul epocii care a urmat. Pe planul vieții politice interne, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, are loc procesul de încheiere a partidelor politice tradiționale, care prin succesiunea reprezentanților lor la conducerea țării, vor instituționaționaliza sistemul politic bipartid.

La mijlocul secolului trecut, contradicția principală cea mai acută, care frământă societatea americană este însă cea dintre statele din nord și cele din sud, în problema sclavajului. Văzând în persistența acestuia o barieră în calea dezvoltării progresiste a societății americane, elementele înaintate din Nord condamnau cu toată tăria menținerea acestui sistem anacronic de înrobire umană. Obținutitatea marilor plantatori din sud, ca și puternicele interese economice legate de menținerea sclaviei fac ca conflictul să devină inevitabil; timp de 4 ani (1861–1865) Statele Unite sînt teatrul lungului și sîngerosului „război de secesiune”.

Autorul relevă, în această conjunctură, rolul progresist și personalitatea avansată a lui Abraham Lincoln care, înțelegînd că altă soluție nu mai e posibilă, a acceptat să ducă un război lung și pustiitor pentru a impune victoria principiilor democratice. În încheierea capitolului, Al. Vianu efectuează un competent comentariu asupra consecințelor războiului civil relevînd că, deși a avut reale urmări pozitive — eliberarea negrilor, creșterea rapidă a producției —, războiul a lăsat în urma sa serioase pagube și fisuri în economie.

În acest sens autorul subliniază, citînd pe unul din istoricii americani, că el (războiul — n.n.) „a dezorganizat finanțele, a încetinit creșterea populației, a întrerupt amar și distructiv procesul normal și regulat de înflorire economică ale cărui rădăcini mergeau adînc în deceniile antebelice” (p. 130).

Epoca ce urmează, între încheierea războiului civil și primul război mondial este perioada de „reconstrucție” a economiei americane, de sporire a potențialului economic, financiar și militar al S.U.A. de completare a teritoriului său pînă aproape de dimensiunile actuale. Întinsă pe parcursul a 13 capitole, această subdiviziune ni se pare partea cea mai bine realizată a volumului.

Rînd pe rînd sînt evidențiate fenomenele social-economice și politice specifice acestei perioade: dezvoltarea rapidă a capitalismului american, crearea marilor trusturi și monopoluri ce ajung să domine viața economică și politică a țării, și, în paralel cu aceasta, procesul de pauperizare a maselor largi. Larga dezvoltare a științei și tehnicii, progresele evidente realizate în toate domeniile activității productive, au însă ca rezultat concentrarea bogăției naționale în minile unui număr extrem de redus de persoane. Însuși mecanismul politic și sistemul prezidențial sînt afectate: corupția începe să devină o caracteristică permanentă a vieții politice și electorale americane.

În această parte a lucrării, autorul a consacrat un capitol aparte apariției și evoluției mișcării muncitorești americane. Sînt expuse aici frământările ce au loc în cadrul ei, lupta dîră a proletariatului american pentru condiții mai bune de muncă și viață, rolul în acest proces al unor lideri progresiști: Daniel De Leon, Eugen Debs, ș.a.).

Statele Unite în primul și respectiv al doilea război mondial constituie subiectul unor capitole separate în care accentul se pune pe caracterul acestei angajări. Este evidențiat faptul că în ambele războaie, S.U.A. s-au străduit mult timp să rămîna neutre iar apoi să ducă războiul „cu armele lor și cu viețile altora”.

Perioada interbelică, agitată, dominată pe plan politic intern în special de lupta

clasei muncitoare, iar sub raportul vieții economice de marea criză din anii 1929—1933 și de aplicarea politicii „New-Deal” a lui Roosevelt, constituie de asemenea după părerea noastră una din laturile meritorii ale sintezei în discuție.

Perioada postbelică a istoriei americane este succint tratată în ultimul capitol, „America sub arme”, în care se analizează în special evenimentele dintre anii 1945—1950 și se emit o serie de considerații asupra situației actuale a Statelor Unite, putere mondială, forța politică, economică și militară numărul unu a lumii capitaliste, a problemelor cu care se confruntă astăzi societatea americană contemporană.

Monografia este însoțită de o listă bibliografică a lucrărilor consultate, de un indice general, de numeroase hărți și grafice, care completează și întăresc afirmațiile autorului.

Alături de meritele incontestabile, lucrarea nu e scutită de unele scăderi, la care ne vom referi pe scurt în cele ce urmează.

Surprinde astfel faptul că autorul, bun cunoscător al istoriei coloniale a S.U.A. nu a acordat o pondere corespunzătoare perioadei incipiente a istoriei americane, care

apare tratată inegal și disproporțional (9 p.) față de însemnătatea sa în istoria americană.

De asemenea, mult prea fugitiv apare, în descrierea autorului, al doilea război mondial, participarea S.U.A. și operațiile militare corespunzătoare aparținând tratate extrem de laconic. Nu sînt puse în dezbatere problema atacului de la Pearl Harbour și controversele legate de acesta, debarcarea din 6 iunie 1944, operațiile militare care au urmat pînă la sfîrșitul războiului.

În fine, o ultimă remarcă privește perioada postbelică a istoriei S.U.A. concentrată într-un singur capitol (20 p.) unde ne așteptam să întîlnim o mai cuprinzătoare descriere a vieții social-politice americane din deceniile 6 și 7, la care se puteau emite interesante judecăți de valoare.

Aceste lipsuri nu eclipsează însă valoarea de ansamblu a sintezei lui Al. Vianu. Destinată atît specialiștilor, cît și publicului larg, bine documentată, scrisă într-un stil alert, ea își justifică publicarea constituind o bună sursă de referință pentru cunoașterea istoriei poporului american.

Mirian Stroia

JEANNE CHAYBANY, *Les voyages en Perse et la pensée française au XVIII<sup>e</sup> siècle*, Paris, 1971, 407 p.

Jeanne Chaybany, autoarea lucrării prezentată în 1967 ca teză de doctorat la Sorbona, și-a propus de altfel așa cum mărturisește în introducerea că, cercetînd istoria relațiilor dintre gîndirea apuseană și cea orientală să restabilească nu numai rolul Persiei în această privință ci și s-o repună la locul de cinste. De aceea a căutat să desprindă caracterelor specifice prin care noțiunea de Persia se detașează de noțiunea generală de Orient, elementele care derivă din aceasta în cadrul curentului oriental, manifestat în gîndirea și literatura franceză a secolului

al XVIII-lea. Astfel, capitolul introductiv, „L'Orient et la Perse” prezintă o istorie succintă a apariției și precizării noțiunii de orient.

Dacă sensul inițial de orient întîlnit la Virgiliu, acela de regiuni situate în părțile lui soare răsare, a fost preluat într-o astfel de accepțiune, aparținînd pentru prima dată în literatura franceză în secolul al XI-lea în *La Chanson de Roland*, de abia în secolul al XVII-lea ca urmare a unui număr tot mai mare de călătorii în această parte a lumii, noțiunea se precizează. Definiția dată de către primul dicționar al Academiei franceze, apărut în 1694, aparținînd orientalistului Antoine Galland și corectată de Voltaire care o mai restrînge, eliminînd regiunile din Asia de sud-est (Laosul, Indochina) s-a

păstrat pînă în secolul al XIX-lea. Fără îndoială că la aceasta au contribuit relațiile de călătorie din secolele XVII—XVIII care au constituit un mijloc însemnat de cunoaștere a ținuturilor orientale. Încercînd să reliefeze importanța acestor însemnări, autoarea prezintă în mod gradat reacția gîndirii franceze la contactul cu informații atît de variate: de la trezirea interesului de a cunoaște regiuni extra europene, la formarea unor erudiți și la apariția primelor lucrări de însemnătate pentru istoria orientalisticii franceze, la folosirea unor elemente orientale pentru alimentația, îmbogățirea și reînnoirea ficțiunii literare și a filozofiei.

Pînă la jumătatea secolului al XVII-lea însă, tot ceea ce se știe în Franța despre Persia se limita doar la unele elemente de istorie antică vehiculate de tradiția greco-latină și reînnoită de Renaștere. În mentalitatea franceză, Persia care era de mult timp un stat islamic și îmbrățișase așa zisa erezie šiită devenind un mare adversar politic și religios al imperiului otoman, apărătorul religiei islamice ortodoxe sunna, se contura în forma imperiului antic al perșilor. Ulterior afluxul de călătorii a dus la modificarea noțiunii de Persia. Descrierile de călătorii, însoțite de multe ori de desene și gravuri, corespundeau nu numai unei curiozități a publicului ci și gustului său. Succesul de public al acestor opere, izvoare importante pentru studiul mentalității epocii atinge apogeul în secolul al XVIII-lea.

Dacă printre obstacolele ridicate în procesul de cunoaștere a Persiei un loc important l-au ocupat persistența tradiției greco-latine și concurența făcută de prestigiul și de interesul suscitată de China, confuzia curentă de ordin religios între țările musulmane ce domina în Europa și care se datora faptului că redactarea Coranului se făcuse în limba arabă, împreună cu opoziția imperiului otoman la intrarea Persiei în circuitul european, par a fi fost esențiale. Astfel șahul Ismael, întemeietorul dinastiei safavide încercase să stabilească relații cu imperiul romano-german, cu regele Ungariei și cu Veneția. Aceasta însă se lovea mereu de problema intrării solilor în Persia ca și de dificultățile ridicate de

otomani în acest sens. Dacă de Césy, de pildă, obținuse de la sultan firman pentru trecerea trimisului francez în Persia, otomanii nu l-au lăsat să intre în această țară, în ciuda faptului că sosirea lui fusese anunțată șahului. Deși această situație nu s-a schimbat, împreună cu dificultatea itinerarului, cu pericolul naufragiilor și al piraților nu i-au împiedecat pe călătorii secolului al XVII-lea să cunoască Persia.

Jeanne Chaybany fixează perioada 1660—1670 drept început al epocii de cunoaștere a Persiei, vreme în care apare o serie întreagă de opere literare de inspirație persană dar și moment în care frecvența publicării relațiilor de călătorie atinge cifra de 25 de lucrări pe deceniu. Această epocă coincide atît cu cea delimitată de P. Martino (1660) pentru a stabili era cunoașterii Asiei cît și cu cea fixată de P. Hazard pentru începutul crizei conștiinței europene (1670—1715). Așadar toate aceste date indică ponderea pe care Persia începe s-o ocupe în cunoașterea Asiei.

Cauzele acestui interes sînt deosebit de variate, legate de comerț, de anumite întreprinderi, de propaganda catolică, mai apoi generate de curiozitate, pasiune ca și de necesitatea studiului practic al limbii persane. Dacă primul contact al Franței cu Persia realizat prin intermediul misionarului Pacifique de Provins se datora lui Richelieu, interesele comerciale au constituit în fapt temelia relațiilor dintre cele două țări. Pentru negustori, Persia nu era doar un centru de trafic intens ci și o piață importantă de aprovizionare. Tocmai de aceea negustorii itineranți au determinat Compania Indiilor de Est să plaseze în Persia începînd cu 1664, agenții pe drumul Indiilor la Ispahan, Șiraz, Bender-Abbas. În vremea lui Ludovic al XIV-lea însă, interesul comercial s-a dublat cu un interes cultural accentuat. Încă din secolul al XVI-lea miniștrii regelui au încercat să achiziționeze manuscrise orientale și mai ales persane. În acest fel biblioteca regelui soare ajunsese să cuprindă un adevărat tezaur, constituind un model la care aspirau Colbert și Louvois. De aceea se cuvine să menționăm atît scrisoarea lui Colbert către de Nointel, ambasadorul Franței la Constantinopol în care îi



recomandă cumpărarea de manuscrise cit și instrucțiunile date secretarului lui Nointel, Pétis de la Croix. Pe lângă această activitate, călătoria lui Herbelot de Molainville în Persia a demonstrat necesitatea studiului practic al limbii respective, punând bazele unui nou sistem de învățământ care a format renumitul corp *Jeunes de langues*. Și pentru a arăta efectul acestei măsuri cităm câteva nume devenite celebre ale celor trimiși la studii: Antoine Galland, familia Pétis de la Croix și câțiva beneficiari: *College de France*, *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*.

Adevărata cunoaștere a Persiei acelor timpuri s-a realizat numai datorită relațiilor de călătorie. Aceste izvoare a căror importanță variază în funcție de cunoașterea limbii persane, de posibilitatea de informare directă a autorului la fața locului au fost cercetate cu multă atenție de către autoare. În capitolele care le-au fost dedicate se poate urmări nu numai preocuparea de a alcătui o bibliografie cit mai completă și de a stabili ponderea pe care o ocupă în ansamblul publicațiilor referitoare la Orient ci și încercarea de altfel reușită a unei exprimări moderne, folosind un limbaj matematic. Analiza frecvenței publicațiilor referitoare la Persia, realizată grafic printr-o curbă, o determină pe Jeanne Chaybany să discearnă printre cauzele succesului de public al relațiilor de călătorie următoarele elemente: existența unui curent de curiozitate generală și anumite condiții concrete de natură diplomatică, comercială și culturală. Astfel alături de misiunile fraților Anthony și Robert Shirley, de cea a lui István Zalonkemeny, trimisul lui Rudolf al II-lea, de solia lui Antoine de Gouvéa, Silva Figueroa, reprezentanții Spaniei, se înregistrează și în politica externă franceză eforturi tot mai mari de a stabili relații directe cu Persia. Richelieu, aflat în luptă cu casa de Austria căuta să încheie o alianță cu șahul Abbas pentru a-i înlătura pe spanioli din ultimele posesiuni portugheze de pe coasta Malabar. La intervenția companiei Indiilor de Est, Ludovic al XIV-lea a trimis de trei ori reprezentanții săi cu scopul de a apăra interesele acesteia în Persia. Pe lângă aceste interese economice și cele reli-

gioase legate de misiunile franceze din Persia, rezultatele misiunii Fabre și Michel au avut un rol deosebit de important în concentrarea atenției opiniei publice. Jean Baptiste Fabre, desemnat ambasador în ianuarie 1703 avea misiunea nu numai de a-l felicita pe șahul Sultan Husein pentru urcarea sa pe tron ci mai ales de a deschide în mod oficial traficul între Franța și Persia. Rezultatul activității sale diplomatice l-a constituit misiunea lui Mohammad Reza Bek în Franța care a dus la încheierea tratatului de prietenie și comerț semnat la Versailles la 13 august 1715. Din păcate însă epoca frământată, inaugurată de moartea șahului Abbas, caracterizată de greutatea de la granița răsăriteană, de separarea uzbekilor, afganilor, de războaiele declanșate de otomani ca și moartea lui Reza Bek la Erevan au împiedecat intrarea în vigoare a tratatului.

După prezentarea căilor prin care s-au realizat primele contacte cu Persia, Jeanne Chaybany a căutat să desprindă elementele caracteristice procesului de cunoaștere a acestei țări prin intermediul relațiilor de călătorie. Atenția de care s-au bucurat se datora nu numai acelu element pitoresc caracterizat de cadrul geografic și de particularitățile civilizației persane, ci mai ales datorită faptului că erau un izvor bogat de informație. Ceea ce putea impresiona pe cititor era larga toleranță religioasă, semnalată cu uimire de Tavernier sau Chardin, modul de organizare statală, oferind analogii frapante cu cel francez, subliniat de altfel de filozofii și romancierii secolului al XVIII-lea, ca să nu mai vorbim de cunoștințele de istorie și arheologie persană (identificarea Persopolisului).

Efectul cel mai puternic asupra literaturii și științei franceze l-a avut fără îndoială contactul cu cultura persană care a generat un curent de erudiție, ilustrat de învățați ca Teixeira, Herbelot de Molainville, autorul dicționarului universal, *Bibliothèque Orientale* (1697), de Pétis de la Croix sau de Antoine Galland. Toate aceste aspecte nu fac decât să releve importanța însemnărilor de călătorie. Comparându-le cu lucrări de același gen, referitoare la Turcia sau la alte regiuni,

autoarea ajunge la concluzia că acestea nu pot rivaliza cu calitatea informației pe care o oferă pentru secolul al XVIII-lea descrierile de călătorie în Persia. Faptul este cu atât mai explicabil cu cât avem de a face cu autori cunoscători ai limbii persane, oameni cu preocupări savante ce dispuneau deci și de o documentație variată.

Traducerea lucrării lui Mirkhwand sau celebra tălmăcire a lui Antoine Galland a celor 1001 de nopți inaugurează o epocă de intensă influență persană asupra diferitelor genuri ale literaturii franceze: basm, satiră, roman, comedie și tragedie. Trebuie să remarcăm contribuția adusă de autoare la studiul semnificației motivului persan în operele lui Montesquieu, Voltaire și Diderot, la reflectarea sa în concepția filozofilor seco-

lului al XVIII-lea. Astfel în funcție de afinități și tendințe, fiecare filozof acordă Persiei o menire diferită, atacând prin aceasta despotismul și religia și propune soluții susceptibile de a îmbunătăți soarta oamenilor. Persia servește drept model de prezentare a despotismului luminat, contribuind la edificarea idealului luminilor.

Așadar contactul dintre cele două culturi nu numai că a dus la o schimbare a noțiunii antice despre Persia, cu o noțiune „modernă” a unei țări musulmane, caracterizată de o civilizație deosebit de rafinată, dar a îmbogățit gândirea franceză punând în valoare toate valențele sale.

Cristina Rolman

HÉLÈNE ARHWEILER, *Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance*, Variorum Reprints, Londra, 1971, 384 p.

Colecția Variorum Reprints în care a apărut lucrarea de mai sus are marele merit că adunând într-un singur volum contribuțiile unui istoric, răspândite în periodice disparate, le pune la îndemina cititorului și dă acestuia posibilitatea de a-și face o imagine reală asupra ansamblului operei istoricului respectiv, altminteri greu de realizat. Ajuns deja la peste o duzină de volume, consacrate toate specialiștilor în istoria Bizanțului, ea a înscris și câteva nume de prestigiu ale bizantinistici de azi: Hans-Georg Beck, D. Obolensky și Hélène Ahrweiler.

Volumul dedicat contribuțiilor titularci catedrei de studii bizantine de la Sorbonne, recunește articolele autoarei apărute de-a lungul a 13 ani, mai exact între 1954 și 1967. Dintre paginile volumului lipsesc însă două dintre lucrările fundamentale ale acesteia, consacrate rolului mării în destinul imperiului de pe malurile Bosforului și istoriei și geogra-

fiei regiunii Smyrna în secolele XII—XIII ambele apărute în aceeași perioadă<sup>1</sup>.

Cele 17 studii, dintre care în rîndurile de față nu ne oprim decât asupra celor mai semnificative, au fost grupate pe trei secțiuni: „Structuri economice”, „Organizare provincială” și „Armata și războiul”.

Prima secțiune este deschisă de comunicarea de la congresul de bizantinistică de la Ochrida: *Concesiuni de drepturi încorporale. Donații condiționate*. un studiu exemplar prin acuratețea analizei și densitatea lui. Între concesiunile condiționate a unor venituri fiscale sau de altă natură prevăzute de legislația bizantină, H. Ahrweiler distinge două categorii: una sub forma solemnion (împăratul cedează unei persoane morale, de regulă unei mănăstiri, o cotă fixă din impozitul unei circumscripții fiscale, sau din veniturile ce puteau fi aduse de diferite taxe vamale sau grupuri fiscale) și cealaltă sub forma charisti-

<sup>1</sup> H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Presses Universitaires de France (Bibliothèque byzantine. Etudes, V, ), Paris, 1966; idem, *L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1317), particulièrement au XIII<sup>e</sup> siècle*, „Travaux et Mémoires”, I, Paris, 1965, p. 1—204.

kion (atribuirea către membrii familiei imperiale sau către înalții demnitari de stat a unor mănăstiri cu toate bunurile și drepturile lor). (Studiul acestei din urmă categorii de donație condiționată a fost reluat de H. Ahrweiler cîtiva ani mai tîrziu în articolul: *Hartsticariatul și alte forme de atribuire de mănăstiri în secolele X—XI*, prezent în volumul de față). Îndată ce statul renunță la drepturile de percepere a veniturii fiscal sau economic, în general, atribuirea se transformă într-o adevărată devoluțiune, între care autoarea distinge pronoiia stratiotică, de natură variabilă dar de mărime fixă și condiționată de împlinirea unui serviciu către stat, și apanagiul, de mărime variabilă, și cedată în beneficiul marii aristocrații, asupra căruia statul păstrează totuși dreptul de revocare. Concepute și aplicate la origine ca un privilegiu acordat din motive morale, aceste concesiuni au furnizat, mai cu seamă în ultima parte a existenței imperiului, soluții problemelor economice și administrative ale statului, pentru a se ajunge în vremea Paleologilor la o adevărată capitulare a autorității centrale cînd ele se făceau în beneficiul unor state străine sau a marilor apanajiști bizantini.

Un alt studiu interesant al acestei secțiuni este și cel consacrat politicii agrare a basileilor din Imperiul de Niceea. După ce analizează situația stăpînirilor funciare în regiunea Smyrnei în ajunul cruciadei a IV-a, H. Ahrweiler ne oferă tabloul repartiției stăpînirii funciare către sfîrșitul istoriei niceene. Rod al activității economice a împăraților Iasca-rizi, decurgînd din nevoile militare și administrative ale statului lor, autoarea constată existența masivă a unor posesiuni funciare sub forma de pronoiia militară și apanagii. Mi se pare că pe baza altor surse și nu numai a cartularului mănăstirii din Lembos imaginea politicii agrare a lui Ioan III Vatatzes putea fi mai nuanțată (efortul marelui basileu de revitalizare a vechilor stratioti de la granițele orientale lipsește cu desăvîrșire).

Din cea de a doua secțiune se remarcă, înainte de toate prin amplitudinea sa documentație, studiul *Cercetări asupra administrației din Imperiul bizantin în secolele IX—XI*. Concep-

put în două mari părți, el cuprinde organizarea și recrutarea armatei și regimul themelor în perioada de apogeu a imperiului. Relativ la organizarea și recrutarea armatei, autoarea se oprește pe larg asupra bazei teritoriale de pe care era recrutată armata, modulii de recrutare, compoziției diferitelor corpuri de armată și evoluției structurilor și competenței comandamentului, în ultimă instanță a fluctuațiilor raportului dintre puterea civilă și militară. În cealaltă parte a studiului, consacrată unității de bază a administrației provinciale, *thema*, H. Ahrweiler analizează, rînd pe rînd, cauzele interne și externe ale noii organizări, evoluția întinderii și numărului noilor circumscripții administrative. Dar autoarea nu-și limitează analiza la partea tehnică a sistemului themelor ci pătrunde cu multă finețe raportul între noua organizare și suportul social-economic indispensabil: țărănimea liberă bizantină. Mai mult, ea urmărește fluctuațiile situației materiale a acesteia, influențată de sarcinile militare împovărătoare, tendințele acaparatoare ale aristocrației, politica imperială egotstă și, în sfîrșit, de schimbarea de accent a acțiunii externe imperiale sub dinastia macedoneană. Sub greutatea tuturor acestor factori, situația materială a țărănimii sfîrșește prin a se deteriora către finele veacului X, pentru a se prăbuși în secolului următor; aceasta a atras după sine prăbușirea însăși a sistemului defensiv într-un moment cînd un nou val invadator bătea la porțile imperiului. Întreaga această organizare, cel mai original act al politicii interne din veacurile de mijloc ale istoriei bizantine, nu reprezintă rodul unui program dinainte conceput ci este, mai degrabă, o acomodare continuă a instituțiilor administrative la nevoile economice, militare și de politică externă (p. 91).

Din aceeași secțiune mai reține atenția studiul: *Asia Mică și invaziile arabe (sec. VII—IX)*. După ce se oprește mai întîi asupra situației etnice și sociale a Asiei Mici în ajunul marii explozii arabe, autoarea precizează mecanismul invaziei, itinerariile invadatorilor pe uscat și mare. Urmările grave ale invaziei islamice au apărut pe plan economic, ca urmare a marilor devastări pe

care le suferă mai ales satul bizantin și a paralizării vieții comerciale, și pe plan demografic, mai puțin ca efect direct al raidurilor arabe cât a deplasărilor de populație, operate de puterea centrală pentru a le feri din calca invadatorilor.

În fața acestei amenințări, reacția autorității imperiale nu s-a lăsat așteptată: ea s-a exercitat pe planul administrației provinciale, prin constituirea sistemului themelor, și pe plan social-economic, prin complexa acțiune a împăraților iconoclaști de protejare și atragere a țărănimii microasiatice. Legat de aceasta, H. Ahrweiler apreciază ca zădărnice căutările unor urme incerte ale influenței islamice asupra principiilor iconoclaste de către unii istorici, considerând că politica împăraților isaurieni trebuie văzută mai curând ca un program bine gândit de stăvilire a primejdiei islamice (p. 27). Între urmările invaziilor arabe autoarea înscrie schimbarea sistemului defensiv, prin fărâmițarea marilor theme din secolele VIII—IX, consolidarea economică și demografică a unor orașe ce ofereau securitate populației lipsită de apărare în fața invadatorului și, complementar, abandonarea a numeroase orașe și sate.

Din cea de a treia secțiune se remarcă studiul *Marina de război, politica și instituții-*

*le maritime: Echipajele. Construcția navală, care, de fapt, constituie un fragment din lucrarea de larg orizont Bizance et la mer. În rest mai merită o mențiune particulară Un discours inédit al lui Constantin VII Porphyrogenetul, și comunicarea Fortărețele construite în Asia Mică în fața invaziei seldgiucide, ținută la congresul de studii bizantine de la München.*

Ceea ce se desprinde din această succintă prezentare este direcția către care se îndreaptă preocupările Helenei Ahrweiler și care reiese din însuși titlul volumului: structurile sociale și administrative, așadar către zonele profunde ale evoluției bizantine. Fiecare problemă, oricât de mărunță ar părea la prima vedere, este înscrisă într-o amplă perspectivă, în ultima instanță în fluxul larg al istoriei bizantine. Dar urmărirea acestei problematice de-a lungul milenarei existențe imperiale nu ar fi posibilă fără profunza cunoaștere de către autoare a vastei literaturi de specialitate pe de o parte, și imaginația istorică și originalitatea pe care le dovedește, pe de alta.

Stelian Brezeanu

BURCHARD BRENTJES, *Die Söhne Ismaels. Geschichte und Kultur der Araber*, Leipzig, Kohler & Amelang, 1971, 276 p. cu ilustr. + 52 f. pl. + 1.f.h.; *Die Arabischen Länder*, Herausgegeben von Günter Nötzold, Gotha, Leipzig, V.E.B., Herman Haack, Geographisch-Kartographische Anstalt, 1970, 352 p. cu ilustr.

În cele ce urmează prezentăm două lucrări, care deși diferite ca structură, au ca element comun faptul că ele conțin prețioase elemente de istorie și civilizație a populațiilor arabe. Cea dintâi este semnată de Burchard Brentjes, considerat pe drept cuvânt ca unul din cei mai com-

petenți orientaliști din Republica Democrată Germană. El a publicat în ultimii ani mai multe volume consacrate „fenomenului arab” în desfășurarea sa istorică. Dintre aceste lucrări cităm: *Die iranische Welt vor Mohammed* (1967); *Von Schanidar bis Akkad* (1968); *Die orientalische Welt. Von den Anfängen bis Tschinggis-Khan* (1970). Ultima sa lucrare urmărește istoria și civilizația arabilor de la stadiul de dezvoltare a lumii arabe din cele mai îndepărtate timpuri până la căderea ei statală. Ea se confundă în mare parte cu istoria islamului, cu începuturile sale, cu înflorirea sa maximă și cu naționalizarea sa,

adică a cristalizării comunităților arabe în

Pentru prezentarea perioadei pre-mahomedane, Brentjes apelează Îndeosebi la rezultatele obținute de orientaliștii arheologi și la scrierile antichității clasice, în măsura în care ele furnizează detalii semnificative asupra spațiului geografic în care se va desfășura, în veacul al VII-lea e.n., activitatea lui Mahomed. Acesteia din urmă autorul îi acordă cea mai mare atenție. Profetul arabilor, Mahomed ibn Ardallah e considerat ca unul din cele mai de seamă personalități ale istoriei, a cărei realizări pe plan confesional vor imprima întregii lumi arabe un curs cu totul nou și neobișnuit în evoluția sa istorică. Gîndirea și fapta creatorului islamului sînt surprinse cu deosebită claritate de către autor în *Coranul* lui Mahomed. Această operă a avut și mai are o extraordinară forță de sugestie și însuflețire; prin ea s-au unificat zecile de triburi și organizații politice arabe; ea a fost una din principalele forțe ale expansiunii extraordinare a arabilor începute imediat după moartea profetului. Această expansiune e urmărită de autor pe parcursul a cîtorva capitole care pot fi considerate ca cele mai reușite ale întregii lucrări.

Urmează prezentarea destrămării imperiului califilor, formarea de state arabe, cucerirea unora dintre ele de către vecinii mai puternici sau de forțele stepei (Îndeosebi tătarii). Ceea ce rămîne însă ca o permanență a lumii arabe este islamul (în ciuda numeroaselor sale secte), fundamentul întregii civilizații arabe, att de fascinante și contradictorii în manifestările sale. Brentjes o urmărește și o schițează cu măiestria ce îi e conferită numai de o adîncă înțelegere și cunoaștere a ei.

Ultima parte a lucrării, mai rezumativă, e consacrată asaltului lumii europene moderne împotriva resturilor lumii arabe, înfeudarea lor de către statele turco-persane și europene, și în final, și doar enunțativ, eliberării lor politice și stadiului lor social, economic și cultural din zilele noastre.

În anexă se dau un glosar util al unor termeni speciali, o bibliografie selectivă, lista celor 20 de schițe și a celor 164 de ilustrații (excelente din punct de vedere grafic și

foarte semnificative Îndeosebi pentru istoria arhitecturii). Anexa cea mai valoroasă rămîne însă cronologia istoriei arabilor, urmărită pe planul faptului istoric, al procesului socio-economic și al fenomenului cultural confesional; din păcate cronologia se oprește la cumpăna veacurilor XVI—XVII.

Cartea lui Burchard Brentjes reprezintă un reușit manual de informare utilă și exactă asupra lumii arabe din antichitate și pînă la înlocuirea ei cu cele trei imperii turcești și cu statul persan, ceea ce reprezintă de fapt pierderea oricărei importanțe politice a arabilor; singurul element comun și unificator va rămîne cultura orientală-islamică, care unifică imperiile orientale tîrzii într-o lume spiritual-culturală care va fi confruntată mai tîrziu cu cea a Europei moderne și învinsă de aceasta din urmă.

Cea ce încadrează această lucrare în realizările prestigioasei istoriografii marxiste din Republica Democrată Germană este preocuparea autorului de a surprinde aspectele evoluției socio-economice a lumii arabe, elementele sociale ale islamului. Se remarcă observațiile pertinente ale autorului privind importanța civilizației arabe în evoluția științelor și a culturii din Europa<sup>1</sup>.



Cea de-a doua lucrare, editată de Günter Nützold, conține o succintă dar complexă prezentare a tinerelor state arabe. În cadrul țărilor pe care destrămarea sistemului colonial imperialist le-a adus în centrul atenției opiniei publice mondiale, țările arabe ocupă un loc deosebit datorită bogățiilor lor naturale, istoriei lor milenare, importanței strategice, poziției lor geografice.

<sup>1</sup> Academia de științe din R.D.G. editează o amplă sinteză consacrată istoriei arabilor preconizată în 5 volume, din care au apărut primele două, (vol. II merge pînă la primul război mondial); cf. *Geschichte der Araber. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, I—II. Berlin, Akademie-Verlag, 1971, 544 p. (I+II) + 34 il. + 13 h. + 1 pl.

Legăturile economice, politice și culturale tot mai strinse între aceste state și Republica Democrată Germană au impus ca o necesitate imperioasă, un instrument de informare solidă și atotcuprinzătoare asupra statelor arabe. Un colectiv format din istorici, etnografi, geografi, cartografi, sociologi și economiști au reușit să alcătuiască una din cele mai complexe viziuni de ansamblu asupra statelor arabe.

Lucrarea prezintă mai întâi diferitele state arabe în datele lor strict statistice: forma de guvernământ, capitala, întinderea geografică, numărul populației (în 1967); urmează o cronologie sumară a celor mai de seamă

evenimente politice survenite în lumea arabă de la ultimul război mondial încoace.

Partea a doua e consacrată condițiilor naturale ale statelor arabe a istoriei lor economice, formațiunilor lor socio-economice, a structurilor teritoriale ale economiei de stat. Partea a doua prezintă grupat diferitele state din punct de vedere istoric, natural economico-social și politic.

În anexă se redau hărți geografice, tabele sinoptice, lista ilustrațiilor și o bibliografie selectivă.

*Adolf Armbruster*

## BULETIN BIBLIOGRAFIC

### 1. INSTRUMENTE DE LUCRU

BANDINI, ANGELO MARIA, *Catalogus codicum in manuscriptorum bibliothecae Medicae Laurentianae*, vol. I—II, Lipsiae, Central Antiquariat der D.D.R., 1971, 556+627 p.

\* \* \* Dimitrie Cantemir — domnitor român și savant de renume mondială. *Bibliografie selectivă*. București, Biblioteca Centrală de Stat, 1973, 75 p. + 110 p. ilustrate.

KAHANE, HENRY, RENÉE KAHANE, LUCILLE BREMNER, *Glossario degli antichi portolani italiani*, Firenze, Casa Editrice Leo S. Olschki, 1967, 143 p.

LACKO, M.S.J., *Atlas hierarchicus ecclesiarum catholicarum orientalium*, Roma, 1972, 24 p.

NIEMMEYER, J.F., *Mediae Latinitatis Lexicon Minus. Lexique latin medieval — français (anglais a medieval latin — french) english dictionary*, Fasciculi 1—11, Leiden, E.J. Brill, 2 vol., 1954—1964, 1055 p.

### 2. METODOLOGIA ȘI FILOZOFIA ISTORIEI

FRIEDRICH, W. *Methoden der marxistisch - leninistischen Sozialforschung*, Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1972, 365 p.

KILROY — SILK, ROBERT, *Socialism since Marx*, London, Allen Lane the Penguin Press, 1972, 362 p.

\* \* \* *Marksistvo — leninskaia metodologhia voennoi istorii*, Moskva, Nauka, 1973, 294 p.

### 3. LUCRĂRI DE SINTEZĂ

\* \* \* *Istoria Franței*, vol. I—II, Moskva, Nauka, 1972, 357+663 p.

MANCHESTER, WILLIAM, *Armele lui Krup 1887—1968*, București, Edit. politică, 1973, 1051 p.

OSSIAR DE NEGRI, TEOFILE, *Storia di Genova*, Milano, Aldo Martello, 1968, 846 p.

## 4. ISTORIA EVULUI MEDIU

- \* \* \* *Beiträge zur Entstehung des Staates*, Berlin, Akademie Verlag, 1973, 176 p.
- CERNOVODEANU, PAUL, *England's trade policy in the levant and her exchange of goods with the Romanian countries under the latter Stuarts (1660—1717)*, București, Edit. Acad. R.S.R., 1972, 157 p.
- CHONIATAE, NICETAE, *Orationes et Epistulae*, Berlin, Walter de Gruyter et Co, 1973, 280 p.
- COURCELLE, M. PIERRE, *Huit roles des tailles inédits de Sully sur Loire (1440—1484)*, Paris, Imprimerie Nationale, 1973, 64 p.
- DUJCEV, IVAN, *Medioevo bizantino-slavo*, vol. III, Roma, Edizioni di storia e letteratura, 1971, 719 p.
- ERBSTÖSSER, MARTIN, *Sozialreligiöse Strömungen in späten Mittelalter*, Berlin, Akademie Verlag, 1970, 176 p.
- GILL JESEPH, S.J. *Constance et Bale — Florence*, Paris, Editions de l'Orante, 1965, 410 p.
- \* \* \* *Jugo—vostocinaia Europa v srednie veka*, vol. I, Kișinev, 1972, 376 p.
- KOSSMANN, OSKAR, *Polen im Mittelalter*, Marburg, J.G. Herder — Institut, 1971, 458 p.
- \* \* \* *L'abolition de la „feodalité” dans le monde occidental*, vol. I și II, Paris, Éditions du centre national de la recherche scientifique, 1971, 946 p.
- MEDVEDEV, I.P. *Mistra*, Leningrad, Nauka, 1973, 162 p.
- \* \* \* *Neue Hansische Studien*, Berlin, Akademie Verlag, 1970, 386 p.
- OBOLENSKY, DIMITRI, *The Byzantine Commonwealth Eastern Europe 500—1453*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1971, 445 p.
- POKROVSKII, N.N., *Aktovle istociniki po istorii cernosnogo zemlevladienia v Rossii XIV—naceala XVI*, Novosibirsk, Nauka, 1973, 230 p.
- RUFFINI, MARIO, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, Edit. Minerva, 1972, 298 p.
- SIROTENKO, V.T., *Vvedenie v istoriu mejdunarodnih otnoșenii v Europe*, vol. I, Istociniki Permi, 1973, 175 p.
- TODOROV, NIKOLAI, *Balkanskiat grad XV—XIX vek*, Sofia, Nauka i iscustvo, 1972, 504 p.
- VANDERKOVEN DOM HUBERT, Francois Masai, *La règle du mailre. Edition diplomatique des manuscrits latins 12.205 et 12.634 de Paris*, Bruxelles — Paris, Aux Editions Erasme, 1953, 340 p.
- VLĂDUȚESCU, GHEORGHE, *Introducere în istoria filozofiei medievale*, București, Edit. Enciclopedică română, 1973, 214 p.



## 5. ISTORIE MODERNĂ

- AMBROSI, CHRISTIAN, *L'apogée de l'Europe 1871—1918*, Paris, Masson, et Cie, Editeurs, 1963, 206 p.
- BOICU, LEONID, *Adevărul despre un destin politic*, Iași, Edit. Junimea, 1973, 187 p.
- CERNUHA, V.G., *Krestianskii vapros v pravilistvennoi politike Rossii (60—70 godi XIX v.)*, Leningrad, Nauka, 1972, 225 p.
- \* \* \* *Die Aufklärung in Ost und Südosteuropa*, Köln, Bohlau Verlag, 1972, 239 p.
- \* \* \* *Diplomatie und Kriegspolitik und nach der Reichsgründung*, Berlin, Akademie Verlag, 1971, 263 p.
- ENDLER, FRANZ, *Osterreich zwischen den Zeilen. Die Verwandlung von Land und Volk seit 1848 im Spiegel der „Presse“*, Wien, Verlag Fritz Molden, 1973, 367 p.
- ERZSÉBET, ANDICS, *Mellernich und die Frage Ungarns*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973, 512 p.
- GASH, NORMAN, *Sir Robert Peel. Life of Sir Robert Peel after 1830*, London, Longman, 1972, 743 p.
- \* \* \* *Handbuch der Verträge 1871—1964*, Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1968, 787 p.
- LAFORE, LAURENCE, *The long fuse. An Interpretation of the Origins of World War I. Critical Periods of History*, Philadelphia and New York, J.B. Lippincott Company, 282 p.
- NAGY, LASZLÓ, *Magyar hadsereg es hadművészet a harmincéves háboruban*, (Armata și arta militară maghiară în cursul războiului de treizeci de ani), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972, 221 p.
- ORLIK, O.V. *Peredovaia Rossia i revoliuionnaia Franția (I polovina XIX v)* Moskva, Nauka, 1973, 298 p.
- PLATT, D.C.M., *The Cinderella Service. British Consuls since 1825*, Edinburg, Longman, 1971, 272 p.
- \* \* \* *Russkii diplomat vo Franții (Zapiski Andreia Matveeva)*, Leningrad, Nauka, 1972, 296 p.
- SOLOVIEV. I.B., *Samoderjavie i dvorianstvo v konje XIX veka*, Leningrad, Nauka, 1973, 383 p.
- TUPOLEVA, L.E., *Sofialisticeskoe dvijenie v Anglii v 80-e godi XIX veka*, Moskva, Nauka, 1973, 262 p.
- \* \* \* *Voprost istorii Sibiri dosovetskogo perioda*, Novosibirsk, Nauka, 1973, 463 p.
- WILLIAMS, BLOW JUDITH, *British Commercial policy and trade expansion 1760—1850*, Oxford Clarendon Press, 1972, 514 p.
- ZINS, HENRYK, *England and the Baltic in the Elizabethan era*, Tatowa, Manchester University Press, 1972, 346 p.

## 6. ISTORIE CONTEMPORANĂ

- ARAY, SIWITT, *Les cent fleurs. Chine 1956—1957*, Paris, Flammarion, 1973, 186 p.
- BANYAI, LÁSZLÓ, *Destin Commun, traditions fraternelles*, București, Bibliotheca Historica Romaniae, 1972, 209 p.
- BRESTOIU, HORIA, *Acțiuni secrete în România în preajma și la începutul celui de-al doilea război mondial*, București, Editura științifică, 1973, 274 p.
- DÓSA, RUDOLFNÉ, *A M.O.V.E. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet 1918—1944 (M.O.V.E. organizație fascistă maghiară tipică 1918—1944)* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972, 228 p.
- EICHHOLTZ, DIETRICH, *Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939—1941*, Berlin, Akademie Verlag, 1971, 408 p.
- KOBLENZ, MIEGE WOLFGANG, *Das Dritte Reich und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien 1933—1938*, Frankfurt, Herbert Lang Bern, 1972, 346 p.
- FILATOV, G.S., *Krah italianskogo fașizma*, Moskva, Nauka, 1973, 490 p.
- IONIȚĂ, ELISABETA, *Ecaterina Arbore*, București, Editura politică, 1973, 80 p.
- KUREI, N.I., *Alger i Franția 1962—1971*, Moscova, Nauka, 236 p.
- MILZA, PIERRE, *De Versailles à Berlin 1919—1945*, Paris, Editeurs Masson et Cie, 1972, 190 p.
- NEDELCU, FLOREA, *Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale*, Cluj Edit. Dacia, 1973, 314 p.
- NIRI, KAROL, *Ol Edinogo rabocego fronta — k edinoi partii rabocego klasa Rumânii*, București, Edit. Acad. R.S.R., 1972, 269 p.
- NOSKOV A.M., *Norveghia vo vtoroi mirovoi voine 1940—1945*, Moskva, Nauka, 1973, 275 p.
- \* \* \* *Revolution in perspective, Essays in the Hungarian Soviet Republic of 1919*, London, University of California Press, 1971, 181 p.
- SKABA, A.D., *Parijskaia mirnaia konferentia i inostrannaia interverșia v strane sovetov (1919 goda)* Kiev, Naukova Dumka, 1971, 158 p.
- SOLOVIEV, B.G., *Vermaht na puti k ghibeli*. Moskva, Nauka, 1973, 311 p.

Gelu Apostol

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA  
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE—CLUJ
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A.D. XENOPOL” — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTA PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

#### NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA  
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- \* \* \* **Din cronicăa unor zile istorice**, 1971, 240 p., 9,25 lei.
- \* \* \* **A. D. Xenopol, Studii privitoare la viața și opera sa**, 1972, 445 p., 26 lei.
- \* \* \* **Bibliografia istorică a României, II, Secolul XIX, t. I**, volum îngrijit de Cornelia Bodea, 1972, 512 p., 47 lei.
- L. BOICU, **Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii, 1853—1856**, „Biblioteca istorică”, XXXIII, 1972, 478 p., 29 lei.
- ALEXANDRU DUȚU, **Cărțile de înțelepciune în cultura română**, „Biblioteca istorică”, XXXIV, 1972, 168 p., 11 lei.
- ADOLF ARMBRUSTER, **Romanitatea românilor : istoria unei idei**, „Biblioteca istorică”, XXXV, 1972, 283 p., 20,50 lei.
- ELIZA CAMPUS, **Înțelegerea Baleanică**, „Biblioteca istorică” XXXVI, 1972, 394 p., 27 lei.
- M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, **N. Iorga — a Romanian historian of the Ottoman-Empire**, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 40, 1972, 190 p., 10 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, **Englands trade policy in the Levant and her exchange of goods with the Romanian countries under the latter Stuarts (1660—1714)**, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 41 (2), 1972, 157 p., 8,25 lei.
- L. BANYAI, **Destin comun, tradiții fraternelles**, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 42, 1972, 209 p., 8 lei.
- VLAD MATEI, **Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV—XVIII)**, „Biblioteca istorică”, XXXVII, 1973, 186 p., 11,50 lei.
- BARBU CÂMPINA, **Studii istorice, I**, „Biblioteca istorică”, XXXVIII, 1973, 364 p., 23,50 lei.
- \* \* \* **Studii și materiale de istorie medie**, vol. VI, 1973, 446 p., 25 lei.
- GHEORGHE EMINESCU, **Napoleon Bonaparte, I, II**, „Istorie și civilizație”, 4—5, 1973, 256 p., 255 p., 30 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, **Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV — XVIII)**, „Istorie și civilizație”, 6, 1973, 273 p., 15 lei.
- VLADIMIR DICULESCU, **Bresle, negustori și meseriași în Țara Românească (1830—1848)**, „Biblioteca istorică”, X, 1973, 220 p., 19 lei.
- \* \* \* **Studii și materiale de istorie modernă**, vol. IV, 1973, 466 p. 26 lei.

RM ISSN 0039—3878

[www.dacoromanica.ro](http://www.dacoromanica.ro)

43856



I. P. Informația—c. 3815

Lei 20.—